SILVIU BRUCAN

DIALECTICA POLITICII MONDIALE

NEMIRA

SILVIU BRUCAN

DIALECTICA POLITICII MONDIALE

NEMIRA
1997

Coperta colecției: DAN ALEXANDRU IONESCU

© Editura NEMIRA & Co, 1997

SILVIU BRUCAN

DIALECTICA POLITICII MONDIALE

Toate drepturile aparțin S.C. NEMIRA & Co S.R.L.
Reproducerea integrală sau parțială a textului,
pe suport informatic, tipărit sau de orice alt tip,
precum și comercializarea în afara țării,
sunt interzise și vor fi pedepsite conform legii.

Difuzare:
Editura NEMIRA & Co, Piața Presei Libere nr. 1, sector 1, București
Telefon: 223.00.79 Telefax: 222.89.16
Clubul cărții: C.P. 26-38, București

ISBN 973-9301-48-1

CUPRINS

Cuprins 5

Introducere 7

Concepții și școli de gândire:
cum apreciem situația internațională 13

Partea I: Perspectiva istorică 41

1. Geneza comunităților umane și originea politicului 41

2. Evoluția de la Trib la Națiunea modernă 57
Integrarea națiunii. Catalizatorul ei. Formarea națiunii române.

Partea a II-a: Perspectiva teoretică 92

1. Particularitățile relațiilor internaționale 92
Metoda. Condițiile geografice. Creșterea demografică. Producție și reproducție. Forțele sociale. Factorii de conjunctură.

2. Două niveluri de analiză:
Sistem Național și Sistem Mondial 124
A. Sistemul național. Națiunea și politica internațională. Caracter național. Interes național. Formarea politicii externe a statului.
B. Sistemul mondial. Logica nucleară. Duhul capitalismului. Structura puterii în lume.

3. Puterea în relațiile internaționale 168
Studiul comparativ al puterii. Apariția și căderea marilor puteri. Evoluția centrelor de putere.

4. Teoria integrării supranaționale 181
Premisele integrării. Elementele integrării. Cine integrează pe cine? Cheia problemei: puterea națională.

5. Pacea și războiul în epoca noastră 213

Partea a III-a: Viitorul relațiilor internaționale 227
Lumea secolului XXI. Modele globale. Megadirecțiile lumii în Secolul XXI. Un model de prognoză mondială. Spre un nou tip de organizație internațională: Autoritatea Mondială.

INTRODUCERE

Cartea aceasta pornește de la ideea că la încrucișarea a două milenii se află într-o perioadă de tranziție nu numai societatea noastră românească, ci și lumea în ansamblul ei. *A changing world* a devenit o expresie curentă în literatura social-politică a timpului nostru. Dar în ce direcție se schimbă lumea și, în acest cadru general, încotro se îndreaptă România, ca țară devenită acum, după decembrie 1989, parte integrantă a lumii, supusă mai mult decât ne dăm seama legilor și fluctuațiilor de pe arena și piața mondială?

Scriam în 1986, în Prefața unei lucrări publicate în SUA[1]: „Această carte a fost inspirată de perspectiva ce o prevăd, că dacă societățile socialiste din Est nu-și adaptează sistemul la revoluția științifico-tehnică (cel puțin în măsura în care Vestul a și făcut-o), socialismul va rămâne cantonat în secolul 20, oricât de paradoxal sună aceasta pentru o filosofie politică destinată viitorului." Așa s-a și întâmplat, deoarece în epoca noastră noile tehnologii transcend hotare naționale și chiar diviziuni continentale, astfel încât lumea funcționează ca un *sistem mondial* în al cărui vârtej se descurcă numai cei ce știu să se adapteze curenților și tendințelor sistemului. Și în perioada postcomunistă, Rusia, ca putere euro-

[1] *World Socialism at the Crossroads*, Praeger, New York.

asiatică, și Bulgaria, ca țară est-europeană, plutesc în derivă tocmai datorită incapacității de a se adapta curenților sistemului mondial.

Cum se formează acești curenți și încotro îndreaptă ei lucrurile? Ca să aflăm răspunsul la această întrebare, un prim capitol al lucrării este consacrat concepțiilor și școlilor de gândire din domeniul relațiilor internaționale: ce ne învață ele pentru a aprecia realist și judicios lumea contemporană și situația internațională în care ne aflăm. O preocupare specială a acestui capitol este familiarizarea cititorului cu toate instrumentele necesare cercetării și înțelegerii fenomenelor internaționale, inclusiv inovațiile metodologice și diferitele tehnici de investigație, modelele analitice și predictive.

Partea I cuprinde o investigație istorică a genezei comunităților umane și a originii politicii, cu scopul de a descoperi dacă există regularități și chiar legi ce pot elucida evoluția istorică a omenirii. Concluzia: de la început, relațiile dintre comunitățile etnice au cunoscut o *regularitate dialectică* ce s-a transmis ulterior în modele adaptate în toate formațiunile sociale. Inițial, această regularitate a apărut sub forma conflictului originar între *tendința centrifugă* de fixare teritorială și existență autonomă a triburilor și *tendința centripetă* de unire și confederare a mai multor triburi, dictată atât de dezvoltarea economiei și schimburilor, cât și de competiția sau amenințarea externă. Aceeași regularitate apare, într-o formă adaptată, în lumea contemporană: pe de o parte, *tendința națiunilor de apărare a integrității teritoriale, de afirmare a identității și valențelor naționale*, mai ales atunci și acolo unde ele nu au avut posibilitatea de a se realiza, dând naștere la mișcări de independență, autonomie sau secesiune; pe de altă parte, *tendința spre cooperare și chiar integrare a mai multor state* în comunități sau blocuri economice mai largi decât statul național. Afirmarea acestor două tendințe contradictorii constituie o trăsătură specifică a relațiilor internaționale. Ea se manifestă chiar și în procesul de integrare supranațională, așa

cum se vede în reacțiile diferitelor state-membre ale U.E. la Tratatul de la Maastricht.

Opinia publică internațională este surprinsă, chiar consternată de forța și virulența conflictelor etnice și religioase ce se manifestă în focarele de război din Bosnia, Nagorno-Karabach sau Cecenia. Surpriza se datorează în mare măsură necunoașterii *națiunii*, a forței ei vitale și dinamicii proprii, a mișcării ei în interior și comportării ei în exterior. De aceea, *Partea a II-a* își propune să descopere ce anume face ca națiunile să se comporte diferit una de alta, care este liantul, catalizatorul ce ține strâns laolaltă elementele comune acestei fascinante entități sociale care este națiunea, în sfârșit de ce toate națiunile sunt naționaliste.

Teza principală a cărții este: *Secolul XXI va fi dominat de formarea unor comunități mai largi decât statul național.* De fapt, acest proces a și început, pe calea integrării economice. Dar integrarea politică diferă calitativ de cea economică și este un fenomen atât de profund, încât liderii politici nici nu îndrăznesc să meargă la esența lui. În timp ce revoluțiile de până acum au avut drept țel transferul puterii de la o clasă la alta, secolul XXI va fi marcat de un nou tip de revoluție – integrarea supranațională. Aceasta va însemna nu transferul puterii înăuntrul societății, ci *dispariția puterii naționale înseși.*

De milenii omul a urât puterea, văzând în ea principalul inamic al libertății. Dar ea a fost aceea care a asigurat ca evoluția istorică a omenirii să se desfășoare într-o relativă ordine. Acum însă, pentru prima oară, se întrezărește dispariția puterii în forma sa națională, în forma statului național. De aceea, trebuie examinate cu atenție fazele și procedeele care duc la acest deznodământ, trebuie elaborată o teorie socială a integrării.

Partea a III-a, Viitorul relațiilor internaționale, începe cu un capitol consacrat tocmai acestei teme extrem de complexe și delicate. Întrebările-cheie ce se ridică sunt: ce impact va avea dispariția puterii naționale asupra organizării societății? Poate trăi omul fără putere, poate funcționa societatea fără putere?

Potrivit criteriilor omului și ale societății în trecut și în prezent, răspunsul este categoric *nu*! Dar potrivit criteriilor secolului XXI? Aici este piatra de încercare a viitorologiei. Am văzut deja că toate modelele lumii anului 2000 nu erau altceva decât o imagine mărită cu lupa a lumii anilor 1960, cu cele două superputeri, SUA și URSS, continuând să domine politica mondială, după același procedeu al unui viitorolog din Evul Mediu, care vedea în viitor o lume cu mai multe castele și biserici gotice și mai dese *tournois* în care se vor înfrunta cavalerii în zale de fier.

Prospectarea viitorului societății sau al lumii nu poate fi științifică dacă este influențată de dorința de a păstra *statu-quo*-ul social sau politic. Pentru cercetătorul viitorului social rămâne cardinală ideea dialecticii că înțelegerea pozitivă a realității existente include în mod necesar și înțelegerea negării acestei realități și înlocuirii ei cu o formă diferită, eventual superioară. Categoriile sociale cu care operăm astăzi (clase, națiuni, state, putere etc) sunt menite să dispară într-un viitor îndepărtat, după ce-și vor îndeplini misiunea istorică, iar faptul că unele se manifestă cu o forță deosebită în zilele noastre nu trebuie să ne facă să uităm legea internă a dialecticii, potrivit căreia fenomenele istorice sunt sortite să piară ca urmare a propriei lor dezvoltări.

Toate acestea îndeamnă la o precauție extremă în prospectiva socială. Suntem avertizați atât împotriva anticipării evenimentelor istorice, cât și a unor configurații concrete ale lumii secolului XXI. Singurul lucru rezonabil este identificarea tendințelor actuale în politica mondială și a direcțiilor spre care ne duc în secolul următor. Atât și nimic mai mult.

În acest scop, am elaborat un model analitic al politicii mondiale ce poate fi folosit și în scopuri predictive. El constă într-un sistem de patru forțe motrice al căror joc (ciocniri sau combinații) produce dinamica politicii mondiale. Examinând impactul acestora asupra vieții internaționale, deduc o serie de direcții principale în care se mișcă evenimentele pe care le-am numit megadirecții (megatrends).

În ultimul capitol, formulez necesitatea unui nou tip de organizație internațională destinată a lua locul ONU, care e depășită, lipsită de putere și de competență pentru a face față problematicii globale și procesului de integrare supranațională: *Autoritatea Mondială*, o organizație cu putere proprie, capabilă să mențină ordinea mondială și să asigure desfășurarea în ordine a marilor schimbări ce vor avea loc.

Cartea, după cum indică și titlul, este construită și elaborată pe baza *metodei dialectice*. De la Heraclit din Efes încoace, ideea că lumea se află în veșnică devenire și că toate lucrurile poartă în sine contrariul lor a fost continuu rafinată până la Hegel și Marx. Teza potrivit căreia natura realității este mișcarea, nu stagnarea, îmbogățită cu geniala schemă hegeliană a *contradicției* ilustrată cu legătura dintre *Stăpân* și *Servitor* (fără servitori nu există stăpâni și invers), a dus la viziunea lumii în care nu prevalează armonia de interese și tendințe spre stabilitate, ci mai curând conflictele de interese și tendințele spre instabilitate și rupturi succesive în dezvoltarea istorică. Dialectica presupune totodată un efort special de a pătrunde prin vălul aparențelor create de religie sau ideologie pentru a descoperi esența ascunsă a lucrurilor.

Poate cea mai crasă deformare ideologică a realității în epoca modernă a fost descrierea lumii în perioada de după război ca o contradicție și o luptă între *capitalism și socialism*. În realitate, capitalismul era un lucru veritabil, pe când socialismul era o fațadă. Totul a început când Stalin a prezentat industrializarea drept scopul socialismului. Dar industrializarea este o mare operațiune capitalistă. Economiștii burghezi au formulat teoria ei, iar capitaliștii au inventat căile și mijloacele realizării ei. Liderii bolșevici nu au făcut altceva decât să aplice aceste învățături și practici, recurgând la acumularea de capital și tot ceea ce o însoțește pentru a obține surplusul necesar investițiilor industriale. Singurul lucru care i-a frământat pe bolșevici a fost dacă să acumuleze pe socoteala sectorului țărănesc sau a celui urban. Cu alte cuvinte, industrializarea poate fi cel mult premisa unei societăți socialiste

și în nici un caz scopul ei. Chiar și viziunea leninist-stalinistă a viitoarei societăți comuniste era formulată în cadrul conceptual al epocii capitalist industriale. Electrificarea totală, definiția lui Lenin precum și pragul comunist definit de Stalin în termenii a milioane de tone de fier, oțel, cărbune și petrol se integrează perfect în limitele sistemului industrial al capitalismului. Nici un moment liderii comuniști nu au vorbit de un *nou tip de forțe productive* care să stea la baza unui nou mod de producție, implicit a unui nou tip de societate. Socialismul lui Lenin și Stalin nu a fost decât o variantă alterată și pocită a capitalismului. De aceea, așa-zisa luptă dintre capitalism și socialism va rămâne în istorie drept cea mai prolifică controversă asupra unei contradicții ce nu a existat.

Iată de ce am ales metoda dialectică în analiza problematicii sociale contemporane. Iar în relațiile internaționale, așa cum vom vedea, dialectica este la ea acasă.

Autorul

I. CONCEPȚII ȘI ȘCOLI DE GÂNDIRE: Cum apreciem situația internațională

Înainte de a sta pe picioare proprii, relațiile internaționale au fost multă vreme dependente și chiar încorporate cu totul într-una din disciplinele tradiționale.

Inițial, disputa se desfășoară între istorici și juriști, fiecare urmărind să-și anexeze relațiile internaționale ca disciplină subordonată istoriei sau dreptului internațional. Într-adevăr, numeroase lucrări din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea poartă pecetea acestei subordonări. Richard Zouche, care a folosit pentru prima dată noțiunea *intergentes* (1650), a tratat problemele acestor relații sub aspect juridic, pornind de la noțiuni din dreptul roman, pentru ca în secolul următor Albert Sorel sau Emil Bourgeois să scrie opere istorice care se ocupau în principal de relațiile diplomatice, de planurile de acțiune ale șefilor de state și de manevrele agenților lor, oficiali sau secreți, de analiza negocierilor purtate de cancelarii sau de ambasade. Acești istorici nu neglijau existența și ponderea tradițiilor naționale în determinarea acestor relații; ei le examinau în lumina imperativelor geografice, a experienței și a temperamentului popoarelor, așa cum a făcut-o cu strălucire Sorel în a sa *L'Europe et la Révolution française*. Metoda lor este explicabilă și prin faptul că era aplicată unor perioade istorice în care politica internațională era formulată și efectuată de regi, papi și cancelarii, în afara oricăror consultări populare, și în care factorii economici aveau o pondere relativ redusă în raport cu considerațiunile dinastice, interfeudale sau religioase.(1)

Secolul al XIX-lea, care a adus clarificări și delimitări cruciale în toate domeniile științelor sociale, a marcat o lărgire a concepției cu privire la relațiile internaționale. Deși s-a păstrat tratarea istorică, principalele studii în acest domeniu nu s-au mai rezumat la reconstituirea manevrelor diplomatice ale suveranilor sau diplomaților, cum au fost Talleyrand, Metternich sau Orlov, ci au început să descopere treptat noi aspecte ale realității, să examineze cauze și categorii de probleme fără de care nu se puteau înțelege pozițiile diferitelor puteri și atitudinile conducătorilor lor.(2)

Întregul proces de formare a națiunilor europene și de centralizare a puterii de stat, care a însoțit ascensiunea istorică a capitalismului, intrase în conflict cu principiile feudal-absolutiste de dominație internațională. Acest conflict fusese anticipat pe plan ideologic încă de întemeietorii științei politice moderne, Bodin în Franța, Hobbes în Anglia, Machiavelli în Italia, care, punând în centrul concepțiilor lor problematica puterii și statului și înfățișând forța ca fundament al dreptului, elaborează studiul politicii ca o activitate autonomă, cu principiile și legile sale proprii, diferite de celelalte forme ale conștiinței sociale. Dar de aici și până la elucidarea conceptului de relații internaționale, precum și a sferei specifice a politicii internaționale, drumul s-a dovedit lung și întortocheat.

O serie de lucrări valoroase acceptau necesitatea de a privi istoria relațiilor internaționale în toată complexitatea factorilor sociali, economici și politici.(1) Pierre Renouvin susține că istoricul trebuie să caute explicația fenomenelor pretutindeni.(2)

Relațiile internaționale au devenit însă obiect de studiu nu numai sub aspect istoric, ci și sub cel al *actualității* abia în perioada postbelică, când știința s-a impus tot mai mult ca un auxiliar indispensabil al guvernării moderne a statelor și când, atât pe plan intern, cât și pe plan internațional, s-a resimțit nevoia de a fundamenta științific deciziile politice de stat.

Treptat, sub impulsul comenzii sociale, s-a conturat ideea că relațiile internaționale constituie un domeniu *științific de sine stătător*, ceea ce și-a găsit expresia în consacrarea relațiilor internaționale ca disciplină universitară în numeroase țări, în marele număr de institute de cercetare din lumea întreagă și în imensa literatură apărută în perioada postbelică pe diverse teme ale acestui domeniu

***

Fiind cel mai complex domeniu al dezvoltării sociale, era firesc ca în relațiile internaționale să se manifeste concepții extrem de diverse și contradictorii. Vom stărui de aceea numai asupra celor mai importante și, în primul rând, asupra concepțiilor care s-au conturat ca școli de gândire cu o largă extindere internațională.

1. **Școala psihologică** (behavioristă) are cuprinderea cea mai vastă și aria de cercetare cea mai intens utilizată în domeniul relațiilor internaționale, generând o serie de metode și tehnici de cercetare deosebit de productive. Abordarea psihosocială a început în SUA prin studierea *atitudinilor* națiunilor față de război în anii '30, când venirea la putere a lui Hitler în Germania punea problema războiului la ordinea zilei. Pe atunci, accentul cădea pe aplicarea la situații internaționale a unor principii psihologice formulate pe baza comportărilor umane în alte medii sociale. Întrucât în centrul preocupărilor psihosociale s-a aflat totdeauna problema *conflictului internațional*, unii autori considerau conflictele între națiuni ca fiind explicabile prin motivări psihice caracteristice conflictelor dintre indivizi: deoarece războiul implică comportări agresive ale unor națiuni și state, el poate fi înțeles prin examinarea cauzelor care-i determină pe indivizi să devină agresivi. Keneth Boulding(3) susținea că bătăile în stradă, luptele dintre grupuri de tineri, acțiunile greviste, insurecțiile, revoluțiile și războaiele fac parte din aceeași categorie, deoarece procesul lor de dezvoltare prezintă un anumit număr de trăsături comune,

chiar dacă fiecare conflict luat în parte conservă caracteristici proprii. Autorul are dreptate într-un singur sens, și anume că reacția psihică – individuală sau colectivă – este prezentă în toate conflictele umane, chiar și în cea mai subtilă dispută ideologică. Dar aceasta nu îndreptățește analogia simplificatoare între fenomene *calitativ* diferite: reacții psihice *individuale* provocate de beție sau gelozie și reacții *sociale* care se formează într-o ambianță de luptă politică și ideologică și care țin de sfera raporturilor dintre clase și națiuni. Dacă într-o răfuială de stradă reacția psihică este factor determinant, într-o revoluție sau într-un război factorii determinanți sunt mult mai complecși – economici, politici, militari – și se manifestă deseori ca un plan calculat rațional sau ca o strategie. De altfel chiar un psihologist cum este Kelman notează că, deși războiul implică comportări individuale agresive, „liderii se pot angaja în comportări agresive pentru rațiuni strategice, în timp ce masa populației o face pentru rațiuni de conformism social"(4).

Același Kelman descrie evoluția care a avut loc în ultimul deceniu în cercetarea psihologistă – de la teoria psihologică a relațiilor internaționale la o teorie generală a relațiilor internaționale în care „factorii psihici joacă un rol din momentul în care aspectele proceselor conținând asemenea factori au fost corect identificate"; el precizează că ar fi mai just să se vorbească nu de o psihologie socială a relațiilor internaționale, ci de dezvoltarea unor abordări în studiul comportării internaționale în care conceptele și metodele sociopsihologice sunt parte integrantă(5).

Departe de a se manifesta ca o orientare omogenă, psihologismul cuprinde o gamă variată de teorii – de la teoria grupurilor sociale constituite pe baza aspirațiilor comune și a loialității reciproce între oameni (Bogardus), la teoria marilor „forțe istorice" – sentimentele și pasiunile colective –, care constituie în ultimă instanță factorii determinanți ai deciziilor politice externe ale oamenilor de stat (Chabod, Duroselle), până la neofreudism, care, pornind de la ideea că pasiunile umane nu derivă din instincte, ci din condițiile specifice ale existenței umane, ajunge la

teza că factorii sociali determină o predominanță a iraționalului în comportamentul uman, care-și găsește expresia și în conflictele internaționale (Erich Fromm).

Teoriile psihologice tind în genere să estompeze criteriul fundamental al existenței sociale, natura de clasă a societății capitaliste și interesele antagoniste, ca sursă a conflictelor sociale și internaționale. Psihologia socială exercită un rol incontestabil asupra existenței sociale și ar fi greșit ca acest rol să fie ignorat sau subapreciat de cercetători, mai ales când este vorba de grupuri sociale sau persoane care au putere de decizie politică. Politica Germaniei național-socialiste se explică în primul rând prin condițiile social-economice și politice din Germania și prin situația ei internațională, dar o analiză completă a fenomenului nu poate ignora rolul personal jucat de Hitler, caracterul și psihologia sa, inclusiv priza pe care o avea asupra maselor, pasiunile și comportările pe care le-a trezit în sânul lor. Pentru a nu se rătăci în acest vast labirint al relațiilor sociale, cercetătorul trebuie să aibă în vedere că în ultimă instanță existența socială este aceea care determină starea de spirit a diferitelor colectivități; pofta de dominație și expansiune care prevala în Germania hitleristă, era grefată pe structura imperialistă de mare putere, iar comportările schizofrenice ale lui Hitler dobândeau potență politică numai în contextul unui regim dictatorial în care puterea era pe de-a-ntregul concentrată la vârf. Pe scurt, aspectele psihice *colective* și, în cazuri particulare ca cel de mai sus, cele *individuale* sunt semnificative numai dacă sunt integrate în ambianța socială în care se produc; ele nu pot fi extrase din contextul real al vieții sociale.

În pofida viciilor de gândire ale școlii psihologiste, faptul că ea se aplică dimensiunii umane a relațiilor dintre state și națiuni a favorizat dezvoltarea unor metode și tehnici de cercetare deosebit de fertile, în special analiza procesului decizional în politica externă (*foreign policy-making*) și sondajele de opinie. Abordarea *behavioristă* tinde să descrie fenomenele internaționale pe baza observării comportării oamenilor; accentul cade deci pe metode empirice și de aceea promotorii abordării behavioriste au denu-

505.698

mit-o „științifică". O asemenea metodă este analiza conținutului (*content analysis*), care rezidă în colectarea și sortarea sistematică a informațiilor dobândite din comunicări scrise și vorbite, urmând să se stabilească prin aceasta cum crește gradul de ostilitate a părților într-un conflict (metoda a fost aplicată în studiera declanșării celor două războaie mondiale și a altor conflicte). Se folosesc de asemenea *analiza sistemică, simularea* etc.

2. **Școala bioorganică** a debutat în secolul al XIX-lea prin transplantarea legilor biologice și în special a teoriilor lui Darwin la relațiile dintre națiuni și rase. În faimoasa sa lucrare *Der Rassenkampf*, Gumplowitz formula teoria că diferențele dintre rase și națiuni duc la conflicte inevitabile între ele și că această luptă determină nu numai structura internă a societății, dar și caracterul indivizilor care o compun. Geopolitica a adus acestei școli un nou element deterministic. Rudolf Kjellen, părintele geopoliticii, pornea de la ideea că omul este produsul propriului său mediu natural și de aceea ideile, motivările și interesele sale nu sunt decât reflectarea mediului în care trăiește. Rezultă în această viziune că, pentru a înțelege și explica comportările internaționale, trebuie studiate proprietățile mediului ambiant. Ratzel trăgea de aici concluzia că politica externă a statelor ar fi determinată nu de cauze sociale, ci de așezarea lor geografică, iar Ratzenhofer și Novikow prelucrau teza darwinistă a supraviețuirii celui mai tare la condițiile luptei dintre națiuni.

Chamberlain, Gobineau și, mai târziu, teoreticianul nazist Alfred Rosenberg au îmbinat concluziile celor două curente de gândire, elaborând teoria *Lebensraum*-ului (a spațiului vital), adică a pretinsei neconcordanțe dintre granițele statelor și spațiul necesar națiunilor și raselor mai „dinamice" în vederea dominației mondiale.

Inconsistența teoriilor rasiste a fost demonstrată de descoperirile și concluziile antropologice moderne, care au stabilit că toate rasele umane reprezintă o singură specie biologică, *homo sapiens*, și că deosebirile dintre rase privesc doar caracterele mor-

fologice secundare și nu aptitudinile intelectuale. Diferențele pe acest ultim plan, în măsura în care există, se datorează dezvoltării sociale, nivelului de cultură și educație, și nu unor caractere biologice. În plus, istoria arată că națiunile – inclusiv cea germană – departe de a fi un produs „pur" – sunt rezultatul unui amalgam de rase și neamuri felurite.

Linia rasistă a concepției bioorganice găsește un ecou din ce în ce mai slab în cercetarea și literatura contemporană de specialitate. Varianta bioorganică cea mai răspândită în prezent pornește de la ideea *luptei pentru putere* (versiune adaptată a formulei darwiniste „lupta pentru existență") ca mobil al politicii internaționale, a cărei origine este atribuită „forțelor inerente naturii umane". Deci cauza este din nou *biologică*.

Principalul teoretician al acestei concepții în domeniul relațiilor internaționale, Hans Morgenthau, susține că politica internațională, ca orice politică, este o luptă pentru putere.(6) Potrivit lui Morgenthau, interesul național trebuie definit în termenii conceptului de putere și nu în termeni morali, legali sau ideologici, care nu fac decât să camufleze realitățile inerente luptei pentru putere.

Teoriile lui Morgenthau au stârnit furia reprezentanților idealismului liberal, care obișnuiesc să folosească un limbaj grandilocvent, invocând „providența" sau principii morale nobile.

Opunându-se acestor formule idealiste, Morgenthau se consideră realist politic. Doctrina realismului politic – Realpolitik – reprezintă de fapt tendința de a elimina subiectivitatea din politica externă și de a imprima acestei politici un caracter mai realist, bazat pe fapte obiective. Postulatul principal al realismului politic este concordanța dintre interesele de stat și forțele care le susțin, preconizând evaluarea realistă a forțelor disponibile înainte de a lua decizii de politică externă, fără prejudecăți morale sau ideologice.

Realismul politic cuprinde ramura *moderaților* (Morgenthau, Kennan, Neibuhr, Walter Lippmann etc.) care au exercitat o influență pozitivă în gândirea politică americană, inspirând pozițiile

mai rezonabile și mai lucide apărute în politica externă a președintelui Kennedy și a urmașilor săi, înfruntând campionii războiului rece, maniacii atomici și avocații „victoriei asupra comunismului". Unii dintre aceștia se consideră de asemenea realiști politici, formând ramura *extremistă de dreapta*, gen Goldwater, Strauss-Hupé, Herman Kahn ș.a. Spre deosebire de Morgenthau, care face o distincție între *puterea politică* și *forță* în sensul exercitării efective a violenței fizice, extremiștii (denumiți și „turbații") se axează pe fundamentarea teoretică a violenței în relațiile internaționale și a politicii „de pe poziții de forță". Kahn a încercat chiar să raționalizeze posibilitatea unui război termonuclear, argumentând în favoarea necesității pregătirilor în vederea lui. Tot aici ar trebui menționați așa-numiții *strategiști* care, bazându-se pe teoria jocurilor și pe alte metode matematice, au formulat o serie de strategii posibile în era nucleară, menite a-l sili pe adversar să cedeze (Thomas Schelling). Deoarece conceptul putere ocupă un loc central în teoria relațiilor internaționale, vom reveni asupra tezelor bazate pe el într-un capitol special consacrat problematicii puterii.

3. **Școala idealistă** se inspiră din iluminismul filozofului francez Condorcet, care proiecta în viitor o lume fără războaie, fără inegalități și tiranii în relațiile dintre națiuni, o lume de progres continuu, bazată pe rațiune, educație și știință. Idealismul în relațiile internaționale descrie un sistem internațional reformat, lipsit de politica puterii, de intrigi și imoralitate, violență și război. Președintele SUA Woodrow Wilson a fost un promotor fervent al acestui soi de idealism liberal, ceea ce nu l-a împiedicat să trimită trupe intervenționiste în țări latino-americane pentru a le face „sigure pentru democrație". Activitatea externă a puterilor occidentale, inclusiv expansionismul colonial și războaiele sângeroase, au fost totdeauna însoțite de proclamații ale nobilelor principii ale creștinismului, democrației și libertății. Invocarea „providenței" și a rolului mesianic al Americii au fost încorpo-

rate frecvent în principalele doctrine intervenționiste – Truman, Eisenhower, Johnson.

În general, după război idealismul a preluat steagul anticomunist. În prezent, idealismul își găsește expresia în curentul neoconservator care cunoaște o vogă deosebită în Statele Unite. Neoconservatorismul pornește de la premisa că politica internațională este determinată de principii morale sau ideologice și, în acest context, privește activitatea externă a SUA și a puterilor occidentale ca fiind inspirată de principiile creștinismului, ale democrației sau ale „lumii libere". Funcția sa socială principală este de a îmbrăca ideile conservatoare învechite într-o haină modernă respectabilă și atrăgătoare. În acest scop, sunt reluate din recuzita doctrinei conservatoare apelurile la providență și alte invocații religioase, propovăduirea purității morale și a cinstei, tradiționalele idei *tory* ale înfrățirii aristocrației cu poporul etc. etc.

Urmași ai celor care în secolele trecute lansaseră faimoasele lozinci „misiunea sacră" a Franței, „povara omului alb" a Angliei sau „Manifest Destiny" – misiunea civilizatoare a Americii în Pacific, care au slujit toate cu zel expansiunea imperialistă a puterilor occidentale, ideologii neoconservatorismului slăvesc rolul mesianic al Statelor Unite și pătrunderea capitalului american în toate continentele pentru „a face lumea sigură pentru democrație".

Dat fiind că administrația Reagan a venit la putere pe un val neoconservator care continuă să inspire dreapta republicană (vezi Buchanan), merită să stăruim asupra acestei ideologii. Deși ideile social-politice avansate de corifeii săi grupați în jurul a două publicații (*The Public Interest*, editat de Irving Kristol și Nathan Glazer, și *Commentary*, editat de Norman Podhoretz) au un caracter eterogen și uneori contradictoriu, direcția lor principală de atac este îndreptată împotriva mișcărilor protestatare, populiste și participatorii din anii '60 precum și a lozincilor care le-au însoțit – egalitatea socială și rasială, asigurările sociale (*welfare state*) și combaterea sărăciei – într-un cuvânt, reacțiune pe toată linia îm-

potriva cuceririlor progresiste ale acelei perioade de protest, contestare și participare de masă. În mod evident, trebuie loviți toți cei care stau în spatele acestor mișcări: liberalii, marxiștii, cei de stânga.

Pe plan intern, predilecția neoconservatorilor este pentru un regim *autoritar* sub egida căruia să reînvie un asortiment ciudat de valori – naționalism etnic, religia fundamentalistă, comuna, rudenia și familia, inclusiv „rolul încă enigmatic al corporațiilor transnaționale", pe care Robert Nisbet(7) ține neapărat să le păstreze pentru motive mai puțin enigmatice. În sfârșit, să domnească *tradiția* și nu legea.

În politica externă, Podhoretz și alții propovăduiesc deschis o politică a dominației o dată cu recucerirea poziției hegemonice a Americii din perioada postbelică. Moynihan, care a dispus un timp de tribuna ONU. ca ambasador al SUA declara că a sosit timpul ca SUA să instaureze în toată lumea economia de piață liberă și virtuțile democrației americane.(8) Alți autori merg și mai departe, susținând că SUA trebuie să preia coducerea luptei Occidentului pentru recucerirea tuturor pozițiilor pierdute în continentele din sud. Mișcările de eliberare națională sunt etichetate ca mișcări teroriste, iar combaterea lor trebuie înglobată în lupta împotriva terorismului internațional – iată pe scurt doctrina de politică externă a neoconservatorismului.

4. **Imperativul tehnologic** este lozinca cu care s-a lansat în anii '60 o întreagă școală de gândire care prezintă tehnologia ca un Moloch modern, atotputernic și necontrolabil, care face și desface totul în societate și în politica mondială, care dezrădăcinează viața socială și amenință lumea cu tot felul de nenorociri apocaliptice.

Este adevărat că materialismul istoric a susținut cu un secol în urmă că forța determinantă a dezvoltării sociale trebuie căutată în producția și reproducția de bunuri materiale, că știința și tehnica impulsionează necontenit acest proces. Dar, până nu de mult, în universitățile occidentale, această teză era respinsă și etichetată

ca „absurdă", iar profesorii de relații internaționale nici nu voiau să audă că forțele productive și tehnice ar avea vreo contingență cu disciplina lor. Manualele universitare americane nici nu menționau în indexul de materii noțiuni ca *știință*, *tehnologie*, *invenții* sau altele de acest gen.

A trebuit să vină revoluția științifico-tehnică a zilelor noastre pentru a-i zgudui pe profesorii americani de asemenea manieră, încât să-i facă să recunoască importanța producției și tehnologiei în dezvoltarea societății și a politicii mondiale. Într-un manual socotit clasic în universitățile americane, Harold și Margaret Sprout declară că „tehnologia modernă transformă întregul mediu în care se desfășoară politica internațională: în cercetările noastre asupra fundamentelor politicii internaționale, punctul logic de pornire îl constituie revoluția științifică și tehnică".(9)

Dar, cum se întâmplă uneori în știință, autorii citați au sărit dintr-o extremă în alta – de la negarea totală a rolului producției și tehnicii la un determinism tehnologic de cea mai flagrantă speță. Astfel, soții Sprout au întocmit un tabel intitulat „Procesul tehnic în contextul politicii internaționale", tabel în care perioadele istoriei moderne și politica internațională respectivă sunt prezentate ca fiind determinate de invenții intrate în uz general. Drept ilustrare, contextul internațional al perioadei 1650-1815 este definit în modul următor: războaie intermitente în Europa, revoluția americană, războaiele franceze revoluționare și cele napoleoniene, pacea de la Viena; iar invențiile corespunzătoare, care, chipurile, au determinat aceste evenimente sunt: mașina cu aburi aplicată în mine, în industria textilă, la acționarea unor vapoare primitive; artileria mobilă folosind caii, arme de foc cu țeavă, puști cu țeava ghintuită și obuze explozive.(10)

În societate însă, tehnica și producția pe care o generează își spun cuvântul în politică nu în mod direct, ci prin intermediul relațiilor sociale și, întrucât producția materială este organizată pe baze naționale, prin cel al relațiilor naționale, interstatale. Bomba atomică nu face politică, să spunem așa, cu mâinile ei, ci prin intermediul claselor, al națiunii și statului. Există state care dis-

pun de tot ceea ce este necesar pentru a produce bombe atomice (cum sunt Suedia sau Canada) și totuși refuză să o facă, în vreme ce alte state, într-o fază preindustrială, au făcut și fac sacrificii și eforturi enorme pentru a produce bombe atomice și bombe cu hidrogen. Deci nu tehnologia decide, ci clasa sau națiunea aflată în cauză.

Mașina cu aburi și celelalte invenții ale revoluției industriale au stimulat într-adevăr dezvoltarea forțelor de producție în asemenea măsură, încât aceasta a intrat în conflict cu perimatele relații de producție feudale. Dar evenimentele menționate în tabel, în special revoluția franceză, au avut loc doar ca o consecință a profundelor schimbări provocate de aceste invenții în situația claselor și în raportul de forțe dintre clase. Mai mult, revoluția nu a izbucnit decât atunci când starea de spirit a noilor forțe sociale a devenit suficient de explozivă pentru a trece la un conflict deschis. Fapt este că pacea de la Viena nu a fost o consecință directă nici a mașinii cu aburi și nici a muschetei cu țeava netedă, ci a unei combinații de conflicte și alianțe între puterile europene, care s-a încheiat printr-un compromis diplomatic. Pe scurt, invențiile au jucat un rol de seamă, dar influența lor s-a făcut simțită prin intermediul factorilor sociali și politici.

Ce rămâne din Marxism? Societatea socialistă, care și-a reclamat apariția și existența de la ideile lui Karl Marx, a eșuat lamentabil, iar lumea contemporană (inclusiv clasele ei, structura socială și problematica respectivă) s-a schimbat atât de mult față de cea care a funcționat la mijlocul secolului XIX, când Marx a scris *Capitalul*, încât se pune pe drept cuvânt întrebarea ce rămâne din Marxism. Doar este vorba de un secol și jumătate, perioada celor mai profunde răsturnări sociale, economice și politice din istoria omenirii. S-a schimbat în această perioadă harta lumii, s-au destrămat imperiile coloniale, s-au ridicat și prăbușit mari puteri, în sfârșit a avut loc o revoluție în știință și tehnologie, care a modificat bazele societății și toate sferele

vieții omului mult mai adânc decât toate revoluțiile sociale sau naționale ale erei moderne.

Karl Marx n-a prevăzut aceste fenomene, dar rămâne valabil mesajul său principal că în lumea în care trăim nu prevalează armonia de interese și tendințe spre stabilitate și echilibru, ci mai curând conflicte de interese, chiar contradicții, și tendințe spre instabilitate și rupturi succesive în dezvoltarea istorică.

O cauză majoră a invalidării profețiilor sociale ale lui Marx este lacuna fundamentală a teoriei sale construită aproape exclusiv pe evoluția unui tip de agregare socială, *clasele*, cu subaprecierea celuilalt tip de agregare socială, *etnicitatea*(10), asupra căreia am insistat în lucrările mele apărute în engleză. Marx și Engels s-au axat pe lupta de clasă ca motor al istoriei, elaborând teoria originii și dezvoltării ei în diferite formațiuni sociale, a statului ca instrument al dominației sociale. Cealaltă fațetă a dezvoltării istorice, comunitățile etnice, în care oamenii agregă pe baza unor relații diferite, inițial rudenie, ulterior limbă comună, teritoriu, cultură sau religie comune, au găsit în lucrările lui Marx o atenție minoră și întâmplătoare. Ori tocmai aici este cheia problemei – evoluția comunităților etnice n-a urmat totdeauna logica luptei de clasă și foarte des a venit în conflict cu ea. Această eroare teoretică a culminat în faimoasa politică leninist-stalinistă a PCUS în problema națională, care a dus la dominarea, reprimarea și chiar distrugerea unor națiuni întregi.

Ce anume deosebește marxismul de celelalte școli de gândire și în ce constă aportul său distinct la teoria relațiilor internaționale?

a) Să ne oprim mai întâi asupra tezei fundamentale a lui Marx cu privire la rolul primordial al factorului economic în dezvoltarea societății, deoarece ea a fost deformată în mod grosolan de către adepții determinismului economic. Dacă, în general, fenomenele politice sau sociale nu pot fi aplicate ca un rezultat mecanic și nemijlocit al modului de producție, în relațiile internaționale o asemenea abordare îngustă este de o mie de ori mai absurdă. Trebuie respins categoric materialismul economic

vulgar, care încearcă să deducă întreaga desfășurare a relațiilor internaționale din evoluția formelor economice și să explice fenomenele complexe ale politicii mondiale prin acțiunea automată a legilor economice.

Marx și Engels au protestat, în repetate rânduri, împotriva unui asemenea materialism economic îngust. „Potrivit concepției materialiste a istoriei, a precizat Engels, elementul determinant, în ultimă instanță, este producția și reproducția vieții reale. Marx și cu mine nu am afirmat niciodată mai mult decât atât. Deci dacă cineva denaturează această teză, susținând că elementul economic este singurul determinant, el transformă această afirmație într-o frază lipsită de sens, abstractă, absurdă. Situația economică este baza, dar diferitele elemente ale suprastructurii – politice, juridice, filosofice, religioase – și transformarea lor în sisteme închegate își exercită și ele influența asupra mersului luptelor istorice și în multe cazuri precumpănesc în determinarea formei lor. Există interacțiune între aceste elemente, din care, printr-un nesfârșit șir de accidente, mișcarea economică se afirmă în ultimă instanță ca necesară.(11)

Această precizare pune chestiunea la punct.

b) Totodată, transplantarea în câmpul relațiilor internaționale a unor teze marxiste privind cadrul societății naționale a dus și duce la concluzii eronate.

Astfel, o asemenea teorie, cum este cea privind relațiile dintre bază și suprastructură în cadrul național, nu poate fi aplicată pe arena internațională, unde nu există nici bază, nici suprastructură ca entități unitare, atât timp cât și relațiile de producție și instituțiile politice funcționează pe baze naționale. De aceea, relațiile dintre cele două funcționează *vertical* în cadrul societății naționale, dar *nu orizontal*, de la o națiune la alta. Schimbările radicale în baza unei anumite țări, să zicem R.D.G., a cărei economie era socialistă, nu afectau direct și nemijlocit suprastructura altor țări, nici chiar vecine, cum era Germania occidentală, deși cele două state germane formau o singură unitate statală înaintea războiului. Desigur, a apărut o situație conflictuală între cele două

state germane cu sisteme și ideologii diferite, dar aceasta este cu totul altceva decât relația dialectică dintre bază și suprastructură.

Chiar și în analiza problematicii fostelor țări socialiste trebuie să se țină seama că relația dialectică dintre bază și suprastructură funcționează numai în cadrul național. De aceea, nu exista nici un temei științific pentru a se generaliza funcționarea ei la scara sistemului mondial de state socialiste. Este prin urmare eronată tendința, la modă în URSS în era Hrușciov, de a prezenta economia socialistă drept „un sistem de relații socialiste de producție", pe considerentul că ea este guvernată de legi economice inerente modului de producție socialist.(12) În realitate, în țările socialiste producția, ca și celelalte categorii economice, se realiza la scară națională. Tocmai aceasta a permis ca, în anumite situații, unele țări socialiste să reducă sau chiar să sisteze complet relațiile economice cu alte țări socialiste, ceea ce, desigur, ar fi fost imposibil dacă ar fi existat între ele „un sistem de relații socialiste de producție". Dar asupra acestei chestiuni vom reveni, deoarece ea ține de însăși natura sistemului interstatal contemporan.

Să subliniem deci ideea că în relațiile internaționale rolul primordial al factorului economic trebuie conceput în mod diferit de cel din societatea națională. În relațiile internaționale, cea mai bună definiție a rolului factorului economic este metafora pe care a folosit-o Engels: firul roșu care trece prin toate celelalte relații (politice, militare, juridice, ideologice) și ajută la explicarea caracterului lor. Pentru a ilustra, cercetătorul care ar încerca să explice intervenția americană în Vietnam în termeni economici n-ar putea decât să eșueze. În mod evident, factorii politico-strategici au prevalat în acest caz. Totuși, o explicație satisfăcătoare a deciziei politice a SUA de a interveni în Asia de Sud-Est nu poate fi găsită decât în contextul expansiunii istorice în Pacific a unei mari puteri economice și financiare. Așa cum nota americanul James Chace, „de la apariția lor, Statele Unite nu au ezitat să folosească forța în afacerile internaționale". Și autorul documenta această afirmație cu faptul că SUA au folosit forțe armate în exterior de 159 de ori din 1798 până în 1945.(13) La fel ca

Anglia, care și-a descoperit vocația maritimă numai după revoluția industrială (Trevelyan), Statele Unite au descoperit misiunea lor „civilizatoare" în Pacific (Manifest Destiny) numai după ce au acumulat suficientă putere economică pentru a-și satisface expansiunea peste mări. În mod evident, o țară lipsită de o asemenea putere nu putea nici concepe, nici întreprinde o astfel de acțiune.

Într-un anumit sens, școala tehnologică menționată anterior constituie și ea o variantă vulgară a materialismului economic, o privire reducționistă a dinamicii politicii mondiale.

Pentru a încheia acest punct, să spunem că, în relațiile internaționale, rolul primordial al factorului economic trebuie să fie examinat în relația dialectică pe care o are cu factorii sociali, politico-militari și ideologici, fiind apreciat la justa lui valoare în fiecare situație și caz în parte.

c) Deoarece în România au circulat un timp teoriile lui Stalin impuse mișcării comuniste, este necesar să elucidăm principalele sale erori teoretice în domeniul relațiilor internaționale.

Să ne referim mai întâi la afirmația lui Stalin potrivit căreia Revoluția din Octombrie este „o revoluție cu caracter internațional, mondial, căci ea înseamnă o cotitură radicală în istoria universală a omenirii, cotitura de la lumea veche, capitalistă, la lumea nouă, socialistă"(14). Ceea ce lipsește în aprecierea lui Stalin este tocmai *sistemul internațional* și impactul lui asupra politicii statelor și a dezvoltării politice pe arena internațională.

Dacă este adevărat că Revoluția din Octombrie a făcut o spărtură adâncă în sistemul capitalist mondial, care ulterior a fost lărgită prin extinderea revoluției într-un șir de țări din Europa de Est, Asia și alte continente, este tot atât de adevărat că *structura politică* a acestui sistem, bazată pe state naționale ca unități de bază, a rămas în picioare. Transformările economico-sociale radicale în interiorul țărilor socialiste nu au afectat structura sistemului internațional și, în consecință, nici principiile lui de funcționare, rezultând din discrepanțele dintre state în materie de putere, bogăție și dezvoltare.

Mai mult decât atât, țările care constituie centrul sistemului, așa-numita lume întâi formată din țări capitaliste bogate și dezvoltate, au rezistat marilor furtuni revoluționare de după primul și al doilea război mondial. Iar *centrul* sistemului este acela care continuă să genereze și să propage de-a lungul întregului sistem internațional principiile lui de funcționare capitaliste, așa cum constatăm pe piața mondială și în sistemul monetar internațional.

Principala idee teoretică aici este că un subsistem (de exemplu statul) nu poate să eludeze principiile sistemului din care face parte, deoarece sistemul global funcționează tocmai pe baza faptului că părțile sau subsistemele sale (chiar dacă diferă în interior), își adaptează activitățile și comportările externe potrivit mișcării generale a sistemului. Tocmai în acest scop, Carta ONU. postulează norme și principii juridice obligatorii pentru toate statele, menite a asigura funcționarea normală a sistemului internațional.

În 1951, Stalin a formulat teza cu privire la destrămarea pieței mondiale unice. Constatând că după război China și celelalte țări de democrație populară din Europa, împreună cu Uniunea Sovietică, au format lagărul socialist, opus lagărului capitalist, el trăgea concluzia următoare: „Rezultatul economic al existenței celor două lagăre opuse a fost că piața mondială unică atotcuprinzătoare s-a destrămat, ceea ce a dus la rezultatul că noi avem astăzi două piețe mondiale, paralele, opuse și ele una alteia."(15)

Avem de-a face aici cu două erori teoretice. Prima ține de aceeași subapreciere a forței de organizare și integrare a sistemului internațional pe care am întâlnit-o la punctul anterior. A doua provine din confundarea până la identificare a relațiilor economice internaționale cu cele politice, din neînțelegerea faptului că fiecare din cele două tipuri de relații internaționale are caracteristici proprii și o dinamică proprie.

Piața mondială nu s-a destrămat și nu se va destrăma niciodată potrivit unor criterii ideologice, pentru bunul și simplul motiv că ea funcționează pe baza unor legități obiective de care

trebuie să țină seama atât țările capitaliste, cât și țările socialiste. URSS și celelalte țări socialiste au fost nevoite să se orienteze, cu privire la o serie de mărfuri (cum este petrolul), după prețul mondial, chiar și în schimburile dintre țările membre ale CAER.

În sfârșit, în 1952 tot Stalin susținea: „Înainte, burghezia era socotită drept capul națiunii, ea apăra drepturile și independența națiunii, punându-le «mai presus de orice». Acum din «principiul național» nu a rămas nici urmă, burghezia vinde drepturile și independența națiunii pe dolari. Steagul independenței naționale și al suveranității naționale a fost aruncat peste bord."(16)

Întreaga desfășurare ulterioară a evenimentelor, atât în Europa occidentală, în special în Franța, cât și în alte continente, a demonstrat contrariul. În realitate, generalul De Gaulle, de pildă – preluând puterea în Franța ca prim-ministru în 1958 și ca președinte în 1959 –, a ridicat steagul independenței naționale și s-a împotrivit hegemoniei americane, mergând până la retragerea efectivelor militare franceze din NATO. Pe când în perioada postbelică, predominanța SUA în Occident era supremă și necontestată, inițiativa politică a președintelui De Gaulle a inaugurat în NATO o tendință diferită: țările vest-europene, consolidându-și economia, au început să-și promoveze interesele naționale proprii.

d) Principala deschidere efectuată de Marx în domeniul relațiilor internaționale este teoria sa atotcuprinzătoare cu privire la *formarea sistemului mondial capitalist* și a *pieței mondiale*. Conceperea relațiilor internaționale ca un sistem mondial cu o structură ierarhică și o diviziune internațională a muncii funcționând potrivit principiului capitalist al acumulării nelimitate rămâne și astăzi un punct de plecare fertil în analiza fenomenelor de pe arena mondială.

Într-o trecere în revistă a problemelor teoretice internaționale nerezolvate, un profesor american constată: „În prezent nu dispunem de o teorie adecvată cu privire la natura sistemului internațional", după care subliniază că viziunea marxistă este relevantă deoarece „explică fenomene pe care alte teorii nu le

explică, în special comportarea statelor în raport cu cea a claselor și instituțiilor capitaliste, inclusiv diplomația lor în raport cu piața mondială." Autorul conchide: „Majoritatea celor mai cunoscuți teoreticieni occidentali ocolesc problemele pe care le tratează teoria marxistă, din care cauză ei descriu un sistem care putea foarte bine să existe în lumea precapitalistă."(17)

În ce privește actualizarea viziunii lui Marx, s-au impus două importante școli de gândire cu aplicație istorică și teoretică: școala istorică a lui Fernand Braudel și teoria sistemului mondial formulată de Immanuel Wallerstein.

Braudel definește trei niveluri ale realității sociale: (1) la bază, un set de structuri elementare care constituie „Viața materială" cotidiană, îndeosebi organizarea muncii și subzistenței în cadrul unității familiare; (2) nivelul intermediar al *pieței*, setul de structuri în cadrul cărora au loc schimburile dictate de diviziunea socială a muncii și (3) nivelul superior al *puterii*, în care se luptă forțele politice locale și globale.

De menționat aici că Braudel duce mai departe teza lui Marx cu privire la autonomia politicului și consideră puterea ca o forță „antipiață", capabilă adică să se situeze *deasupra* pieței.

Teoria sistemului mondial cunoaște o puternică afirmare în universitățile americane, extinzându-se treptat și în restul lumii. Immanuel Wallerstein susține că există un tot social care se numește economia capitalistă mondială, născută cu multe secole înainte și extinsă istoricește de la locul ei de baștină european asupra întregii lumi. Nu se poate face o analiză inteligentă a diferitelor state luate separat fără a plasa viața lor internă în contextul economiei mondiale. El oferă următoarea definiție: „Un sistem mondial este un sistem social care are granițe, structuri, grupuri de apartenență, reguli de legitimare și coerență. Viața sa este guvernată de forțe aflate în conflict, care îi conferă o unitate prin relațiile de tensiune și instabilitate dintre ele, fiecare grup urmărind neîncetat să remodeleze sistemul în folosul său. Sistemul are atributele unui organism în sensul că are o durată de viață în decursul căreia atributele sale se schimbă în anumite privințe și rămân stabile în altele. Structurile sale pot fi definite ca fiind

în momente diferite puternice sau slabe, potrivit logicii sale interne de funcționare." Spre deosebire de cei care privesc sistemul global ca fiind constituit din state naționale suprapuse, Wallerstein consideră că *interdependența operează la nivel global*, punând accent pe natura totalizatoare a capitalismului.(19)

Aici țin să precizez că, după părerea mea, trebuie păstrată distincția între *sistemul interstatal*, care însumează relațiile politico-juridice între state, și *sistemul economic mondial*. Deși ele sunt în strânsă împletire și interacțiune, nu sunt identice, nu se suprapun. Dacă în sistemul economiei mondiale, capitalismul occidental dicta regulile jocului, în sistemul interstatal, Uniunea Sovietică reușise să ajungă la paritate cu SUA în plan politico-militar, dispunând de o putere care-i permitea să manifeste inițiativă politică și diplomatică pe arena internațională, ceea ce nu era în stare să facă în economia mondială. În prezent, deși Rusia este total subordonată Occidentului în plan economic și financiar, faptul că dispune încă de o mare capacitate racheto-nucleară silește SUA și aliații săi să țină seama de interesele politice ale Rusiei.

La capătul acestei treceri în revistă a principalelor școli de gândire, să conchidem că în relațiile internaționale, care constituie sfera cea mai complexă a relațiilor sociale, *nu există un singur factor* – fie economicul, fie lupta de clasă, cum susținea leninismul, fie reacțiile psihologice sau biologice, imperativul tehnologic, ideile sau religia – care să fie *determinant* în comportarea statelor și națiunilor. Deși fiecare din aceștia joacă un rol în afacerile internaționale, nici unul, ca atare, nu poate explica fenomenele și procesele de pe scena internațională. Totdeauna există mai mulți factori care concură la orientarea politicii externe a statelor și la producerea evenimentelor internaționale și este datoria cercetătorului să identifice acești factori și să descopere care dintre ei se impune ca dominant în fiecare caz în parte.

***

Inventarul concepțiilor în domeniul relațiilor internaționale este departe de a fi complet. În afara școlilor de gândire asupra cărora am stăruit, iar uneori pornind de la o școală sau alta ca

filiație conceptuală, s-au afirmat abordarea istorică, cultural-antropologică (în special în studiul comparativ al politicii externe a țărilor), viziunea ecologică ș.a.

În ce privește categorisirea acestor școli, ea diferă potrivit ideologiei autorilor sau criteriilor adoptate de aceștia. Să le menționăm pe scurt pe cele mai caracteristice.

În Statele Unite predomină distincția curentă între școala *tradiționalist-speculativă*, care pornește de la teorii și concepte în explicarea vieții internaționale, și școala *științifică*, devotată metodelor empirice și studiilor microsociale și ostilă teoretizărilor și marilor scheme istorice. În acest context, școlile devin domenii de cercetare pe care *International Encyclopedia of Social Sciences* (1967) le enumeră astfel: procesul decizional (*decision making*), analiza sistemică, integrarea, simularea, strategia militară, dezarmarea și cercetarea păcii. După cum se vede, aici sunt amestecate abordări metodologice cu domenii de activitate politică – tendință caracteristică versiunii pragmatice americane a empirismului și pozitivismului contemporan. Recent, impasul cercetării empirice a dus la cererea insistentă a „întoarcerii la teorie" dictată de globalizarea vieții internaționale.

Ca discipline subsidiare funcționează în SUA studiul regiunilor străine (*foreign-area studies*) și studii comparate (*comparative studies*). Prima studiază regiuni geografice cu anumite trăsături comune (etnie, cultură, tradiție, sistem socio-economic sau politic), ca de pildă Europa de Est, Africa etc. A doua studiază comparativ diferitele țări, culturi, civilizații. Le menționăm aici, pentru că ambele tind spre descoperirea unor concepte sau legități mai generale. În ultimele decenii, accentul cade pe studierea efectelor modernizării și industrializării în lumea a treia și a consecințelor acestora din punctul de vedere al SUA.

Marcel Merle prezintă concepțiile asupra relațiilor internaționale în trei mari categorii: clasică, marxistă și sociologică (de inspirație anglo-saxonă). În prima categorie, el cuprinde întreaga linie de la Hobbes și Machiavelli la contemporanii Raymond Aron, J.B. Duroselle, Hans Morgenthau, George Kennan și

Henry Kissinger, care, pornind de la ideea că în relațiile internaționale predomină starea naturală, ajung la concluzia că, din moment ce în această sferă nu există o autoritate centrală cu tribunale și poliție, lupta pentru putere este mobilul politicii internaționale (Morgenthau), iar violența este legitimă (R. Aron). În ce privește gruparea sociologică, aici sunt cuprinse tendințe și școli foarte variate, unite doar prin abordarea empirică și pozitivistă, care privește fenomenele internaționale ca pe „niște lucruri" și aplică metode riguroase de observație și cuantificare: de la organicismul lui Spencer la behaviorismul modern, teoria jocurilor, procesul decizional, teoria comunicațiilor (Deutsch), teoria integrării, funcționalismul și teoria sistemelor.(20)

Demarcația lui Merle dintre concepția clasică și cea sociologică este discutabilă. Astfel, Morgenthau, socotit clasic, își fundamentează teoria pe postulate bioorganice atunci când susține că lupta pentru putere este inerentă naturii umane, după cum numeroși sociologi „de inspirație anglo-saxonă" au o viziune care, de fapt, îi situează, potrivit definiției lui Merle, în gruparea clasică.

Metodologia științifică modernă în domeniul relațiilor internaționale cuprinde numeroase metode și tehnici de cercetare din care le vom menționa doar pe cele mai extinse și mai rodnice.

Analiza sistemică a dobândit o dimensiune specială datorită ciberneticii și teoriei generale a sistemelor. Ea constituie un instrument perfecționat de analiză a dinamicii politicii internaționale și a schimbărilor cauzate de ea, implicit a modului în care procesele de pe arena internațională pot fi controlate și dirijate. Într-adevăr, cibernetica pare deosebit de adecvată relațiilor internaționale, deoarece este o știință care se aplică *par excellence* sistemelor complexe și însumează deopotrivă studiul proceselor de conducere și reglare a unor asemenea sisteme, al recepționării, stocării și transmiterii informațiilor și al fundamentării pe această bază a deciziilor. Dar, și în acest caz, determinarea ideologică acționează fie pentru a conferi analizei un scop conservator, de menținere a *statu-quo*-ului social și internațional, fie pentru a descoperi mecanismul dezvoltării sociale și internaționale, al

schimbării. Conceptul de sistem, de model care cuprinde ansamblul relațiilor internaționale, se află în centrul cercetărilor teoretice, iar modelarea logico-matematică constituie complementul său necesar. Modelul reprezintă o simplificare, o reflectare abstractă, dar parțială, a obiectului studiat, cu neglijarea deliberată a laturilor neesențiale studiului dat, având ca scop să ofere un material accesibil investigației teoretice sau experimentale. Modelul unui sistem internațional se elaborează din ansambluri de ipoteze formulate pe baza analogiei presupuse cu sistemul real, original, ceea ce presupune ca teoria acestuia și principiile lui de funcționare să fie bine cunoscute. Pentru cercetarea cibernetică a unui astfel de sistem este important să fie cunoscute relațiile de reglare esențiale, anume acelea care determină specificul comportamentului tuturor sistemelor parțiale care se transmit comportamentului sistemului global și invers.

După cum se vede, cibernetizarea relațiilor internaționale este departe de a fi o problemă rezolvată. Pe lângă necesitatea de a dispune de o teorie unitară și coerentă a relațiilor internaționale, noua metodologie cere atât cunoașterea legăturilor reciproce și a interdependențelor dintre state (sisteme naționale), dintre coaliții, alianțe sau, „lumi" (lumea întâia, a doua, a treia), cât și măsurarea în termeni matematici, cuantificarea proceselor din sistemul internațional. De aceea, analiza sistemică trebuie efectuată la mai multe niveluri (subsisteme naționale, sisteme naționale, subsisteme internaționale, sistem internațional) și apoi studiată interacțiunea dintre ele. La fel ca în producție, unde automatul integral este rigid, inadaptabil și nemodificabil, iar cel format din agregate parțiale e adaptabil și modificabil, sistemul internațional conceput a fi construit din subsisteme, care permit comutări intersanjabile, este superior ca instrument de analiză.

În analiza sistemică trebuie pornit de la ipoteza că evenimentele și condițiile produse în sistemul internațional au două surse – una generată înăuntrul națiunilor sau societăților și controlată de condiții, impulsuri și decizii ale vieții politice interne, și, a doua, creată de interacțiunea relațiilor dintre națiuni.

În ceea ce privește performanțele sistemului, se practică trei abordări în cercetare: studierea procesului decizional, studierea rădăcinilor interne ale acțiunilor transmise în exterior și analiza interacțiunilor statelor. Dintre acestea, primul s-a dovedit mai rodnic.

Procesul decizional (*decision making*) în politica externă s-a impus ca unitate de studiu ca urmare a dificultății de a cuprinde toate sursele interne și toate impulsurile din exterior care determină comportarea sistemelor naționale. Dat fiind că ambele converg în organismul statal care adoptă decizii de politică externă, s-a ajuns la soluția studierii acestui proces, implicit a diferiților factori care influențează procesul decizional. La acest proces concură trei categorii: sistemul organizatoric (ansamblul instituțiilor și persoanelor puse în cauză), informațiile și motivările. Procesul decizional este deci studiat ca o succesiune de activități în cursul cărora oficialii din fruntea instituțiilor în cauză, pe baza informațiilor ce le dețin și sub impulsul unor motivări, deliberează și calculează, sub influența factorilor interni, externi și conjuncturali, până când ajung la o alegere – decizia de politică externă. Metoda aceasta a dus la analiza deciziilor și la elaborarea diferitelor modele pentru raționalizarea sau optimizarea deciziilor (teoria jocurilor) sau pentru strategii menite a asigura succesul lor.

Analiza cantitativă câștigă teren în cercetarea problemelor internaționale, deși în efectuarea ei se manifestă exagerări, fie sub forma pretenției că toate laturile proceselor internaționale pot fi măsurate și programate în computer, fie sub forma reducerii forțate a problematicii mondiale la acele variabile care pot fi cuantificate (vezi Raportul Meadows, care operează cu cinci variabile – populație, capital, hrană, resurse naturale și populare – în prospectarea viitorului lumii). Analiza conținutului (*content analysis*) colectează informațiile existente în comunicații scrise sau verbale (de exemplu cu privire la izbucnirea primului război mondial), le sortează pe categorii și apoi măsoară frecvența și intensitatea fiecăreia în raport cu mersul evenimentelor, încercând să tragă concluzii generalizatoare.

Adevărul este că știința relațiilor internaționale este încă departe de a fi atins un asemenea grad de cunoaștere și formalizare, care să permită cuantificarea tuturor laturilor și proceselor în acest domeniu atât de complex. De asemenea încercarea de a construi modele ale lumii actuale sau viitoare (anul 2000) numai pe baza variabilelor economice și tehnice, care pot fi prinse în ecuații matematice, a dus la impas. Lumea reală nu funcționează fără intervenția activă a factorilor sociali și politici. De aceea analiza cantitativă trebuie completată cu una calitativă.

Simularea este o tehnică specială aplicată în cercetare și învățământ, prin care se imaginează o reprezentare a trăsăturilor principale ale realității în vederea studierii unei probleme sau unui caz din domeniul vieții internaționale, prin experimentarea problemei sau cazului. Simularea presupune o modelare abstractă a realității pe baza selectării variabilelor semnificative ale realității internaționale. Aceste variabile sunt apoi programate să simuleze comportările factorilor implicați într-un eveniment internațional sau într-o problemă. În învățământ, aceste „roluri" (reprezentanții sau factorii de decizie ai statelor implicate într-un conflict) sunt jucate de studenți, care trebuie să cunoască poziția statului respectiv destul de bine pentru a se identifica cu originalul în asemenea măsură, încât să apară clar natura conflictului, cauzele și eventual soluția lui.

Simularea constituie totodată o metodă de verificare a diferitelor ipoteze, teorii sau modele cu ajutorul computerului.

NOTE

1. Albert Sorel, *L'Europe et la Révolution Française* (8 volume), 1885-1904.

2. Vezi *Histoire des Relations Internationales*, publiée sous la direction de Pierre Renouvin, Hachette, Paris, 1964.

3. Keneth Boulding, *Conflict and Defense*, Harper & Brothers, New York, 1962.

4. Herbert Kelman, *International Behavior*, Holt, Rinehart & Winston, New York, 1965, p. 6.

5. *Ibidem*, p. 9.

6. Hans Morgenthau, *Politics among Nations*, Alfred Knopf, New York, 1965.

7. Robert Nisbet, *Twilight of Authority*, Oxford Univ. Press, New York, 1975.

8. Daniel Moynihan, „The US in Oposition", în *Commentary*, martie 1975.

9. Harold Sprout and Margaret Sprout, *Foundations of International Politics*, Van Nostrand, Princeton, 1966, p. 213.

10. Vezi S. Brucan, *The Dialectic of World Politics*, MacMillan, 1978.

11. Marx, Engels, *Selected Works*, Moscova, Foreign Languages Publishing House, 1950, pp. 443-444.

12. I. Oleinik, „Probleme teoretice privind dezvoltarea celor două sisteme mondiale", în *Voprosî Ekonomiki*, Moscova, Nr. 3/1969.

13. James Chace, „US Interventionism" in *International Herald Tribune*, 24 septembrie 1976.

14. I.V. Stalin, *Caracterul Internațional al Revoluției din Octombrie*, Editura PMR 1951 (originalul apărut în „Pravda", 6-7 noiembrie 1927).

15. I.V. Stalin, *Probleme Economice al Socialismului în URSS*, Editura pentru literatură politică, 1952, pp. 70-71.

16. I.V. Stalin, „Cuvânt de încheiere la Congresul al XIX-lea al PCUS" în *Scînteia*, 12 octombrie 1952.

17. Donald J. Puchala, „Some Thoughts on the Study of International Relations", în *International Studies Newletter*, nov.-dec. 1982.

18. Fernand Braudel, *Civilisation materielle et capitalism*, vol. I, Lib. Armand Colin, Paris, 1967.

19. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, Academic Press Inc., 1974.

20. Marcel Merle, *Sociologie de relations Internationales*, 2-ème édition Dallos, Paris, 1976.

PARTEA I
PERSPECTIVA ISTORICĂ

1. Geneza comunităților umane și originea politicului

În științele naturii este oarecum un truism că organismele mai simple oferă un teren de studiu mai propice decât organismele complexe, la care regăsim aceleași structuri și funcții, dar într-o formă mai bogată și mai complicată. Cu atât mai adevărat este acest lucru în științele sociale, cu cât în societățile moderne politicul tinde deseori să-și ascundă natura reală în spatele unor embleme sau fațade înșelătoare. În genere, cu cât relațiile sociale, economice și politice sunt mai dezvoltate și mai ramificate, și implicit mai sinuoase și mai specializate, cu atât mai încâlcită este interacțiunea lor dialectică, cu atât mai anevoioasă devine analiza categoriilor în forma lor „pură", și cu atât mai spinoasă devine aflarea esenței lor. Să ne întoarcem deci la preistorie, la geneza comunităților umane.

Lucrarea etnologului american Lewis Morgan *Ancient Society* privea aproape exclusiv procesul de formare istorică la greci, romani și germani și reprezenta în știința antropologică o fază de început. Abia în secolul XX cercetările antropologice au luat amploare și s-au aplicat unor studii pe viu ale societăților primitive din Africa, Asia, America Latină, Polinezia. Toynbee, marele istoric al civilizațiilor umane, menționează existența a cir-

ca 650 de societăți primitive, reprezentând, potrivit criteriilor sale, 21 de tipuri.(1) Important este faptul că, datorită unuia din cele mai stranii fenomene de conservare socială și etnică din istoria omenirii, „eșantioane" ale acestor societăți au supraviețuit până în zilele noastre în forma lor inițială, nealterată. Ele constituie de aceea o sursă primară de investigație social-politică.

Aflăm astfel că, în primele două milioane de ani ale existenței sale, omul a trăit în clanuri sau în cete de regulă autonome. Abia cu circa 5000 de ani înainte de era noastră aceste simple unități au început să formeze agregate sociale mai largi, acolo unde existau anumite condiții.

Întrebarea căreia antropologii s-au străduit să-i găsească răspuns este ce anume a determinat acest proces de formare a unor unități mai largi – de la ceată la trib și apoi la uniuni tribale, culminând pe alocuri în state puternic centralizate –, ținând seama că, în numeroase regiuni, micile comunități originare au rămas organizate în cete, triburi sau sate izolate și autonome până în zilele noastre. De ce unele comunități s-au agregat și au ajuns la o organizare politică superioară, iar altele nu?

Engels aprecia procesul apariției statului sclavagist atenian ca fiind clasic, pe considerentul că el a avut loc pe baza dezvoltării interne, fără factori și influențe din exterior sub forma cuceririlor și a asimilării unui grup de către un altul. Grecii din timpul lui Homer trăiau în ginți, fratrii și triburi; autoadministrarea lor se realiza prin existența unui organ permanent al forței publice – sfatul (*boulé*), alcătuit din șefii ginților, printr-o adunare populară (*agorá*) convocată de sfat pentru a lua decizii importante prin discuții libere sau prin ridicarea mâinilor, și printr-un șef militar (*basileus*), ales de adunarea populară sau confirmat de sfat. Esențial era faptul că nici sfatul, nici șeful militar nu puteau întreprinde nimic împotriva voinței comunității, deoarece nu dispuneau de vreo altă forță decât poporul înarmat, ceea ce l-a făcut pe Engels să vorbească de o „democrație militară".

În urma cunoscutei diviziuni sociale a muncii și a sporirii inegalității de avere, comunitățile grecești s-au divizat treptat în

clase opuse – bogați și săraci, stăpâni de sclavi și sclavi. Așa a apărut necesitatea statului, a creării unei forțe coercitive separate de popor, ca instrument de dominație al stăpânitorilor de sclavi asupra sclavilor. Constituția lui Teseu consacra juridic instituirea unei conduceri centrale la Atena, trecerea unor treburi, care până atunci erau rezolvate de triburi în mod independent, în sarcina sfatului comun de la Atena și împărțirea populației în trei clase: eupatrizi sau nobili, geomori sau agricultori, demiurgi sau meseriași; dreptul de a ocupa funcții publice era rezervat exclusiv nobililor. Sclavii erau total lipsiți de drepturi, înlăturați de la viața publică, iar crearea unei forțe armate și a altor organe ale puterii punea la dispoziția noii clase dominante aparatul represiv necesar.

Acest model clasic a servit la fundamentarea teoriei luptei de clasă și a statului ca instrument al dominației de clasă. Engels, ca de altfel și Marx, s-a preocupat mai puțin de cealaltă latură a dezvoltării sociale, comunitățile umane. Oare de-a lungul secolelor de formare a statului atenian, ginții și triburile au renunțat la autonomia lor, la obiceiurile tradiționale și uzanțele lor juridice, în favoarea unei autorități și puteri centrale, numai în virtutea efectului pe care l-a avut scindarea lor în clase antagoniste?

Evident, această autonomie tribală era în mod necesar o formă de *unitate politică*. Orice societate, oricât de primitivă ar fi ea, care există și funcționează ca atare timp de secole și milenii, trebuie să aibă o anumită organizare a puterii sau autorității, dacă n-ar fi decât pentru motivul elementar al propriei sale conservări.

Este adevărat că formele politice primitive cunosc o mare varietate, ceea ce este lesne de înțeles date fiind condițiile atât de diferite ale naturii înconjurătoare, ale modului de subzistență și ale densității populației. La aceasta se adaugă tendința a numeroși antropologi de a considera fiecare grup uman drept un caz particular ce trebuie studiat și descris sub aspectul unicității sale, fără a încerca să tragă concluzii generale asupra mecanismelor sociale elementare. Claude Lévi Strauss are cuvinte aspre la adresa celor care publică monografii după monografii fără a sintetiza rezultatele. Deși aceste societăți primitive – argumentează el – sunt so-

cietăți mai simple decât a noastră, ele aruncă totuși o lumină, dacă nu asupra istoriei omenirii, cel puțin asupra unor activități de bază care pot fi regăsite întotdeauna și pretutindeni ca premise ale existenței societății umane.(2)

Problema care ne preocupă aici este dacă, în procesul agregării unor unități politice autonome în formațiuni comunitare mai largi și mai evoluate, există anumite trăsături comune, anumite legități, pe baza cărora se pot trage concluzii teoretice.

***

Balandier îi clasifică pe antropologi în maximaliști și minimaliști. Primii au drept călăuză ceva în genul preceptului lui Bonald: nu există societate fără guvern. Cei din urmă neagă pur și simplu existența vreunei forme de guvern în societățile primitive. De fapt, conchide Balandier, o asemenea negare are rareori o valoare absolută, ea însemnând, în majoritatea cazurilor, lipsa unor instituții politice comparabile cu cele care alcătuiesc statul modern.(3)

O analiză genetică a structurii politice trebuie să țină seama de faptul că anarhia primitivă nu se putea transforma dintr-o dată într-un stat modern, care să pretindă stăpânirea absolută în limitele teritoriului dat. Chiar și termenii ar trebui priviți în dezvoltarea lor istorică; legea, pentru omul societății primitive, nu însemna neapărat un proiect prezentat unui corp legislativ, trecut prin diferite comisii, dezbătut în două camere ale parlamentului și, în cele din urmă, semnat de șeful puterii executive cu un toc devenit istoric, ci foarte adesea era doar o simplă convenție nescrisă, acceptată de comunitate și transmisă oral din generație în generație.

Fortes și Evans Pritchard au fost primii care au făcut distincția explicită între societăți *acefale* – unde există un sentiment comun al identității etnice, dar nu și o autoritate ce ar putea fi considerată guvern – și societățile unde există o formă distinctă de *autoritate centrală*, suverană peste un număr de unități constitutive, cum ar fi orașe, sate și grupări etnice.(4)

Cele mai simple forme de societăți acefale sunt cetele care trăiesc din vânătoare și culegere de rădăcini și fructe, ducând o viață nomadă. Acestea recunosc autoritatea oamenilor care sunt mai pricepuți decât ceilalți în obținerea hranei și cunosc practici supranaturale sau religioase. Șamanii, profeții sau alte figuri similare joacă un anumit rol politic, chiar dacă numai în mod sporadic și neereditar. La boșimanii King din Africa de Sud-Vest, Lorna Marshall a constatat că autoritatea căpeteniei de ceată este mărginită aproape exclusiv la controlul unor plante comestibile (*veldkos*), precum și al apei.(5)

Deși s-ar părea că, în condiții excepțional de favorabile, unele triburi ar fi apărut în era paleolitică (a culegerii hranei), revoluția neolitică a fost aceea care a dus la predominarea formelor tribale. Marshall Sahlins definește tribul ca o asociație de grupuri înrudite prin sânge, care, la rândul lor, sunt alcătuite din familii, deci ca o societate mai mare și mai segmentată decât ceata. El este un organism social mai integrat decât ceata, dispune de instituții pe întregul trib, dar nu este o confederație cu o organizare permanentă. Sahlins arată că modul simplu de producție din neolitic este cauza caracterului fragmentar al comunității tribale, deoarece în majoritatea teritoriilor din lume neoliticul nu a generat imediat o tehnică care să reclame o mai mare diviziune a muncii sau o socializare a procesului de producție pe o întindere mai mare. Și aici, gradul de consolidare politică depinde de circumstanțe exterioare tribului. Existența unui vecin prădalnic, bine organizat, sau – invers – ocazia de a jefui o societate din apropiere constituie imboldul spre confederare.(6)

Sahlins face o distincție între *trib* și *chiefdom* (uniune de triburi condusă de o căpetenie), definind-o pe aceasta din urmă ca având o structură politică permanentă și o socializare a proceselor economice pe o regiune întinsă, cuprinzând diferite segmente locale. Societățile tribale de tipul Tiv sau Nuer – care au un sistem segmentar de seminții – sunt sortite pieirii atunci când ajung în conflict cu *chiefdom*-uri sau cu state, și aceasta datorită coordonării lor economice limitate, a unei conduceri neperma-

nente, a lipsei de sancțiuni coercitive, a caracterului egalitar și localizat al comunității, precum și a instabilității unor grupuri mari – conchide Sahlins.(7)

Studiul lui Robert Lowie asupra locuitorilor băștinași ai Americii l-a dus pe autor la concluzia că în America conducerea militară era deosebită de cea civilă. Existau tiranii sporadice, dar ele erau rezultatul unei terori exercitate de un anumit individ, susținut de obicei de un puternic clan al rudelor de sânge sau de o presupusă învestitură supranaturală.(8) Lowie menționează drept criteriu al unei organizații politice pe deplin dezvoltate *exercițiul forței*; el găsește o gamă largă de fenomene politice, mergând de la forma cea mai simplă („anarhică" la eschimoși și fuegieni), la o formă intermediară (una sau mai multe căpetenii dețin o putere bine circumscrisă), în cadrul căreia le dă căpeteniilor denumirea de *șefi titulari*, până la *șeful puternic* al statului incaș, care guverna prin mijloace de constrângere, preleva tribut de la supușii săi și dirija munca și chiar viața particulară a acestora.

Claude Lévi Strauss a investigat foarte temeinic triburile Nambikuara din Matto Grosso și structurile lor politice. În timpul anotimpului uscat, cetele nomade au nevoie de un șef care să le conducă prin periculoasele păduri virgine. Faptul că resursele alimentare sunt reduse și că, în consecință, pentru hrana unui individ este necesară o apreciabilă suprafață de teren face ca scindarea în cete mici să fie aproape obligatorie. Important este de notat că în grupul inițial există câțiva oameni cărora li se recunoaște calitatea de conducători (reputație pe care ei și-au dobândit-o datorită comportării lor în timpul vieții nomade); acești oameni formează nuclee relativ stabile în jurul cărora se strâng diferitele grupuri. Importanța și menținerea acestor grupuri în decurs de mai mulți ani depinde, în mare măsură, de abilitatea fiecăruia dintre acești conducători de a-și păstra rangul și, până la urmă, de a și-l consolida. Cu alte cuvinte, conducătorul a jucat rolul unui catalizator social. *Uilikande*, cuvântul indian pentru „șef", pare să însemne „cel ce unește", iar Lévi Strauss arată că

un conducător dă mai degrabă impresia că este cauza unirii grupului decât rezultatul unei nevoi, resimțită de un grup constituit, de a avea o autoritate centrală. Prestigiul personal și priceperea de a inspira încredere constituie deci fundamentul conducerii la triburile Nambikuara.(9)

Șefia nu este ereditară, dar atunci când un șef îmbătrânește sau se îmbolnăvește el își desemnează succesorul. Șeful nu dispune însă de puterea de a constrânge; *consimțământul* este singurul criteriu al legitimității sale.

Lévi Stauss este de părere că cele constatate la triburile Nambikuara contribuie, alături de multe alte constatări, la infirmarea credinței – generată de primii antropologi și temporar reînviată de psihanaliză – că șeful primitiv ar avea drept prototip tatăl simbolic și că formele mai simple de stat s-ar fi dezvoltat treptat din familie. El consideră că, la nivelul cetei, *consimțământul* constituie, în același timp, originea și limita conducerii, pe când în grupuri care au de-acum o structură complexă pot apărea relații unilaterale, cum ar fi, de pildă, dreptul vârstei, puterea autocrată și altele.

La capătul acestei înșiruiri sumare a rezultatelor la care au ajuns antropologii, concluzia noastră este că sfera *politicii începe acolo unde se termină cea a înrudirii prin sânge*. Din momentul în care stadiul relațiilor sociale depășește relațiile bazate pe înrudirea prin sânge, între indivizi și grupuri se declanșează o competiție ce devine cu atât mai acută cu cât este mai ridicat nivelul material și spiritual al societății primitive respective. Cu alte cuvinte, *originea politicii rezidă în inegalitatea, mai întâi biologică, apoi, treptat, economică și socială*, care apare și se afirmă de îndată ce înrudirea prin sânge – care până atunci camuflase inegalitatea – încetează să mai fie factorul social regulator. Inegalitatea biologică, generatoarea tendințelor de dominație în atomul social, se integrează treptat relațiilor economice și sociale care se stabilesc între oameni, precum și ambianței spirituale create de acestea. În consecință, primele relații politice în societate rezultă din împletirea elementelor de rudenie și de gintă – care continuă

să existe – cu *noile elemente politice*, însușirile fizice și spirituale ale șefilor (inclusiv vrăjitoria, șamanismul, carisma), privilegiile economice (puțul de apă și veldkos la boșimani) și privilegiile sociale (rangul în Kiriwina) pe care le dețin aceștia, precum și convențiile politice (consimțământ, reciprocitate, autoritate supremă în caz de război etc.) – care stabilesc relațiile dintre conducători și conduși.

Să examinăm mai departe rolul pe care l-a jucat politicul în evoluția comunităților umane.

La concluzii interesante ajunge H.A. Powell, după ce a cercetat organizarea politică a populației Trobriand, de pe insula Kiriwina de Nord. Pe când la micile grupuri autonome și în sate poate fi constatat un proces prin care conducătorii individuali, având rang de *guyau (*diferit de *tokay*, oameni de rând), își fac apariția și își formează un grup de partizani, pentru ca în cele din urmă să-și piardă puterea, într-o aglomerare de sate federate, conducătorul dispune virtual de puteri autocrate, cel puțin pentru un timp. Dreptul pe care îl are acest conducător de a interveni în treburile și relațiile aliaților săi tributari sau ale partizanilor săi din afara aglomerării derivă din statutul său de principal funcționar, respectiv de cel mai vârstnic consângean al clanului în chestiune.(10)

În genere, se constată că, pe măsură ce grupul social devine mai mare – trecând de la stadiul de ceată la cel de trib și apoi la uniuni de triburi –, *exercitarea forței devine însoțitorul inevitabil al politicii și criteriul unei organizații politice pe deplin dezvoltate care, în cele din urmă, ia forma unei structuri închegate – statul.*

Dar ce anume impulsionează exercitarea forței?

Un recent studiu comparativ privind triburile din bazinul Amazonului și cele din văile din Peru a ajuns la cauze de natură *ecologică.* În primul caz, terenul arabil extins și practic nelimitat a permis așezări sătești numeroase, dar la distanțe de cel puțin 15-20 km; conflictele intertribale aveau drept motiv: răzbunări, răpiri de femei, prestigiu etc., dar nu acapararea de teri-

torii. Ca rezultat, satele au rămas autonome. În îngustele văi ale coastei peruviene, evoluția a fost diferită. Comunitățile primitive, inițial dispersate, erau totuși înghesuite în 78 de văi înguste și scurte, flancate în spate de munți, în față de țărmurile mării iar lateral de un deșert extrem de uscat. Circumscrierea terenului arabil era atât de categorică, încât, în pofida terasării și irigării menite a extinde terenul arabil, creșterea populației depășea creșterea producției. Drept rezultat, cauza războaielor a devenit predominant *economică*: acapararea terenului arabil. Prețul înfrângerii era subordonarea statului învins, plata unui tribut (în special în hrană) și, în cele din urmă, încorporarea statului în unitatea politică dominată de învingător. Pe măsură ce lipsa de teren arabil se resimțea mai acut, se intensificau și războaiele prădalnice. Treptat, războaiele treceau de la nivel inter-tribal la nivel inter-uniuni tribale, conduse de un șef, o căpetenie (*chiefdom*) iar ulterior la nivel inter-regate, inter-șeicate sau intervoievodate. Acest produs a culminat în Peru, în puternicul stat al incașilor. În timp ce agregarea statelor tribale în uniuni tribale și a uniunilor tribale în regate are loc prin cuceriri și achiziții externe, structura socială a acestor unități politice mai largi se schimbă printr-o evoluție internă. Dezvoltarea agriculturii duce la o diviziune socială a muncii, la crearea unui surplus de produse care permite unor indivizi și familii să se rupă de producția de hrană și să devină olari, țesători, fierari, zidari. Șefii militari, care se disting în războaie, ocupă funcții politice și administrative și, împreună cu cei care acumulează teren și bogății, devin nucleul unei clase suprapuse, care exploatează prizonierii de război transformați în sclavi. *Statul apare astfel ca instrument al unei duble dominații: sociale și intertribale.*

Procesul descris mai sus s-a desfășurat, în trăsăturile sale esențiale, și în valea Mexicului, Mesopotamia, valea Nilului, valea Indusului.

Studiind dinamica mai multor societăți primitive, Balandier constată că „societățile folosesc diferența de potențial care decurge din inegalitățile de ordin genealogic, ritual, economic, re-

curgând la primele două mai mult decât la ultima, dat fiind nivelul de dezvoltare tehnic și economic. Ele fac din dezechilibru și înfruntare – la scara redusă respectivă – un agent producător de coeziune socială și ordine; în acest scop, politicul este deja în mod necesar instrumentul lor.(11)

Procesul de integrare socială și de unire a cetelor în triburi, și apoi în uniuni de triburi, depinde, în mod esențial, de conducere; integrarea unei cete este inițial rezultatul înrudirii prin sânge, iar ulterior, când înrudirea prin sânge își pierde funcția ei de coeziune, integrarea este rezultatul puterii politice bazate fie pe autoritate personală, fie pe constrângere. *Cu alte cuvinte, nu există grupuri integrate mai mari decât tribul care să fie unite numai prin rudenie, deci fără a avea o autoritate centrală, o organizare politică.*

Delimitarea politicii externe. În societatea tribală, uneltele foarte simple, inexistența luxului și comerțul foarte restrâns – atât cel interior, cât și cel exterior – limitează divergențele economice care se pot ivi, pe de o parte, între triburi, iar pe de alta, între conducători și supuși. În consecință, notează Max Gluckman, atunci când ne ocupăm de societățile tribale avem de-a face cu sisteme politice în care luptele pentru putere și prestigiu, deși înverșunate, s-au dat pe linia diviziunilor teritoriale sau genealogice și nu între grupuri economice cu o înzestrare materială diferită.(12)

Teritoriul constituie într-adevăr una dintre condițiile fundamentale ale politicii. Chiar și cea mai primitivă ceată de vânători se consideră posesoare a unui anumit teritoriu, deși frontierele nu sunt întotdeauna clar delimitate. Schapera arată că, la boșimani și bergdmani (Africa de Sud), fiecare ceată pretinde dreptul exclusiv asupra unui teritoriu dat precum și dreptul de a-și conduce treburile fără un control din afară. Dacă un străin încalcă teritoriul unei cete, actul lui este socotit intolerabil și el este respins.(13) Henry Paine și Lewis Morgan au susținut că sfera politicii ar trebui înțeleasă, în primul rând, ca un sistem organizatoric care operează într-un anumit teritoriu, iar Sutton este și mai categoric

când ajunge la concluzia că reprezentarea teritorială constituie miezul *sistemului politic.*(14)

În ce privește *diviziunile genealogice*, trebuie reținut că înrudirea prin sânge și politica sunt termeni care nu se exclud reciproc și, după cum s-a arătat mai sus, primele relații politice, au rezultat din împletirea *înrudirii prin sânge cu elemente politice în curs de apariție.* Van Velsen a constatat că la triburile tonga din Malawi relațiile politice sunt exprimate în termeni de înrudire și că folosirea abilă a înrudirii de gintă constituie una dintre metodele strategice de obținere a puterii. A profita de pe urma soțiilor, a descendenților și a căsătoriilor este un mijloc folosit frecvent pentru consolidarea și menținerea puterii.(15)

Pe ambele planuri – teritoriul și diviziunile genealogice – inegalitatea generatoare de conflicte și rivalități stă la originea relațiilor intertribale. În jurul pământului și al produselor acestuia se concentrau atât interesele generale ale tribului, cât și conflictele dintre membrii lui. Valoarea rituală a pământului – care stă la originea a ceea ce denumim astăzi patriotism – putea da naștere atât cooperării cu vecinii pentru a combate seceta, ploile torențiale și trăsnetele, foametea, bolile epidemice sau alte calamități, cât și unor conflicte (feude, vendete etc.), fie pentru anumite teritorii sau pentru vânatul ce se găsea pe ele, fie pentru sanctuare pângărite, încălcarea drepturilor gintii sau uciderea unor membri ai ei.

Toate aceste concluzii sunt valabile atât pentru politica internă, cât și pentru cea externă; din momentul în care teritoriul devine cadrul unei unități politice, deosebirea dintre cele două laturi devine tot mai marcată.

Unul dintre fenomenele fundamentale ale societății tribale poate fi descris astfel: în timp ce, pe de o parte, fracțiuni mici, echivalente, ale tribului tind să fie, din punct de vedere social, *entități închise, egale și autonome* – ceea ce are drept rezultat că, politicește, fărâmițarea e starea normală – fracțiunile tribului tind, pe de altă parte, spre *unitate și consolidare* în scopul de a face față conflictelor externe. Consolidarea e mai mare sau mai mică, potrivit naturii specifice a structurii tribului. Ca regulă generală,

se poate însă afirma că *nivelul consolidării politice a tribului este proporțional cu exigențele conflictului extern.* Ceea ce înseamnă că tribul va reveni automat la starea de fărâmițare și autonomie locală de îndată ce conflictul va fi fost aplanat.

Este important de notat că cele două tendințe contradictorii – efectul *centrifugal* al autonomiei și fixării teritoriale și nevoia *centripetă* de unitate și consolidare – nu sunt numai fenomene caracteristice organizării sociale, ci totodată atribute ale societății înseși, de fapt ale oricărei societăți. Acest lucru devine deosebit de vizibil atunci când societatea este formată din mai multe entități etnice, religioase sau administrative. (Federațiile și confederațiile actuale, statele multinaționale sau polietnice oferă confirmări izbitoare ale acestor atribute ale societății.) Și numai *politica* este aceea care poate rezolva problema, deoarece numai puterea politică poate asigura unitatea și consolidarea, învingând tendințele spre autonomie și dispersare teritorială. Ca atare, nu este întâmplător că, de regulă, *unificarea politică și consolidarea au crescut o dată cu integrarea micilor cete în triburi, a triburilor în confederații de triburi și, în cele din urmă, în regate de mare întindere.* Acest proces este stimulat în special de factori și împrejurări exterioare grupurilor în cauză, cu alte cuvinte este stimulat de conflicte externe. (Am putea nota că, și în zilele noastre, competiția externă a constituit imboldul principal atât al creării, cât și al menținerii Pieței Comune. Competiția venea din două părți – din partea Statelor Unite pe piața mondială și pe planul tehnicii, iar din partea URSS tendința expansionistă motivată ideologic.

Din momentul în care inegalitatea a luat forma dominației de clasă și statul a devenit principalul instrument al acesteia, a fost creată o structură rigidă și un mecanism folosit pentru competiția externă și, în interior, pentru reprimarea unor răscoale sau revoluții sociale, ceea ce arată, o dată în plus, că statul este instrumentul menit a face față atât inegalității sociale interne, cât și rivalității de pe arena internațională.

În timp ce în societatea primitivă, datorită mijloacelor de existență reduse, conflictele intertribale se desfășurau pe linia diviziunii teritoriale și genealogice, sclavagismul a cunoscut nenumărate bătălii între diferite *grupuri economice*, cauzele acestor bătălii fiind tendința de a acumula bogății (inclusiv străine) și de a subjuga alte popoare pentru a obține sclavi. Comunitățile din acea perioadă se aflau aproape permanent în stare de război. În feudalism, războiul de jaf a devenit modelul de viață al cavalerilor.

Cu mult înainte de a fi ajuns la putere și de a-și fi consolidat dominația, capitalismul a început să se extindă în lume prin comerț. De fapt, istoria modernă a capitalismului datează din secolul XVI-lea, o dată cu dezvoltarea comerțului mondial și cu crearea pieței mondiale.

Ascensiunea la putere a noii clase comerciale și industriale s-a împletit cu lupta pentru formarea națiunilor și a statelor naționale. Poziția dominantă obținută de clasa burgheză în stat s-a extins și asupra relațiilor cu alte state, fapt ce a dus la războaie și cuceriri teritoriale. Bogățiile jefuite pe această cale au contribuit la accelerarea dezvoltării industriale în țările occidentale, stabilindu-se un circuit care funcționa în avantajul lor.

Dezvoltarea capitalismului, descoperirea Lumii Noi și a căilor maritime spre India au avut drept rezultat o intensificare a luptei dintre principalele puteri europene pentru cucerirea de colonii și pentru extinderea posesiunilor lor transoceanice. După perioada de predominare spaniolă, care a durat aproape întreg secolul al XV-lea, a urmat o perioadă de predominare franceză, care și-a atins apogeul cu Pacea din Westfalia (1648). Triumful revoluției burgheze în Anglia a consolidat poziția acestei din urmă puteri, iar secolul al XVII-lea a devenit secolul hegemoniei puterii navale britanice. Pe uscat, Franța a rămas puterea dominantă și principalul rival al Angliei. Între timp, noi țări au început să se afirme în lupta pentru hegemonie: Austria și Prusia. În Europa răsăriteană, Rusia începuse să-și proclame întâietatea, căutând să-și deschidă drumul spre Marea Baltică și Marea Nea-

gră. Iar dincolo de Ocean se ridica o nouă putere – Statele Unite ale Americii.

În secolul al XVII-lea și al XVIII-lea, între aceste puteri s-a dus o luptă înverșunată pentru supremație comercială și politică, luptă care nu o dată s-a transformat în conflicte militare sângeroase.

În secolul al XIX-lea, politica internațională a fost dominată de rivalitatea dintre cele cinci mari puteri europene – Anglia, Rusia, Austria, Prusia și Franța – și de expansiunea lor peste mări. La sfârșitul secolului, Statele Unite ale Americii au acumulat suficientă putere pentru a-și inaugura propria lor expansiune în Oceanul Pacific, Marea Caraibilor și America Latină.

Cele două războaie mondiale au luat naștere din tendința Germaniei și a Austro-Ungariei (în primul război mondial) și a Germaniei, Italiei și Japoniei (în cel de-al doilea război mondial) de a schimba raportul de forțe în favoarea lor. Perioada postbelică a fost marcată de trei fenomene majore care s-au produs pe arena internațională: formarea sistemului mondial socialist, apariția noilor state independente din Africa și Asia și, în sfârșit, ridicarea celor două mari puteri – Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică.

În rezumat, dezvoltarea economică și politică inegală a principalelor țări capitaliste a fost, în ultimele trei secole, ingredientul de bază al politicii internaționale. Inegalitatea este o componentă atât de puternică a politicii internaționale, încât a afectat și politica statelor socialiste, deși realizarea egalității între națiuni a constituit întotdeauna una dintre devizele sacre ale revoluției socialiste. Competiția externă își spune însă cuvântul pe arena internațională.

La capătul acestei treceri în revistă a principalelor rezultate ale cercetărilor în domeniul antropologiei politice, să rezumăm concluziile ce se desprind din demonstrația noastră.

1. La originea lor, relațiile intercomunitare au apărut după relațiile sociale interne. În timp ce relațiile sociale interne constituie componente firești, organice, ale societății omenești primitive, cele intercomunitare apar și se constituie într-un anumit stadiu

al dezvoltării sociale. Acest fapt l-a determinat pe Marx să le treacă în categoria *secundară* sau ternară a relațiilor sociale și să le considere drept relații derivate sau, mai degrabă, transferate. Relațiile dintre diferitele națiuni – se subliniază în *Ideologia Germană* – depind de gradul în care fiecare dintre acestea și-a dezvoltat forțele de producție, diviziunea muncii și relațiile interne.(16)

2. Statul este produsul atât al dominației de clasă în interior, cât și al competiției externe – economice, politice și militare de pe arena internațională. De aceea, politica unui stat este rezultatul împletirii acestor două categorii de interese.

3. Relațiile politice interne au fost generate de inegalitățile dintre clase, iar relațiile politice internaționale de inegalitățile dintre state și națiuni.

4. În general, rezultă că în studiul relațiilor internaționale trebuie să operăm atât cu conceptul de *clasă*, cât și cu cel de *națiune*. Constituie una din lacunele marxismului faptul că s-a axat aproape exclusiv pe unul din tipurile fundamentale de agregare umană, *relațiile de clasă*, neglijându-l pe celălalt, *relațiile etnice*, în forma lor modernă – națiunile.

Deși cele două se împletesc și interacționează în cadrul diferitelor forme de societate, fiecare are o origine istorică proprie și o evoluție distinctă. Schimbări în situația claselor nu produc în mod automat schimbări în relațiile naționale și invers. Revoluții care au însemnat trecerea puterii de la o clasă la alta n-au modificat caracterul grupului etnic în cauză. Națiunea franceză a rămas franceză după Revoluția din 1787 (sau din 1848), după cum rușii, ucrainenii și gruzinii și-au păstrat naționalitatea după 70 de ani de la Revoluția din Octombrie.

Și invers, schimbări în relațiile dintre națiuni nu au produs schimbări corespunzătoare în relațiile dintre clasele din interiorul acestora. Marea coaliție antihitleristă, creată în focul celui de-al doilea război mondial între SUA, Marea Britanie și Uniunea Sovietică, nu a avut drept rezultat nici înlăturarea contradicțiilor de clasă în cele două țări capitaliste, nici renașterea burgheziei în statul socialist.

NOTE

Geneza comunităților umane și originea politicului.

1. Arnold Toynbee, *A Study of History* (Abridgement by D.C. Sommerweel), Oxford University Press, New York, 1957.

2. Claude Lévi Strauss, *The Social and Psychological Aspects of Chieftainship in a Primitive Tribe: The Nambikuara of Northwestern Matto Grosso*, 1944.

3. G. Balandier, *Anthropologie politique*, Presses Universitaires de France, Paris, 1976, pp. 29-31

4. M. Fortes and E. Evans Pritchard, *African Political Systems*, Oxford University Press, Londra, 1940.

5. Lorna Marshall, *Kung Bushmen*, în *Comparative Political Systems*, Ed. Natural History Press, New York, 1967.

6. Marshall D. Sahlins, *The Segmentary Lineage*, în *Comparative Political Systems*, *op. cit.*

7. *Ibidem.*

8. Robert Lowie, *Some Aspects of Political Organizations among American Aborigines*, în *Comparative Political Systems*, *op. cit.*

9. Claude Lévi Strauss, *op. cit.*

10. H.A. Powell, *Competitive Leadership in Trobriand Political Organization*, în *Comparative Political Systems*, *op. cit.*

11. Balandier, *op. cit.*, p. 76.

12. Max Gluckman, *Politics, Law and Ritual in Tribal Societies*, Mentor Book, New York, 1965.

13. J. Schapera, *The Bantu-speaking*, p. 112, *Tribes of South Africa*, Londra, Routlege and Kegan Paul, 1937.

14. F.X. Sutton, *Representation and Nature of Political Systems*, în *Comparative Study in Sociology and History*, vol. II, 1959.

15. J.V. Velsen, *The Politics of Kinship*, Manchester University Press, 1964.

16. K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 3, Editura Politică, 1958, p. 21.

2. Evoluția de la trib la națiunea modernă

Un lucru pare să fie general acceptat: națiunea este o comunitate etnică sau cel puțin o comunitate cu o origine etnică. Ea își are originile în cadrul familiei, extinzându-se apoi la clan, trib, demos, naționalitate și, în sfârșit, la națiune – cel mai recent tip de comunitate etnică. Cu toate acestea, problema modului în care poate fi diferențiată tipologia diferă de la un autor la altul.

În literatura marxistă, comunitatea etnică este una din petele albe. Marx și Engels nu au încercat să rezolve această problemă cu adevărat. Lenin a abordat problema națională în Rusia și în alte părți, dar nu a formulat niciodată o definiție a națiunii. Definiția dată de Stalin în 1913 a fost considerată clasică multă vreme.[1] A devenit însă tot mai evident că, de fapt, contextul istoric pe care s-a bazat această definiție se limita la formarea națiunilor în Europa. Străduania continuă de a aborda comunitățile etnice exclusiv din perspectiva de clasă i-a dus pe autorii marxiști într-o fundătură. Dar alte școli de gândire au căzut în cealaltă extremă, acordând o importanță prea mare factorilor spirituali subiectivi. Astfel, pornind de la formula lui Ernest Renan, pentru care națiunea este un suflet, un principiu spiritual, discipolii săi au căutat să-și depășească maestrul. Ei au prezentat națiunile ca fiind unități spirituale (Spengler), suflete sociale (Karl Lamprecht), comunități mentale (F. Meinecke), personalități colective (Luigi Sturzo) și ca grupuri de oameni care se diferențiază prin felul în care impulsurile elementare excită sau inhibă celulele nervoase, ducând la reacții similare în fața unui excitant dat (Northrop). Conceptele germane *Volksgeist* și *Volkseele* sunt utilizate pe larg

[1] „Națiunea este o comunitate stabilă de oameni, istoricește constituită și care a luat ființă pe baza comunității de limbă, teritoriu, viață economică și factură psihică ce se manifestă în comunitatea culturii" (I.V. Stalin).

de aceste școli de gândire. Asemenea abordări sunt mai degrabă de domeniul ficțiunii decât de cel al științei; autorii lor nu pot ajunge prea departe, căci nici o națiune nu va putea să se constituie sau să se mențină fără anumite condiții materiale de existență, fără un teritoriu comun și fără legături economice. Nici trăsăturile psihologice și nici cultura spirituală ale unei națiuni nu s-ar putea dezvolta și menține mult timp hrănindu-se, cum se spune, doar cu aer, fără a fi ancorată în solul care să-i ofere punctele necesare atât pentru decolare, cât și pentru aterizare.

Chiar și un autor catolic, cum este Sturzo, admitea că „națiunea reprezintă individualitatea unui popor; acest lucru nu se poate realiza fără o contiguitate geografică stabilă, o tradiție istorică și culturală și un interes economic".(1)

Fără îndoială, orice producție socială presupune existența unei populații organizate într-o anumită comunitate. *Ceea ce distinge comunitățile etnice de alte comunități umane nu constă dintr-o singură trăsătură, ci dintr-o combinație de trăsături*: limba, teritoriul, originile comune, legăturile economice, unificarea politică, identitatea culturală, religia, printre altele. În funcție de momentul istoric, una sau alta dintre acestea poate ieși în evidență sau poate lipsi. Ajungem astfel la conceptul de comunitate etnică privită ca *o comunitate* de oameni bazată pe două sau mai multe din următoarele tipuri de legături sociale: comunitatea de origine, limba, teritoriul, forma de stat, legăturile economice, modul cultural de viață, religia (aceasta din urmă acolo unde persistă încă).

Comunitatea originilor a avut o importanță covârșitoare în societatea comunei primitive timpurii, când legăturile de rudenie asigurau cadrul relațiilor de producție; *comunitatea culturală* este vitală pentru societatea timpurie, dar, în afară de limbă, se modifică pe măsură ce societatea se împarte în clase sociale; *legăturile religioase* aveau o mare semnificație în numeroase comunități, dar și-au pierdut din impact cu timpul. *Legăturile politice* devin importante o dată cu formarea statelor naționale moderne. De regulă, deși ponderea acestor caracteristici a variat considerabil, principalele trăsături distinctive – *limba și teritoriul* – au rămas

esențiale pentru formarea comunităților etnice, deși nu și pentru conservarea lor.

În ceea ce privește diferitele tipuri de comunități etnice, deși ele corespund în mare formațiunilor socio-economice istorice, nu trebuie să aplicăm – fără anumite rezerve – schema general acceptată:

trib – sistemul comunei primitive
demos – sistemul sclavagist
naționalitate – sistem feudal
națiune – sistemele capitalist și socialist.

Ceea ce diferențiază aceste tipuri de comunitate etnică este o combinație distinctă a trei coordonate: gradul de integrare socială, nivelul de dezvoltare economică și tehnologică, și structura de clasă.

Tribul a cuprins întregul grup de oameni – legați prin relații de rudenie – care locuiau un teritoriu dat. Totuși grupul era foarte mic iar uneltele sale erau atât de puține și de primitive, încât abia reușea să-și asigure cele necesare traiului.

Demosul cuprindea doar populația liberă a unei țări sau a unei cetăți, în timp ce clasa fundamentală de producători (sclavii) era exclusă din comunitatea politică.

Celebra democrație ateniană număra doar 20 000 de cetățeni liberi, în timp ce peste 400 000 de sclavi erau lipsiți de drepturi politice. La Roma, structura puterii era în esență aceeași. Pe scurt, comunitatea etnică în epoca sclavagismului se baza pe o comunitate de limbă sau dialect, teritoriu și unitate politică (aceasta din urmă cuprinzând uneori mai mult de o singură comunitate etnică); comunitatea de cult religios juca un rol important în procesul de integrare socială.

Naționalitatea, tipică pentru societatea feudală, se baza pe principalele clase producătoare – țăranii și orășenii. Clasa conducătoare era în general cosmopolită în concepții și adesea nu făcea parte din comunitatea etnică locală (de exemplu, nobilimea normandă din Anglia). În Europa, societatea feudală timpurie oferea un tablou pestriț din punct de vedere etnic și social. În mod tipic,

ea consta din unități relativ mici care vorbeau dialecte locale, coincizând cu domeniile feudale mici sau medii, cu legături religioase puternice. Pe scurt, principalele legături erau de natură teritorială, politică și religioasă.

Schema nu era rigidă, iar accentul cădea pe trăsăturile care se dovedesc a fi cele mai tipice și mai dominante. În unele cazuri, vestigiile unei organizări tribale (bazate pe rudenie) au persistat până în epoca feudală și, după cum au demonstrat antropologii, până în zilele noastre. Sclavia a continuat și ea până în epoca feudală și în cea capitalistă.

Când am folosit termenul de „naționalitate" pentru comunitatea etnică a epocii feudale timpurii, am recurs la o noțiune deja stabilită, dar într-un sens îngust, specific. Astfel, este corect să spunem că națiunea germană a luat naștere prin unificarea „naționalităților" bavareză, westfalică, saxonă și a altor naționalități, dar nu și că „națiunea" germană a luat naștere din „naționalitatea" germană. În aceeași ordine de idei, națiunea franceză nu s-a dezvoltat având la bază naționalitatea franceză, ci mai degrabă naționalitățile burgundă, picardă, gasconă, provensală, normandă și altele.

Din cele trei coordonate, gradul de integrare socială este cel mai important element distinctiv al diferitelor tipuri de comunități etnice. Tribul a fost un grup social relativ compact, deși de dimensiuni reduse. Statul-cetate din Grecia antică reprezenta cel mai înalt grad de dezvoltare a unui sat sau oraș având grupuri cu apartenență exclusivă; date fiind însă cultura și tehnologia avansată a grecilor, asociațiile și instituțiile foarte specializate de natură economică, religioasă, militară, educațională și artistică jucau un rol important în funcționarea unei societăți reduse ca dimensiuni, dar cu un înalt grad de complexitate. Cu toate acestea, sentimentul apartenenței la unitatea politică era puternic doar pentru un număr mic de locuitori. Era o societate divizată, împărțirea sa în două grupuri bine integrate care trăiau în interiorul zidurilor cetății – cetățenii și cei ce nu erau cetățeni – fiind categorică și permanentă. Sclavii nu aveau nici un interes în proble-

mele politice și nu se simțeau legați de cetate, un statut inferior fiind impus și rezidenților de origine străină, care nu erau obligați – și nici nu li se permitea – să manifeste asemenea interese. Așadar, serviciul militar și riscurile războiului reveneau doar cetățenilor – negustorii și proprietarii, care participau la viața cetății și simțeau că îi aparțin. Ca urmare exista un grad relativ redus de conștiință comună a tuturor celor care vorbeau limba greacă în sensul existenței unei naționalități de acest tip.(2)

În Evul Mediu, societatea s-a împărțit din nou, dar, în acest caz, avem de a face cu o situație inversă celei din cetatea antică greacă: principalele clase producătoare, țăranii și orășenii, alcătuiau o comunitate etnică, în timp ce clasa conducătoare feudală, așa cum remarcam mai sus, avea atitudini destul de cosmopolite. Un prinț sau un rege care dorea să-și extindă domeniile nu era impresionat de limba celor pe care voia să-i subjuge. În același timp, cei care vorbeau aceeași limbă nu se simțeau uniți într-un fel aparte; ei se războiau adesea între ei. Gradul de integrare socială a atins un nivel cât se poate de scăzut: oamenii se identificau cu domeniile, care erau eterogene din punct de vedere social, mai ales pentru că agricultura și vânătoarea se efectuau la distanțe mari. Din punct de vedere juridic, loialitatea față de un prinț era voluntară; doar biserica pretindea ca toți să-i fie supuși. Oamenii de rând erau prea puțin interesați în bătăliile duse de stăpânitorii lor, cu excepția cazului în care erau legați prin jurământ să efectueze serviciul militar, și atunci luptau pentru prinț, nu pentru o comunitate sau o națiune.(3)

Comunicațiile de orice fel erau la un nivel foarte scăzut. Iar *comunicația este fundamentală într-un proces de integrare socială*. În general, societatea medievală nu a dus la dezvoltarea naționalității. Existau puține elemente care să asigure stabilirea unei valori comune împărtășite de mai multe domenii. Deși creștinismul a asigurat o anumită unitate, naționalitatea nu este și nici nu poate fi produsul exclusiv al consensului religios.

Evul Mediu târziu în Europa a cunoscut schimbări esențiale în structura comunităților etnice. Aceasta era epoca în care „re-

galitatea, sprijinindu-se pe bürgeri, a frânt puterea nobilimii feudale și a întemeiat marile monarhii, bazate în esență pe naționalitate, în care s-au dezvoltat apoi națiunile europene moderne și societatea burgheză modernă". Ocupându-se de originea națiunilor europene contemporane, Engels sublinia condițiile istorice care le-au dat naștere: dezintegrarea orânduirii feudale, apariția organizării economice burgheze, centralizarea politică. El situează începutul acestui proces în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea, referindu-se însă la acest moment la modul general.(4)

În studiul de față, ne vom limita la problema generală a elementelor prin care națiunile se disting de tipurile anterioare de comunități etnice și vom încerca, pe această bază, să vedem care este liantul națiunilor. Vom folosi abordarea noastră a celor trei coordonate: gradul de integrare socială, dezvoltarea economico-socială și structura de clasă. Vom constata astfel că, în momentul în care au fost constituite națiunile moderne, ele erau diferite de comunitățile etnice prenaționale în privința celor trei coordonate. Spre deosebire de comunitățile etnice anterioare, procesul de formare a națiunilor constă în ceva mai mult decât unificarea teritorială, economică, politică și lingvistică – ea implică și *includerea diferitelor clase sau „stări" în comunitatea națională*. Desigur, procesul de agregare într-o singură comunitate a claselor antagoniste, cu interesele, concepțiile și tradițiile lor diferite, nu a dus nici la dispariția, nici la reconcilierea acestor clase, după cum se poate vedea foarte clar din istoria recentă. Cu toate acestea, națiunea a inclus toate straturile populației pe un anumit teritoriu, ceea ce nici una din comunitățile prenaționale nu realizase vreodată, cu excepția tribului. Națiunea modernă era de fapt un trib cu clase sociale.

Sporirea schimburilor de bunuri între diferite regiuni, o dată cu creșterea economică stimulată de dezvoltarea rapidă a forțelor de producție în urma revoluției industriale și transformarea piețelor locale într-o singură piață națională au oferit premisele economice pentru apariția națiunilor. Comunitatea de viață economică a devenit temelia națiunii.

Schimbările de ordin laic ce au însoțit revoluția industrială s-au dovedit mult mai eficiente în promovarea conștiinței naționale decât creștinismul, care stabilise în trecut o unitate vagă, dar puternică, între locuitorii diferitelor domenii feudale. În unele țări, reforma protestantă a contribuit, pe măsura identificării sale cu liderii naționali, la dezmembrarea lumii creștine unificate.

Continuarea industrializării, organizarea socială corespunzătoare și urbanizarea aferentă au contribuit la îmbunătățirea comunicațiilor dintre diferitele pături ale populației. Forța crescândă a mișcării sindicale, lărgirea accesului la învățământ, creșterea interesului politic și a participării maselor la viața politică a țării și, mai recent, dezvoltarea rapidă a mijloacelor de comunicare în masă, cuplate cu legislația de asigurări sociale și cu o recunoaștere generală a faptului că bunăstarea tuturor era legată de bunăstarea întregii națiuni, au pus bazele unui mod de comunicare fundamental pentru existența și conservarea unei națiuni. Comunicațiile de masă, organizate și administrate la nivel național, și utilizate pentru îndoctrinarea ideologică și politică, au jucat un rol esențial în consolidarea națiunii moderne.

Procesul istoric general a fost rezumat concis de Joel B. Montague Jr.: „Omul primitiv datora supunere familiei sau tribului; vechii greci – cetății, limitându-se la o parte din locuitori; omul medieval datora în primul rând supunere Bisericii și apoi domeniului pe care locuia; războaiele de expansiune și unificare națională erau duse de prinți, monarhi și clasele conducătoare, care erau priviți ca alcătuind ansamblul națiunii. Afirmarea burgheziei a lărgit conștiința națională după Revoluția Industrială, dar numai după recunoașterea clasei muncitoare și a noii politici de asigurare a bunăstării economice și sociale a maselor naționalitatea a ajuns să includă o porțiune mai largă a poporului unui stat național."(5)

Deși conștiința națională a fost adâncită și lărgită atât de autoritarism, cât și de democrație, ar fi o greșeală să se subestimeze intensitatea loialității față de națiunea modernă a unei majorități numerice a populației. Acest lucru a fost îndeosebi

adevărat într-o epocă în care factorii național-strategici predominau în politica internațională și ori de câte ori existența, independența sau suveranitatea națiunii erau amenințate sau puse în pericol din exterior. În același timp, clasa și casta continuă să opereze în cadrul națiunii ca bariere în calea comunicării și ca forțe de dezbinare. Conștiința de clasă poate contracara conștiința națională ori de câte ori intră în joc apărarea unor interese de clasă economice și politice majore, ori de câte ori factorul ideologic de clasă câștigă teren în politica internațională și devine atotputernic.

Dar pentru a înțelege mai bine raportul dialectic dintre forțele de dezbinare și cele de coeziune ale națiunii moderne, este indispensabilă o trecere în revistă a evoluției ei istorice.

Integrarea națiunii

Inițial, națiunea s-a identificat exclusiv cu clasele conducătoare. În Germania și Franța cuvântul „națiune" era utilizat pentru a desemna păturile superioare ale populației. Istoricul german Archenholz a exprimat foarte clar acest lucru în 1973, când a scris: „Prin națiune înțeleg numai clasele superioare ale poporului."

Foarte adesea, națiunea a fost identificată cu persoana suveranului. Martin Luther considera că episcopii și prinții alcătuiesc națiunea germană. Ludovic al XIV-lea considera că „națiunea franceză este reprezentată doar în persoana regelui". Celebra sa afirmație *L'Etat c'est moi* rezumă o epocă. De Maistre susținea că națiunea constă din „conducător și nobilime". Relațiile internaționale erau relații între regi și prinți; aliațele matrimoniale ale acestora reprezentau instrumente uzuale în diplomație.

Reducerea națiunii la clasele superioare s-a menținut în secolul al XIX-lea, într-o mare parte a Europei Răsăritene. Despre un moșier croat al vremii s-a spus că mai degrabă și-ar fi considerat calul, decât vreunul din țărani, ca membru al națiunii croate.

La mijlocul secolului trecut și în perioada imediat următoare, distanța care separa nobilimea poloneză de țărănimea locală era

atât de mare, încât aceasta din urmă nici nu era considerată ca făcând parte din națiunea poloneză. Revoluționarul român Tudor Vladimirescu protesta împotriva unei concepții atât de înguste: „Patria este norodul, iar nu tagma jefuitorilor." Jean Jacques Rousseau a fost primul în Franța care a respins noțiunea de națiune ca întruchipată în persoana suveranului sau de clasa conducătoare și a identificat națiunea cu poporul. Rousseau, însă, gândea în termenii „stării a treia", noua clasă de mijloc în curs de formare, mai degrabă decât din perspectiva întregului popor.(6)

Deși abordarea lui Rousseau reprezenta o lărgire a conceptului de națiune, ea nu se desprindea de identificarea acestui concept cu puterea politică. Clasa mijlocie era acum cea care se ridica, devenind astfel purtătoarea stindardului național. Joel Montague aprecia că aceste mutații în relațiile de putere, precum și lărgirea conștiinței naționale, au fost rezultatul perfecționării comunicațiilor, prin care clasa de mijloc putea nu numai să se identifice cu miturile, memoria și valorile naționale, ci și să devină o parte a lor, exprimând filozofia politică și economică a individualismului și a doctrinei *laissez-faire*. Drepturile de proprietate au fost identificate cu drepturile omului – proprietatea a devenit baza apartenenței depline la o națiune, un proprietar avea pentru ce să lupte. Interesul economic și identificarea de clasă deveniseră baza recunoașterii conștiente a naționalității.(7)

În Europa de Est, lucrurile au urmat un curs oarecum diferit de cel din Occident. Dacă în Occident britanicii, francezii, germanii, italienii și alții s-au constituit în națiuni încă din perioada ascensiunii victorioase a capitalismului și a triumfului său asupra fragmentării feudale, în Răsărit supraviețuirea elementelor feudale și întârzierea dezvoltării capitalismului au dus la formarea unor state multinaționale, care cuprindeau mai multe naționalități ce nu fuseseră încă în stare să formeze națiuni integrate. Astfel, cehii, polonezii și ceilalți s-au format în Austria; croații, o parte dintre români și alții în Ungaria; ucrainenii, georgienii, armenii și alții în Rusia. Asemenea condiții au impus tinerelor națiuni calea luptei. Lupta a început între clasele dominante ale națiunilor domi-

nante și cele ale națiunilor asuprite. Cu toate acestea, măsurile represive întreprinse de burghezia națiunilor dominante în cooperare cu elementele feudaliste care supraviețuiseră – limitarea libertății de mișcare, monopolizarea pieților, reprimarea limbii naționale, limitarea drepturilor cetățenești, restricții educaționale, intoleranța religioasă, printre altele – nu îi afectau pe muncitori mai puțin, ci poate chiar mai mult, decât pe burghezii națiunilor subjugate. De aceea, uneori proletariatul s-a alăturat propriei burghezii naționale pentru a lupta împotriva burgheziei dominante (vezi și istoria Ardealului). La fel a procedat și țărănimea, a cărei participare la lupta de eliberare națională a fost atât de des legată de obiectivul distrugerii vestigiilor iobăgiei și domeniilor feudale. Burghezia și moșierimea dominante recurgeau la rândul lor nu numai la oprimare, ci și la incitarea națiunilor subjugate la ură reciprocă, generând masacre și pogromuri – o nouă versiune a politicii „dezbină și stăpânește". Astfel, în cadrul celor două imperii multinaționale, cel Austro-Ungar și cel rus, problema națională a devenit parte a luptei generale pentru emancipare și progres social.

Evoluția istorică a chestiunii naționale până la transformarea ei într-o problemă internațională a fost studiată sistematic de istoricul britanic E.H. Carr, a cărui lucrare *Naționalismul și ce mai urmează* a devenit clasică în Occident. În această lucrare, el descrie procesul de formare a națiunilor europene ca pe un produs al ordinii internaționale sau mai degrabă preinternaționale, stabilite de creștinătatea medievală, și ca pe o proiecție la nivel național colectiv a spiritului renascentist al individualismului iubitor de aventură și autoafirmare – un mod destul de subtil de a estompa substratul social al întregului proces. Carr împarte istoria modernă a relațiilor internaționale în trei perioade, care se suprapun parțial, caracterizate de concepții despre națiune ca entitate politică. Prima perioadă, în viziunea sa, începe o dată cu dispariția treptată a unității dintre Imperiu și Biserică și înființarea statelor naționale și a bisericilor naționale, identificarea națiunii cu persoana suveranului reprezentând principala caracteristică a acestei

perioade. După cum am mai remarcat, această descriere era corectă. Cea de-a doua perioadă, rezultată din vârtejul războaielor napoleoniene și încheiată în 1914, este apreciată de Carr ca epoca celor „mai ordonate și de invidiat relații internaționale moderne". Aici avem de-a face cu o atitudine apologetică pe care o regăsim la istorici care consideră relațiile internaționale ale secolului al XIX-lea ca o problemă exclusiv occidentală. Mulți autori ai acestei școli istorice numesc această epocă binecuvântată „epoca de aur a diplomației". Motivul este exprimat clar de Carr: „...atunci s-a stabilit o ordine internațională – sau un cadru internațional – destul de puternică pentru a permite o extindere și o intensificare extraordinară a sentimentului național, fără perturbări pe scară largă ale relațiilor internaționale normale și pașnice."(8) A fost într-adevăr o epocă de aur, dar nu a diplomației, ci mai curând a expansiunii imperialiste peste mări; „ordinea internațională" în Europa se datora în primul rând faptului că puterile europene erau absorbite de extinderea influenței lor pe alte continente.

„Epoca evoluției imperialismului (1875-1914) a fost marcată de existența unui număr mare de noi domenii pentru investițiile de capital și, ulterior, de o împărțire tot mai completă a acestor domenii între puterile imperialiste. La început, acest lucru a făcut posibilă o expansiune relativ pașnică a capitalismului european (pașnică în privința relațiilor dintre țările imperialiste și cele colonizate). Marea Britanie și-a adjudecat partea leului în această împărțire a lumii, grație superiorității sale industriale și financiare. Ea a dominat India, Birmania, Malaiezia și o serie de state necesare pentru a ajunge în India; a ocupat jumătate din Africa, de la Port Said la Capul Bunei Speranțe, păstrându-și în același timp coloniile din America de Nord și de Sud, din Australia și Noua Zeelandă. Franța și-a constituit un imperiu în Nordul Africii și în Africa de Vest și Ecuatorială, a confiscat Madagascarul, Vietnamul și câteva insule în Pacific. Belgia și-a însușit imensul imperiu al Congoului..."(9)

Atunci când continentele de culoare au fost împărțite, au izbucnit și conflictele interimperialiste: o ciocnire anglo-franceză

în legătură cu Sudanul, un conflict franco-german în Africa Ecuatorială, competiția dintre Marea Britanie și Rusia pentru Persia și Afganistan, lupta ruso-japoneză pentru Manciuria.

Spre sfârșitul epocii de aur a lui Carr, în 1914, hegemonia puterilor occidentale asupra celei mai mari părți a lumii era aproape totală, deși Japonia și altă putere expansionistă, Statele Unite, reușiseră să obțină teritorii dependente proprii, iar marele imperiu rus traversa Asia până la Pacific. Din punct de vedere politic, economic și cultural, era o lume centrată în cel mai înalt grad pe puterile europene și pe coloniștii lor de peste mări. Ele dădeau tonul și funcționau ca lideri dinamici ai societății internaționale, constată Emerson.(10)

„Occidentul" este o formulare prea vagă pentru un istoric britanic. De aceea Carr precizează cu acuitate: „Sistemul internațional, simplu în concepția sa, dar infinit de complex în detalii tehnice, a creat un mecanism financiar delicat și puternic, al cărui sediu se afla la Londra."(11)

În ceea ce privește aspectul intern, Carr vorbește de „democratizarea naționalismului", înțelegând prin aceasta conotația populară dobândită de conceptul „națiune". Cu toate acestea, el este perfect conștient de caracterul de clasă al democrației occidentale din secolul al XIX-lea: „...burghezia secolului al XIX-lea a claselor împroprietărite din Europa Occidentală forma o entitate coerentă, care știa să conducă viața publică și afacerile... și care era unită prin legăturile create de comunitatea de idealuri și interese."(12)

Cea de-a treia perioadă a adus cu sine, potrivit lui Carr, o altă schimbare în conținutul ideii de națiune, o creștere catastrofală a naționalismului și – în formularea lui – „falimentul internaționalismului". Carr detectează trei cauze principale ale acestei schimbări: includerea de noi pături sociale ca membri efectivi ai națiunii, unificarea vizibilă a puterii economice cu cea politică și sporirea numărului de națiuni.(13) Aceste trei cauze merită studiate, pentru că în această analiză autorul se apropie cel mai mult de miezul problemei.

Evenimentele din cadrul națiunilor capitaliste occidentale promovate de revoluția tehnologică au pus într-adevăr bazele pentru realizarea unui grad și a unei calități a comunicațiilor în interiorul clasei muncitoare nemaîntâlnite până atunci, ca și a comunicației dintre clasa muncitoare și clasa deținătoare de proprietate – un fenomen datorat în modul cel mai evident răspândirii extraordinare a mijloacelor de comunicare în masă, aflate în proprietatea clasei conducătoare și administrate de aceasta la nivel național. Eficiența sistemului tehnologic a fost cuplată cu natura îndoctrinată a mesajelor transmise, astfel încât să producă o integrare mult mai puternică a națiunilor.[1]

Cu toate acestea, aprecierea excesiv de optimistă a lui Carr cu privire la „promovarea noilor pături (clasa muncitoare) la rangul de membri plini ai națiunii" a fost invalidată în repetate rânduri de continuarea clivajelor de clasă și a conflictelor sociale înregistrate în cadrul națiunilor occidentale contemporane. Pe măsura progresului în domeniul educației și al comunicațiilor, care i-a făcut pe muncitori tot mai conștienți de inegalitatea și inechitățile societății moderne, a apărut și un proces contrar, și anume muncitorii au devenit tot mai pretențioși nu numai din punct de vedere economic (cerând condiții mai bune de viață, salarii mai mari, pensii etc.), ci și politic, revendicând dreptul de a participa la actul decizional politic. În paralel, naționalitățile distincte din țările occidentale, care aveau un statut inferior și erau cetățeni de rang secundar (scoțienii, galezii și irlandezii în Marea Britanie, francezii din Canada, valonii din Belgia, bascii din Spania, negrii din Statele Unite), și-au afirmat tot mai clar hotărârea de a nu se mulțumi cu nimic mai prejos de egalitatea în drepturi și statut. Cu alte cuvinte, pentru aceste pături și naționalități neprivilegiate, calitatea de membru plin al națiunii reprezintă mai degrabă un deziderat decât un fapt.

[1] Prin integrare la nivel național, înțelegem abilitatea unei comunități politice naționale de a depăși fisurile și conflictele sociale din sânul său prin întărirea și promovarea legăturilor comune particulare acelei națiuni.

În ce privește cea de-a treia cauză, lărgirea ariei geografice a naționalismului, ea a reprezentat un fenomen atât de copleșitor, încât a depășit cu mult estimările lui Carr din 1945, anul în care a fost publicată cartea sa.

În mod evident, Carr este deranjat de „uimitoarea creștere" a numărului de națiuni în cea de-a treia etapă a periodizării sale. În acest caz, momentul schimbării îl reprezintă anul 1870: până atunci, influența naționalismului acționase în sensul diminuării numărului de unități politice independente și suverane în Europa. În 1871, după unificarea Germaniei și Italiei, existau 14 astfel de unități; în 1914 erau 20; în 1924, numărul lor ajunsese la 66. Adevărata tragedie a început după 1914, când acest fenomen regretabil nu s-a mai limitat doar la Europa, ci s-a răspândit rapid în lumea arabă, India și Etremul Orient. Carr nu menționează Statele Unite ale Americii, ceea ce ar putea să-l facă pe cititor să înțeleagă motivele nemulțumirii istoricului. De ce să devină independente aceste națiuni din Asia și Africa de vreme ce, cum ne spune el însuși, „dominioanele britanice ofereau spectacolul mult mai impresionant al maturizării unor națiuni individuale în cadrul legăturilor constante generate de Commonwealth" – o instituție respectabilă în care totul era comun, mai puțin bogăția. „Faptul în sine – remarca întristat Carr – că există astăzi în Europa peste douăzeci, și în întreaga lume peste șaizeci, de unități politice cerând statut de state suverane independente explică în mare parte agravarea racilelor naționalismului în cea de-a treia perioadă a clasificării noastre."

Desigur, pentru Carr, cea mai fericită perioadă a istoriei moderne a fost cea în care Imperiul Britanic cuprindea peste patruzeci de națiuni sau națiuni în devenire și avea grijă de ele. Acum, când peste 180 de națiuni au devenit entități politice, state naționale independente, lumea îi pare probabil haotică acestui supus al Majestății Sale britanice. Carr nu recurge la eufemisme pentru a-și exprima nemulțumirea: „Egalitatea națiunilor nu este doar nerealizabilă, ci și inechitabilă și de nedorit."(14) După cum spunea Shakespeare, „lucrurile care încep prost se întăresc prin rău".

Cea de-a treia cauză a lui Carr înseamnă de fapt că problema națională a devenit o problemă internațională, iar câștigarea independenței și suveranității națiunilor, care au fost ținute într-o stare de înapoiere timp de secole, reprezintă un fenomen mondial major al acestei ere. Aici este vorba de ceva mai mult decât un simplu „naționalism". Este vorba de un elan puternic, care pornește din inima unei comunități umane vii, a cărei țesătură socială a fost întărâtată printr-un proces de integrare fără precedent, o comunitate a cărei conștiință crescândă alimentează lupta neobosită pentru libertate, pentru dreptul de a-și hotărî propria soartă, pentru dezvoltarea potențialului creator și pentru o contribuție egală la progresul civilizației umane. Dacă această luptă legitimă capătă uneori accente stridente, se întâmplă pentru că națiunile slabe și subdezvoltate sunt confruntate astăzi cu numeroase decalaje, frustrări și constrângeri.

Într-adevăr, dacă în trecut problema națională s-a limitat la un cerc îngust de chestiuni privitoare la națiunile și naționalitățile europene, sutele de milioane de asiatici și africani, care erau supuși celei mai sălbatice forme de oprimare națională, au rămas de regulă în afara acestui cerc.

Problema națiunilor oprimate nu mai este o chestiune pur juridică. Nenumărate declarații legate de egalitatea națiunilor – inclusiv proclamația solemnă a Cartei Națiunilor Unite, articolul II, paragraful 1 („Organizația se bazează pe principiul egalității dintre națiuni) implicit în articolul XVIII, care prevede un singur vot pentru fiecare membru al Adunării Generale – o națiune, un vot – s-au dovedit a fi la mare distanță de realitățile de pe arena mondială. Atâta vreme cât, în cadrul actualului sistem internațional, existența puterilor mari și mici are ca rezultat un sistem în care un grup minoritar de țări profită în diferite moduri de pe urma unui alt grup de țări, atâta vreme cât imperialismul funcționează la nivel mondial, declarațiile juridice referitoare la „egalitatea națiunilor" sunt doar deziderate. În însăși Carta ONU afirmarea principiului egalității suverane în cadrul Adunării Generale este contrabalansată de o prevedere care atribuie un statut

special celor cinci Mari Puteri în cadrul Consiliului de Securitate, singurul organ al Națiunilor Unite care poate lua hotărâri obligatorii. Cu alte cuvinte, opoziția unei singure mari puteri anulează o decizie, chiar și atunci când ea este aprobată prin votul tuturor celorlalți membri ai Consiliului de Securitate.

În ceea ce privește actualele deosebiri de nivel de trai, venitul real pe cap de locuitor în Statele Unite este în raport de unu la zece față de majoritatea țărilor din Asia și Africa. Diferențele dintre cantitatea de calorii consumată zilnic sunt în medie de unu la doi.(15)

Statistica mondială arată că în ultimii 30 de ani, decalajul dintre cele 20 de țări mai bogate și cele 20 de țări mai sărace a crescut de la 30:1 la 61:1, adică s-a dublat. A devenit o lege a vieții internaționale: bogații devin mai bogați, săracii mai săraci. 1,6 miliarde de oameni din peste 100 de țări trăiesc mai prost azi decât acum 15 ani. Între 1960 și 1993 decalajul venitului per capita între țările industriale și cele subdezvoltate s-a triplat de la 5 700 la 15 400 de dolari.(16)

Inegalitatea culturală, ce a rezultat din impunerea timp de secole a unor idei, limbi, tehnici și instituții ale puterilor imperialiste popoarelor exploatate, este la fel de izbitoare ca inegalitatea veniturilor, sau poate chiar mai revoltătoare. Omul de știință american Rupert Emerson remarca:

„Imperialismul a răspândit în întreaga lume ideile, tehnicile și instituțiile create de mai multe secole de istorie europeană. Prin impactul său direct, care a implicat uneori migrarea peste ocean a unui mare număr de europeni – așa cum s-a întâmplat în continentele americane, în vechile dominioane britanice și în Africa de Sud și de Nord – el a introdus multe din formele și metodele Occidentului în alte țări, perturbând în mod evident în măsură mai mare sau mai mică societățile băștinașe pe care le-a invadat în acest proces. Pe cei care nu erau pregătiți să accepte un statut permanent de inferioritate – și, pe termen lung, nimeni nu mai era dispus să rămână inferior – imperialismul i-a obligat să-și regândească fundamentele întregii lor existențe,

pentru a se putea afirma prin adoptarea unor instrumente ale puterii de origine străină".(17)

Probabil că astăzi este deja clar că popoarele care și-au dezvoltat o cultură proprie și au conștiința unei istorii care datează din timpuri imemoriale nu acceptă să fie asimilate de o cultură străină care s-a impus din exterior. Mai mult poate decât orice altă putere colonială, Franța a folosit cultura ca instrument de asimilare. Iar cultura franceză oferă într-adevăr mijloace cât se poate de atractive pentru atingerea acestui scop. Cu toate acestea, popoarele fostei Indochine franceze, Guineei, Algeriei, și în final celelalte noi state independente, au refuzat identificarea cu Franța. Chiar și în Africa tropicală, unde îndoctrinarea franceză a fost foarte puternică și convingătoare, comunitățile naționale în curs de formare încep să-și afirme propriile valori culturale pe măsura creșterii gradului de educație și conștiință.

Și în lumea socialistă tendința de a introduce și răspândi cultura sovietică în detrimentul valorilor culturale naționale – situație care a existat în multe țări est-europene imediat după cel de-al doilea război mondial – a dat greș și a provocat reacții ostile nu numai în cercurile intelectuale, ci și în rândul maselor. Aceste reacții au ieșit și mai mult în evidență în momentul revoltei din Ungaria din 1956.

Inegalitatea de putere, inegalitatea repartiției veniturilor și inegalitatea culturală sunt aspecte ale aceluiași fenomen major: inegalitatea națională, principala forță motrice a politicii internaționale.

Inegalitatea națională ca atare operează nu numai în exterior în mediul internațional, ci și în interior, în scopul integrării națiunii. Ea reprezintă o puternică forță de integrare a națiunii înseși, deși forța sa este relativă și schimbătoare, deoarece impactul său asupra procesului de integrare la nivel național este în mare măsură dependent de impulsurile și presiunile exterioare. Acest impact atinge nivelul maxim în momente de tensiune internațională, când sunt în joc interesele fundamentale ale unei anumite națiuni;

nivelul minim este atins atunci când în relațiile internaționale predomină conflictele cu caracter de clasă.

În concluzie, chestiunea națională a devenit o chestiune internațională și invers.

Catalizatorul ei

Ce element a menținut coeziunea națiunilor care au trecut prin suferințe și torturi, presiuni și insistențe menite să le distrugă sau să le asimileze? Ce le face atât de puternice și rezistente în fața celor mai ostile condiții?

Elementul etnic, pe care numeroși autori îl consideră esențial, are de fapt o semnificație relativă. Națiunea este în fond o categorie social-istorică, la originea ei se află întotdeauna mai multe grupuri etnice.

Studierea procesului de formare al națiunilor europene este sarcina cea mai dificilă, deoarece nicăieri altundeva populațiile nu s-au contopit atât de mult, nu și-au schimbat habitatul atât de des, schimbându-și în consecință și obiceiurile și felul de viață. Spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, Herder observa:

„În multe țări europene le-ar fi greu astăzi locuitorilor, mai ales dacă am întreba fiecare familie sau individ în parte, să spună din ce popor se trag: goți, mauri, evrei, cartaginezi sau romani, gali, burgunzi, franci, normanzi, saxoni, fini, sau iliri; sau să precizeze cum s-a amestecat sângele strămoșilor lor pe parcursul istoriei."(18)

Herder mai adăuga însă că, în ciuda acestei întrepătrunderi etnice, fiecare națiune europeană are un „caracter specific" care poate fi identificat. El le recomanda oamenilor de știință să studieze obiceiurile și limbile popoarelor atâta vreme cât acestea mai au trăsături distinctive. Au trecut aproape două secole de când Herder a scris aceste rânduri, iar teama sa că specificul național al popoarelor europene avea să dispară treptat pare să fi fost nejustificată. Națiunile reprezintă un fenomen extrem de durabil.

Renan a avertizat împotriva pericolului fundamentării politicii pe baze etnografice, pe care a numit-o himeră. El argumenta că cele mai „nobile" țări – Anglia, Franța, Italia – erau acelea în care sângele este cel mai amestecat; nici Germania nu constituia o excepție. Studiul raselor are o mare importanță pentru studierea istoriei omenirii, dar el nu își găsește locul în politică – insista Renan.(19) Aceste opinii reflectă concepția autorului, potrivit căreia istoria și politica nu s-ar împăca prea bine una cu cealaltă – o concepție cu care nu putem fi de acord, deoarece o politică ce nu ține seama de istorie este sortită eșecului. Un lucru se cuvine însă lămurit, anume că rasa nu este identică cu națiunea, deși ambii termeni au fost atât de frecvent folosiți în justificarea dominației sau oprimării celor „inferiori" de către cei „superiori". Chiar dacă ambele se aplică unor tipuri umane distincte, cea dintâi subliniază în primul rând trăsăturile biologice caracteristice, în special culoarea, trăsături ce sunt ereditare și ușor de identificat. Cea de-a doua categorie se referă la interesele materiale și spirituale, obiceiurile și trăsăturile împărtășite de comunitățile umane. Este fără îndoială adevărat că în politică rasa joacă adesea un rol egal, dacă nu superior, în comparație cu națiunea sau naționalitatea.

Limba și teritoriul sunt factori esențiali în formarea unei națiuni, dar nu neapărat și în menținerea ei.

Aici trebuie făcută o distincție importantă între etapa formării unei națiuni și istoria ei: unii factori indispensabili în etapa de formare pot foarte bine să lipsească ulterior, fără a afecta existența națiunii. Ei sunt esențiali până în momentul în care nucleul națiunii s-a cimentat, până când aceasta a devenit o comunitate stabilă, diferită de conglomerările întâmplătoare și nestructurate de popoare care se destramă la prima confruntare cu o problemă gravă: Marile imperii, de la cele conduse de Cirus și Alexandru cel Mare până la imperiul lui Carol al XII-lea al Suediei sau Imperiul Austro-Ungar al lui Franz-Joseph, au fost incapabile să se constituie ca națiuni.

Factorii esențiali pentru formarea unei entități naționale stabile sunt comunitatea de limbaj, teritoriu și viață economică. Celelalte tipuri de legături sociale, cum ar fi organizarea statală, cultura și modul de viață, religia, trăsăturile psihologice, nu sunt obligatorii în etapa de formare; unele dintre ele pot fi prezente în această etapă sau pot apărea mai târziu ca rezultat al vieții în comun – acesta este cazul specificului național. În momentul în care națiunea este pe deplin constituită, una sau alta dintre componentele inițiale pot să-și piardă din intensitate și chiar să dispară complet fără a duce la pierderea identității naționale. În acest caz însă, celelalte trăsături tind să se accentueze, deoarece le revine o contribuție mai mare la menținerea ființei naționale. Religia a jucat un astfel de rol în menținerea ființei naționale a poporului evreu, având în vedere că legăturile economice și teritoriale lipseau, iar limba își pierduse parțial impactul. În condiții similare, țiganii și-au păstrat identitatea cu ajutorul limbii și al modului de viață.

În lucrarea sa *De la Imperiu la națiune*, Rupert Emerson susține o idee asemănătoare:

„Deși nu pot fi găsite temeiuri pentru a afirma că procesul istoric s-a încheiat, se pare că, o dată încheiată etapa de formare a actualelor unități naționale și o dată fixată amprenta națională, aceasta din urmă opune o rezistență profundă schimbărilor ce vizează esența națională. Bulgarii, chinezii și egiptenii sunt rezultanta contopirii mai multor popoare și culturi, dar din momentul în care au depășit un anumit stadiu al dezvoltării lor – care nu poate fi stabilit cu precizie – și au devenit bulgari, chinezi sau egipteni, ei nu mai sunt susceptibili de a fi supuși unor noi operațiuni de același fel de către forțele similare." (20)

Acest stadiu este cel al *integrării naționale*, cel mai înalt grad de integrare socială atins în istoria omenirii de o mare comunitate umană. În momentul în care un grup de oameni caracterizați prin comunitatea de limbă, teritoriu, economie și cultură au devenit integrați social, ei constituie o națiune indestructibilă.

Marea întrebare care a rămas însă fără răspuns este: Ce asigură coeziunea națiunilor?

Mulți autori consideră că „statul" ar fi răspunsul corect. Ei susțin că problema limbii, de exemplu, poate fi privită în felul următor: deși regula generală este că fiecare națiune ar trebui să constituie o entitate lingvistică separată, mari segmente ale globului, în trecut dar și în prezent, trebuie exceptate de la această regulă. În mod deosebit, în numeroase foste colonii din Africa și Asia, dar și din America Latină, au luat ființă societăți pluraliste în care a fost inevitabilă o anumită diversitate lingvistică. Deoarece o limbă unică este o premisă pentru integrarea unei națiuni, statul – prin sistemul educațional și alte mijloace la dispoziția sa – a căutat, și în multe cazuri a reușit, să creeze o anumită uniformitate în exprimarea lingvistică.

Emerson prezintă raportul dintre stat și națiune dintr-un unghi oarecum opus – deși complementar:

„Deoarece statul este în epoca modernă cea mai semnificativă formă de organizare umană și întruchipează o maximă concentrare de putere, este inevitabil că a existat și există încă o acerbă luptă revoluționară pentru a asigura coincidența dintre stat și națiune. Națiunea caută să-și însușească statul ca instrument politic prin care să se poată apăra și afirma. (...) Națiunea a devenit de fapt organul care legitimează statul."(21)

Un alt autor, Karl Deutsch, susține că, de vreme ce o naționalitate este o entitate care urmărește intens să obțină o anumită doză de control eficient asupra comportamentului membrilor săi (ceea ce este, după părea mea, efectul organizatoric indispensabil al politicului), o astfel de putere poate fi exercitată prin convenții sociale neoficiale, prin presiunea opiniei de grup și prin prestigiul simbolurilor naționale; sau poate fi exercitată și mai viguros prin organizații sociale și politice oficiale, prin administrarea instituțiilor educaționale sau economice sau prin mecanismul guvernării. Puterea de grup astfel obținută de membrii unei naționalități îi determină să ceară mai mult. În mod oficial sau neoficial, disidenții sunt în cele din urmă obligați să se alinieze la poziția

majorității, iar o mare parte a membrilor naționalității respective încep să pretindă să controleze statul sau o parte a acestuia. În momentul în care o naționalitate a cucerit această putere de constrângere, adăugând-o la coeziunea și atașamentul față de simbolurile de grup deja realizate, ea se consideră adesea o națiune și este considerată ca atare și de ceilalți.(22)

Într-adevăr, o naționalitate se transformă în națiune exact în momentul în care caută să obțină puterea pentru a-și susține aspirațiile în care se angajează pe calea luptei politice. Atunci când această luptă este încununată de succes, ia naștere *statul național*. Din contră, pierderea organizării statale sau a teritoriului și a legăturilor economice (prin dislocare), reduce din nou națiunea la nivel de naționalitate, care poate să trăiască și să-și găsească un refugiu în cadrul unui alt stat național. Aceasta s-a întâmplat de exemplu în Europa Răsăriteană, unde o dată cu dezvoltarea capitalismului, au luat naștere statele multinaționale, forțând retragerea într-un plan secundar a naționalităților, care nu fuseseră încă în stare să se consolideze ca națiuni integrate (cehii, polonezii, croații, ucrainenii, georgienii, armenii etc.).

Pe alte continente, rolul statului ca făuritor de națiuni este poate și mai semnificativ. În America Latină, hotarele dintre statele ale căror popoare au ajuns la un sentiment de identitate națională coincid în mare măsură cu departajarea provinciilor de către Imperiul Spaniol sau alte puteri stăpânitoare. „Naționalitățile noastre sunt creațiile administrative ale coroanelor spaniolă, franceză și portugheză", afirma Ministrul de Externe argentinian în 1938.

Politica colonială a urmărit adesea menținerea lipsei de unitate și chiar a rivalității dintre triburi, împiedicând astfel în mod deliberat procesul integrării naționale. Pe lângă aceasta, spre deosebire de guvernele naționale care acționează pentru dezvoltarea unei economii naționale complete, puterile coloniale au urmărit întotdeauna dezvoltarea unor economii axate pe exportul de materii prime și de produse alimentare în schimbul produselor industriale ale metropolei, cu alte cuvinte nu crearea unei piețe

naționale, ci a *unui subsistem al metropolei.* Aceeași politică a fost aplicată și în cazul liniilor de transport și comunicații: în loc să se asigure legături în interiorul țării respective, ele erau orientate spre consolidarea legăturilor dintre teritoriul dependent și națiunea străină, cu investitorii și comercianții ei.

În majoritatea cazurilor, frontierele dintre state erau trasate în mod arbitrar în ceea ce privește criteriile etnice și geografice, reflectând fie granițele sferelor coloniale delimitate în urma conflictelor dintre puterile imperialiste, fie politica „divide et impera". Nigeria, de exemplu, nu are nici un element de care să-și poată lega istoria, în afara dominației britanice, care a grupat în mod artificial diversele triburi din această zonă. Experiența arată că formarea unei astfel de entități politice unice nu duce în mod necesar la realizarea unificării naționale. Dintr-o Indie britanică unitară au rezultat două state independente, Pakistan și India, amândouă apăsate de povara grea a conglomeratelor naționale.

Într-un anumit fel, neobișnuit, este adevărat că regimurile coloniale au slujit cauzei naționale: prin ostilitatea generată la adresa lor, ele au reușit să unifice segmentele eterogene ale popoarelor sub egida acestei cauze.(23) Problema este însă complicată de o altă fațetă a situației, și anume tendința națiunilor, mai ales a celor mai puternice, de a domina și influența alte națiuni. Karl Deutsch descria aceste două fațete în termenii următori: naționalitățile se transformă în națiuni atunci când cuceresc puterea pentru a-și susține aspirațiile. În acest moment, dacă nu chiar mai devreme, națiunea care reușește poate fi confruntată cu o nouă problemă imediată: cum să-și folosească noua panoplie a puterii împotriva revendicărilor altor naționalități. Ceva asemănător a caracterizat și viziunea unora dintre creatorii britanici de imperii spre sfârșitul secolului trecut și și-a găsit expresia extremă în ideea nazistă a *Herrenvolk*-ului german. (24) În această ordine de idei, Lenin – după cum am remarcat mai sus – a pus punctul pe i atunci când a făcut distincția ce se impunea între naționalismul națiunilor oprimate și cel al națiunii opresoare, naționalismul națiunii mici și cel al națiunii mari. (25)

Aici, atât marxiștii cât și nemarxiștii sunt confruntați cu cele două aspecte ale politicului, o problemă pe care am discutat-o într-un capitol precedent – unde ajunsesem la concluzia că originea politicului se identifică cu inegalitatea inițial biologică, devenită treptat economică și socială, care apare și se afirmă în momentul în care relațiile de rudenie – care camuflaseră această inegalitate – încetează de a mai fi factorul de reglare socială. Am subliniat și faptul că există întotdeauna două feluri de a aborda inegalitatea socială: profitând de ea sau opunându-i-se. În consecință, politicul este un fenomen care acționează în două direcții opuse: cea dintâi este întruchipată de stat, ca instrument al clasei dominante, iar cea de-a doua, de forțele sociale care luptă împotriva lui și care cer puterea pentru sine. Această viziune se opune desigur concepției predominante despre politică, privită ca fenomen unidirecțional, definit fie prin stat, fie prin conceptul de putere.

Aceeași controversă se manifestă și în politica internațională, unde *inegalitatea dintre națiuni* este forța care pune în mișcare atât națiunile puternice, care profită de superioritatea forței lor față de cele slabe, cât și națiunile mici care rezistă, protestează și se luptă împotriva dominației, opresiunii și influenței străine.

Revenind acum la problemea liantului care asigură coeziunea națiunilor, răspunsul meu este *politicul* – și anume fie lupta unei națiuni pentru a se extinde și a-și impune voința altor națiuni, fie lupta unei națiuni pentru a-și păstra ființa și avuția națională împotriva celor care le amenință. Cu alte cuvinte, adevăratul catalizator al unei națiuni nu este nici baza sa materială sau viața sa spirituală, nici teritoriul și activitatea economică, nici comunitatea de limbă, cultură sau caracter, ci *dinamica* tuturor acestor elemente constitutive și a valențelor lor în tendința de a se afirma și realiza în mediul competitiv internațional. Ernest Renan avea dreptate când scria: „Existența unei națiuni este un plebiscit cotidian, așa cum existența individului este o afirmare perpetuă a vieții." Dinamica inegalității și competiției pe arena internațională impune națiunii acest plebiscit cotidian. Ajungem astfel din

nou la definiția dată națiunii: *O comunitate integrată social care se luptă fie ca să-și mențină, fie ca să-și extindă comunitatea de limbă, teritoriu, economie și cultură prin intermediul politicului.*

O definiție adecvată a națiunii face ca, de fapt, conceptul naționalism să capete un conținut. Căci naționalismul nu este altceva decât pulsul națiunii. Fiecare națiune luată în parte și toate la un loc sunt naționaliste – doar cele pe cale de dispariție nu sunt. În momentul în care o națiune a încetat să mai lupte pentru afirmarea sau păstrarea limbii, teritoriului, economiei și culturii sale, ea se înscrie pe panta declinului și a dispariției. În funcție de împrejurări, lupta se duce pentru apărarea unuia sau altuia dintre elementele constitutive sau dintre valențele naționale: limba, cultura, interesele economice pot apărea în prim-plan și pot deveni o cauză națională.

Îndeosebi în Europa, dar mai recent și în Canada și India, națiunile oprimate sau minoritățile naționale au simțit că, dacă își pot păstra limba, au câștigat în mare parte bătălia pentru supraviețuire.

În Europa de Est, limba a jucat un rol important în formarea națiunilor, reflectând în mod viu deșteptarea națională care a însoțit dezvoltarea capitalismului în această regiune. La Kiev, capitala istorică a Ucrainei, poetul Taras Șevcenko (1814-1861) a fondat împreună cu prietenii săi *Societatea Sfinților Metodiu și Chiril*, care a promovat limba și literatura ucraineană ca stimulent pentru mișcarea națională. În 1833, dieta Ungariei a schimbat limba oficială a țării din limba latină, impusă de habsburgi, în cea maghiară. Astfel a început procesul de maghiarizare a administrației ungare – proces confruntat cu o respingere profundă din partea slovacilor, croaților, sârbilor și românilor care trăiau în Ungaria. Ne aflăm aici în fața unui caz tipic de naționalism manifestat în cadrul aceleiași națiuni: sub conducerea lui Lajos Kossuth, naționaliștii maghiari au apelat la conștiința Europei liberale pentru cauza eliberării Ungariei de sub dominația habsburgică, în timp ce aceiași unguri au refuzat să recunoască drepturile popoa-

relor nemaghiare din cadrul a ceea ce ei considerau a fi frontierele istorice ale regatului maghiar.

La rândul lor, românii – care locuiau o parte a teritoriului disputat, Transilvania, precum și principatele Moldovei și Valahiei, aflate în acel moment sub control turcesc – se luptau pentru propria lor independență. În secolul al XVIII-lea, epocă în care românii utilizau încă scrierea chirilică, intelectualitatea românească promova scrierea latină și sublinia originea latină a limbii materne. „Școala latinistă" a luat naștere în Transilvania și, curând după aceea, un profesor de liceu, Gheorghe Lazăr (1779-1832), a dus noul spirit în Muntenia, unde a învins și înlocuit influența grecească. Numai după o luptă îndelungată și grea a reușit însă mișcarea națională să realizeze, în 1918, unificarea politică într-un singur stat a fostelor principate dominate de turci și a Transilvaniei.

Uniformitatea lingvistică nu este de fapt *esențială*, în cazul în care nici una din limbi nu este impusă celorlalte. În Elveția de pildă, după un scurt război civil în toamna anului 1847, federalismul democratic a devenit cadrul pentru dezvoltarea egală a celor care vorbeau germana, franceza și italiana. Cu alte cuvinte, *condiția succesului este egalitatea.*

Pe de altă parte Emerson susține că:

„Toate popoarele coloniale au fost introduse în lumea modernă sub egida imperialismului care a supraimpus o limbă europeană vorbitorilor unei alte limbi. Această limbă imperială a slujit trei scopuri principale, care au impact evident asupra efortului de a realiza identitatea culturală națională. Era limba în care se realiza învățământul, cel puțin învățământul superior; era instrumentul prin care se putea comunica în diferite feluri cu popoarele avansate europene și de descendență europeană; și era adesea *lingua franca* și limba elitei dominante ca și principalul mijloc de acces la Occident." (26)

În China, „limba națională" vie a fost popularizată inițial de studenții chinezi în 1919 în lupta lor patriotică împotriva japonezilor. Această limbă a devenit rapid instrumentul folosit în proce-

sul instrucțiunii publice și în mișcarea de educare a maselor – toate îndreptate împotriva influenței străine. Richard Wilhelm scria în 1927:

„În ciuda dezvoltării universale, în China a fost realizată în decurs de câțiva ani o operă extraordinară, despre care restul lumii nu știe aproape nimic, și anume crearea unei limbi uniforme și a unui sistem școlar uniform. Școlile chinezești constituie acum mijloace pentru a realiza coeziunea întregului popor chinez printr-o singură metodă, într-o singură comunitate culturală, așa cum nu a existat ea niciodată în decursul mileniilor de istorie a Chinei." (27)

Ne-am ocupat pe larg de limbă ca fiind caracteristica națională cea mai evidentă și care ilustrează bidirecționalitatea acțiunii politicului în cimentarea unei națiuni. Comunitatea culturală și uneori religioasă reflectă același fenomen. O națiune ajunge treptat la un sentiment al identității sale unice și distincte după o îndelungată perioadă de conviețuire care duce la însușirea unor modele comune de viață și gândire; în momentul în care ia naștere statul național, mecanismul guvernării este utilizat sistematic pentru a determina o uniformitate culturală și/sau religioasă. Efectul unei astfel de politici poate fi de a consolida opoziția unor minorități neasimilabile sau, atunci când este promovată de națiunile expansioniste care folosesc cultura și/sau religia ca unelte ale cuceririi și dominației, de a genera rezistența națiunilor oprimate.

În numeroase cazuri, lupta pentru expansiune sau pentru păstrarea ființei naționale cere națiunilor să recurgă la forța tradiției pentru a mobiliza întregul lor potențial spiritual național. Atunci ia naștere un conflict între tendința de a valorifica la maximum trecutul istoric și împrejurările care au definit crearea națiunii. Apare necesitatea de a adopta de la alții valori culturale și cunoștințe esențiale pentru a progresa și pentru a putea ține pasul cu știința și tehnologia modernă. Dificultățile sunt mult mai mari acolo unde există decalaje culturale, cum sunt cele ce caracterizează fostele popoare coloniale, și un sentiment al inferiorității generat de conștiința faptului de a fi fost victimele imperialismu-

lui. Potrivit lui Emerson, conflictul evoluează adesea pe coordonate de clasă, între mase și elita în curs de afirmare:

„În cea mai mare parte, aceasta din urmă se îndreaptă spre Occident, dar unii dintre membrii săi îmbrățișează calea valorificării trecutului și își pun încrederea în masele analfabete în care descoperă o profundă bunătate primitivă: astfel s-au manifestat slavofilii împotriva adepților Occidentului în Rusia secolului al XIX-lea, tradiționaliștii contra inovatorilor în Japonia după restaurația Meiji, Gandhi și adepții săi împotriva modernizatorilor în India."(28)

Ajunși aici, este interesant să vedem ce spunea Mao Tzedong în 1941 despre aceasta:

„Cultura noii democrații are un caracter național. Ea se opune oprimării imperialiste și apără demnitatea și independența națiunii chineze. Ea aparține națiunii noastre și posedă caracteristicile ei. Ea se îmbină cu cultura socialistă și cu cea a democrației aparținând altor națiuni, stabilește relații de absorbție și dezvoltare reciproce cu acestea, și slujește împreună cu acestea cauza noii culturi mondiale. Dar ea nu se va putea uni niciodată culturii imperialiste a altor națiuni, deoarece este o cultură națională revoluționară. Desigur, China trebuie să absoarbă din plin cultura progresistă a națiunilor străine, ca materie primă pentru propria ei hrană culturală. Această absorbție nu s-a realizat suficient de bine în trecut. Trebuie să ne însușim acum tot ceea ce ni se pare util, nu numai de la actualele culturi socialiste sau de la Noile Democrații ale altor națiuni, ci și din alte culturi aparținând diferitelor țări capitaliste din perioada Iluminismului."(29)

Tipice pentru o astfel de orientare sunt conceptele „negritudine", referitoare la afirmarea valorilor culturale africane, sau exaltarea *personalității africane*, privite ca arme-cheie în lupta pentru eradicarea sentimentului de inferioritate. Într-un mediu caracterizat de teritorii unite cu forța și de popoare ori triburi divizate, în care formarea națiunii se află încă într-o fază incipientă, nu este surprinzător că o mișcare culturală axată pe coordonate continental-rasiale se luptă pentru propria afirmare. *Civilizația*

africană a lui Frobenius este adesea citată astăzi de specialiștii în probleme africane:

„Descoperirile navigatorilor secolelor al XV-lea și al XVII-lea furnizează dovezi absolute că Africa neagră, care se întindea la sud de Sahara, era în plină înflorire, în toată spendoarea unor civilizații bine formate și armonioase, o înflorire pe care conchistadorii europeni au anihilat-o pe măsură ce au avansat cu cuceririle lor. Fără îndoială, aceste culturi și civilizații au fost distruse sistematic, deceniu de deceniu, în chinurile secolelor de colonialism." (30)

Deși noile state africane se străduiesc treptat să-și însușească elementele modernității, științei și tehnologiei, oferite în primul rând de foștii lor opresori coloniali, ele se luptă pentru a evita transformarea introducerii tehnicii moderne într-o emulație a culturii străine și a instituțiilor sale sociale și politice. *Personalitatea africană* devine astfel un concept al autoafirmării ce reflectă o conștiință pancontinentală și care demonstrează ea însăși cât de puternice sunt vechile rădăcini și valorile lor pozitive în lupta generală a popoarelor africane de a-și consolida libertatea nou câștigată.

Nu este nevoie să insistăm mai mult în privința efectului religiei asupra consolidării naționalismului. Religia a fost utilizată pe tot parcursul istoriei moderne în ambele direcții: ca instrument al națiunilor puternice care doreau să-și justifice sau să-și disimuleze expansiunea și dominația asupra altor națiuni, cât și ca factor unificator al mișcării pentru independență. Creștinismul Omului Alb a fost prea des invocat pentru justificarea colonialismului. Japonia și-a dezvoltat propria religie autohtonă ca o forță de cimentare a coeziunii naționale. Și Pakistanul ne oferă un exemplu dramatic al capacității unei comunități religioase de a se transforma în entitate politică.

În cele din urmă, dar nu în ultimul rând, *economia* a fost folosită sistematic de națiuni în lupta lor ambivalentă pentru a se extinde sau a-și păstra ființa națională. Deși trebuie să ținem seama că, de fapt, comunitățile naționale nu pot fi explicate în ter-

meni economici și este inutil să faci acest lucru, este esențial însă să recunoaștem (1) că dezvoltarea capitalismului a contribuit în mare măsură la stimularea atât a conștiinței naționale cât și a condițiilor favorabile succesului său; și (2) că în momentul în care o națiune obține un stat, ea folosește puterea de stat în scopul principal de a construi un sistem economic pe baze naționale.

În ultimă instanță însă – pentru a sublinia din nou această idee –, adevăratul element catalizator al unei națiuni nu este asigurat de legăturile economice sau de piața națională, ci de politic. Pentru că *numai politicul poate mobiliza, uni și direcționa toate resursele unei națiuni, toate aspectele diferite ale existenței sale – comunitatea de limbă, teritoriu, economie, cultură, psihologie și tradiție – în lupta pentru apărarea intereselor și atingerea scopurilor.*

Pe scurt: toate națiunile se luptă, forța motrice fiind inegalitatea; în acest sens, toate națiunile sunt naționaliste.

Formarea națiunii române. Constituirea în spațiul carpato-dunărean a unei națiuni cu trăsături atât de distincte de cele ale vecinilor rămâne una din cele mai pasionante teme de cercetare ale istoriografiei noastre.

Nu este aici locul (și nici nu avem competența) pentru a desfășura procesul istoric de milenii care a culminat cu formarea națiunii române și cu atât mai puțin pentru a ne pronunța în chestiuni disputate încă de istoricii noștri, cum ar fi cea privind formațiunea comunitară străveche sau geneza feudalismului pe teritoriul țării. Să menționăm doar interesanta demonstrație a lui Miron Constantinescu referitoare la existența în Dacia, înainte de ocupația romană, a unei orânduiri *tributale*, bazată pe exploatarea socială și deci diferită de comuna primitivă.(31)

Esențial pentru studiul nostru este că strămoșii poporului român, dacii sau daco-geții și ulterior daco-romanii, au trăit în acest ținut carpato-dunărean și că în pofida valurilor succesive de năvăliri străine și a separării politice în cele trei state feudale românești, au continuat să trăiască pe același teritoriu, și-au păs-

trat *limba* comună, conștiința *originii* comune și aspirațiile naționale ca români, intensificând legături *economice* între ei.

Timp de milenii, acest spațiu geografic a constituit teritoriul locuit de români, iar *limba română* a acumulat și tezaurizat obiceiuri, credințe și datini comune, vehiculând totodată valorile spirituale ale poporului din vechea Dacie. Începând cu *Catehismul* de la Sibiu (1544) și cu tipăriturile lui Coresi, cronicile, pravilele, cărțile religioase și traducerile apărute în limba română au contribuit la formarea limbii literare române pe baza graiurilor din sudul Transilvaniei, Țara Românească și Moldova. Lupta cărturarilor pentru introducerea alfabetului latin în locul celui slavon, pentru afirmarea originii latine a limbii împotriva influenței grecești a devenit parte a ideologiei naționale a Revoluției de la 1848.

Încă de la constituirea statelor feudale românești, exista o rețea relativ densă de schimburi de produse și mărfuri între cele trei țări românești; contactele se făceau mai ales prin Brașov, Sibiu, Făgăraș, ceea ce atestă, printre altele, procesul de înjghebare a unei *piețe unice*. Datorită ritualurilor și obiceiurilor sale tradiționale, identice românilor de aceeași credință, *religia ortodoxă* a adus o contribuție importantă la închegarea etnică a întregului bloc românesc din spațiul carpato-dunărean.(32)

Trebuie adăugat ca element întregitor – care s-a grefat pe fondul istoric al comunității etnice, lingvistice, economice și culturale – conceptul *romanității* poporului nostru, prezent în opera cronicarilor încă din secolul XVI.

Toate aceste particularități naționale erau galvanizate și se conturau sub efectul unor factori *externi* – stăpânirea otomană de secole în Muntenia și Moldova, presiunea îndelungată austro-ungară în Transilvania, precum și numeroasele comunități etnice cu care românii au venit în contact, sub o formă sau alta, de-a lungul secolelor. Unii istorici tind să exagereze rolul acestor factori externi, mergând până la a susține că națiunea română s-ar fi născut datorită politicii Curții imperiale vieneze, dorinței acesteia de modernizare a imperiului cu ajutorul bisericii catolice și al mili-

tarizării Transilvaniei (Mathias Bernath), sau că Vaticanul ar fi stimulat mișcarea națională a românilor din Transilvania (Toth Zoltan). Este însă incontestabil că *pericolul otoman* a fost factorul care a obligat cele trei țări românești să tindă mereu spre închegarea unui front comun de rezistență, așa cum reiese din acțiunile din timpul lui Iancu de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș și mai cu seamă sub domnia lui Mihai Viteazul, unificatorul politic al Transilvaniei, Moldovei și Munteniei la 1599-1600. Se poate de asemenea documenta că diferite caracteristici comune (poate chiar cazul limbii) s-au afirmat și ca o reacție protestatară împotriva politicii ocupanților de oprimare și deznaționalizare.

Ca o trăsătură istorică fundamentală, dominația sau influența străină multiseculară a dus la prelungirea în timp a rânduielilor feudale și a favorizat pactizarea politică a burgheziei cu moșierimea, pricinuind astfel întârzierea întregului proces de dezvoltare a societății românești și rămânerea în urmă a României față de țările din apusul și centrul Europei, atât în ce privește închegarea ca națiune, cât și dezvoltarea economică și tehnică.

Lupta politică pentru cauza națională s-a afirmat în secolul al XVIII-lea, fiind amplu dezvoltată de revoluția lui Tudor Vladimirescu. „Pe plan politic – scriu C. C. și Dinu C. Giurescu – sensul major al evoluției începute prin revoluția lui Tudor Vladimirescu este *restaurarea suveranității depline și a independenței Țărilor Române concomitent cu făurirea treptată a statului național unitar* – cu etapele mari ale revoluției din 1848, unirii din 1859 și ale dobândirii și recunoașterii de către marile puteri europene a independenței depline, în urma războiului din 1877-1878."(33)

Programul politic al bătăliei pentru independență și unire a țărilor române s-a împletit continuu cu lupta pentru reforme burghezo-democratice. Procesul de formare a națiunii române a fost permanent dinamizat de conținutul său social revoluționar.

După 1848, dezvoltarea capitalismului și a schimbului de mărfuri pe piața internă și externă, afirmarea culturii naționale

și creșterea conștiinței naționale s-au împletit într-un singur șuvoi de activitate politică paralel cu ascensiunea burgheziei la putere, cu bătălia pentru reforme social-economice, pentru emanciparea clăcașilor și împroprietărirea lor, votul universal, învățământ egal etc., și cu intrarea viguroasă pe scena politică a proletariatului prin constituirea, la sfârșitul secolului, a Partidului Social-Democrat.

Sfărâmarea jugului turcesc și apoi prăbușirea imperiului habsburgic sub loviturile revoluțiilor naționale au permis ca întreaga luptă de emancipare care se desfășura paralel în cele trei țări românești ca fenomen de masă, cu caracter *dirijat*, să înfăptuiască la 1 decembrie 1918 idealul politic al națiunii – *unirea statală*. Prin acest act istoric se desăvârșea procesul de formare a națiunii române.

Experiența istorică a formării națiunii române este o ilustrare vie a ideii că numai *lupta politică* poate mobiliza, uni și dirija toate elementele și potențele unei națiuni pentru realizarea țelurilor și intereselor sale.

Într-un recent studiu de sinteză, *Formarea națiunii române*, se subliniază că (1) civilizația română și îndeosebi limba și-au pus amprenta dominantă în plămădirea comunității românești, dar cadrul spațiului dacic și filiera spirituală traco-dacică au transmis numeroase însemne specifice individualității românești; (2) deși pe plan politic procesul de formare a națiunii române nu a beneficiat de acțiunea integratoare a unui stat centralizat, constituirea statelor feudale a marcat un moment decisiv în procesul de organizare social-politică a românilor, în afirmarea lor pe scena istoriei și în însăși conservarea existenței lor ca popor; (3) drumul de formare a națiunii române s-a dezvoltat în contradicție cu politica de expansiune a marilor puteri europene și a Imperiului otoman, cu tendințele de dominație din această zonă.(34)

Marile idealuri ale revoluției de la 1848, pentru care au luptat masele largi ale poporului român, aveau să rodească la 24 ianuarie 1859, când – prin unirea Moldovei cu Țara Românească – s-a creat statul național român modern.

O etapă nouă, calitativ superioară în dezvoltarea națiunii românești, a marcat dobândirea independenței de stat în 1877, care a proiectat România pe calea afirmării între națiunile europene, pe calea progresului și civilizației materiale și spirituale, făcând-o participantă activă la viața comunității internaționale a popoarelor libere. Toate acestea au dus, firesc, spre Marea Unire de la 1 Decembrie 1918, care a creat statul național unitar român.

NOTE

1. Luigi Sturzo, *Nationalism and Internationalism*, Roy, New York, 1946, p. 13.
2. Walter Sulzback, *National Consciousness*, Washington D.C., American Council on Public Affairs, 1943, pp. 8-9.
3. Joel B. Montague Jr., *Class and Nationality*, College of Univ. Press, New Haven, Conn.
4. Friedrich Engels, *Dialectica naturii*, în K. Marx, Fr. Engels, *Opere*, vol. 20, Editura Politică, 1964, p. 329.
5. Joel B. Montague *op. cit.*, pp. 52-53.
6. Jean Jacques Rousseau, *Le contrat social*, 1762.
7. Joel B. Montague, *op. cit.*, p. 50.
8. E.H. Carr, *Nationalism and After*, Macmillan, Londra, 1945, p. 6.
9. Ernest Mandel, *Marxist Economic Theory*, New York, Monthly Review Press, 1968, VII, p. 453.
10. Rupert Emerson, *From Empire to Nation*, Boston, Beacon Press, 1960, p. 22.
11. Carr, *op. cit.*, p. 14.
12. *Ibid.*, p. 10.
13. *Ibid.*, p. 18.
14. *Ibid.*, p. 73.
15. Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication*, Ediția a 2-a, Cambridge, Mass, M.I.T. Press, 1966, p. 57.
16. James Gustave Speth, administrator al UNDP, în articolul „Europe provides a guide to shrinking World's Rich-Poor Gap" în *International Herald Tribune*, 25 ianuarie 1997.

17. Emerson, *op. cit.*, p. 13.

18. Johann Gottfried von Herder, *Sämtliche Werke*, Stuttgart und Tübingen, Gotta, 1853.

19. Ernest Renan, *Discours et Conférences*, Paris, Calman-Lévy, 1887, pp. 277-310.

20. Emerson, *op. cit.*, p. 113.

21. *Ibid.*, p. 96.

22. K. Deutsch, *op. cit.*, pp. 104-105.

23. Emerson, *op. cit*, pp. 120-121.

24. K. Deutsch, *op. cit.*, p. 105.

25. V.I. Lenin, Memorandumul din 31 dec. 1922: *Die Nazionale und Koloniale Frage*, pp. 653-654.

26. Emerson, *op. cit.*, p. 130.

27. Citat de Hans Kohn, *Nationalism: Its Meaning and History*, Princeton, N.J. Van Nostrand, 1965, p. 88.

28. Emerson, *op. cit.*, p. 152

29. Mao Tzedong, *The Politics and Culture of New Democracy*, 15 ian. 1941 Section XV.

30. Leo Frobenius, *Kulturgeschichte Afrikas*, Zürich, Phaedon Verlag, 1933.

31. Miron Constantinescu, „Despre formațiunea social-economică tributală", în *Memoria economică*, 1973.

32. V. Curticăpeanu, „Despre constituirea națiunii române", în *Era Socialistă*, Nr. 23/1973.

33. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Ed. Albatros, 1971, p. 489.

34. Damian Hurezeanu, „Formarea națiunii române", în volumul *Națiunea Română*, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984.

Partea a II-a. Perspectiva teoretică

Particularitățile relațiilor internaționale

În perioada postbelică, puține domenii ale științelor sociale au cunoscut o proliferare atât de rapidă, o literatură atât de vastă și o atât de mare diversitate a activităților de cercetare ca studiul relațiilor internaționale. Destul de mulți autori, exasperați de disputele sofistice în jurul definițiilor domeniilor specifice ale științelor sociale, susțin că volumul de lucrări deja publicate și cel al cercetării teoretice și practice constituie criteriul cel mai obiectiv pentru recunoașterea dreptului la existență al acestei discipline. „Obiectiv", susțin aceștia, pentru că poate fi măsurat cantitativ – satisfăcând testul suprem al școlii empiriste.

Să examinăm deci argumentele științifice, atât istorice, cât și logice, care pledează pentru constituirea relațiilor internaționale ca disciplină autonomă.

Să recurgem mai întâi la istorie, pentru a vedea cum a apărut disciplina relațiilor internaționale. Pare evident că un fenomen social nu apare dacă nu este nevoie de el, dacă nu este esențial pentru evoluția societății. În comuna primitivă, câtă vreme oamenii produceau doar atât cât aveau nevoie pentru consumul propriu, nu exista nici o nevoie presantă de dezvoltare a relațiilor intercomunale. Așadar, într-o formă embrionară, relațiile internaționale au devenit necesare doar după realizarea primei diviziuni majore a muncii între păstori și agricultori, când a devenit disponibil un surplus de mărfuri care putea fi schimbat pentru alte

produse sau putea fi comercializat. Pe lângă schimbul de mărfuri, amenințările din exterior, mai ales războaiele de pradă și jaf, au generat relații intercomunale.

Cum am văzut, relațiile internaționale au evoluat după apariția relațiilor sociale interne. În timp ce relațiile interne erau componente organice ale vechii societăți omenești, cele externe au apărut într-o anumită etapă a dezvoltării sociale. Tocmai de aceea Marx s-a gândit să le includă în categoriile secundare și terțiare ale relațiilor sociale, și anume ale relațiilor derivate sau transferate. În *Ideologia Germană*, Marx și Engels remarcau că relațiile dintre națiuni depindeau de gradul în care fiecare dintre acestea și-a dezvoltat forțele de producție, diviziunea muncii și legăturile internaționale. În același timp, relațiile internaționale reprezintă o extensiune a relațiilor sociale deja create la nivel național într-o sferă de activitate nouă și diferită.

În decursul secolelor și mileniilor, relațiile dintre comunitățile umane au devenit tot mai distincte de relațiile sociale și politice *din interiorul* acelor comunități. În scopul clarității analitice, vom folosi termenul de „comunitate" pentru a desemna grupuri sociale cu o bază sau origine etnică (triburi, popoare, națiuni), iar termenul de „societate" pentru a desemna orice tip de unitate socială. Deși natura unei comunități se poate schimba în cursul succesiunii sistemelor sociale – comuna primitivă, sclavagism, feudalism, capitalism – nici o tranziție de la un sistem social la altul nu a dus vreodată la dispariția relațiilor dintre comunitățile umane; nici nu a modificat în esență aceste relații. Marile imperii, fie că erau de tip sclavagist, feudal sau capitalist – au supus popoarele slabe, fără îndoială, dar nu au eliminat niciodată comunitățile de bază care fuseseră cucerite sau anexate. Nici Imperiul Roman, și nici Imperiul German și cel Austro-Ungar, care erau conduse de o autoritate centrală, nu au reușit să împiedice popoarele sau națiunile subjugate să-și mențină existența ca atare, sau să lupte pentru eliberarea lor. Cazurile de asimilare, de regulă prin constrângere, constituie excepții, nu re-

gula; dovada supremă este supraviețuirea celor peste 180 de națiuni care alcătuiesc lumea de astăzi.

Mai mult, în acele situații în care popoarele și națiunile au o religie comună (de exemplu, creștinism, islamism, budism) sau o ideologie comună, care transcende frontierele lor, autoritatea politică rămâne în continuare fragmentată, iar comunitățile de bază continuă să rămână entități distincte. Seturile de valori comune nu au oprit însă izbucnirea conflictelor și războaielor între aceste entități. Națiunile cu înalt nivel de dezvoltare ale civilizației creștine occidentale au oferit exemple impresionante în acest sens, iar națiunile musulmane și budiste nu s-au lăsat mai prejos. Războaiele din cadrul creștinătății au sfâșiat Europa atât înainte, cât și în timpul celor două războaie mondiale. Chiar și comunitățile cu origini etnice comune (de exemplu slavii și germanii), o dată constituite în diferite entități politice, au cunoscut conflicte „frățești". Sistemul relațiilor interstatale socialiste s-a adaptat și el la etapa evoluției internaționale; fiecare nou stat socialist care i s-a alăturat și-a menținut identitatea și suveranitatea națională.

În termeni logici, trebuie să subliniem în acest moment faptul că relațiile internaționale diferă *calitativ* de alte relații sociale, în primul rând pentru că ele operează într-o sferă în care nu există o autoritate politică supremă, nici o instituție care să aibă puterea sau mijloacele de a-și impune voința și legea. Co-existența unei multitudini de unități politice, organizate în forma statelor moderne, rămâne principala trăsătură a relațiilor internaționale contemporane.

S-ar mai putea spune că revendicarea dreptului la autonomie științifică al studiului relațiilor internaționale este susținută și de propriul fond de categorii, cum ar fi de exemplu *sistemul internațional, războiul și pacea, neamestecul în treburile interne ale statelor, coexistența pașnică, echilibrul de forțe, raportul mondial de forțe, sfera de influență* etc., care sunt specifice domeniului său și irelevante pentru alte relații sociale.

Quincy Wright susține pe drept că în scopul tratării științifice, relațiile internaționale ar trebui să includă relațiile tuturor gru-

purilor care exercită un anume grad de putere sau inițiativă independentă.(1) Nu numai națiunile, ci și diferitele tipuri de grupări – guverne, popoare, regiuni, alianțe, confederații, organizații internaționale, chiar și organizațiile industriale, precum și cele culturale și religioase – trebuie toate să fie luate în considerare, dacă această tratare vrea să fie realistă. Astfel, Wright acceptă în cele din urmă termenul de „relații internaționale" ca desemnând relațiile dintre grupările de importanță majoră în viața omenirii în orice perioadă a istoriei sale. În Evul Mediu, relațiile dintre Papă și Împărat focalizau preocupările, în Antichitate, relațiile dintre cetăți, iar astăzi, arată el, relațiile dintre statele naționale organizate teritorial sunt cele care au o importanță centrală.(2)

Într-adevăr, într-o formă embrionară, relațiile dintre comunitățile umane au apărut în societatea primitivă, dar se poate vorbi despre relații intercomunitare sistematice doar după ce comunitățile umane au devenit state. Ca realitate istorică vie, relațiile internaționale sunt realizate de state. *Statele* sunt entități politice și juridice care desfășoară activități internaționale regulate și indispensabile, încheie tratate și convenții, declară războaie și încheie pacea. Statele însă nu sunt entități abstracte, ci exprimă interesele și scopurile națiunilor, claselor și altor grupări sociale din arena internațională, relațiile dintre state reflectând astfel interesele comune (care facilitează cooperarea) sau diferențele și obiectivele opuse (ducând la *conflict*).

Într-un studiu consacrat definirii teoriei relațiilor internaționale, Raymond Aron sugerează că delimitarea unei discipline specifice se poate realiza într-unul din următoarele două moduri: fie printr-un efort de a percepe unicitatea sau singularitatea esențială a acestei discipline, fie prin utilizarea conceptelor care se aplică și în alte discipline. Aron susține că domeniul relațiilor internaționale este caracterizat de absența tribunalelor și poliției, de o multiplicitate de centre de decizie autonome și de alternarea și continuitatea păcii și războiului. El trage astfel concluzia că, de fapt, „caracterul special al relațiilor internaționale sau interstatale

constă în legitimitatea sau legalitatea recursului la forță din partea actorilor". În cazul civilizațiilor superioare, continuă Aron, violența este acceptată ca normală doar în cadrul acestor relații. Amintindu-ne de definiția dată de Max Weber statului ca monopol al violenței legitime, Aron conchide că societatea internațională este caracterizată prin absența unui asemenea monopol.(3)

Deși argumentul lui Aron are o oarecare valabilitate, se cuvine să fie făcute totuși unele precizări. În primul rând, relațiile internaționale constituie prin excelență un domeniu de sinteză, tocmai pentru că aceste relații nu sunt de un singur tip, ci sunt în același timp de ordin politic și economic, militar și juridic, diplomatic și cultural. Ca urmare, unicitatea sau singularitatea lor derivă nu atât din natura lor internă, cât din *mediul* în care operează. Efectul acestui mediu specific asupra acestor relații este elementul care le distinge de celelalte relații sociale. În al doilea rând, absența unor tribunale și a unei poliții internaționale, cu alte cuvinte a unui mecanism de suprimare a violenței, nu conferă legitimitate și legalitate acesteia din urmă.

Este oarecum paradoxal faptul că sociologul care și-a făcut o profesiune de credință din repudierea concepției materialiste asupra societății a luat drept unic criteriu de evaluare în relațiile internaționale existența sau inexistența forțelor materiale într-o formă instituționalizată, ignorând complet forțele spirituale, în primul rând conștiința umană sau mai degrabă conștiința poporului. Această conștiință reflectă gradul de dezvoltare a civilizației umane, a fluxului de bunuri materiale, și viteza comunicațiilor internaționale în fiecare epocă, precum și, nu mai puțin important, gradul de dezvoltare a mijloacelor de distrugere utilizate în războaie. Absența tribunalelor și poliției a caracterizat întotdeauna relațiile internaționale. Totuși, nu există oare nici o deosebire între modul în care oamenii judecau legitimitatea și legalitatea războaielor purtate de cavalerii înveșmântați în armuri din societatea feudală și modul în care este judecată legitimitatea și legalitatea unui război nuclear în societatea contemporană, în civilizația superioară menționată de Aron? Evident, înșiși conți-

nutul conceptelor de legitimitate și legalitate, ca și al altor concepte morale și juridice, a evoluat considerabil. Carta ONU reflectă exact această evoluție, atunci când interzice recursul la forța armată pentru rezolvarea diferendelor dintre state și, după cum bine se știe, Carta ONU este acceptată ca normă de comportament în relațiile internaționale de peste 180 de state. Faptul că mai există state care recurg la forța armată nu legitimează această acțiune. Din contră, aceste state comit o *încălcare flagrantă a dreptului internațional și a angajamentului asumat.*

Desigur, nu trebuie să supraestimăm impactul conștiinței oamenilor și al Cartei ONU asupra relațiilor internaționale. Dar nu trebuie nici să le subestimăm. Deși ele nu au reușit să oprească agresiunile, agresorii trebuie să țină cont de ele. Țările agresoare se luptă de obicei cu toate mijloacele care le stau la îndemână pentru a împiedica discutarea acțiunilor lor în cadrul ONU. În general, dreptul internațional are conținutul și valoarea care îi sunt conferite de raportul mondial de forțe și de situația relațiilor internaționale. Cu alte cuvinte, poziția sa este subordonată politicii internaționale.

În concluzie, *relațiile internaționale constituie un sistem care cuprinde ansamblul conexiunilor și relațiilor – economice, politice, ideologice, culturale, juridice, diplomatice și militare – dintre state și sisteme de state, inclusiv forțele sociale care dețin puterea de a se manifesta în arena mondială. Deoarece relațiile internaționale operează într-o sferă care este lipsită de autoritatea politică supremă, ele sunt reglementate de raportul de forțe dintre state și sisteme de state și influențate de conștiința oamenilor.*

Conceptul de *sistem* constituie miezul teoriei relațiilor internaționale; căci doar conceperea acestor relații într-un sistem coerent, complex și dinamic poate reflecta lumea actuală reală și poate face posibilă înțelegerea acestui fenomen.

Numeroși autori pun semnul egalității între relațiile internaționale și politica internațională, utilizând acești termeni ca și cum ar reprezenta același concept. Hans Morgenthau utilizează

exclusiv termenul de politică internațională.(4) Potrivit lui Quincy Wright însă, este vorba de două discipline distincte, iar politica internațională este arta de a influența, manipula și controla grupuri majore pe plan mondial pentru a promova țelurile unora împotriva celorlalți.(5)

Harold și Margaret Sprout susțin că „relațiile internaționale" sunt un termen care suferă de ambiguitate și de lipsa unui element central clar definit. De aceea ei preferă termenul de „politică internațională", prin care înțeleg „acele aspecte ale interacțiunilor și relațiilor comunităților politice independente în care sunt prezente elementele de opoziție, rezistență și conflict de scopuri sau interese".(6) Ei subliniază că conflictul de scopuri și interese este acela care diferențiază problematica politică de cea administrativă, deoarece în momentul în care se rezolvă conflictul de scopuri sau interese, problematica încetează să mai fie „politică" și devine o problemă de rutină administrativă. În sprijinul acestei idei, ei îl citează pe istoricul britanic E.H. Carr, care susține că, atunci când statele cooperează între ele pentru a menține servicii poștale și de transport sau pentru a împiedica răspândirea epidemiilor și a suprima traficul de droguri, aceste activități sunt descrise ca „nepolitice" sau „tehnice". De îndată însă ce apare o problemă care implică, sau este percepută a implica, puterea unui stat în raport cu alt stat, ea devine imediat „politică".(7)

Această teză însă nu pare să reziste, din motive pe care le vom schița acum și le vom relua pe larg ulterior. În primul rând, politica internațională nu poate fi limitată la *conflictul* de scopuri sau interese, pentru simplul motiv că competiția externă nu este prezentă doar în situații *conflictuale*, ci și în cadrul *cooperării* dintre diferitele comunități naționale și al *integrării* și *dezintegrării* acestor unități. Pe scurt, politica în arena internațională nu este niciodată exclusiv conflictuală sau exclusiv de tipul cooperării. Însăși existența unor scopuri sau interese conflictuale între state sau sisteme de state implică un anumit grad de cooperare în cadrul fiecărui sistem și, în unele cazuri, chiar între sisteme. Pentru a ilustra această afirmație, este suficient să menționăm raportul

care a existat între cele două superputeri – Statele Unite și Uniunea Sovietică – atât în timpul războiului, cât și după acesta.

În ceea ce privește distincția dintre problematica politică și cea administrativă, aceasta ar putea părea înțeleaptă la prima vedere, dar este destul de dubioasă. Și aceasta pentru că administrația este de fapt unul din sistemele de acțiune încorporate în structura politică, și chiar și cele mai nevinovate probleme administrative dintre state nu sunt niciodată eliberate total de politică. Am putea da numeroase exemple în care, din cauza relațiilor ostile dintre state, asemenea activități „nepolitice" sau „tehnice", cum ar fi serviciile poștale sau de transport, nici nu există între acele state. Oare „cooperarea" care s-a instituit între Statele Unite și Cuba pentru a preveni răspândirea epidemiilor sau a opri traficul de stupefiante poate fi privită ca o problemă pur „tehnică"? Există desigur un anume trafic de călători între cele două țări, dar termenul utilizat pentru a desemna această formă de cooperare este „deturnare".

Este adevărat însă că, tot așa cum în societate nu toate relațiile sunt politice, în arena mondială nu toate relațiile internaționale au un caracter politic. Relațiile sociale pot fi economice, juridice, politice etc. Ele sunt de natură „politică" atunci când oamenii se angajează în aceste relații pentru a influența și controla deciziile legate de domeniul public, pentru a cuceri puterea, a schimba raportul de forțe dintre clasele sociale și alte grupuri sociale sau pentru a păstra și conserva raportul de forțe existent. În arena mondială este valabil același lucru – poate chiar mai intens –, deoarece atunci când relațiile dintre state sunt antagoniste sau beligerante, chiar și problemele „tehnice" devin politice. De regulă însă, relațiile internaționale devin în mod distinct politice atunci când statele încearcă să-și asigure o poziție favorabilă în arena internațională pentru a-și promova interesele, a influența și controla rezolvarea problemelor și controverselor de amploare, pentru a-și spori puterea și a schimba raportul de forțe în favoarea lor sau pentru a păstra *statu-quo*-ul la nivelul zonei geografice sau la nivel mondial. Deoarece puterea, după părerea noastră, este mai degrabă un efect și nu o cauză, teza lui Carr poate fi inter-

pretată cel mai corect astfel: De îndată ce apare o problemă care implică sau este percepută a implica inegalitatea sau superioritatea unui stat în raport cu altul, problema devine imediat „politică".

În rezumat, cei doi termeni – relații internaționale și politică internațională – nu sunt identici, ci cuprind sfere de acțiune diferite, în măsura în care relațiile internaționale sunt mult mai cuprinzătoare. Deși ambele concepte sunt legate inextricabil, ele trebuie studiate separat, în interesul clarității analitice și al determinării raporturilor cauză-efect, chiar dacă, în ultimă analiză, doar înțelegerea interacțiunii și interconexiunilor dialectice dintre ele poate servi drept bază pentru concluzii științifice.

S-ar putea adăuga că politica internațională nu poate constitui un domeniu de studiu și cercetare complet autonom, ci doar o ramură limitrofă la intersecția relațiilor internaționale cu știința politică, o ramură deci cu o dublă subordonare. Ea este datoare celor două discipline-mamă atât în privința obiectului, cât și a categoriilor și metodelor de cercetare, care pot fi definite și utilizate ca atare doar în contextul ambelor. Ne distanțăm prin aceasta de definiția dată de Quincy Wright politicii internaționale ca artă, susținând că, înainte de a deveni artă, ea trebuie să fie întâi o știință. Altfel spus, pentru a influența, manipula și controla grupuri majore pe plan mondial în scopul promovării scopurilor unora împotriva altora, este nevoie în primul rând să existe o evaluare lucidă și suficient de obiectivă a evenimentelor internaționale, o analiză riguroasă a informației istorice, o înțelegere clară a cadrului socio-politic în care evoluează ele, precum și o apreciere realistă a forțelor implicate. Recurgând la un celebru adagiu, să spunem că politica internațională este, în măsură mai mare decât politica internă, „arta posibilului". Tocmai pentru acest motiv guvernele de pretutindeni caută tot mai mult sfatul politologilor – chiar dacă nu și acordul acestora – în relații internaționale.

Pentru a face aceste argumente și mai convingătoare, ni se pare indispensabilă o investigație teoretică a particularităților relațiilor internaționale și, ca un corolar, ale politicii internaționale.

Deoarece procedeul gândirii cibernetice purcede de la întreg către părți, nu există poate un domeniu mai potrivit acestei abordări decât sistemul internațional. Aici, cu adevărat, cibernetica este la ea acasă. Relațiile internaționale formează cel mai complex domeniu al realității sociale și studiul acestuia trebuie să recurgă la atât de multe discipline, atât teoretice cât și practice, încât nu poate fi desfășurat fără a avea dinainte o ipoteză cu caracter general, un sistem conceptual.

Construirea unui model al relațiilor internaționale presupune un ansamblu de ipoteze avansate pe baza unei analogii cu sistemul real, originar, a cărui teorie se presupune că o știm. Mai mult, constructorul modelului trebuie să cunoască relațiile care determină comportamentul specific diverselor subsisteme, care împreună contribuie la comportamentul sistemului global. Cu alte cuvinte, cunoașterea forțelor majore obiective și subiective care acționează în arena mondială precum și a interacțiunilor lor dialectice este o condiție esențială. Acest capitol va fi consacrat lămuririi acestor trăsături ale relațiilor internaționale.

Metoda

Unul din motivele pentru care încercările de a elabora un model al sistemului internațional au eșuat până în prezent a fost incapacitatea de a porni de la o abordare care să fie în același timp destul de cuprinzătoare pentru a acoperi toate forțele care operează în arena mondială și destul de discriminatorie pentru a putea diferenția acele forțe care sunt permanente și decisive de cele care sunt intermediare, contingente sau accidentale. Să vedem cum a abordat Karl Marx situația internațională la mijlocul secolului al XIX-lea. El s-a concentrat asupra unor factori cum ar fi influența reciprocă dintre forțele revoluției și cele ale contrarevoluției, rivalitatea dintre marile puteri, aspirațiile Prusiei de a deveni mare putere și rezistența pe care i-au opus-o Rusia și Austria, renașterea vechilor antagonisme europene generată de lupta pentru teritorii, poziții strategice, rute comerciale, piețe și influență în

Orientul Mijlociu, inclusiv rolul jucat în ambianța generală de ideologiile naționaliste ale diferitelor țări europene.

Desigur, această sarcină era mai simplă la vremea aceea, în primul rând pentru că interacțiunea era restrânsă la puterile europene. Rămâne însă abordarea dialectică atotcuprinzătoare.

S-a făcut deja un mare pas înainte – impus cercetătorilor de impactul ciberneticii – prin faptul că toate marile școli din acest domeniu acceptă astăzi necesitatea conceperii relațiilor internaționale ca pe un ansamblu coerent de interacțiuni și conexiuni reciproce – economice, politice, ideologice, juridice, diplomatice și militare – dintre state și sisteme de state pe scena internațională.

În introducerea sa generală la *Istoria Relațiilor Internaționale*, Pierre Renouvin rezumă astfel principalele abordări ale cercetării în acest domeniu: metoda tradițională, care se concentrează asupra relațiilor dintre guverne, mai ales acțiunile oamenilor de stat și diplomaților; și noile metode, care pun accentul pe viața materială și spirituală a societăților umane ca relații între popoare. Renouvin arată că unii autori privesc societățile omenești doar prin prisma raporturilor cu mediul geografic, a condițiilor existenței materiale, a structurilor economice și schimbărilor lor și a caracteristicilor civilizațiilor. Alții, în schimb, privesc marile „forțe istorice" ca sentimente și pasiuni colective, legate de temperament, tradiții, mod de gândire; aceștia susțin că, pentru a înțelege relațiile internaționale, trebuie să cunoști întâi mentalitățile, abordarea spirituală, concepția despre interesul național, coeziunea morală a popoarelor implicate, imaginea proiectată de fiecare popor în percepția vecinilor săi și a societății internaționale în general.

Renouvin arată că autorii diferitelor volume ale *Istoriei* sale au evitat să facă o alegere *a priori* între aceste metode, dar toți împărtășesc câteva ipoteze fundamentale: istoricul nu trebuie să izoleze aspectele individuale ale realității, iar datoria lui este de a căuta elementele unei interpretări în toate aspectele și domeniile.(8)

Această ipoteză are incontestabil meritul de a ține seama de complexitatea factorilor care acționează pe scena internațională. Ea este însă destul de eclectică, iar cel care încearcă să o folosească riscă să se piardă în vastul labirint al relațiilor sociale. Să vedem deci dacă putem găsi, dacă nu chiar firul Ariadnei, măcar câteva elemente care să ne ajute să nu căutăm în zadar.

În literatura marxistă sunt puține studii asupra acestui subiect.

Abordarea curentă în literatura marxistă a constat într-o transplantare mai degrabă mecanică a tezelor referitoare la relațiile și legitățile interne ale societății la relațiile externe, intersocietale. Relațiile de clasă, de pildă, erau extrapolate în arena internațională ca și cum ar fi avut în mediul internațional aceeași bază infrastructurală ca în sistemul național de producție socială – un procedeu cât se poate de greșit.

De la bun început trebuie să remarcăm că, spre deosebire de relațiile interne din cadrul fiecărei societăți, relațiile *dintre* societăți sunt mai puțin organizate și mai laxe, mai instabile și mai imprevizibile. Gradul de integrare socială din cadrul statelor diferă *calitativ* de gradul de integrare al societății internaționale, care pare mai degrabă fragmentată decât integrată. Unii autori folosesc conceptul de *societate internațională* tocmai pentru a sublinia faptul că nu este încă vorba de o comunitate mondială. Ca urmare, modificarea relațiilor dintre două sau mai multe state nu necesită neapărat și o schimbare calitativă la nivel internațional, așa cum produce de exemplu pe plan intern o răsturnare a relațiilor de clasă sau de proprietate. Această particularitate a relațiilor internaționale este cea care explică de ce, în 1948, Iugoslavia a putut să-și modifice în mod radical relațiile externe fără a întreprinde schimbări radicale în structura sa socială internă. Reciproca este de asemenea valabilă: țările socialiste din Europa răsăriteană, unde avuseseră loc transformări sociale fundamentale, și-au putut extinde relațiile cu state care aveau regimuri politice ostile față de aceste țări.

O altă diferență poate fi exprimată astfel: dacă este adevărat că dezvoltarea socială este determinată în ultimă analiză de creșterea forțelor de producție și de ascuțirea luptei de clasă în fiecare țară, este la fel de adevărat faptul că nu *toate* forțele care au ceva de spus în dezvoltarea socială acționează în sfera relațiilor internaționale. Unele dintre ele intră în această sferă doar în măsura în care acumulează destulă forță pentru a trece frontierele țării. Astfel, de exemplu, producția materială, care este esențială pentru dezvoltarea internă a societății, joacă un rol nesemnificativ pe plan internațional dacă nu reușește să depășească puterea de consum a societății.

S-ar putea adăuga faptul că *situația geografică și creșterea demografică*, care joacă un rol destul de neînsemnat în determinarea caracterului sistemului social și al fizionomiei societății, capătă o dimensiune cu totul diferită când sunt privite în contextul relațiilor dintre state. Care este impactul tuturor acestor particularități?

O analogie vizuală ne-ar putea fi de folos pentru a explica acest aspect: să ne reprezentăm principalele relații cauzale care contribuie la funcționarea mecanismului unei societăți ca pe o clădire cu cinci etaje. Producția materială propriu-zisă va constitui parterul, iar etajele superioare vor reprezenta, în ordine ascendentă, baza economică, structura de clasă, suprastructura instituțională și conștiința socială. Ce vom vedea dacă vom privi acum lucrurile din perspectiva vastă a planetei noastre? Vom vedea o imagine panoramică a statelor de dimensiuni diferite situate unul lângă altul și despărțite de ceea ce numim frontiere. Mecanismul vertical de funcționare al fiecărei clădiri operează de jos în sus, de la parter spre etajele superioare și în sens invers, ca un ascensor; dacă ne uităm însă la relațiile dintre edificii, vom vedea că între ele nu există un flux permanent, că nu există legături orizontale directe între etajele corespunzătoare ale diferitelor clădiri; cu alte cuvinte, nu avem o mișcare în ambele sensuri ca în cazul mecanismelor sociale interne.

Această absență a legăturilor orizontale directe se datorează faptului că atât schimburile de produse materiale, cât și relațiile dintre clase și dintre instituțiile naționale nu sunt stabilite direct, ci *prin intermediul statului*. Autorizațiile de export, tarifele, pașapoartele, convențiile și tratatele sunt instrumente prin care statele reglementează aceste schimburi și relații. Desigur, statele nu sunt entități monolitice fără diviziuni și contradicții; ele nu controlează și nu pot controla în exclusivitate întregul flux al relațiilor dintre cetățenii acestor state. Ceea ce este însă important de precizat este faptul că – spre deosebire de mecanismul social intern – sistemul internațional nu se autoreglează. În timp ce autoreglarea din societatea internă își revine la normal chiar după o revoluție sau un război civil (de vreme ce întreaga economie și structură socială sunt integrate la nivel național), în societatea internațională, care este mai degrabă fragmentată decât integrată, doar deciziile luate de statele individuale pun sistemul în mișcare. Activitățile transnaționale întreprinse de diferitele mișcări sau organizații sociale sau de indivizi nu sunt destul de eficiente pentru a face mecanismul să funcționeze. Înțelegerea acestei particularități fundamentale a relațiilor internaționale este esențială atât pentru înțelegerea modului în care operează sistemul internațional, cât și pentru realizarea efectivă a politicii externe.

Pornind de la această expunere destul de generală a particularităților relațiilor internaționale, să cercetăm în continuare dinamica acestor relații și să vedem exact care sunt forțele care acționează pe scena internațională.

Problema teoretică majoră cu care ne confruntăm în demersul nostru este modul în care vom identifica rețeaua complexă de fenomene sociale implicate, aspectul obiectiv și cel subiectiv: pe scurt, diferențierea elementelor existenței sociale de cele ale conștiinței sociale.

Condițiile geografice

Dintre toate condițiile existenței sociale implicate în relațiile internaționale, mediul natural, sau ceea ce unii numesc condiții

geografice, se află pe primul loc. Faptul că aceste condiții sunt o trăsătură permanentă și necesară a vieții materiale a societății și, ca atare, exercită o influență puternică asupra relațiilor internaționale, este destul de larg acceptat. Experții nu sunt însă de acord asupra naturii și gradului de influență, estimările lor mergând de la considerarea condițiilor geografice drept cauză primordială până la minimalizarea impactului lor sau chiar negarea virtuală a acestui impact. Alergia față de condițiile geografice pe care o demonstrează în mod vădit unii autori este probabil cauzată de ostilitatea față de geopolitică. În felul acesta însă se aruncă copilul o dată cu apa din albie.

În studierea relațiilor internaționale, condițiile geografice apar sub trei fațete: *resursele naturale*, *clima* și *poziția geografică*.

Resursele naturale sunt semnificative atât ca un atu pentru dezvoltarea economică a unei țări, cât și ca punct de atracție pentru cei care ar dori să le cucerească sau să le exploateze. Astfel, petrolul României a atras nu puține puteri străine, mai mult sau mai puțin vecine. Petrolul a jucat un rol evident în generarea antagonismelor politicii de putere din Orientul Mijlociu. Zăcămintele minerale, aurul, mai recent uraniul, ca și principalele produse agricole, constituie motivele ascunse ale multor conflicte și tranzacții din arena internațională. Expresii cum ar fi „competiția pentru cordonul cuprifer" sau „războiul aurului" sunt elocvente în acest sens.

În ceea ce privește clima, aceasta a generat numeroase speculații cu privire la influența sa asupra dezvoltării sociale. În *L'Esprit des lois*, Montesquieu atribuia climei un rol decisiv atât în formarea moravurilor și a credințelor religioase, cât și în instaurarea sistemului social și politic. El susținea, de exemplu, că în regiunile nordice clima rece a stimulat vigoarea și energia popoarelor din această zonă geografică, explicând astfel vitejia și spiritul lor de libertate, în timp ce căldurile din Africa i-au îndemnat pe locuitori la lene și i-au făcut sclavi.(9)

După ce respinge teoriile care atribuie raselor sau mediului natural originile civilizației, marele istoric al civilizațiilor Arnold

Toynbee situează în centrul analizei sale reacția omului la greutățile impuse de natură: condițiile din stepa afro-asiatică (Sahara sau Peninsula Arabică) au determinat o parte a populației să devină nomadă; o altă parte a populației a migrat către mlaștinile din Valea Nilului, unde a descoperit civilizația egipteană, iar a treia s-a îndreptat către sud, unde a continuat un mod de viață primitiv. Concluzia lui Toynbee este că, de fapt, condițiile grele de viață, și nu cele ușoare, generează marile realizări umane: terenurile virgine, clima aspră, înfrângerile severe, presiunile asupra granițelor, suferințele de natură rasială sau de clasă etc. Diferitele grupuri umane reacționează desigur în mod diferit: unele învinq greutățile, altele sunt copleșite de acestea; încercările de maximă dificultate nu generează neapărat reacții optime. Polinezienii, de exemplu, după ce au realizat un tur de forță ajungând în insulele Pacificului, au obosit și au revenit la viața primitivă. Eschimoșii, pe de altă parte, au dovedit o energie extraordinară și o mare pricepere în stăpânirea ciclului anual pe tărmurile arctice.(10)

Se pune totuși întrebarea: ce determină triburile, popoarele sau națiunile să reacționeze diferit la condițiile istorice și naturale? Toynbee nu oferă un răspuns satisfăcător la această întrebare.

Omul de știință britanic Henry Buckle s-a concentrat asupra mediului natural ca factor decisiv în formarea caracterului național și determinarea opțiunii socio-politice. Potrivit teoriilor lui, predominanța clerului în viața unor societăți a fost rezultatul impactului pe care-l au asupra imaginației oamenilor aspectele înfricoșătoare și maiestuoase ale naturii din țările tropicale, unde au loc adesea cutremure de pământ, erupții vulcanice, uragane, furtuni și ploi torențiale. În contrast cu acestea, condițiile naturale din Grecia și Anglia au favorizat dezvoltarea gândirii logice și a cunoștințelor științifice. În Spania și Italia, rolul dominant al clerului și răspândirea superstițiilor au fost rezultatul cutremurelor de pământ și erupțiilor vulcanice. Faptul că, în aceste condiții naturale, în Italia a trăit un filosof materialist ca Lucretius în antichitate, și gânditori înaintați ca Leonardo da

Vinci, Bocaccio și Giordano Bruno în perioada Renașterii nu pare să-l tulbure pe Buckle.

Geopoliticienii Alfred Thayer Mahan și H.J. Mackinder au proclamat că puterea terestră și, respectiv, puterea navală sunt dominante decisive în relațiile politice dintre statele naționale – o interpretare în stil grandios a istoriei care a rămas încă întipărită în gândirea oamenilor de stat, a generalilor și amiralilor de azi. O altă școală geopolitică amesteca teoriile rasiale cu factorii geografici și, trecând prin lucrările lui Chamberlain, Gobineau și Haushofer, culminează în cele din urmă cu teoriile vicioase ale lui Alfred Rosenberg care au dus noțiunile de *Lebensraum* și „condiție dinamică de națiune" la expresia lor ultimă: glorificarea superiorității ariano-germane și justificarea genocidului națiunilor „inferioare".

Toate aceste teorii și consecințele lor practice impun necesitatea unei examinări lucide și diferențiate a impactului geografiei asupra relațiilor internaționale. Fără îndoială, condițiile geografice constituie un permanent fundal al relațiilor internaționale. Cu toate acestea, deși dimensiunile planetei au rămas aceleași de miliarde de ani, iar geografia continentelor și oceanelor este neschimbată de generații, relațiile dintre state și sisteme de state s-au schimbat radical în decursul unei singure generații. Se poate deci conchide că mediul geografic nu este o cauză decisivă a schimbărilor de pe scena internațională. El poate însă condiționa viteza și localizarea acestor schimbări.

Nu în climatul tropical cu vegetația sa luxuriantă, ci în zona temperată s-a situat țara de baștină a capitalului, remarca odată Marx, făcând legătura dintre condițiile naturale și revoluția industrială. Ar trebui de asemenea remarcat că diferențele de calitate a solului și varietatea produselor naturale constituie o bază pentru diviziunea muncii și un stimulent pentru ca omul să-și dezvolte propriile necesități și mijloace de muncă.

Referindu-ne acum la poziția geografică, se poate în mod cert afirma că un concept internațional ca Doctrina Monroe e tipic emisferei americane și că orice organizație regională își are ele-

mentele sale geografice bine definite atât în fizionomia, cât și în rațiunea sa de a fi.

Este adevărat că, în studiul relațiilor internaționale, noul fenomen important este capacitatea tot mai mare a oamenilor de a schimba structura fizică a mediului înconjurător, implicit poluarea. Azi se poate arăta că valoarea resurselor naturale este pe cale de a scădea într-o epocă a înlocuitorilor chimici și a energiei atomice, că preponderența crescândă a transportului aerian face posibilă dispariția treptată a obstacolelor naturale, că de fapt civilizația sistemelor de încălzire automate, a frigiderelor, a instalațiilor de aer condiționat reduce efectele climei asupra existenței umane, că rachetele, armele nucleare și submarinele atomice au făcut ca doctrinele strategice bazate pe atuuri naturale, cum ar fi munții și oceanele, să fie depășite.

Cu toate acestea, în măsura în care statul național rămâne principalul actor în arena internațională, cu o existență legată de un teritoriu definit, *poziția geografică, spațiul și distanța vor continua să fie variabile semnificative ale relațiilor internaționale, iar influența combinată a acestor factori va juca un rol important în formularea politicii și strategiei statelor.*

Retragerea Franței din structura militară a Alianței nord-atlantice a fost sesizată ca „o lovitură de cuțit în inimă" dată acelei organizații, din cauza poziției geografice a acestei țări. Retragerea ei a creat un vid care nu a putut fi umplut în dispozitivul strategic al pactului. În cursul evenimentelor care au culminat cu invazia Cehoslovaciei din august 1968, poziția geografică a acestui stat socialist a fost invocată ca un argument major al deciziei politice. Războiul din Vietnam poate fi înțeles cu toate implicațiile sale doar în contextul geografic-strategic al puterii americane în Pacific și în Asia de sud-est. Criza rachetelor din Cuba și tensiunile continue legate de această țară derivă din faptul că revoluția socialistă a izbucnit chiar la poarta celei mai mari puteri capitaliste. Și cine ar putea oare înțelege în profunzime politica unor state ca Mexicul, Canada, România, Polonia sau chiar Mon-

golia fără a ține seama de poziția lor geografică și de vecinii acestor țări?

Creșterea și densitatea relativă a populației constituie un alt element indispensabil al condițiilor materiale ale existenței societății. Demografia, chiar mai mult decât geografia, capătă o nouă dimensiune când este privită într-o perspectivă internațională.

Și în acest domeniu sunt școli de gândire care consideră că populația este o cauză principală a dezvoltării sociale. Creșterea demografică, susțin unii autori, oferă principalul stimulent pentru progresul societății și pentru opțiunile sale politice. Alții prezintă populația ca pe o forță negativă care generează sărăcie, șomaj și războaie. Thomas Robert Malthus (1766-1834) a devenit cel mai controversat membru al acestui din urmă grup cu faimoasa sa teză conform căreia populația, dacă nu este controlată, crește în progresie geometrică, în timp ce mijloacele ei de trai sporesc doar în progresie aritmetică. Concluzia sa, că populația este împiedicată să crească dincolo de limitele mijloacelor ei de trai de „controlul pozitiv" realizat prin războaie, foamete și epidemii și de influența mizeriei și viciului, a stârnit o furtună de proteste și de indignare. De atunci, Malthus a fost supus unor critici aspre și unor acuzații grave din cele mai diverse surse. Și pe drept cuvânt, deoarece teoria sa a fost folosită de către cei mai înverșunați dușmani ai omenirii pentru a porni războaie sângeroase și a menține condițiile sociale care produc foamete și mizerie.

În ceea ce privește datele fundamentale legate de raportul dintre creșterea demografică și mijloacele de trai, acestea au fost rezultatul unui studiu științific al datelor și statisticilor, ce trebuie evaluat pentru meritele sale intrinsece. Este clar că Malthus nu a prevăzut – și nici nu a putut probabil să o facă – dezvoltarea uimitoare a agriculturii și a producției de bunuri alimentare care a avut loc în ultimele decenii datorită mecanizării, chimizării, hibridizării și celorlalte progrese aduse de revoluția științifică și tehnologică. Potențialul pentru sporirea mijloacelor de trai într-un ritm fără precedent, astfel încât să poată face față creșterii demografice, există dacă se creează instrumentele moderne de exploa-

tare agricolă. Din nefericire, ele nu se află la îndemâna majorității covârșitoare a omenirii. Cu alte cuvinte, nu este vorba de contrastul dintre progresia geometrică și cea aritmetică, ci de modernizare și de competiția internațională. Dacă o cercetăm în profunzime, problema se reduce din nou la decalaje și inegalități.

Totuși, oricât de sever am critica malthusianismul, nu putem – și nu trebuie – să ne lăsăm antrenați în subestimarea *adevăratelor* probleme ale vieții internaționale actuale generate de creșterea demografică. Deși creșterea demografică nu este principala cauză a dezvoltării sociale sau internaționale, ea are totuși un impact bine definit asupra acestei dezvoltări, o poate accelera sau întârzia, fapt ce poate la rândul său afecta politica statelor.

Problema demografică contemporană a societății internaționale este la ora actuală explozia demografică. Unii biologi susțin că cele peste șase miliarde de oameni care se vor afla pe această planetă în jurul anului 2000 vor reprezenta limita superioară a populației pe care Terra și resursele sale naturale o pot susține, și că orice tentativă de a obține mai multă hrană va crea probleme serioase sistemului ecologic. Ceea ce neliniștește în mod special Occidentul este faptul că ritmul cel mai înalt al creșterii demografice se înregistrează în continentele subdezvoltate ale Africii, Asiei și Americii Latine. Prognozele pentru anul 2000 elaborate de Institutul Hudson arată că lumea a treia va ajunge atunci la un produs național brut care va reprezenta o zecime din cel al Statelor Unite, sau o cincime din cel al Europei Occidentale astăzi! În același timp, totalul populației Asiei, Africii și Americii Latine va fi ajuns la aproximativ cinci miliarde din totalul mondial de 6,4 miliarde.(11)

În general, populația constituie un element component al forței manifestate de națiuni în societatea internațională – o componentă care stimulează activitățile statelor sau le impune limite, în funcție de natura politicii lor și de obiectivele lor strategice. Acest fenomen a fost studiat în detaliu, mai ales în ceea ce privește marile puteri; el s-a manifestat în mod izbitor în perioada imediat premergătoare celui de-al doilea război mondial, când

laitmotivul suprapopulării a fost folosit de Germania, Italia și Japonia pentru a pretinde mai mult *Lebensraum*. În prezent, greutatea specifică a Republicii Populare Chineze în arena mondială este legată strâns de cei peste un miliard de locuitori ai săi – un atu subliniat cu vigurozitate de documentele și declarațiile chinezilor și urmărit cu atenție de adversarii Chinei. Populația devine uneori o problemă și în conflictele de mică anvergură, cum ar fi războiul care a izbucnit în 1969 între Honduras și El Salvador. Ea este desigur o chestiune arzătoare în conflictul din Orientul Mijlociu, unde creșterea demografică și densitatea îngrijorează ambele părți.

În încheierea acestor considerații asupra condițiilor geografice ni se pare potrivit să ne amintim că, în relațiile internaționale, ca în toate activitățile socio-politice, trebuie făcută distincția între *imagine* și *realitate*. Cel care studiază relațiile internaționale va remarca imediat cât de des oamenii de stat iau decizii în funcție de felul în care percep ei situația, și nu conform celor ce se întâmplă în realitate. Deoarece geografia și demografia sunt valori relative – cu alte cuvinte, semnificația lor depinde de valorile comparative înregistrate de fiecare țară în raport cu alte țări date – ceea ce pare să conteze este de fapt modul în care diferitele națiuni și liderii lor percep și evaluează ponderea acestor factori în momentul în care decid să acționeze pe scena internațională. Un râu sau un munte pot deveni fie o poziție de pornire a unui atac, fie un obstacol în spatele căruia se organizează apărarea; creșterea demografică poate genera planuri pentru o dezvoltare economică rapidă, dar poate stimula și o înclinație spre expansiune și cuceriri. Pe scurt, nici condițiile geografice, nici populația nu pot fi considerate ca fiind determinante pentru politica externă a statelor; efectul lor este mai degrabă unul de condiționare a formării și realizării acesteia.

După cum am demonstrat deja mai devreme, revoluția științifică cu aplicațiile sale extraordinare în domeniul producției industriale i-a convins pe cei care studiază relațiile internaționale să accepte ideea că forțele de producție sunt un element determi-

nant al dezvoltării sociale. În remarcabila lor lucrare, care este astăzi manual clasic în universitățile americane, Harold și Margaret Sprout afirmă:

„Este bine să ne amintim că factorii tehnologici erau aproape ignorați în studiul relațiilor internaționale până acum nu multă vreme. Principalele manuale americane din anii 1920 și 1930, de exemplu, nu includ în indexul lor termeni care să desemneze știința, ingineria, tehnologia, investiția și alte asemenea noțiuni. În aceste cărți găsim referiri făcute în treacăt – sau deloc – la implicațiile politice ale șuvoiului în creștere al noilor cunoștințe științifice și al invențiilor care i-au făcut pe oameni să controleze mediul înconjurător în toate societățile, cu excepția celor foarte primitive."

În consecință, remarcând faptul că știința aplicată a transformat și transformă încă fiecare trăsătură a mediului în care se realizează politica externă, cei doi autori proclamă direct că „revoluția științifică și tehnologică oferă punctul de plecare logic pentru studiul pe care-l întreprindem asupra bazelor politicii internaționale".(12)

Poate că cea mai elocventă demonstrație a rolului forțelor de producție în configurarea relațiilor internaționale a prilejuit-o revoluția industrială inițiată în Anglia secolului al XVIII-lea și extinsă treptat în întreaga Europă Occidentală. Consecințele introducerii mașinii cu aburi și a celorlalte inovații industriale au fost fantastice. În 1820, un lucrător la un război de țesut electric producea de 20 de ori mai mult decât un muncitor manual, iar o locomotivă transporta tone de mărfuri care până atunci cereau sute de cai de tracțiune. Saltul în productivitate, în special în textile, stimula nevoia de mai multe mașini, mai multe materii prime, în special bumbac, mai mult fier, mai multe corăbii, mai multe comunicații etc. Cu o populație la acea dată de 31 de milioane de oameni, Marea Britanie producea echivalentul a 800 de milioane calorii, suficient pentru a hrăni 850 de milioane de adulți timp de un an. Produsul intern brut creștea de 14 ori mai mult decât populația. În același timp noile tehnologii aveau un

impact puternic asupra noilor arme, asupra războiului terestru și naval. Toate acestea au stat la baza hegemoniei britanice și au imprimat noi trăsături întregii politici vesteuropene, îmbinându-se cu efectele social-politice ale revoluției franceze din 1848.(13)

Un alt vârf istoric reflectând impactul forțelor de producție asupra politicii internaționale l-a constituit creșterea furtunoasă a producției industriale mondiale în perioada următoare celui de-a doilea război mondial. Între 1953 și 1973 această creștere calculată în volum a fost mai mare decât cea dintr-un secol și jumătate între 1800 și 1953. Istoricul britanic Eric Hobsbawm numește epoca dintre 1947 și 1973 „era de aur". În această eră producția industrială a bătut toate recordurile atât ca ritm de creștere, cât și ca progres tehnologic. Producția manufacturieră mondială a crescut de 4 ori, iar comerțul mondial în produse industriale a crescut de 10 ori. Și în agricultură, producția de cereale la hectar aproape s-a dublat.(14) Ca efect asupra politicii mondiale, președintele Richard Nixon declara în iulie 1971 că au apărut cinci centre de putere în lume, Europa Occidentală, Japonia și China alăturându-se celor două superputeri, SUA și URSS: „Aceste cinci puteri – preciza el – vor determina viitorul economic și întrucât puterea economică este cheia celorlalte forme de putere, vor determina viitorul lumii în ultimul sfert al acestui secol." Într-adevăr, deși, „era de aur" a caracterizat în special lumea capitalistă dezvoltată, reprezentând cam trei sferturi din producția mondială și peste 80% din exportul de produse industriale, creșterea a antrenat și țările socialiste și lumea a treia.

Țările avansate au pășit în epoca electronicii și computerelor, a cibernetici și informaticii, iar politica mondială era dominată de cursa racheto-nucleară a celor două superputeri, SUA și URSS și de războiul rece. Dar și țările în curs de dezvoltare au reușit să se organizeze și să-și unească eforturile, impunând la ONU istorica rezoluție pentru o nouă ordine economică internațională.

Prăbușirea comunismului în URSS și Europa de Est a avut și ea drept cauză majoră pierderea întrecerii cu capitalismul în

domeniul producției și al tehnologiei. Încă din 1986, avertizam în Prefața unui volum publicat în SUA: „Această carte a fost inspirată de perspectiva pe care o prevăd că dacă societățile socialiste din Est nu-și adaptează sistemul la revoluția științifico-tehnică (cel puțin în măsura în care Vestul a și făcut-o), socialismul va rămâne cantonat în secolul XX."(15)

Eșecul a fost ideologic, iar sistemul a fost lovit de asemenea defecte funciare ca represiunea, abuzul de putere, corupția și alte racile bine cunoscute. Dar, după părerea mea, lovitura de grație i-a dat-o incapacitatea organică de a asimila revoluția științifico-tehnică, în special computerul și informația, incompatibile cu planificarea rigidă de stat și cu sistemul politic dictatorial al partidului unic.

Forțele sociale

În lucrarea *Relațiile internaționale după cel de-al doilea război mondial*, publicată la Moscova sub conducerea lui N.N. Inozemțev, în introducere se sublinia:

„Rolul principal, determinant, în relațiile internaționale este cel al relațiilor de clasă, iar politica internațională a fiecărei epoci istorice reflectă cele mai importante trăsături și diferențe specifice care rezultă din repartizarea forțelor de clasă caracteristice pentru acea epocă."(16)

Ne aflăm aici în fața uneia din absurdele dogme ale marxism-leninismului. Chiar experiența URSS, care în război s-a aliat cu „dușmanul de clasă" aflat la putere în SUA și Anglia, demonstrează că natura politicii internaționale reclamă ca, pe lângă categoria de „clasă", să fie luată în considerare și categoria de „relații între națiuni". Acest lucru este valabil mai ales în cazul istoriei moderne și contemporane, în care națiunea – ca o comunitate socială cu trăsături proprii – joacă un rol atât de important în viața internațională.

În opinia autorului, în relațiile internaționale ale epocii moderne a existat o interacțiune sau mai degrabă un balans între

relațiile de clasă și relațiile dintre națiuni. Care sunt motivele istorice și teoretice ale acestui balans?

Trebuie mai întâi să ne amintim că diviziunea unei societăți în clase și diviziunea omenirii în națiuni și naționalități au origini diferite și se situează în planuri diferite. Împărțirea societății în clase s-a petrecut în antichitate, ca urmare a diviziunii sociale a muncii și a apariției proprietății private asupra mijloacelor de producție, în timp ce națiunea, ca formă de comunitate umană, a început să ia naștere în perioada de ascensiune a burgheziei, cu precădere în secolul al XVIII-lea. Existau fără îndoială comunități etnice cu o anumită stabilitate și în cadrul formațiunilor sociale anterioare, inclusiv în societatea primitivă, deși nivelul redus de dezvoltare al acesteia a împiedicat o desfășurare amplă a vieții comunității. Ulterior, comunitățile cu structuri sociale bazate pe sclavie și feudalism și-au dezvoltat viața materială și spirituală sub semnul societății împărțite în clase. Dar națiunea a apărut ca prima comunitate cu un punct de plecare etnic care a reușit să cuprindă toate straturile populației de pe un anumit teritoriu, chiar dacă rămânea împărțită în clase diferite. Elementele comune fundamentale – limba, teritoriul, originile, legăturile economice și piețele, identitatea culturală, religia și în special unificarea politică – au permis națiunii să atingă un grad de unitate și de integrare socială de care nu s-au bucurat tipurile anterioare de comunități. Astfel, pe de o parte, comunitățile naționale erau sfâșiate de lupte și conflicte sociale, iar aceste antagonisme interne tindeau să se exprime în relațiile cu celelalte comunități, cu celelalte națiuni; pe de altă parte, inegalitatea dintre națiuni are drept efect printre altele și propagarea în întreaga comunitate națională a unui impuls spre unitate ori de câte ori națiunea este agresată, amenințată sau pusă în pericol din exterior. Aceste două aspecte ale națiunii – unul care operează în vederea asigurării coeziunii din interior spre exterior și altul care îi asigură coeziunea din exterior spre interior – sunt fundamentale pentru dialectica întregului sistem.

Mișcările de eliberare națională oferă câmpul de luptă ideal pentru această interacțiune: atâta vreme cât dominația străină și opresiunea continuă, clasele care alcătuiesc națiunea oprimată uită de diferențele dintre ele și se unesc împotriva opresorului comun; după câștigarea independenței însă, și după îndeplinirea misiunii naționale, diferențele dintre clase încep să se afirme și să predomine în viața politică. Când aceste antagonisme se ascut, clasa conducătoare merge uneori până la a apela la fosta putere colonială pentru a se menține la putere.

Motorul acestui proces dialectic este pus în mișcare de conflicte sociale și tocmai de aceea antagonismele naționale ce rezultă din ele nu evoluează în planuri diferite, ci se întrepătrund. Interacțiunea lor contradictorie este de asemenea natură, încât, în condiții de accentuate tensiuni sociale, conflictul dintre clase devine predominant în elaborarea liniei politice, iar în condiții de înaltă tensiune internațională conflictul național iese în prim-plan.

Foarte adesea, autorii marxiști, care operează în primul rând sau aproape în exclusivitate cu categoria clasă și relații de clasă, trec cu vederea faptul că, de fapt, conștiința națională a apărut înaintea conștiinței de clasă, fiind mai elementară și mai adânc înrădăcinată decât aceasta; că diferențele de ordin național sunt mai persistente decât cele de clasă; că națiunile se dezintegrează mai lent decât clasele sociale. În timp ce structura de clasă se poate schimba în mod radical în cursul unei singure generații, legăturile de natură națională au supraviețuit și în cazul unor pierderi teritoriale sau a unor elemente considerate esențiale pentru existența națională.

Nu este o întâmplare faptul că, în timpul „Marelui Război pentru Apărarea Patriei", Partidul Comunist al Uniunii Sovietice a apelat la conștiința națională și la sentimentele patriotice ale „poporului sovietic" și a evocat tradițiile de luptă ale strămoșilor în apărarea pământului sfânt al Rusiei. Într-adevăr, *conștiința națională devine o puternică forță spirituală când independența sau existența unei națiuni este amenințată sau periclitată.*

Istoria arată că revoluțiile sociale violente, care schimbă structura de clasă a societății, nu au drept rezultat, nici după mai multe decenii, schimbări în comportamentul național tradițional în relațiile internaționale sau în structurile mentale și comportamentale adânc înrădăcinate de-a lungul generațiilor ca urmare a condițiilor specifice de existență ale unui popor sau ale unei națiuni. Structurile naționale tradiționale au rezistat chiar și atunci când li s-au opus valorile și presiunile noii ideologii revoluționare. Forța tradiției naționale apare și mai evidentă atunci când actorul este o mare putere, căci atunci ambițiile sale expansioniste și comportarea sa dominatoare fac parte din tradiția națională. În mod cert, nu doar tradiția în sine, ci și condițiile actuale ale competiției internaționale, ambianța din sfera politicii de putere, acționează pentru a menține și chiar întări elementele tradiționale.

Epoca de istorie modernă inaugurată de Revoluția Franceză a fost marcată succesiv și alternativ de tensiuni de clasă și naționale. Eu numesc acest fenomen *balansul dintre motivația de clasă și cea națională în relațiile internaționale*, deoarece în momentul în care una din ele predomină, cealaltă își reduce impactul asupra deciziilor de politică externă.

În 1789, când a izbucnit prima Revoluție Franceză, majoritatea cancelariilor diplomatice europene aveau ațintită atenția asupra Europei răsăritene – Războiul ruso-turc, Războiul ruso-suedez etc. Revoluția Franceză însă le-a obligat să-și mute atenția asupra Europei Occidentale și, foarte curând, lupta împotriva revoluției burgheze s-a situat în centrul evenimentelor și activităților diplomatice, dând naștere „Sfintei Alianțe".

Ulterior, războiul de 15 ani impus Europei de Napoleon a readus rivalitatea dintre marile puteri în atenția conducătorilor, în timp ce preocuparea prevenirii de noi izbucniri revoluționare rămânea vie în cancelariile europene.

După înfrângerea lui Napoleon, vâlvătaia revoluțiilor, a luptelor de baricadă și a mișcărilor de eliberare s-a impus din nou în relațiile internaționale din Europa.

În timpul primului război mondial, ciocnirea dintre cele două grupări de puteri, Antanta și Alianța Austro-Germană, a fost atât de acută și totală, încât Lenin putea s-o considere una din condițiile favorabile care au făcut posibil succesul Revoluției Sovietice. Factorul național-strategic era atât de important în relațiile internaționale, încât unul din cele 14 puncte ale Președintelui Wilson, prezentate Congresului la 8 ianuarie 1918, cerea evacuarea Germaniei din teritoriile Rusiei și primirea Rusiei „în societatea națiunilor libere în cadrul instituțional ales de ea însăși". Mai mult nu se putea cere președintelui Statelor Unite!

Dar atunci când cancelariile occidentale și-au dat seama de caracterul real al Revoluției Sovietice, rezultatul a fost intervenția celor 14 state pentru sugrumarea revoluției comuniste.

Cel de-al doilea război mondial este un exemplu clasic al priorității motivației naționale și al factorului strategic asociat cu ea; Statele Unite și Marea Britanie, ca și Uniunea Sovietică, au trecut peste diferențele lor ideologice pentru a se uni împotriva dușmanului comun. Și în țările ocupate s-a trecut peste conflictele de clasă în numele țelului eliberării naționale.

Pe de altă parte, în anii de după război, când procesul revoluționar s-a extins în Europa Răsăriteană și Asia, strategia anticomunistă globală a devenit deviza Occidentului, conflictul de clasă și ideologia asociată cu acestea au devenit prioritatea nr. 1 în relațiile internaționale. Astfel, Războiul Rece nu a fost opera rușilor sau americanilor, ci produsul secundar al tensiunii ideologice care a predominat în relațiile internaționale postbelice.

Anii 1960 au marcat o renaștere a națiunii ca forță socială activă în relațiile internaționale. Fenomenul De Gaulle în Vest și ruptura chino-sovietică în Est au reflectat noua etapă în care motivația predominantă a principalelor decizii de politică externă era de natură național-strategică, considerentele ideologice trecând pe un plan secundar.

Se poate aprecia că în prezent, o dată cu prăbușirea imperiului sovietic și a sistemului comunist în Europa, considerentele național strategice au trecut în primul plan, accentul căzând asu-

pra competiției economice și a luptei pe piața mondială. Conflictele sociale interne au o influență foarte redusă în politica internațională. Asupra situației prezente și viitoare vom reveni în capitolele următoare.

Alternanța predominării celor două categorii fundamentale – clasa și națiunea – este un fenomen de durată în relațiile internaționale. De-a lungul acestor coordonate acționează și factori conjuncturali cu caracter operațional, mai ales de natură economică, politică și militară. Ei reduc la minimum sau amplifică forța elementelor fundamentale natural-materiale și condiționează intensitatea conflictelor sociale și naționale, influențându-se reciproc în determinarea caracterului evenimentelor internaționale. Simplele referiri la legile sociologice nu explică asemenea evenimente, deoarece fiecare eveniment istoric are trăsături individuale care îl caracterizează.

Departe de a avea aceeași greutate specifică, unul sau mai mulți factori conjuncturali pot prevala într-un anumit moment, lăsându-și amprenta asupra unui moment al relațiilor internaționale. În anumite împrejurări, un anumit factor de conjunctură poate căpăta o importanță disproporționată în raport cu importanța sa normală. Înainte sau în timpul unui război, factorul militar are un rol predominant, chiar cu riscul de a perturba economia și de a deregla instituțiile politice. Acțiunea militară, o dată declanșată, își generează propria energie și poate deveni un scop în sine, depășind obiectivele diplomatice și politice. Pot apărea și situații în care o criză monetară, cum a fost de exemplu devalorizarea lirei engleze în 1967, poate propulsa factorul financiar în primul plan al scenei internaționale. De asemenea, politica internă poate deveni temporar un factor care trebuie luat în calcul în deciziile de politică externă. Alegerile prezidențiale americane și criza politică generată de revoltele sociale din Franța în mai '68 sunt exemple ilustrative în acest sens.

Dialectica diferiților factori de conjunctură implicați în procesul decizional al politicii externe este elocvent ilustrată de o paralelă între două momente din istoria americană. În 1959, când

deficitul balanței de plăți a crescut în mod alarmant, ministrul de Finanțe Robert Anderson a susținut că, deoarece deficitul era cauzat în primul rând de cheltuielile militare externe și de ajutorul extern, trebuia ca acestea să fie reduse. Departamentul de Stat și Pentagonul au contraargumentat că menținerea acestor activități reprezintă piatra unghiulară a politicii externe a Statelor Unite și sunt mai importante decât considerentele financiare. Rezultatul a fost demisia lui Anderson; factorul strategic câștigase.

În 1968, escaladarea războiului din Vietnam, care făcea parte din întreaga strategie americană în Pacific, s-a împiedicat de o criză financiară care amenința dolarul și de încurcături politice pe plan intern. Sub presiunea combinată a acestor factori, președintele Johnson a decis să oprească parțial bombardarea Vietnamului de Nord și să renunțe la candidatura sa în alegerile din noiembrie, cu scopul declarat de a deschide calea negocierilor. Din momentul în care a fost făcut acest anunț, interacțiunea celor trei factori – strategic, financiar și politic – a dominat politica externă americană.

În 1992, criza financiară din Europa Occidentală, care a dus la căderea bruscă a lirei britanice și a celei italiene, a creat un moment de recul în Comunitatea Economică Europeană, demonstrând caducitatea proiectului uniunii monetare prevăzute în Tratatul de la Maastricht.

În afara celor mai importanți factori de conjunctură, cei ce studiază relațiile internaționale vor trebui să observe în fiecare caz felul în care elementele fundamentale materiale și naturale precum și motivațiile sociale afectează felul de a gândi al națiunilor și cum sunt reflectate, după ce au suferit transformările subiective adecvate. Toate aceste elemente îi determină pe oameni să acționeze, punând în mișcare grupurile implicate în activități politice internaționale.

Concluzia generală la care am ajuns este că orice eveniment internațional nu se explică în termenii unuia sau altuia din acești factori, ci este mai degrabă rezultatul convergenței și intersecției

mai multor factori, deși de regulă unul din aceștia are un rol predominant în determinarea trăsăturilor principale.

Ca să rezumăm cele spuse mai sus, cele trei niveluri care alcătuiesc atât cadrul, cât și dinamica relațiilor internaționale sunt, după părerea noastră, următoarele:

(1) Elementele fundamentale *natural-materiale*: condițiile geografice, creșterea demografică și producția de bunuri, aceasta din urmă fiind amplificată de revoluția tehnologică și științifică în asemenea măsură, încât le transformă pe celelalte și le modelează, efect resimțit în fiecare trăsătură a mediului în care se desfășoară relațiile internaționale.

(2) *Forțele sociale*, mai ales clasele și națiunile, cu conștiința lor ideologică, cu impulsurile și reacțiile lor psihologice, care le împing să acționeze pe scena internațională.

(3) *Factorii conjuncturali*, în special cei de natură economică, politică și militară, care valorifică elementele fundamentale natural-materiale și determină intensitatea tendințelor și reacțiilor sociale și naționale.

Ca lege generală, mobilitatea nivelurilor crește în ordine ascendentă: elementele fundamentale sunt cele mai stabile, factorii conjuncturali cei mai labili.

NOTE

1. Quincy Wright, *The Study of International Relations*, Appleton, New York, 1955, p. 15.

2. *Ibid.*, pp. 6-7.

3. Raymond Aron „Qu-est ce qu'une théorie des relations internationales" în *Revue Française de Science Politique*, nr. 5/1967.

4. Hans Morgenthau, *Politics among Nations*, Ed. 4. Knopf, New York, 1967.

5. Quincy Wright, *op. cit.*, p. 130.

6. Harold Sprout and Margaret Sprout, *Foundations of International Politics*, Princeton, Van Nostrand, 1966, p. 213.

7. E.H. Carr, *The Twenty Years Crisis*, 1919-1939, Londra, Macmillan, 1958, p. 102.

8. Pierre Renouvin, ed., *Histoire des relations internationales*, 3d ed., Paris, Hachette, 1964.

9. Baron de Montesquieu, *L'Esprit des Lois*, 1748.

10. Arnold Toynbee, *A Study of History* (Abridgement by D.C. Sommerweell), Oxford Univ. Press, New York, 1957.

11. Herman Kahn and Anthony Wiener, *The Year 2000*, Macmillan, New York, 1967.

12. Harold Sprout and Margaret Sprout, *op. cit.*

13. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, Random House, New York, 1987, pp. 143-145.

14. Eric Hobsbawm, *Age of Extremes*, Michael Joseph, Londra, 1994.

15. S. Brucan, *World Socialism at the Crossroads*, Praeger, New York, 1987.

16. *Mirovaya Ekonomika i Mejdunarodnîie Otnoșenia*, Moscova, nr. 9/1969, pp. 88-106.

2. Două niveluri de analiză: Sistem național și sistem mondial

În politica și conduita externă a statelor se manifestă atât izvoarele interne primare, cât și exigențele sistemului internațional. Decizii de politică externă care țin seamă numai de revendicări ale forțelor sociale interne riscă să vină în conflict cu realitățile de moment în politica internațională.

Concluzia metodologică este că avem de-a face cu două planuri relativ autonome – *național* și *internațional*, care cer să fie analizate separat și apoi în interacțiunea lor dialectică. Primul privește statul național ca actor prim al sistemului internațional, al doilea, sistemul internațional și mișcarea lui globală. Există desigur o interacțiune continuă între cele două planuri, deoarece mișcările de pe arena internațională sunt alimentate de comportarea statelor; la rândul său, sistemul internațional, după ce primește informațiile provenite de la subsistemele sale naționale, produce efectul său invers, retroacția sa asupra activității statelor, ajustându-le la mișcarea sa generală.

Analiza sistemică la cele două niveluri cere metode diferite. În timp ce în cazul statului național pare mai adecvată metoda științifică clasică – de la identificarea elementelor simple la forma lor complexă, în cazul sistemului internațional, ca sistem hipercomplex, se impune metoda cibernetică – de la ipoteza totalității, a întregului glob, la detectarea treptată a elementelor componente și a interconexiunilor pe baza cărora funcționează.

A. Sistemul național

Existența a peste 180 de unități politice organizate ca state naționale și acționând ca atare pe scena internațională constituie un fapt fundamental în politica mondială contemporană.

Statul național a fost și rămâne conceptul cel mai semnificativ și fertil în analiza politicii internaționale. Simplul concept de stat nu prinde viață decât dacă se încorporează componența sa națională. Experiența arată că nu este suficient să se menționeze forma statului, să fie definit ca autoritar sau democratic, capitalist sau socialist; pentru a înțelege conduita sa în raport cu lumea exterioară este necesar să se precizeze dacă este francez sau american, sovietic sau chinez, argentinian sau vietnamez. Abia după aceea se poate trece la analiză.

Deși interdependența își mărește efectul asupra relațiilor internaționale, ca și asupra raportului dintre politica internă și cea externă, iar ca rezultat apar noi tipuri de actori (subnaționali și transnaționali) care tind să se afirme pe scena internațională, statul național rămâne unitatea structurală de bază a sistemului internațional. Aceasta nu înseamnă nici ignorarea eforturilor viguroase pe care grupuri subnaționale le fac pentru a depăși nivelul național și a căuta sprijin pe arena internațională, nici subaprecierea formidabilei expansiuni a corporațiilor transnaționale care încearcă să se manifeste ca actori internaționali cu o pondere crescândă. Grupurile sociale și religioase din Liban ilustrează dramatic primul fenomen, iar manevrele corporațiilor petrolifere, pe cel de al doilea. Cât privește organizațiile și agențiile din sistemul ONU, atât timp cât nu dispun de putere proprie, activitatea lor depinde de voința statelor membre. Chiar și Piața Comună sau CAER recunosc că deciziile economice și politice constituie prerogative ale statelor membre.

Pentru a încheia argumentarea, cât timp structura de bază a sistemului internațional rămâne neschimbată și instrumentele de coerciție și violență se află sub controlul guvernelor statelor, grupurile subnaționale sau transnaționale sunt nevoite să acționeze având drept obiectiv final influențarea guvernelor în sensul adoptării unor decizii care să le favorizeze; succesul lor depinde în ultimă instanță de state, care rămân actorul principal pe scena internațională.

Națiunea și politica internațională

Cum se exprimă categoria de națiune în politica internațională și care este contribuția ei specifică, distinctă de cea a clasei sau grupului social, la această politică?

Reinhold Niebuhr susține că „națiunea modernă este grupul uman cu cel mai înalt grad de coeziune socială, autoritatea centrală cea mai indiscutabilă și apartenența cel mai clar definită". El arată că, deși proeminența sa a fost probabil pusă în discuție de biserică în Evul Mediu iar clasa economică poate intra în competiție cu biserica pentru a cuceri loialitatea oamenilor în ziua de astăzi, națiunea rămâne așa cum a fost în secolul al XVIII-lea, cea mai absolută dintre asociațiile umane.(1)

Este adevărat, ori de câte ori națiunea este pusă în pericol de o forță externă, amenințată de cucerire sau distrugere, se afirmă cu putere trăsăturile enumerate de Niebuhr; așa s-a întâmplat, de exemplu, în țările care au fost terorizate, amenințate sau ocupate de Germania nazistă în timpul celui de-al doilea război mondial. Cu toate acestea, situația diferă atunci când interesele sau statutul unei secțiuni a națiunii sunt puse în joc. Și aceasta deoarece națiunea nu este o entitate monocoloră, un grup uman monolitic. Ea este alcătuită din clase, din grupuri sociale cu tendințe diferite și uneori opuse.

Dar deși națiunea nu constituie un corp monolit, fiind scindată în clase și grupuri sociale antagoniste sau cu interese diferite, o dată ce se constituie în stat și dobândește un anumit grad de coeziune și integrare (datorită elementelor comune de limbă, teritoriu, viață economică, culturală, religie, trăsături psihice etc.), *națiunea capătă* o *mișcare proprie în arena internațională*, care nu se identifică cu nici una din componentele ei luate separat, ci reprezintă suma acestora exprimată în interesul național.

Experiența istorică demonstrează că, deși lupta de clasă a fost motorul dezvoltării societății, iar interesele și conflictele de clasă tind să se extindă în afara societății în căutare de sprijin, ele nu se extind în linie dreaptă, deoarece aici, în sfera politicii inter-

naționale, ele întâlnesc un complex diferit de interese, forme diferite de conflict și cooperare, determinate de astă dată nu de contradicții dintre clase sau dintre forțe și relații de producție, ci de discrepanțele dintre state, ca mărime și putere, bogăție și nivel de dezvoltare. Iar aceste contradicții de un tip deosebit modifică traiectoria intereselor de clasă extinse în afară și le integrează în mișcarea sistemului mondial, atât de deosebită de cea din interiorul societății.

În ceea ce privește contribuția specifică a națiunii la politica internațională, problema trebuie abordată sub trei aspecte: caracterul național, interesul național și puterea națională.

Caracterul național

Profilul psihic al unei națiuni este o problemă foarte controversată. Unii autori vorbesc de „caracter național", iar alții de „mit național". Școala psihologistă susține că sentimentele și pasiunile colective ale unei națiuni joacă un rol decisiv în activitățile internaționale.

Evident, comunitățile naționale care se bucură de asemenea trăsături comune de limbă, teritoriu, viață economică și cultură nu pot să nu aibă și o conștiință de sine care reflectă și exprimă aceste condiții pe plan psihic. Coexistența membrilor unei comunități timp de secole în condiții similare, distincte de cele ale altor comunități, caracteristicile istorice precum și tradițiile politice și culturale ale fiecărei națiuni modelează profilul psihic al unei națiuni în ansamblu, generând în cele din urmă unele trăsături distinctive ale modului în care reacționează ele la diferite evenimente și elemente neprevăzute de pe arena internațională, ale atitudinilor sau comportamentului față de alte națiuni.

Cu toate acestea, conștiința națională – și anume ansamblul de convingeri, ipoteze și chiar dogme și mituri care îi unesc pe membrii comunității dincolo de cadrul restrâns al conștiinței de clasă sau al mentalității de grup – reflectă în ultimă analiză componentele foarte diferite pe care le transcede. Astfel, conștiința

națională este un fel de complex de elemente comune aflate în diferitele convingeri și mentalități din cadrul națiunii, una dintre părțile aflate în competiție asigurându-și dominația și lăsându-și amprenta asupra sa. Ceea ce este valabil pentru conștiința națională este valabil și pentru caracterul național, deoarece caracterul național este fațeta sa psihică.

Pe lângă conținutul mixt al caracterului național, trebuie accentuată relativitatea acestei distincții. Într-adevăr, nici o comunitate națională nu a trăit vreodată într-o asemenea izolare, încât să rămână „pură", fără vreo influență din partea altor comunități, fără infuzii de „sânge străin"; în fond, națiunea este o categorie social-istorică și nu o categorie a descendenței biologice, iar baza sa etnică este legată mai mult de originile sale decât compoziția sa actuală.

Toate aceste elemente specifice ale caracterului național au făcut dificile recunoașterea și definirea lui în termeni riguros științifici. Și totuși, din timpuri imemorabile, călătorii și negustorii care au vizitat alte grupuri etnice au remarcat faptul că aceste grupuri erau în multe privințe diferite de cele din care proveneau ei. Până în zilele noastre, descrierile intuitive și particulare ale națiunilor străine la nivelul cunoștințelor populare, bazate în primul rând pe experiența individuală, sunt acceptate și propagate pe larg. La rândul lor, oamenii de știință au consacrat volume masive studiului caracterului național. Determiniștii geografici atribuie caracterul național condițiilor de mediu; etnologii, înzestrării rasiale sau biologice sau uneori „sufletului poporului"; psihanaliștii scormonesc în profunzimile inconștientului pentru a găsi o explicație și există chiar și caracteriologi care susțin că există o disciplină proprie lor. Nici unii dintre aceștia nu au ajuns la concluzii și criterii acceptate.

Soții Sprout consideră că termenul de „caracter național" tinde să promoveze și să perpetueze ideea periculoasă a unei comunități ca organism înzestrat cu o capacitate cvasiumană de gândire, simțire și acțiune și că el sugerează un grad de conformitate și uniformitate socială, care nu a fost niciodată confirmat

de un studiu atent al vreunei comunități naționale. În ciuda acestor obiecții însă, ei înșiși utilizează acest termen pentru a desemna în general modelele de gândire, simțire și acțiune care par să predomine în țara respectivă.(2)

Haas și Whiting preferă termenul „mit național", care „diferă de ideologie prin aceea că se situează deasupra convingerilor grupurilor constructive ale comunității și prin acest fapt le unește". Miturile nu se dezvoltă în mod spontan; ele își au originea într-o zonă a ideologiei unuia sau mai multora dintre grupurile fondatoare și sunt răspândite în întreaga colectivitate printr-un proces treptat de evoluție, educație și propagandă.

Conținutul mitului este mai degrabă emoțional decât rațional. Spre ilustrare, autorii citează justificările pentru politica americană, care susțin că ele sunt necesare pentru conservarea „felului de viață american", iar scopul proclamat al politicii sovietice este de a menține și extinde societatea „fără clase". Potrivit acestor autori, miturile naționale joacă un rol în politica internațională, guvernele susținând că sunt călăuzite de ele chiar dacă justificarea nu reprezintă adevăratul scop al politicii profesate. Este important însă ca loialitatea națională față de o anumită politică să fie menținută prin promovarea unei politici care să fie în acord cu mitul național.(3)

Într-adevăr, este important să remarcăm că studiul caracterului național este util în măsura în care anumite modele predominante de gândire, simțire și acțiune influențează sau nu politica externă a unui anume stat, în care stereotipurile sunt împărtășite de factorii de decizie și reflectate în politica lor, sau în care politica intră în conflict cu aceste stereotipuri, provocând proteste publice. Doar în aceste cazuri caracterul național este semnificativ ca sursă a politicii.

În ultimii 20 de ani, speculațiile impresioniste asupra caracterului național au pierdut teren, iar studiul caracterului național s-a dezvoltat ca parte a antropologiei sociale. O bună parte a cercetării serioase s-a concentrat asupra „personalității funda-

mentale", în scopul de a determina elemente de personalitate ale membrilor unei societăți.

Pentru autorul lucrării de față, nu au sens generalizări impresioniste cum sunt cele ce urmează:

„Franța are un spirit viu, este în general prudentă în acțiuni, mobilă la suprafață, dar în profunzime este constantă și neschimbătoare."

„Sufletul german este cuprins în întregime de o poftă megalomanică de putere mascată, cu toate accesoriile romantice care îl atrag în mod irezistibil."

„Americanul este optimist, adeptul experimentului, practic, inteligent, matur, generos, democrat și individualist..." (și câte și mai câte!).

Acest gen de exercițiu ar trebui lăsat în seama scriitorilor de romane și autorilor de anecdote, cărora le aparține de drept. În ceea ce-i privește pe oamenii de știință, aceștia ar trebui să se concentreze mai mult asupra abordării istorico-antropologice, îndeosebi asupra analizei fenomenului cultural, în scopul de a determina impactul condițiilor de existență distinctive și împărtășite de toți, a evoluției istorice specifice și a modelelor instituționalizate în politică și cultură asupra modelării caracterului național. În România, cea mai serioasă tentativă de a surprinde trăsăturile de temperament și caracter ale românilor pe bază istorică și etnopsihologică îi aparține lui Dumitru Drăghicescu în lucrarea „Din psihologia poporului român" (1907).

Câteva exemple sunt edificatoare în privința caracterizărilor etnopsihologice la scară națională:

În secolul al XVIII-lea, filosoful scoțian David Hume, un sceptic prin excelență, și-a extins scepticismul și la sfera religiei, afirmând că existența lui Dumnezeu nu putea fi dovedită. Aflat în vizită în Franța, unde era aclamat de filosofii francezi anticlericali ca un gânditor cu concepții similare, și fiind invitat la o cină de un grup de filosofi, Hume s-a angajat într-o discuție despre religia naturală și a afirmat că el nu împărtășea ateismul și de fapt nu văzuse niciodată vreun ateu. Afirmația le-a șocat

pe gazde, iar d'Holbach i-a răspuns imediat: „Ați avut ghinion astăzi, deoarece în jurul acestei mese vedeți pentru prima dată șaptesprezece atei!"

Se pare că același sistem de supoziții filosofice a dus la ateismul militant al materialiștilor francezi, la indiferența față de religie a lui Hume și la religia practică a lui Immanuel Kant (care, de fapt, îi atribuia lui Hume meritul de a-l fi trezit din „somnul său dogmatic"). G.V. Plehanov explica acest fenomen prin faptul că, la vremea respectivă, problema religioasă nu juca același rol în Anglia și în Franța, și nici în Germania. Forțele sociale din cele trei țări, deși similare în esență, se aflau în stadii de dezvoltare diferite și în fiecare țară se stabiliseră tipuri diferite de interconexiuni. De aceea, aceeași problemă fundamentală putea să-i anime pe francezi, lăsându-i pe englezi reci ca marmura.

Filosofii materialiști francezi erau încântați de ideile lui Hume. Cu toate acestea, ei au mers mai departe decât maestrul lor, deoarece clasa pe care o reprezentau în Franța a mers mult mai departe în lupta sa împotriva regimului monarho-autocratic decât clasa societății engleze ale cărei obiective au fost formulate de Hume. În ceea ce-l privește pe Kant, poziția sa față de problema religioasă reflecta o societate mult mai statică și mai tradiționalistă la vremea respectivă.

O recentă relatare jurnalistică poate fi mai convingătoare: cazul lui Mattias Defregger, unul din acele episoade care arată cât de diferit reacționează comunitățile naționale când mecanismele lor psihologice colective sunt puse în mișcare.

Mattias Defregger era căpitan în Wehrmacht și comandant al trupelor germane care ocupaseră micul sat italian Filetto di Camarda în iunie 1944. La vremea aceea partizanii italieni începuseră să atace forțele de ocupație germane. Ca represalii, căpitanul Defregger a fost instruit de superiorii săi naziști să organizeze și să execute împușcarea locuitorilor adulți ai satului, dintre care cel mai tânăr avea șaptesprezece ani, iar cel mai în vârstă șaizeci și cinci. Supraviețuitorii masacrului, aflând după mai mulți ani că ofițerul asasin urcase în ierarhia religioasă, devenind episcop în

Germania Occidentală, au stârnit un asemenea val de proteste și de indignare, încât întreaga Europă a fost emoționată. Reacția a fost instantanee pretutindeni: criminalul de război în mantie religioasă trebuia judecat și pedepsit sever.

Opinia publică vest-germană, care trecuse printr-un examen de conștiință în perioada postbelică, a înregistrat reacții contradictorii. Curajoasa revistă *Der Spiegel* a publicat interviuri lungi cu supraviețuitori din Filetto di Camarda care îl incriminau pe „episcopul iadului". Multe ziare însă au preferat să invoce aceleași vechi clișee atât de des folosite în apărarea criminalilor de război, cum ar fi „războiul de partizani este în afara legii" sau „Defregger a acționat ca ofițer al Wehrmacht-ului care a executat ordinele superiorilor săi" – toate fiind argumente lipsite de valabilitate de la Procesele de la Nürnberg încoace.

Asemenea reacții l-au făcut pe Sebastian Haffner, cunoscutul ziarist de la *Stern*, să scrie: „Este aproape de neînțeles cum asemenea represalii colective, fără nici o discriminare împotriva oamenilor nevinovați, pot fi susținute de nenumărate ori de Wehrmacht ca legale și că acest ciudat drept poate fi încă atât de adânc implântat în mințile multor germani." Acum câtăva vreme, acest fenomen i-a atras atenția istoricului american Barbara Tuchman, care a remarcat în cartea sa *Tunurile din August* că, dacă în ochii occidentalilor luptătorul de gherilă este un erou, pentru germani el este un fanatic care atacă o autoritate constituită de drept. Ea descrie o scenă relevantă și elocventă din timpul primului război mondial. Un ofițer german aflat la Soissons, în Franța, s-a oprit în fața unui monument de marmură și bronz dedicat memoriei celor trei profesori care organizaseră revolta locală din 1870 împotriva ocupanților prusaci. El a fost foarte surprins și nedumerit de faptul că francezii au ridicat un monument în onoarea infractorilor și a insistat că „în Germania, asemenea lucruri nu ar fi fost posibile".(4)

Haffner se întreba: De ce aproape pretutindeni oamenii îi simpatizează pe partizanii care își riscă viața pentru a-și elibera țara, în timp ce germanii au o reacție opusă? El se mai întreabă

retoric: „Se datorează oare acest lucru faptului că timp de 150 de ani germanii nu au fost puși în situația de a-și apăra patria împotriva unor atacuri externe neprovocate și au jucat în toate războaiele rolul de invadatori și cuceritori?"

Într-adevăr, profilul psihic al unei națiuni nu poate fi înțeles decât în contextul condițiilor specifice de existență și al dezvoltării istorice.

O lucrare științifică americană recentă cuprinde observația uimitoare conform căreia pasiunea rușilor pentru călătoriile pe mare era „un lucru nou". Autorul ar trebui să-și amintească faptul că rușii au ajuns în Alaska precum și în San Francisco mult înaintea americanilor și că expansiunea rușilor în Marea Baltică și în Marea Neagră a fost un factor major al politicii europene încă din secolul al XVI-lea. De fapt, încă de atunci, două treimi din lungimea frontierelor Rusiei au fost maritime.

De o importanță încă mai mare pentru înțelegerea reacțiilor la evenimentele internaționale este însă studiul caracterului național al popoarelor asiatice, africane și latino-americane. Generalizările asupra comportamentului chinez s-au dovedit greșite de mai multe ori, deoarece multe dintre ele au fost formulate într-o totală necunoaștere a istoriei chineze. Susținând că felul de a fi al chinezilor nu este agresiv, Pearl Buck scria: „Cinci mii de ani de filosofie tradițională potrivnică războaielor nu se pot schimba în cincizeci de ani, nici măcar în comunism." Ea adăuga: „Chinezii au o răbdare infinită, deși sunt tot timpul convinși de dreptatea și înțelepciunea lor, indiferent de guvernul pe care îl au."(5)

Interesul național

Conceptual, interesul național este definit mai bine din punct de vedere științific, în primul rând deoarece are un conținut mai puțin instabil. El cuprinde dorințele care sunt stimulii fundamentali ai activității unei națiuni în politica internațională. Așadar, conținutul său poate fi aflat mai ușor prin studierea relațiilor sociale și naționale care au generat aceste dorințe. Acest conținut este relativ, atât din punct de vedere istoric, cât și social, deoarece

depinde de condițiile sociale și istorice și variază o dată cu acestea. În actualul cadru internațional, povara cade asupra tuturor elementelor geografice, economice, politice și ideologice asociate cu menținerea și consolidarea fiecărui stat național în parte. În ceea ce privește aspectul social, trebuie subliniat din nou faptul că ideile clasei sau grupului aflat la conducere sunt decisive în definirea interesului național.

Istoria nu înregistrează vreun caz în care interesele de natură externă, indiferent de importanța lor, i-au determinat pe oameni să acționeze contra interesului lor național.

De fapt, scopurile urmărite de o națiune în afara granițelor sale reprezintă extensiunea sau exploatarea intereselor naționale în arena mondială. De aceea, declarațiile politice, diplomatice sau ideologice care caută să justifice acțiunile națiunilor și statelor în exterior cuprind invariabil principii, argumente și valori împrumutate din domeniul intereselor naționale. Mai mult decât atât, conceptele morale, religioase sau ideologice, cu semnificație universală, capătă întotdeauna un accent național și sunt adoptate – conștient sau nu – în variante ce reflectă, mai mult sau mai puțin transparent, interesele unor națiuni sau state concrete. Acesta este motivul fundamental, de exemplu, pentru care creștinismul, care a fost lansat inițial ca o religie universală, s-a scindat pe parcursul timpului în atâtea biserici și culte ce reflectau interesul local sau regional specific și pretindeau fie că extinde, fie că apără acel interes în împrejurări istorice date.

Ilustrarea cea mai elocventă a acestui fenomen a fost însă oferită de politica de expansiune imperialistă. Războaiele napoleoniene de cucerire au fost duse sub stindardul pe care flutura deviza Revoluției Franceze *Liberté, Egalité, Fraternité*; Rusia țaristă și-a extins imperiul în numele „Creștinismului Ortodox" sau „panslavismului"; președintele Statelor Unite ale Americii Woodrow Wilson a trimis pușcași marini în țări străine pentru a „apăra democrația".

Într-o dezbatere semnificativă despre raportul dintre ideologie și interes național, Hans Morgenthau a criticat abordarea pre-

ședintelui Johnson – și anume situarea la baza politicii externe americane a unui principiu moral sau ideologic universal – și a susținut că doar interesul național contează cu adevărat în politica externă. El scria: „O politică externă care adoptă ca stindard ostilitatea activă față de o mișcare politică mondială, cum ar fi iacobinismul, liberalismul sau comunismul, confundă sfera judecății filosofice sau morale cu domeniul acțiunii politice și din această cauză va eșua."(6)

Morgenthau are dreptate din punct de vedere teoretic. În practică însă, principiile morale sau ideologice sunt invocate întotdeauna tocmai pentru a promova sau apăra interesele naționale. Morgenthau însuși se dovedește pe deplin conștient de acest procedeu când arată că „o politică imperialistă are întotdeauna nevoie de o ideologie, deoarece, spre deosebire de o politică a *statu-quo*-ului, imperialismul poartă povara necesității de a se justifica".(7) Astfel, unul dintre cele mai brutale state imperialiste din istorie, Germania hitleristă, a mers până într-acolo, încât să ceară revizuirea Tratatului de la Versailles, pe motiv că acest tratat încalcă... principiul egalității. Cuceririle coloniale au fost făcute pentru a aduce „binecuvântarea civilizației occidentale" popoarelor din Africa și Asia. Și astăzi continuă în mod viguros justificarea acțiunilor imperialiste cu ajutorul principiilor nobile și înălțătoare.

Interesele naționale sunt departe de a fi identificate cu adevărat cu cele ale omenirii sau cu vreun principiu universal.

Internaționalismul este una din cele mai nobile idei formulate vreodată. Dar internaționalismul, ca și interesul național, nu există în afara timpului și deasupra claselor, ci este un fenomen istoric care reflectă întotdeauna un anumit nivel de dezvoltare a societății și a forțelor de clasă și naționale. Care este atunci raportul dintre interesul național și internaționalism?

O dată cu sloganul „socialism într-o singură țară", conceptul de internaționalism a dobândit un nou conținut: „apărarea patriei socialismului" a devenit sloganul internaționalist al mișcării co-

muniste, iar Cominternul a subordonat partidele comuniste jocului de interese al politicii sovietice.

Interesul național are prioritate față de internaționalism: „Socialismul într-o singură țară" a constituit el însuși ilustrarea acestei reguli, iar Stalin i-a dezvăluit conținutul, definind internaționalismul ca „datoria de a facilita succesul operei de construire a socialismului în URSS și de a apăra această țară prin toate mijloacele împotriva atacurilor puterilor capitaliste". Încă din momentul formulării acestei definiții, istoria Uniunii Sovietice a dovedit clar că, pentru a reuși să conduci un stat – capitalist sau socialist – este necesară păstrarea și chiar întărirea esenței naționale.

Astfel, dacă înainte de revoluția din Rusia antinaționalismul și antipatriotismul („muncitorii nu au patrie") făceau parte integrantă din ideologia marxistă, o dată cu consolidarea statului sovietic, mai ales în timpul celui de-al doilea război mondial, expresii devenite tradiționale, ca „maica Rusie", patriotism, națiune și patrie, au devenit esențiale în munca depusă de partid pentru a întări conștiința națională și a menține statul sovietic.

O dată cu apariția sistemului mondial socialist, internaționalismul a evoluat în conformitate cu noua situație – definită de faptul că 14 țări socialiste s-au organizat politic, economic și social la nivel național. În Declarația de la Moscova din 1957, se afirma că „țările socialiste își bazează relațiile pe principiile deplinei egalități în drepturi, respectării integrității teritoriale, independenței și suveranității naționale și neamestecului în problemele interne ale altor state.(8) Ajutorul frățesc reciproc între țările socialiste a devenit expresia standard a internaționalismului socialist.

Internaționalismul însă a rămas întotdeauna supus modului de funcționare a politicii internaționale. Istoria ne învață că noțiunea de internaționalism a fost utilizată de nenumărate ori pentru a menține inegalitatea și a promova interesele națiunilor puternice în dauna celor mai slabe.

Pot fi citate numeroase exemple istorice în care considerentele politicii externe sovietice au determinat politica Cominternului. În 1940, de pildă, directivele Cominternului transmise Partidului Comunist din România criticau activitățile comuniștilor români împotriva planurilor agresive ale Germaniei și îi instruiau să nu accepte transformarea României într-un cap de pod al Angliei și Franței ce ar putea fi folosit într-un război împotriva Germaniei și a URSS.(9) Să ne amintim că 1940 a fost anul Dictatului de la Viena, prin care Germania și Italia au căzut de acord ca teritoriul României să fie împărțit și că nordul Transilvaniei să fie acordat Ungariei, anul în care trupele germane au început să intre în România, aducând-o la o subordonare totală. Desigur, directivele Cominternului au căpătat un ton diferit în 1941, după ce Uniunea Sovietică fusese atacată de Germania.

Un studiu aprofundat al presei chineze va demonstra aceeași adaptare a pozițiilor internaționaliste la afirmarea intereselor naționale ale Chinei.

În 1968, ziarele chineze relatau pe larg lupta eroică a poporului vietnamez împotriva intervenționismului american, fără a menționa nici discursul președintelui Johnson din 31 martie, care anunța oprirea bombardării Vietnamului de Nord pentru a crea condiții pentru negocieri, nici reacția favorabilă a Hanoiului la acest discurs. Accentul a căzut tot timpul pe succesele militare ale Frontului de Eliberare Națională și pe hotărârea Vietnamului de a continua lupta până la victoria finală.

Treptat, știrile despre războiul din Vietnam au fost înlocuite cu relatări despre victoriile forțelor Pathet Lao, despre extinderea luptei de gherilă în Thailanda, despre declarațiile Partidului Comunist din Indonezia și ale altor partide despre Războiul din Vietnam. Dintr-o dată, în octombrie, ziarele chineze au publicat știri despre tratativele de la Paris, fără a explica însă cum au început negocierile americano-vietnameze. Ulterior, presa a publicat *in extenso* textul celui de-al doilea discurs al președintelui Johnson, răspunsul Hanoiului și al Frontului, urmat de mesajul Președintelui Ho Și Minh, toate fără comentarii. Foarte curând, a

devenit clar și motivul care a determinat această răsturnare a situației. La 26 noiembrie, s-a anunțat că guvernul chinez propusese oficial guvernului SUA reluarea convorbirilor americano-chineze la nivel de ambasadori la Varșovia și încheierea unui acord cu SUA bazat pe principiul coexistenței pașnice. Evident, o dată ce guvernul chinez decisese să întreprindă această inițiativă diplomatică, el nu mai putea continua să ignore convorbirile de la Paris.

Cu alte cuvinte, internaționalismul reprezintă de fapt extinderea intereselor naționale în arena mondială.

Studiul celor două categorii – caracterul național și interesul național – este esențial pentru înțelegerea politicii internaționale, pentru determinarea și evaluarea corectă a presiunilor care acționează asupra oamenilor de stat în luarea deciziilor; ele se combină cu presiunile exercitate din afară, din mediul extern.

Elementele internaționale care intervin în viața națiunilor au o importanță din ce în ce mai mare; ele apar ca o forță dinamică ce generează o mișcare progresistă, subminând elementele conservatoare și împingând națiunile spre magistrala largă a progresului uman.

Studiul celor două categorii presupune două faze: în primul rând, stabilirea valorii obiective; în al doilea rând, evaluarea valorii subiective, și anume a modului în care sunt percepute și apreciate de națiuni și de liderii acestora.

Istoria, trecută și prezentă, demonstrează suficient de elocvent faptul că imaginile pe care le au oamenii politici despre propria lor țară și despre mediul internațional, despre puterea națiunii lor și cea a adversarilor potențiali, despre ostilitatea sau prietenia de care se bucură națiunea lor în străinătate, despre natura pericolului extern sau despre evoluția probabilă a unui conflict, nu se potrivesc întotdeauna cu realitatea. Un studiu realizat de doi sociologi americani a arătat că, în momentul izbucnirii războiului din Coreea, președintele Truman avea o percepție falsă despre puterea și coeziunea politică a Coreei de Nord.(10) Istoricul Arthur Schleisinger Jr. a demonstrat că apro-

barea dată de președintele Kennedy pentru invazia Cubei în Golful Porcilor în 1961 se baza pe o estimare greșită a forței regimului lui Castro.(11)

În mod asemănător, o serie de studii întreprinse de istorici și generali sovietici a pus în evidență evaluările diferite din cadrul comandamentului superior al armatei sovietice referitoare la forța relativă a Germaniei hitleriste. De asemenea, este clar că izbucnirea conflictului militar din Orientul Mijlociu în 1967 a fost precedată de erori flagrante de evaluare. Cei mai grei ani ai războiului rece, anii '50, au fost marcați de răspândirea, atât în Est, cât și în Vest, a unor imagini false despre situația economică și socială din tabăra adversă – imagini care au fost prezente și în studii științifice cu pretenții de obiectivitate. Apare clar acum că puterea economică și politică a Uniunii Sovietice a fost supraestimată de cancelariile occidentale, după cum și stabilitatea politică a RDG și a celorlalte țări din Europa de Est a fost greșit apreciată în Vest.

Esența problemei constă nu atât în caracterul realității sociale, care este tot atât de obiectivă ca și realitatea naturală, cât în procesul de percepere și înțelegere a realității sociale, care se află atât de frecvent la bunul-plac al influențelor subiective, mergând de la prejudecăți, pasiuni și dorințe până la ceea ce Marx numea „iluzia ideologică".

Unii autori fac distincție între mediul *operațional*, prin care ei înțeleg factorii obiectivi externi implicați într-un eveniment sau într-o situație de nivel internațional, și mediul *psihologic*, adică imaginea realității externe modelată de influența factorilor externi.

Mediul operațional există independent de conștiința oamenilor, în timp ce mediul psihologic este alcătuit din ideile care decurg din percepția condițiilor și evenimentelor interpretate în lumina memoriei conștiente și cunoștințelor aflate în subconștientul oamenilor.(17)

Vom reveni mai târziu la această temă fundamentală pentru metodologia politicii internaționale. În stadiul actual, vom arăta doar că mediul psihologic este modelat în mare măsură de inte-

resul și de concepțiile specifice ale grupului aflat la conducerea națiunii. Cu alte cuvinte, acest element specific joacă un rol important atât în perceperea condițiilor și evenimentelor, cât și în interpretarea lor de cei care dețin puterea și iau decizii. Deoarece „securitatea națională" este unul din motivele la care se recurge cel mai frecvent pentru a justifica diferite poziții și acțiuni internaționale, Haas și Whiting subliniază pe drept cuvânt că nu există nici o definiție permanentă atotcuprinzătoare și universal valabilă a securității vreunui stat și că, de vreme ce elitele aflate la putere tind să-și prezinte propriul interes și propria securitate ca fiind de importanță națională, trebuie să ne întrebăm de fiecare dată: A cui securitate trebuie apărată de cine?(12) Când dictatorul haitian Duvalier sau tiranul sud-corean, generalul Park, țipau că interesele și securitatea țărilor lor sunt în pericol, ei se gândeau la poziția grupului lor aflat la conducere, poziție pe care încercau să o apere, să o perpetueze și să o mențină în siguranță. Această stratagemă este tipică regimurilor nepopulare. Identificarea securității ca necesitate a întregii comunități naționale este valabilă doar dacă se poate asigura o acceptare generală a scopurilor comune, care să se bucure de adeziunea nu numai a unor grupuri izolate, ci a întregului popor.

Toate aceste fenomene ar trebui privite în lumina „autonomiei relative a politicului", care este mult mai pronunțată pe scena internațională decât pe cea internă. Dacă în interiorul societății mecanismul economic și social în permanentă funcționare determină și limitează oarecum manifestările politicului, în arena internațională, unde un asemenea mecanism permanent nu există, politica nu este supusă nici unei constrângeri, cu excepția celor impuse de puterea internațională relativă a țării. Tocmai această autonomie permite modalități de acțiune la nivel extern care sunt de neconceput în politica internă. Politica președintelui Roosevelt, de alianță și cooperare cu Uniunea Sovietică, era radical diferită de politica față de Partidul Comunist din SUA pe care a practicat-o administrația Roosevelt. De asemenea, Pactul Molotov-Ribbentrop din 1939 – încheiat între doi dușmani de clasă

declarați, nu putea să-și găsească un corespondent în politica internă a regimului sovietic sau în cea a regimului hitlerist.

Formarea politicii externe. Studiul formării politicii externe este o latură principală în teoria relațiilor internaționale; el a produs o literatură bogată și diversă. Există numeroase abordări; un mare număr de variabile au fost identificate și un instrumentar conceptual rafinat se află la dispoziția cercetătorului care intenționează să examineze multitudinea factorilor și complexitatea proceselor care leagă statele de restul lumii. Putem acum afirma cu certitudine că cunoaștem *toate* elementele care intră în procesul formării politicii externe și, cum spunea Pico della Mirandola, chiar mai mult decât atâta.

Și totuși, strădania a fost mai mult extensivă decât intensivă. O evaluare făcută cu autoritate a stării lucrurilor în acest domeniu constata pe bună dreptate că deși inventarul factorilor care determină comportarea externă a statelor pare a se fi epuizat, „analiza politicii externe este lipsită de o teorie generală"(13). Cu alte cuvinte, au fost identificate componentele politicii externe, dar nu există o schemă care să lege aceste componente într-o secvență cauzală și o explicație a modului în care sunt puse în mișcare. Din 1966, când s-a făcut această apreciere, domeniul a fost îmbogățit cu noi realizări, inclusiv contribuția originală a lui James Rosenau, principalul specialist în problemă.(14) Golul teoretic însă n-a fost umplut.

În acest scop, îmi propun să pornesc de la ideea că pentru a stabili relații cauzale între diferitele variabile implicate în formarea politicii externe, trebuie mai întâi să se stabilească o ordine de prioritate și apoi să se descopere modul în care întregul mecanism, o dată pus în mișcare, operează până când atinge nivelul factorilor de decizie și culminează în comportarea externă a națiunii. Deoarece decizia și activitatea politică externă constituie de fapt reacții la o serie de stimulente interne și externe, metoda adecvată pare a fi aceea de a privi națiunile ca sisteme cu *input*, *output* și *feed-back* în interacțiune constantă cu mediul internațional (vezi Figura 1).

1. SCHEMA FORMĂRII POLITICII EXTERNE A STATELOR

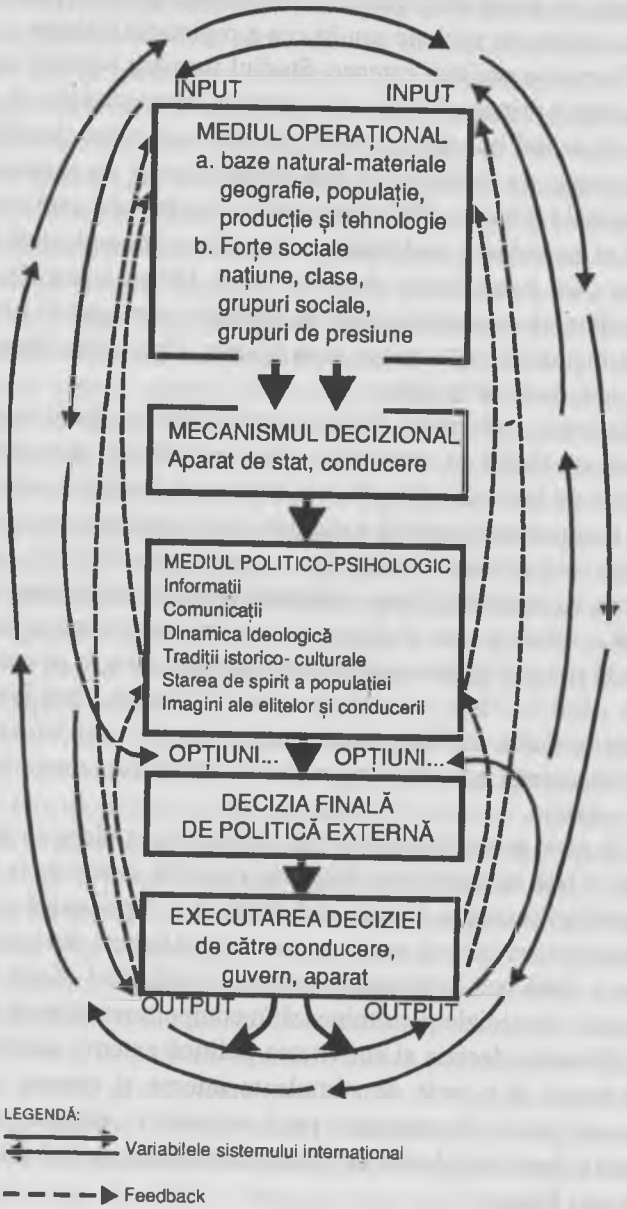

Din raţiuni metodologice, să ne ocupăm la început separat de sursele interne primare ale politicii externe. Cele cinci seturi de variabile de care ne-am ocupat anterior sunt înşirate mai jos:

1. *Bazele natural-materiale*, adică mărimea teritoriului şi a populaţiei, aşezarea geografică şi forţele de producţie. Forţele de producţie constituie cel mai important factor – sporit în asemenea măsură de revoluţia ştiinţifico-tehnică, încât modelează ceilalţi doi factori, transformându-i în avantaje majore ale politicii externe.

2. *Structura socială şi forţele sociale* cuprind clasele şi grupurile sociale, relaţiile principale dintre ele, naţionalităţile şi naţiunea, fiecare cu conştiinţa şi ideologia ei, cu tradiţiile culturale şi istorice, cu impulsurile psihice şi stările de spirit care le fac să acţioneze înăuntrul şi în afara ţării.

3. *Factorii de conjunctură* includ crize economice şi politice, lovituri de stat, alegeri, greve masive, violenţă pe scară largă, ostilităţi militare, războiul. Toate acestea influenţează intensitatea mişcărilor sau reacţiilor sociale şi naţionale.

De regulă, mobilitatea primelor variabile creşte cu ordinea lor ascendentă: bazele natural-materiale sunt cele mai stabile, factorii de conjunctură, cei mai schimbători. De asemenea, sistemul statal este mai stabil decât conducerea.

Primelor două seturi de variabile, care constituie un fel de infrastructură a sistemului nostru, şi celui de-al treilea, factorii de conjunctură, li se adaugă două seturi de variabile – suprastructura.

4. *Sistemul statal*, care cuprinde mecanismul naţional de decizie, aparatul de stat şi guvernul, într-un cuvânt, instrumentele puterii.

5. *Conducerea*, adică modul în care puterea este folosită şi dirijată.

Să testăm acum valoarea operaţională a acestui sistem de cinci variabile şi să vedem ce ne spune fiecare despre formarea politicii externe şi a modului în care naţiunile acţionează, cooperează, se aliniază, cad de acord sau în dezacord, se ceartă sau se luptă între ele.

1. Bazele natural-materiale. Dintru început, să spunem că mărimea teritoriului și a populației (dacă un stat este mare sau mic) au fost considerate în mod tradițional ca un factor esențial în orientarea externă a unui popor. Națiunile cu teritorii și populații mari tind să devină mari puteri și să acționeze ca atare în afacerile internaționale, cu condiția ca ele să dispună de forțe productive semnificative. Într-adevăr, dacă considerăm numai *mărimea*, lista celor mai mari națiuni se prezenta în anii '90 în ordinea următoare: China, India, Rusia, SUA, Brazilia, Indonezia, Japonia, Nigeria, Pakistan, Germania occidentală, Mexic, Italia, Marea Britanie, Franța. Dacă adăugăm criteriul economico-tehnologic, ordinea listei se schimbă: SUA, Japonia, Germania occidentală, China, Franța, Marea Britanie, Italia, Rusia, India, Brazilia, Mexic, Indonezia, Nigeria și Pakistan.

Componenta acestui statut special care lipsește aici este *puterea militară*. Adăugând-o la criteriile anterioare, obținem un număr de cinci: SUA și Rusia, China, Franța și Marea Britanie – toate puteri nucleare. Să notăm însă că puterea nucleară depinde de capacitatea productivă și tehnologică a statului. Hans Morgenthau susține că „ceea ce dă factorilor geografici, resurselor naturale și capacității industriale ponderea reală în privința puterii unei națiuni este pregătirea militară".(15) În genere, trebuie spus că această viziune tradițională este încă valabilă și astăzi. Ea trebuie să fie însă amendată în lumea contemporană. De exemplu, Japonia și Germania occidentală joacă un rol important în viața internațională datorită capacității lor economico-tehnologice, deși nici una nu dispune de forțe militare de același calibru.

Un factor geografic care a dobândit recent o pondere specială în politica internațională este constituit de resursele naturale. Într-o lume ale cărei resurse sunt limitate, posesiunea unei resurse de care lumea are mare nevoie devine o sursă de bogăție și putere. Arabia Saudită, datorită bogăției ei petrolifere, a devenit o mare putere financiară internațională, cu o influență crescândă în Orientul Apropiat.

Din întreaga infrastructură a statelor s-a afirmat pe primul plan al vieții internaționale un criteriu principal – *dezvoltarea*. În mod evident, nivelul dezvoltării forțelor de producție și tehnologia care-l însoțește a devenit unul din cele mai importante criterii în explicarea comportării externe a națiunilor. Categorisirea acestora ca dezvoltate sau subdezvoltate, bogate sau sărace, s-a impus în gruparea statelor pe arena internațională.

OECD, cuprinzând cele 27 de țări capitaliste industrializate ca și Grupul celor 77 de țări ale lumii a treia constituie rezultatul unor regrupări internaționale efectuate tocmai pe baza acestui criteriu. Chiar și împărțirea schematică a lumii în perioada postbelică potrivit criteriului ideologic între capitalism și socialism apare depășită din momentul în care criteriul dezvoltării a început să influențeze modul oamenilor de a percepe lumea și țările care o compun nu numai în termenii conflictului est-vest, ci și ai celui nord-sud.

Într-o prezentare sumară, dezvoltarea își are originea istorică în aceea că revoluția industrială s-a realizat plenar doar în țările capitaliste din Europa Occidentală, care, beneficiind de condiții privilegiate și folosind metoda cuceririlor și jafului colonial, au atins un grad înalt de industrializare și bogăție. Ca rezultat, s-a stabilit o seculară diviziune internațională a muncii dintre metropolele capitaliste din Occident, care au constituit *centrul* sistemului internațional, și *periferiile* din Africa, Asia și America Latină. În acest proces, primele au devenit țări industriale avansate, iar periferiile au rămas subdezvoltate, producătoare de materii prime și produse agricole.

2. Structura socială și forțele sociale. Definind relațiile principale dintre clase și în primul rând clasa dominantă în societate, structura socială are un cuvânt greu în orientarea politicii externe a statelor.

Acum, când trecem de la bazele natural-materiale la factorii sociali, trebuie să evităm o privire mecanicistă asupra relațiilor dintre cele două seturi de variabile. În primul rând, bazele nu

acționează direct asupra politicii, interne sau externe, ci în mod indirect – prin variabilele sociale – influențând astfel atât comportarea claselor, cât și a națiunii în ansamblul ei. În al doilea rând, deși structura socială (și în special interesele de clasă decurgând din ea) exercită o influență fundamentală asupra politicii externe a statelor, în special în perioade de tensiune social-ideologică mondială de tipul războiului rece, trebuie să ținem seama că politica externă nu este determinată exclusiv de interese de clasă interne. Asemenea formulări ca cea a unui autor din Est că „politica externă este activitatea conștientă a clasei și reprezentanților ei îndreptată spre atingerea obiectivelor ei în afacerile internaționale" scapă din vedere faptul că politica externă nu este și nu poate fi simpla proiectare a politicii interne în mediul internațional. În plus, nici o clasă socială nu se comportă identic de la o țară la alta. De exemplu proletariatul francez sau italian, cu sindicatele respective, reacționează altfel decât marea organizație sindicală americană AFL-CIO. Pe scurt, nu se poate deduce în mod automat politica externă a unui stat din structura lui de clasă.

În ce privește forțele sociale, și aici este necesar să operăm cu criteriul dezvoltării. În țările dezvoltate, majoritatea populației este ocupată și trăiește în centre urbane; o deplasare sensibilă s-a produs în distribuția claselor și grupurilor sociale: muncitorii industriali constituie de regulă un sfert din forța de muncă, procentajul țăranilor și muncitorilor în agricultură a scăzut masiv (17% în Franța, 10% în RFG, 4% în SUA și în Anglia), în timp ce serviciile au absorbit o mare parte din forța de muncă (de la circa 40% în Europa Occidentală până la 64% în SUA).(16) În Europa de Est, aflată în curs de industrializare, muncitorimea industrială a crescut rapid până la 40-50% din forța de muncă, agricultura reține încă 25-30%, iar serviciile circa 20% din forța de muncă. Este interesant că planurile de lungă durată ale țărilor din Europa de Est prevăd după anul 2000 o distribuire a forței de muncă similară cu aceea actuală din vest.

În Africa, Asia și America Latină muncitorimea industrială reprezintă încă o infimă minoritate a populației. Majoritatea lo-

cuiesc și muncesc în regiunile rurale și marea problemă socială a țărilor subdezvoltate este crearea locurilor de muncă pentru milioane de oameni veniți de la sate. În Asia și Africa, numai o persoană din zece este angajată într-o muncă salariată; în Zair, dintr-o populație de 25 de milioane, numai 1,2 milioane dețin un post de muncă regulat. În America Latină, unde numeroase țări au construit o bază industrială proprie, șomajul urban constituie o preocupare crescândă. În Mexic, numai o jumătate din forța de muncă are de lucru.

În țările industrializate din Occident, șomajul se extindea în anul 1980. În Europa Occidentală a depășit 10% din forța de muncă: în Mare Britanie 13,4%, în Franța 13,3%, în Belgia și Luxemburg 15%, în Spania 13,6%, în RFG trece de 10%. OECD, organizația țărilor capitaliste industrializate, prevede că deși în SUA a avut loc o reducere a șomajului, pe totalul organizației cifra șomerilor în 2000 va depăși 35 de milioane.(17)

În mod evident, o asemenea situație a forțelor sociale nu poate să nu aibă efect asupra politicii externe a statelor. De pe acum se constată atât în Statele Unite, cât și în țările din Europa Occidentală o presiune crescândă a sindicatelor asupra guvernelor în favoarea unor măsuri mai eficace pentru combaterea crizei economice și a șomajului care o însoțește.

În lumea a treia, imensa datorie externă (peste 800 de miliarde dolari în 1990), dobânzile grele ce trebuie plătite băncilor occidentale și măsurile de austeritate impuse de Fondul Monetar Internațional lovesc în principal masele muncitoare, ducând la o radicalizare a acestora care îngrijorează metropolele occidentale. Apare din ce în ce mai clar că țările în curs de dezvoltare sunt prinse în vârtejul pieței mondiale dominate de capitalismul central, împotriva căruia fiecare din ele, în mod izolat, nu poate întreprinde nimic eficace. Ce poate face o țară producătoare de materii prime al căror preț se stabilește la bursele din Londra sau New York? În America Latină, jefuită sistematic de capitalul nord-american, protestul social din ce în ce mai hotărât a doborât dictaturile militare care făceau jocul acestuia în Argentina, Uru-

guay și Brazilia. Dar noile regimuri civile primesc o moștenire atât de grea și o datorie externă atât de secătuitoare, încât cu greu vor putea face față condițiilor potrivnice din economia mondială.

Să revenim însă la modul concret în care clasele sociale acționează asupra politicii externe a statelor. Această acțiune și eficacitatea ei depind de o serie de coordonate: structura socială (despre care am vorbit), gradul de reprezentare sau de participare a claselor și grupurilor sociale la elaborarea și adoptarea deciziilor politice și, nu în ultimă instanță, măsura în care aceste forțe sociale sunt conștiente de interesele lor și manifestă în acest sens independență politică.

V. Semenov definește patru situații în această privință: I. puterea de stat reprezintă doar clasa conducătoare, restul claselor rămânând în afara procesului decizional; II. puterea de stat exprimă interesele unei clase puțin numeroase, de mult instalată la putere, care reușește sub o formă democratică să-și asigure sprijinul celor mai numeroase clase și grupuri sociale, inclusiv al guvernelor formate din reprezentanții acestor pături; III. puterea de stat într-o țară care și-a cucerit independența, reprezentând o coaliție de forțe care nu sunt constituite în clase sociale cu interese bine determinate; IV. puterea de stat reprezintă interesele tuturor claselor și grupurilor sociale și vorbește în numele lor pe arena internațională.(18)

Schema lui Semenov, ca orice schemă, surprinde doar caracteristici principale ale celor patru situații. În afară de situația IV, care prezintă un caz ideal și de neconceput în societatea în care există clase cu interese antagoniste sau diferite, cele trei situații subliniază ideea că structura socială reprezintă doar un *potențial* valorificat printr-o variabilă *politică*, și anume gradul de participare reală și afectivă a claselor și grupurilor sociale la exercitarea puterii de stat.

În același timp, în aprecierea acțiunilor claselor asupra politicii externe trebuie ținut seama că ele nu constituie totdeauna manifestarea intereselor proprii. Karl Mannheim a subliniat influența ideologiei clasei dominante atunci când scria că celelalte

clase și grupuri sociale „tind să imite acțiunile și opiniile claselor conducătoare", iar „caracterul național în acest sens reprezintă, practic vorbind, comportamentul caracteristic al claselor conducătoare pe care încetul cu încetul îl adoptă cei din subordinea lor".(19) Presiunea șovină și militaristă dezlănțuită de burghezia imperialistă în primul război mondial a influențat puternic proletariatul și chiar majoritatea conducătorilor lui politici. Acțiunea militară a guvernului conservator al doamnei Thatcher în insula Falkland a găsit larg sprijin popular în Anglia, deși muncitorii englezi nu erau interesați într-o aventură care ține de trecutul colonial britanic.

În condițiile în care puterea de stat dispune de mijloacele moderne de informare și influențare a opiniei publice, există posibilitatea ca maselor să le fie impuse noțiuni false, deformate despre afacerile internaționale, să li se inoculeze stări de spirit avantajoase conducerii și politicii urmate de aceasta.

În sfârșit, participarea claselor și grupurilor sociale se realizează nu numai prin intermediul statului, ci și în cadrul feluritelor organizații internaționale ale sindicatelor și industriașilor, ale profesiunilor și partidelor politice.

3. Factorii de conjunctură. Nu fac parte integrantă din sistemul național și motivul pentru care i-am inclus în modelul nostru analitic este acela că au un impact important asupra acțiunii – atât a variabilelor infrastructurale, cât și a celor suprastructurale, acestea comportându-se în mod diferit de la o situație la alta.

Chiar o variabilă atât de stabilă cum este așezarea geografică poate dobândi o nouă dimensiune în timp de război. În timpul războiului din Vietnam, de exemplu, vecinătatea Thailandei a constituit un factor semnificativ în determinarea comportării ei externe, după cum războiul din Liban din 1982 a influențat politica tuturor țărilor din Orientul Apropiat. Greva generală din Franța lui mai 1968 a schimbat condițiile luptei de clasă în Europa Occidentală, inclusiv percepțiile forțelor sociale asupra stabilității societății industriale. Și desigur criza economică mondială

crează o situație care afectează nu numai forțele de producție, ci și atitudinea factorilor de decizie în numeroase țări.

De aceea, cercetătorul politicii externe trebuie să fie alert la diferite conjuncturi internaționale și să determine în fiecare caz impactul particular pe care acestea îl au în stimularea sau restrângerea diferitelor componente ale politicii externe a statelor.

4 și 5. Sistemul statal și Conducerea. Să trecem acum la suprastructura politico-juridică a statului național, acolo unde converg toate sursele interne și unde până la urmă sunt adoptate și puse în practică deciziile de politică externă. Într-adevăr, numai statul are capacitatea de a reuni toate variabilele formațiunii sociale. Statul, preciza Poulantzas, reglează echilibrul ei global ca sistem.(20)

Prin sistem statal înțeleg toate instituțiile – guvern, administrație și mașinăria ei, inclusiv forțele armate și aparatul coercitiv – în care rezidă puterea de stat. Prin aceste instituții puterea este exercitată de oamenii care ocupă posturile din fruntea lor. De aceea, sistemul statal nu este sinonim cu sistemul politic; acesta din urmă include partidele politice și grupurile de presiune, care pot avea o influență considerabilă fără a deține efectiv putere în societate. De asemenea trebuie făcută o distincție între „stat" și „guvern". În timp ce guvernele sunt un element al sistemului statal, vorbesc și acționează în numele statului, fiind în mod formal învestit cu puterea de stat, guvernul este mai puțin stabil și durabil decât statul. Guvernele vin și pleacă, statul rămâne.

Sociologi și politologi occidentali folosesc în prezent în mod frecvent asemenea noțiuni ca „clasa conducătoare", „stabiliment" (establishment) sau „elita de la putere". Aceasta denotă că pentru a analiza structura puterii în societate, ei simt nevoia să trateze anumite categorii de vârf ca entități distincte.

Sociologul englez Milliband, specialist în domeniul sistemului statal occidental, scrie: „Faptele demonstrează în mod convingător că în privința originii sociale, educației și situației de clasă, oamenii care ocupă *toate* pozițiile de comandă în sistemul statal

sunt recrutați în mare măsură și în multe cazuri în mod covârșitor din lumea afacerilor și a proprietarilor sau din burghezia profesională."(21)

Dar chiar și Engels arăta că politica și statul se bucură de o autonomie relativă față de baza economică. Engels a adăugat că în anumite situații excepționale, când clasele beligerante sunt oarecum în echilibru, puterea de stat, în rol de mediator, poate deveni independentă și față de clase.(22)

Autonomia sistemului statal față de baza economică se exprimă în primul rând în faptul că aceeași formațiune socială cu aceeași clasă la putere poate cunoaște o mare varietate de suprastructuri politice. Capitalismul, de exemplu, poate fi condus de un sistem parlamentar (Anglia) sau prezidențial (SUA), o dictatură fascistă (Hitler sau Franco) sau militară (Chile).

De asemenea am avut ocazia să vedem conducători politici și guverne aparținând aceleiași clase și ideologii, dar preconizând politici diferite. Un caz clasic este conflictul politic dintre Chamberlain și Churchill cu privire la politica externă engleză – ambii aristocrați și fruntași ai partidului conservator. Țările socialiste au cunoscut polemici virulente și conflicte ascuțite între grupuri și lideri ai partidului comunist începând cu Stalin, Troțki și Bukarin, iar în China, Mao Tzedong și Deng Xiaoping.

Într-adevăr, teza potrivit căreia politica este mai întâi o chestiune de relații între clase oferă doar cadrul general, ceea ce nu exclude posibilitatea conflictelor politice între facțiuni sau personalități în acest cadru. Dar, în vreme ce conflictul politic între clase privește trecerea puterii de la o clasă la alta și chestiunea fundamentală, cum preciza Lenin, *care clasă deține puterea?*, conflictul dintre diferiți lideri se desfășoară în jurul chestiunii *cine va exercita puterea în numele clasei?* – Churchill sau Chamberlain, Stalin sau Bukarin, aripa liberală sau cea de dreapta, moderații sau radicalii, ulii sau porumbeii?

De aceea, în modelul nostru analitic, variabila sistem de stat corespunde chestiunii fundamentale a clasei la putere, iar conducerea privește reprezentarea clasei. Sistemul de stat este instru-

mentul politic al dominației de clasă. Conducerea permite diferite concepții asupra căilor de a folosi și dirija puterea de stat pentru asigurarea dominației de clasă. Deci sistemul de stat poate fi inclus într-o înlănțuire de relații cauzale, conducerea nu. Motivul este simplu: dat fiind că clasa conducătoare este aceea care trasează orientarea generală a politicii externe, iar sistemul de stat este instrumentul formulării și executării ei, se poate deduce orientarea generală pe baza intereselor majore și de lungă durată ale clasei. În cazul conducerii, situația este oarecum diferită, deoarece autonomia conducerii permite o prea mare varietate de opțiuni și de comportări în fața evenimentelor sau crizelor pentru ca acestea să poată fi incluse într-un sistem de relații cauzale. Acesta este motivul pentru care unii autori denumesc variabila conducere *idiosincratică*, ceea ce înseamnă implicit că nu se poate prezice comportarea ei.

Problema este în ce măsură un șef de stat sau un lider politic constituie o variabilă independentă? Cât de mare este marja pe care o are în decizii de politică externă (ținând seama că politica internațională permite o autonomie mai largă decât politica internă)?

Consider că conducerea nu este o variabilă complet independentă. Inițiativele ei au loc în cadrul unei anumite sfere de autonomie prevăzute de sistemul politic dat. În plus, într-o societate de clasă liderul este un produs și totodată un actor al procesului istoric, ceea ce înseamnă că el este deopotrivă reprezentantul clasei și factorul de decizie menit să servească scopurile clasei. Un alt aspect este că telescopul politic prin care liderul privește lumea este de fapt cel *național*. „Dar manipularea lui, scrie Duhacek, îi aparține liderului. Experiența și priceperea sa, înțelepciunea sau stupiditatea, miopia sau incapacitatea de a se concentra poate produce o imagine a lumii mai clară sau mai confuză. Nu numai realitățile internaționale, dar chiar tradițiile națiunii sale, ca și valorile, istoria și puterea ei, pot varia potrivit viziunii liderului.“(23)

Dacă așa stau lucrurile, se impune să cercetăm dacă vreodată acțiunile și comportările unor puternice personalități ca Cezar, Mussolini, Hitler, Roosevelt, Stalin, Mao Tzedong sau De Gaulle au depășit gradul de autonomie permis de sistemul respectiv. Mai precis, dacă acești oameni au deraiat de pe șinele politicii externe ale statului lor. Cred că în general răspunsul este negativ; oricât de idiosincratic, liderul acționează de regulă în cadrul autonomiei prevăzute de sistem. Când tinde să depășească acest cadru, el încearcă să lărgească sfera instituțională a autonomiei. De exemplu, în perioada războiului rece, așa-numita „doctrină a necesității" îi conferea președintelui Statelor Unite dreptul de a se angaja în acțiuni militare și de a trimite trupe în situații extreme neprevăzute în Constituție; după războiul din Vietnam, Congresul a abolit acest drept.

De fapt, fiecare sistem statal este prevăzut cu o supapă de siguranță. Numeroasele puciuri împotriva lui Hitler chiar în anturajul său ilustrează existența unei asemenea supape în momentul în care el a început să deraieze. Afacerea Watergate nu este altceva decât reacția sistemului politic american la încercarea președintelui Nixon de a-și extinde autoritatea peste prevederile Constituției. La celălalt pol politic, Nikita Hrușciov a fost demis de la conducerea partidului și statului în momentul când Biroul Politic a socotit că inițiativele sale în politica externă deveniseră excentrice. Desigur, nimic nu funcționează perfect în domeniul politic și deci nici supapa de siguranță.

Concluzia la care ajungem la capătul acestui inventar este că sistemul de stat este programat să urmeze strategia și politica externă a țării, iar conducerea ca variabilă trebuie privită ca mișcându-se în general în sfera de autonomie prevăzută de sistem.

O observație finală se impune aici. Deși ne-am ocupat de sursele *interne* ale politicii externe, să ținem seama că toate aceste variabile au și o dimensiune internațională care se reflectă în mod necesar în modul în care popoarele și conducătorii lor văd rolul țării în politica mondială. Începând cu mărimea teritoriului, așezarea ei geografică și resursele ei, care au toate o valoare relativă

în raport cu celelalte țări, și ajungând la criteriul general al dezvoltării, care și el trebuie raportat la indici internaționali – toate variabilele infrastructurii dobândesc valoare în formarea politicii externe numai dacă sunt măsurate la scară internațională. De exemplu, producția materială, care este importantă, chiar decisivă în dezvoltarea societății naționale, are o pondere internațională cu totul neînsemnată în cazul în care nu depășește capacitatea de consum a societății respective.

Factorii de conjunctură operează atât în interiorul, cât și în exteriorul statului național. Actuala criză economică nu are doar cauze interne, ea este mondială, globală, și deci nu poate fi soluționată prin acte de politică internă.

În sfârșit, sistemul de stat și conducerea sunt expuse în mod continuu atât presiunilor interne, cât și stimulentelor sau restricțiilor de pe arena internațională. De fapt, statul național, ca unitate decizională, se află la intersecția surselor interne cu influențele care vin din mediul internațional.

De aceea cercetătorul politicii externe este sfătuit să se concentreze mai întâi asupra surselor interne, să studieze procesul dialectic prin care forțele de producție afectează celelalte variabile și interacționează cu acestea sub influența mediului extern și a factorilor de conjunctură, pentru ca apoi să examineze modul în care toate acestea converg în mecanismul decizional al statului, culminând în acte de politică externă.

B. Sistemul mondial

Sistemul internațional în a doua jumătate a secolului XX funcționează ca un sistem mondial în care, ca urmare a revoluției științifico-tehnice, comunicațiile au devenit universale, informațiile instantanee, transporturile supersonice, iar armele moderne planetare – atât ca putere de bătaie, cât și ca putere de distrugere. Revoluția științifico-tehnică a schimbat practic întreg mediul în care se desfășoară politica internațională a statelor.

Pentru prima dată în istorie putem vorbi cu adevărat de *politică mondială*, la care participă toate continentele. Lumea devine din ce în ce mai mică, mai restrânsă, silind continentele și țările să se apropie și să coopereze pentru a reglementa multitudinea de activități umane și mijloacele tehnice care transcend hotarele țărilor. *Interdependența* dintre țări și continente a devenit condiția de viață a sistemului internațional. Deși dictonul „pacea este indivizibilă" are o vârstă respectabilă, abia *acum* cele mai îndepărtate ostilități militare, în Irak sau Bosnia, angajează direct sau indirect toate puterile, iar conflictul din Orientul Apropiat interesează practic întreaga lume. Relațiile economice tind în aceeași direcție. Comerțul internațional s-a transformat dintr-un club al marilor țări exportatoare într-o activitate cu adevărat mondială, la care participă activ peste o sută de țări, iar fluctuațiile de pe piața mondială și crizele monetare afectează în diferite grade toate țările. Economiile naționale depind într-o măsură crescândă de surse de aprovizionare și desfacere, de materii prime și tehnologie din afară. Strigătele de criză a energiei, care au răsunat în marile metropole industriale, au deposedat și noțiunea de *dependență* de sensul ei unilateral. Uriașa Americă depinde acum de peste 40% import de petrol și în proporții mult mai mari de surse externe de crom, cobalt, bauxită, mangan, cositor. Competiția pe piața mondială și întrecerea tehnologică sunt mai puternice decât prejudecățile ideologice – sute de contracte de cooperare în producție au fost semnate în anii '90 de China comunistă cu mari corporații capitaliste.

Analiza sistemică a acestui fenomen cere o metodă diferită – nu de la simplu la complex, așa cum am procedat în cazul statului național, ci invers, de la *sistemul mondial la elementele sale constitutive*, de la ipoteza totalității, a întregului glob, la detectarea unităților sale componente și a interconexiunilor acestora, deoarece sistemul global funcționează tocmai pe baza faptului că părțile sau subsistemele sale (chiar dacă diferă în interior) își adaptează activitățile și comportările externe potrivit mișcării generale a sistemului.

În monumentala sa istorie a sistemului mondial, Immanuel Wallerstein pornește de la ideea că sistemul mondial modern a început să se formeze ca dimensiune europeană între anii 1450-1640, s-a consolidat aproximativ între anii 1640-1815, s-a extins la întregul glob prin transformarea tehnologică a industrialismului modern între 1815-1917 și s-a consolidat ca economie mondială capitalistă din 1917 până în zilele noastre, această consolidare provocând tensiuni „revoluționare". Autorul definește sistemul mondial ca „un sistem social care are granițe, structuri, grupuri de apartenență, reguli de legitimare și coerență"(24). Principala lui teză teoretică este că, anterior epocii moderne, economiile mondiale erau structuri cu grad mare de instabilitate, care tindeau fie să se transforme în imperii, fie să se dezintegreze. Faptul că o economie mondială a supraviețuit 500 de ani și totuși nu a ajuns să se transforme într-un imperiu mondial este o particularitate a sistemului mondial modern. Și acesta este secretul puterii lui.

În viziunea lui Wallerstein, statele naționale se formează și activează pe arena internațională sub efectul sistemului mondial. El afirmă că „economia mondială dezvoltă un *pattern* (făgaș sau model) în care structurile de stat sunt relativ puternice în zonele centrale și relativ slabe la periferie".(25)

După părerea mea, trebuie ținut cont aici și de factorul politic-militar. Dacă este adevărat că într-o perspectivă *de longue durée* sistemul economic mondial determină în ultimă instanță mersul evenimentelor în lume, au fost însă momente și chiar decenii în care factorul politico-militar a fost dominant, iar în timp de război el are oricum precădere asupra economicului. Numai așa se explică atât rolul pe care l-a jucat Uniunea Sovietică în timpul celui de-al doilea război mondial, cât și statutul de supraputere, egal cu cel al SUA, în perioada războiului rece postbelic, deși poziția URSS în economia mondială nu justifica acest statut.

Sunt însă de acord că sistemele naționale, inclusiv cele mai dezvoltate, nu mai funcționează azi ca sisteme sociale, înțelegând

prin aceasta că mecanismul lor decizional nu mai este reglat exclusiv din interior. În condițiile actuale, definite de tehnologia transnațională și interdependentă, *sistemul social* este sistemul mondial, cu caracterul său finit și resursele sale limitate, cu structura mondială a puterii și cu problemele sale având o dimensiune globală – creșterea populației, dezvoltarea, dreptul mării și exploatarea oceanelor, poluarea și echilibrul ecologic –, care nu mai pot fi rezolvate de o națiune sau un grup de națiuni, ci numai la scară globală.

Aceasta nu înseamnă că statul național a încetat să fie actorul prim pe scena internațională. Departe de a-și fi încheiat misiunea istorică, statul național va rămâne încă multă vreme unitatea politică de bază a sistemului internațional, deoarece el determină structura acestuia, deci un element de durată. Înseamnă însă că în analiza politicii mondiale trebuie să operăm la două nivele diferite – național și mondial – iar acum ne ocupăm de cel mondial.

1. Logica nucleară. O ilustrare elocventă a funcției de organizare și integrare exercitată de sistemul mondial asupra componentelor sale, sistemele sau statele naționale, este efectul pe care-l are asupra politicii externe și comportării statelor *omniprezența armelor racheto-nucleare*. Dat fiind că armele nucleare sunt planetare ca putere de bătaie și de distrugere, politica nucleară dobândește un caracter global, care depășește ca importanță orice considerente, inclusiv ideologice. Expertul sovietic A. Nikonov argumentează convingător că revoluția tehnico-militară a transformat toate componentele relațiilor internaționale, inclusiv ansamblul lor, deoarece caracterul global al armelor racheto-nucleare cere tot mai presant crearea unor sisteme globale de ghidare și a unor rețele răspândite în toată lumea de stații de detectare, alarmă, urmărire și inducție, inclusiv, în spațiul cosmic.(26)

Să vedem cum a evoluat logica nucleară. În deceniile opt și nouă, ea a dus la monopolizarea deciziilor supreme de către cele două mari puteri, SUA și URSS. Atât în NATO, cât și în Tratatul de la Varșovia, cele două mari puteri și-au rezervat exclusiv con-

trolul asupra arsenalului nuclear strategic și decizia asupra folosirii lui.

Ambele puteri s-au străduit cu tenacitate să păstreze această virtuală bipolaritate nucleară și au mers în acest scop până la înstrăinarea unor aliați principali, refuzând – sub pretexte diferite – să îi sprijine în eforturile lor de a deveni puteri nucelare. Ambele tratate nucleare elaborate de SUA și URSS – experiențe și nonproliferare – reflectă această linie strategică fundamentală.

Cum era de așteptat, celelalte mari puteri s-au opus politicii hegemonice nucleare.

Un moment crucial l-a constituit Memorandumul generalului De Gaulle din 17 septembrie 1958 adresat președintelui american Eisenhower și premierului britanic Macmillan, prin care președintele Franței propunea ca cele trei țări să elaboreze o politică globală comună și să cadă de acord asupra măsurilor militare – strategice, inclusiv folosirea armelor nucleare. Propunerea franceză depășea vădit cadrul alianței atlantice și privea ansamblul politicii mondiale. Într-o declarație ulterioară, ministrul de Externe francez motiva propunerea creării acestui triumvirat prin aceea că SUA, Anglia și Franța „sunt cele trei țări ale alianței atlantice care au vedere asupra ansamblului lumii și, într-o anumită măsură, în diferite grade, responsabilități în afacerile întregii lumi".

Din documentele publicate mai recent, rezultă că la vremea sa propunerea franceză a fost respinsă de Eisenhower sub motiv că asemenea consultări politico-strategice pot avea loc *numai în cadrul NATO, cu participarea tuturor membrilor săi.*

În concluzia Memorandumului, De Gaulle declara în mod solemn că pe viitor Franța va subordona participarea ei la NATO „recunoașterii" intereselor franceze în lume și „participării" pe picior de egalitate a Franței la strategia globală. Era evident preludiul la măsurile de reducere a contribuției militare franceze la NATO, care au culminat cu retragerea totală a Franței din structura militară a pactului în primăvara anului 1966.

De astă dată, Memorandumul francez constata următoarele: „Țările europene și-au restabilit economia și și-au regăsit mijloa-

cele. În particular, Franța se dotează cu armament atomic, a cărui natură însăși exclude integrarea. În al treilea rând, echilibrul nuclear între Uniunea Sovietică și Statele Unite, înlocuind monopolul deținut de acestea din urmă, a transformat condițiile generale militare ale Occidentului. În sfârșit, Europa nu mai este centrul crizelor internaționale." În aceste condiții, protectoratul american instalat în Europa sub paravanul NATO „nu-și mai găsește justificare".(27)

Divergențele dintre principalele puteri imperialiste s-au cristalizat în problemele strategiei și în special ale *politicii nucleare*. Aici se ciocneau politica americană de monopol în elaborarea strategiei globale și de control asupra forței nucleare occidentale, dilema Angliei în jurul „factorului nuclear independent", crearea de către Franța a unei forțe atomice proprii (*force de frappe*) și dorința Germaniei occidentale de a obține acces la arma nucleară sub un camuflaj nord-atlantic.

Statele Unite se cramponau cu îndârjire de controlul asupra forței nucleare ca fiind principalul atu prin care își pot menține hegemonia în lumea occidentală. Teza potrivit căreia controlul asupra „trăgaciului atomic" trebuie să rămână exclusiv în mâini americane revenea ca un laitmotiv în declarațiile conducătorilor, generalilor și amiralilor americani. Fostul ministru al Apărării, McNamara, a subliniat categoric în 1961 că „forța nucleară a Occidentului trebuie să rămână indivizibilă" și, referindu-se în mod clar la ambițiile vest-europene, a spus: „Capacitățile nucleare limitate, operând în mod independent, sunt ineficace și primejdioase." În același discurs-program McNamara dădea un răspuns indirect și propunerii gaulliste: „Conducerea războiului nuclear nu numai că este indivizibilă, dar trebuie să opereze pe baze globale, nu regionale."

Pe scurt, *controlul american asupra forței nucleare occidentale este cheia monopolului SUA în determinarea strategiei globale a lumii capitaliste.*

În același timp, respingerea celor două tratate nucleare americano-sovietice de către Franța și China, precum și poziția Chinei

cu privire la tratatul americano-japonez, care pune Japonia sub umbrela nucleară a SUA, pot fi explicate tot în lumina logicii nucleare care decurge din jocul strategic la nivel global.

Impactul global al sistemului mondial pe plan militar se exprimă în cursa înarmării nucleare la care participă marile puteri, indiferent de orânduirea social-economică, și în tendința altor state ambițioase de a deveni puteri atomice. Pe scurt, impactul sistemului mondial asupra statelor naționale *determină decizii de adaptare la mișcarea din acest sistem pe care statele nu le-ar lua dacă ar acționa exclusiv sub efectul surselor interne ale politicii lor.*

2. Duhul capitalismului. Forța de organizare și integrare a sistemului mondial se manifestă în modul cel mai vădit și mai efectiv în relațiile economice internaționale și în totalitatea lor – sistemul economic mondial.

Pentru a înțelege mecanismul lui de funcționare, să reamintim că, la origine, sistemul internațional contemporan s-a născut în perioada în care ascensiunea și expansiunea capitalismului au coincis cu formarea statelor naționale moderne în Europa. De aceea, legitățile și comportările sistemului internațional poartă pecetea acestei simbioze istorice între *capitalism* și organizarea *politică statală a națiunilor.*

Unii autori consideră de aceea sistemul interstatal ca suprastructură politică a economiei capitaliste mondiale.(28)

Prin natura sa, capitalismul desființează și transformă toate celelalte moduri de producție în decursul expansiunii lui mondiale. În acest sens, *Manifestul Partidului Comunist* sublinia rolul transformator al burgheziei care „constrânge toate națiunile să-și însușească modul de producție al burgheziei, dacă nu voiesc să piardă, le silește să introducă la ele însele așa-zisa civilizație, adică să devină burgheze. Într-un cuvânt, ea își creează o lume după chipul și asemănarea ei."(29)

O lume în care principiile capitalismului s-au impus pe piața mondială, au dus la crearea sistemului monetar internațional, iar după al doilea război mondial, la instituțiile internaționale

(GATT, FMI, Banca Mondială ș.a.) menite să asigure funcționarea acestor principii.

Prin Revoluția din Octombrie în Rusia și ulterior prin extinderea revoluției într-o serie de țări din Europa, Asia și alte continente, țările socialiste au făcut o spărtură adâncă în sistemul capitalist care se întindea peste un sfert din glob, dar ele nu au ieșit și nici nu puteau ieși din piața mondială și nici din sistemul economiei mondiale.

Țările capitaliste avansate, care constituie *centrul* acestui sistem mondial, au rezistat marilor furtuni revoluționare de după primul și al doilea război mondial. Iar capitalismul central este acela care continuă să genereze și să propage în economia mondială principiile lui de funcționare, așa cum constatăm pe piața mondială și în sistemul monetar internațional, silind *toate* țările, fără deosebire de orânduire socială, să se adapteze mișcării lui atât în schimburile lor comerciale, cât și în tranzacții financiare.

Desigur, gradul de integrare a țărilor socialiste în sistemul economic mondial a variat de-a lungul timpurilor. În 1917, când a izbucnit Revoluția din Octombrie, sistemul internațional era destul de destins, ceea ce a permis Statului Sovietic să se retragă temporar din sistemul economiei mondiale pentru a se concentra asupra construcției interne: „Socialism într-o singură țară." Era desigur o iluzie ideologică de genul tezei lui Stalin că ar exista două piețe mondiale, una capitalistă, alta socialistă. În realitate, nici o țară nu se poate nici desprinde, nici izola de economia mondială, iar industrializarea, departe de a crea baza independenței naționale, cum afirmau documentele partidelor comuniste, duce de fapt la o mai mare integrare în economia mondială prin asemenea mijloace de atracție și dependență ca materii prime, prețuri, inovații tehnologice și piețe de desfacere. Nici măcar în materie de industrie petrolieră, pentru care exista o bază suficientă în URSS, țările-membre din CAER nu s-au putut izola de fluctuațiile de pe piața mondială, ajungând să calculeze prețul petrolului în schimburile de mărfuri din cadrul CAER pe baza prețurilor mondiale. În genere, ignorarea puterii integratoare a

sistemului economic mondial a constituit viciul de bază a ceea ce s-a numit economia politică socialistă.

Dacă Lenin ar fi înțeles mecanismul sistemului economic mondial, el ar fi știut că revoluția din Rusia nu are nici o șansă să construiască o economie antisistemică în cadrul unui capitalism mondial atotputernic și că, mai devreme sau mai târziu, acest hibrid economic se va prăbuși, oricât de brutal și represiv se va dovedi regimul politic confecționat pentru proptirea lui.

Nu vreau să spun prin aceasta că sistemul capitalist va dăinui o veșnicie, ci să reamintesc acea teză a lui Marx care rămâne în picioare: „Nici o ordine socială nu dispare înainte ca să se fi dezvoltat toate forțele productive pentru care există în sânul ei spațiu suficient, iar noi relații de producție superioare nu apar niciodată înainte ca condițiile materiale pentru existența lor să se fi maturizat în sânul vechii societăți."(30)

De aceea, istoricii viitorului vor descrie probabil Revoluția din Octombrie 1917 ca o reacție antisistemică a unei mari țări agricole înapoiate față de predominanța Occidentului industrial capitalist. Rusia și ulterior țările subdezvoltate din Europa de Est s-au găsit în fața formidabilei sarcini de a se industrializa cât mai repede posibil într-un mediu internațional ostil. Dar industrializarea este o operație capitalistă. Și ca atare, constituia de fapt forma prin care țările socialiste s-au integrat fără să știe în sistemul economic mondial bazat pe industrialism. Industrializarea s-a dovedit o sarcină atât de covârșitoare, încât strategia depășirii subdezvoltării, mai curând decât doctrina socialistă, a fost aceea care și-a pus amprenta asupra trăsăturilor economice, sociale și politice ale acestor societăți. Stalinismul nu era decât strategia învingerii subdezvoltării prin forță și represiune. Cu alte cuvinte, poziția structurală a Europei de Est în sistemul economic mondial era un factor mult mai important în definirea caracterului și comportării societăților comuniste decât condițiile lor interne.

Rusia și țările est-europene dinainte de revoluție ocupau în sistemul economic mondial o poziție semiperiferică, iar în anii '80 țările CAER, după decenii de comunism, ocupau aceeași po-

ziție inferioară, așa cum este definită prin trei cifre: aproape 30% din producția industrială mondială, dar numai 11% din comerțul mondial și 9% din tranzacțiile financiare mondiale. Aceste cifre ilustrează poziția lor subordonată în economia mondială. Prin mecanismul de tip Nord-Sud, țările capitaliste dezvoltate au folosit comerțul inegal Vest-Est, schimbul inegal monetar Vest-Est și datoria externă crescândă pentru a mulge sistematic țările comuniste și a le aduce în pragul falimentului la finele anilor '80.

Se impune aici o precizare. Dacă în sistemul economiei mondiale capitalismul central continuă să dicteze regulile jocului sprijinindu-se pe civilizația industrială, în sfera relațiilor politico-militare, Uniunea Sovietică, și implicit aliații săi, în special după al doilea război mondial, a reușit să ajungă la paritate cu Statele Unite și să dispună de o putere care-i permitea să manifeste inițiativă politică și militară pe arena mondială.

Iată de ce *sistemul interstatal și sistemul economic mondial*, primul însumând relațiile politice între state, al doilea pe cele economice, deși în strânsă împletire și interacțiune, nu sunt identice, nu se suprapun.

Dat fiind că stăruim acum asupra celui de-al doilea, să precizăm că predominanța modului de producție capitalist se exprimă în faptul că în sistemul economic mondial atât statele centrale, cât și cele periferice sunt aranjate într-un sistem organizat și ierarhic.

Nicăieri acest caracter al sistemului nu se afirmă cu mai multă vigoare ca în relațiile Nord-Sud.

Între metropolele capitaliste din nord și periferiile lor din continentele sudice s-a stabilit timp de secole de dominație colonială o diviziune internațională a muncii, primele devenind industriale și bogate, iar celorlalte revenindu-le sarcina de a furniza materii prime și produse agricole. Această diviziune a fost consolidată prin politica colonială în materie de comunicații și transporturi, care a transformat economiile coloniilor în subsisteme ale metropolelor. Iată de ce, în pofida independenței politice dobândite recent de fostele colonii, mecanismul acestei relații istorice

bazat pe comerț inegal, investiții și credite cu dobânzi înalte continuă să opereze în favoarea țărilor industriale, lărgind mereu decalajul care le desparte de țările sărace și subdezvoltate.

Cele două decenii ale dezvoltării (anii '60 și '70) proclamate pompos de ONU s-au soldat ambele cu mărirea faimosului decalaj: în anii '60 venitul pe cap de locuitor în Occident a crescut cu 640 dolari, față de numai 40 de dolari în lumea a treia, în anii '70 același indicator arăta 180 la 1, iar în 1980, față de media produsului național de 10 600 de dolari în țările industriale, în lumea a treia același indicator se mișca între 1580 în Brazilia și 250 în Zair.

În prezent, deși un șir de țări din Asia de sud-est (Coreea de Sud, Taiwan, Hong Kong și Singapore) au făcut un salt pe linia dezvoltării, lumea rămâne împărțită: 80% săracă și 20% bogată. Mecanismul sistemului economic mondial este de asemenea natură, încât tinde să mărească – și nu să micșoreze – decalajele economice și sociale între diferite regiuni ale lumii.

3. Structura puterii mondiale. Relațiile politice internaționale și modul în care ele se cristalizează în structura mondială a puterii nu reflectă în mod mecanic mersul economiei mondiale și, așa cum vom vedea, nici starea de lucruri din domeniul militar. Există puteri mondiale care se află încă într-o fază preindustrială (China) și centre de putere, ca Japonia, lipsite de o forță militară semnificativă.

Caracteristica principală a relațiilor politice internaționale decurge din două condiții principale: (1) inegalitatea dintre state și (2) lipsa unui centru de putere (de tipul statului în societate), ceea ce generează tendința marilor puteri de a centraliza puterea în mâinile lor și de a acționa pentru o ordine mondială menită a promova interesele lor și a asigura poziția lor privilegiată.

Imediat după război, teoreticienii puterii operau cu modelul bipolar, având ca protagoniști SUA și URSS, pentru ca, o dată cu afirmarea Chinei pe arena mondială, să adopte un model *triunghiular*. În anii '80 a avut loc o deplasare semnificativă în exercitarea puterii, în sensul că ponderea relativă a componentei

militare s-a redus în favoarea componentelor economico-tehnologice și financiare, care au crescut în mod corespunzător. Aceasta se reflectă și în faptul că modelele lumii au devenit pentagonale, cu cinci centre de putere (SUA, Rusia, China, Europa Occidentală, Japonia) mai relevante pentru explicarea mersului evenimentelor pe scena mondială, deși ultimele două își datoresc poziția nu atât forței lor militare, cât faptului că Europa Occidentală ocupă primul loc pe piața mondială, iar Japonia a devenit o putere economică globală.

Acum, din URSS n-a mai rămas decât Rusia cu veleități de mare putere, iar Japonia și Europa Occidentală exercită o influență crescândă în treburile internaționale. În jurul celor trei centre de putere rămase în politica mondială (Statele Unite, Europa Occidentală și Japonia) se formează blocuri economice, iar viitorologii prevăd un „război economic" între acestea. Cu alte cuvinte, vechiul dicton al lui Klausewitz sună astăzi cam așa: Războiul este continuarea comerțului cu alte mijloace.

***

Impactul sistemului mondial asupra unităților sale de bază – statele naționale – se face astfel resimțit în toate laturile majore al politicii externe: militare, economice și politice și, atât cât se poate anticipa, impactul acestor influențe exterioare asupra comportării statelor va crește tot mai mult.

Să notăm deocamdată că evoluția sistemului mondial poate fi privită în două moduri diferite: (a) viziunea structural-funcționalistă, care concepe sistemele într-o perspectivă statică și sincronică; (b) viziunea radical-dialectică, al cărei accent cade pe recunoașterea și studierea contradicțiilor dinăuntrul sistemelor, care creează premise de schimbare atât în interiorul sistemului, cât și în relațiile dintre subsistemele sale.

Sistemul mondial va rămâne sistem mondial, dar înăuntrul lui pot avea loc schimbări mai mult sau mai puțin radicale.

NOTE

1. Reinhold Niebuhr, *Moral Man and Immoral Society*, Scribner, New York, 1932, p. 83.

2. Harold and Margaret Sprout, *Foundations of International Politics*, Princeton, Van Nostrand, pp. 488-489.

3. Ernst B. Haas and Allen S. Whiting, *Dynamics of International Relations*, New York, McGraw Hill, 1956, pp. 32-35.

4. Barbara Tuchman, *The Guns of August*, Macmillan, New York, 1962.

5. Pearl S. Buck, „The Chinese Way is not Aggresive War", în *The New York Times Magazine*, 30 mai 1980.

6. Hans Morgenthau, *A New Foreign Policy for the United States*, Praeger, New York, 1969, p. 26.

7. Hans Morgenthau, *Politics among Nations*, Knopf, New York, p. 88.

8. Declarația Conferinței Reprezentanților Partidelor Comuniste și Muncitorești, Moscova, 22 noiembrie 1957.

9. Arhivele CC al PCR, București.

10. Richard D. Snyder, W.F. Bruck and Burton Sapin, eds., *Foreign Policy Decision-Making*, Glencoe, Free Press, 1962, p. 218.

11. Arthur Schlesinger Jr., *A Thousand Days*, Boston, Houghton Miflin, 1965.

12. Ernest Haas and Allen Whiting, *op. cit.*, p. 53.

13. James N. Rosenau, „A Pre-Theory of Foreign Policy", în *Approaches to Comparative and International Politics*, Ed. Barry Farrel, North Western Un. Press, 1966, p. 32.

14. James N. Rosenau, *The Study of Foreign Policy* în World Politics, Free Press Macmillan, New York, 1976, pp. 15-36.

15. Hans Morgenthau, *op. cit.*, p. 118.

16. Robert L. Heilbroner, *Business Civilisation in Decline*, Norton, New York, 1976, pp. 64-65.

17. *Unemployment and Growth in Western Economies*, Ed. Andrew Pierre, Council on Foreign Relations, New York, 1984.

18. V. Semenov, „Clasele Sociale și Relațiile Internaționale" în *Sociologia Contemporană*, Ed. Politică, 1967, pp. 220-222.

19. Karl Mannheim, *Ideology and Utopia*, Harcourt Brace, New York, 1936.

20. Nicos Poulantzas, *Pouvoir Politique et Classes Sociales*, Maspero, Paris, 1975, I, pp. 40-41.

21. Ralph Milliband, *The State in Capitalist Society*, Basic Books, New York, 1969, p. 66.

22. F. Engels, *Originea Familiei, Proprietății Private și Statului*, Editura Politică, 1954, p. 62.

23. Ivo D. Duchacek, *Nations and Men*, Holt, New York, 1966, pp. 12-13.

24. Immanuel Wallerstein, *Sistemul mondial modern*, Meridiane, vol. II, 1992, p. 279.

25. *Ibid.*, p. 290.

26. A. Nikonov, „Revoluția actuală în domeniul Militar și știința relațiilor internaționale" în *Mirovaia Ekonomika i Mejdunarodnîie Otnoșenia*, nr. 2/1969.

27. Alexander de Conde, *A History of American Foreign Policy*, Scribner, New York, 1963, p. 796 și 801.

28. Immanuel Wallerstein, „Crisis in Transition" în *Dynamics of Global Crisis*, Monthly Review, New York, 1982.

29. K. Marx, F. Engels, *Opere Alese*, vol. I, ESLP, 1955, p. 21.

30. Marx, Engels, ed. Lewis Feuer, Doubleday, New York, p. 44.

3. Puterea în relațiile internaționale

Puterea este un concept fundamental în relațiile internaționale și există o întreagă școală de gândire care consideră lupta pentru putere ca mobil al politicii internaționale.

Potrivit acestei teorii, Morgenthau susține că națiunile și oamenii lor de stat „pot să-și definească obiectivele în termenii unui ideal religios, filosofic, economic sau social. Ei pot spune că acest ideal se va materializa prin forța lor interioară, prin intervenția divină sau prin dezvoltarea naturală a stărilor umane. (...) Dar oricând se luptă să-și realizeze obiectivele prin mijloace ale politicii internaționale, ei o fac luptând pentru putere." Cruciații – exemplifică el – pretindeau că vor să elibereze locurile sfinte de sub dominația necredincioșilor; președintele Woodrow Wilson își trimitea trupele pe teritorii străine sub motiv că vrea să le facă „sigure pentru democrație"; naziștii pretindeau că Germania este chemată să stăpânească întreaga lume. Toți însă recurgeau la putere pentru a-și atinge obiectivele.(1)

Morgenthau privește lupta pentru putere ca „inerentă naturii umane", deci ca o forță *biologică*, analoagă cu lupta *pentru existență* – celebra formulă a lui Darwin.(2)

Dar care este sensul conceptului *putere* în relațiile internaționale? Aici, așa cum am văzut, nu există o autoritate centrală de tipul statului și ca atare politica internațională se desfășoară într-o sferă în care nu există constrângeri și limite impuse de o autoritate centrală. Această particularitate fundamentală a politicii internaționale a permis să se vorbească de un *vacuum* de autoritate și putere în viața internațională și a generat numeroase teorii cu privire la modul în care acest vacuum a fost și este umplut. Așa s-au născut de fapt diferitele modele de sistem internațional în care exercitarea puterii de către unul sau mai multe state (mari

puteri sau superputeri) tinde, în esență, să îndeplinească în viața internațională funcțiile de ordine și integrare analoage celor ale statului în viața internă a societății. Să ne referim la două modele clasice – *hegemonia și echilibrul de forțe.*

Hegemonia presupune existența unui centru suficient de puternic pentru a-și impune influența în problemele cruciale ale relațiilor internaționale (*Pax Romana* sau *Pax Britannica*), fără să fie desființată autonomia politică a celorlalte state și deci posibilitatea însăși a înlăturării sau a înlocuirii puterii hegemonice. Cucerirea poziției hegemonice este stimulentul organic al politicii de mare putere (*Power Politics* în engleză, *Machtpolitik* în germană). Încă din antichitate, ea s-a manifestat sub forma rivalității dintre cetățile grecești Atena și Sparta, dintre Persia și Macedonia, pentru ca problema să fie rezolvată timp îndelungat prin hegemonia imperială a Romei. Mai târziu, dezvoltarea inegală a țărilor capitaliste a alimentat lupta pentru hegemonie între principalele puteri europene, generând succesiv preponderența Spaniei, Franței, Angliei.

Echilibrul de forțe (balance of power) presupune existența mai multor centre de putere autonome care se echilibrează pe arena internațională ca dominație și influență, așa cum a funcționat în secolul al XIX-lea așa-numitul *Concert european*. De fapt, a fost epoca în care puterea hegemonică pe mări, Anglia, practica strategia echilibrului de forțe în Europa între Franța, Prusia, Austria și Rusia, având grijă ca nici una dintre acestea să nu se întărească într-atât, încât să aspire la o poziție hegemonică.

În perioada postbelică a avut loc o vie dezbatere în jurul modelelor de sistem internațional construite de Morton Kaplan.(3) Deși autorul își propunea să construiască modele pe baza analizei sistemice, principiul organizator rămâne *puterea*, așa cum reiese din cele șase tipuri de sistem internațional ale autorului: sistemul echilibrului de forțe, sistemul bipolar destins, bipolar rigid, universal, ierarhic și sistemul unităților-veto (în care actorii se pot distruge reciproc). În mod evident, abordarea sistemică la Kaplan este bazată esențialmente pe caracterul relațiilor, determi-

nat de *numărul și puterea* membrilor sistemului. Dar în zilele noastre are loc o evoluție semnificativă în însuși *conținutul puterii*, ceea ce impune o examinare critică a întregului concept.

Morgenthau definește puterea ca dominație a omului asupra minții și acțiunii altor oameni, făcând o distincție netă între *putere politică* și *forță* în sensul exercitării violenței fizice. În politica internațională, scrie el, forța armată ca o amenințare sau ca un potențial este cel mai important factor material al puterii politice a unei națiuni; folosirea ei în război marchează substituirea puterii politice prin cea militară.(4)

K.J. Holsti critică teoria lui Morgenthau acuzând-o de ambiguitate: pe de o parte, lupta pentru putere este prezentată ca fiind cauza determinantă a politicii, pe de altă parte, puterea definește caracterul relațiilor și constituie *mijlocul* pentru atingerea scopului. Din cauza acestei ambiguități, conchide Holsti, nu știm ce anume explică sau nu explică conceptul de putere în politica internațională.

Holsti propune ca în analiza politicii internaționale conceptul de putere să fie divizat în trei elemente separate: 1) *actul* (procesul, relațiile) prin care sunt influențați alți actori; 2) *capabilitățile* folosite pentru a face ca exercitarea influenței să fie reală și 3) *reacția* față de act. Înțelegând prin influență actul prin care statul A determină statul B să facă un anumit lucru, Holsti enumeră patru tehnici tipice în această privință: convingerea, oferirea unor recompense, amenințarea cu sancțiuni și folosirea forței. Pe scurt, Holsti consideră actul de influențare ca temă centrală în studiul politicii internaționale și în consecință socoate că de aici trebuie pornit în definirea conceptului de putere.(5)

Robert Dahl definește puterea drept capacitatea de a schimba probabilitatea rezultatelor, iar Harold Laswell consideră puterea ca participarea la decizii majore în privința recompenselor sau sancțiunilor. În ambele cazuri, notează Karl Deutsch, puterea este privită ca potența de a face să se întâmple lucruri care altfel nu s-ar fi întâmplat. În același spirit, Deutsch definește ponderea

puterii asupra unui proces ca măsura în care ea poate schimba probabilitatea evoluției sale.(6)

Examinarea atentă a acestor teorii și definiții ne duce la observația generală că în politica internațională conceptul de putere are sens numai în corelație cu *statul național*, unitatea de bază a sistemului internațional. În perioada fărâmițării feudale, Vaticanul a funcționat un timp ca o putere *pe deasupra statelor*. Dar pe măsură ce în Europa s-au format state puternic centralizate, influența Vaticanului a scăzut, iar biserica creștină s-a divizat, diferitele ei confesiuni organizându-se treptat în jurul noilor centre de putere (anglicană, luterană etc.), după ce marea schismă din 1054 separase biserica ortodoxă de papalitate, tot ca parte a procesului de formare a unui nou centru de putere – Imperiul bizantin.

Deși conceptul *putere* este mai flexibil decât cel de stat, tocmai pentru că nu implică o structură rigidă, instituționalizată, puterea privită ca o capacitate abstractă este irelevantă și nu poate servi nici ca obiect de analiză, nici ca nucleu teoretic. Chiar și atunci când analizăm fenomenul corporațiilor multinaționale, care tinde a transcende statul în exercitarea puterii lui economice, sistemul de referință rămâne tot cel *statal*.

În al doilea rând, teoriile care explică anumite impulsuri ale politicii internaționale (ca lupta pentru putere, politica de mare putere sau tendința de hegemonie) pe baze bioorganice trebuie să fie analizate în lumina diferențelor specifice dintre natură și societate, dintre științele naturii și științele sociale.

Transplantarea mecanică a legilor sau proceselor biologice la societate a cunoscut un moment de vârf în concepția darwinismului social și înregistrează în prezent un reviriment sub influența descoperirilor extraordinare din biologie. Analogia cu modelele biologice constituie o modalitate frecventă în sociologia și politologia occidentală și se vorbește chiar de „biologizarea" științelor sociale (noua dreaptă).

Împrumutarea modelelor biologice a fost de fiecare dată infirmată, tocmai datorită procedeului care ignoră sau minimalizea-

ză caracterele specifice ale societății umane ca structură, mod de funcționare, legități. Este adevărat că societatea umană conține în sânul ei procese biologice, fără de care n-ar putea exista. Dar societatea reprezintă un tip superior de unitate materială, calitativ deosebit de agregatul biologic. Metabolismul ei, figurat vorbind, este mult mai complex: procesele biologice se integrează unor relații economice și sociale care se stabilesc între oameni și unor concepții politice și ideologice care se nasc în ambianța acestor relații, formând un tot, un sistem global, care funcționează potrivit unor legi și principii deosebite în multe privințe de cele ale naturii. Un om puternic din punct de vedere biologic poate fi sărac sau oprimat din cauza condițiilor societății.

Noi vom considera deci puterea ca fenomen *social*, în speță ca atribut sau variabilă a statului. Departe de a fi cauza primă, determinantă, a relațiilor internaționale, lupta pentru putere a fost și este la rândul ei *efectul* unui fenomen mai profund, care ține de condițiile vieții materiale ale societății și de inegalitatea dintre clase și națiuni. Rezumându-ne la latura internațională, putem spune că politica de mare putere ar fi de neconceput într-o lume în care statele ar fi egale între ele ca mărime și forță militară, după cum nici capacitatea țărilor industriale avansate de a influența sau exploata țările subdezvoltate n-ar avea teren de aplicație într-o lume în care toate națiunile s-ar afla la același nivel de dezvoltare economică și tehnologică. Dar în lumea reală, națiunile sunt mari și mici, puternice și slabe, dezvoltate și subdezvoltate, bogate și sărace, iar atât timp cât vor exista asemenea diferențe și decalaje între state, *puterea va rămâne un factor important în politica internațională*.

Studiul comparativ al puterii. De-a lungul istoriei, forța militară a fost socotită drept criteriu unic de măsurare a puterii naționale, deși imperii foarte puternice sub acest raport s-au dezintegrat din cu totul alte motive. În monumentala sa istorie a civilizațiilor, Toynbee susține că războiul și militarismul constituie cauza principală a prăbușirii civilizațiilor, dar că dezintegra-

rea acestora se datorează ruperii corpului social în trei fracțiuni pe care le numește: minoritatea dominantă, proletariatul intern și cel extern (vecinii primitivi care trăiesc sub influența unei civilizații și ulterior trec la atac împotriva ei).(7)

Există institute internaționale de cercetări (8) care publică sistematic tabele privind evoluția cursei armamentelor nucleare și fac pe această bază speculații asupra puterii naționale în raport cu acest criteriu militar.

Alți autori atribuie o mare însemnătate tehnologiei, în special laturilor ei noi – energie nucleară, electronică, automatizare etc., diminuând ponderea pe care o reprezintă factorul populație, iar alții constată că, în politica internațională postbelică, două atuuri principale au devenit simbolul statutului de mare putere: *potențialul tehnico-economic și armamentul nuclear.*

În genere, elementele componente ale puterii naționale sunt următoarele: geografia și resursele naturale, baza material-tehnică, armată și armament, coeziune morală și politică, abilitate diplomatică și prestigiu internațional. Puterea națională reprezintă însă doar un *potențial*, a cărui valoare depinde de capacitatea politică de a-l folosi în vederea unui anumit scop.

Exercitarea puterii presupune folosirea *întregii game de mijloace* și resurse aflate la dispoziția conducerii statului respectiv – de la mijloace de influențare economică și financiară, până la propagandă, informație sau cultură, și numai în ultimă instanță recurgerea la forță sau amenințarea cu forța. Este adevărat că marile puteri, care nu dispun de mijloace economice sau tehnologice semnificative, sunt nevoite să pună accentul pe mijloace militare, deoarece puterea cere folosirea mijloacelor cele mai eficace la dispoziția statului pentru atingerea scopului.

Apariția armelor nucleare și a rachetelor a creat o situație nouă în exercitarea puterii. Astfel, la sfârșitul anilor '50 primul satelit artificial sovietic, Sputnik, confirma în modul cel mai convingător posibil că Uniunea Sovietică își pusese la punct arma supremă – racheta balistică intercontinentală. Cele două mari puteri nucleare – SUA și URSS – dobândiseră capacitatea de a se

distruge reciproc, situație denumită *pat nuclear*, prin analogie cu faza de la jocul de șah în care nici unul din parteneri nu mai poate face mișcări.

Puterea, prin componenta sa principală – forța militară –, intrase în criză. Esența crizei consta în aceea că războiul se transformase în pericol de moarte pentru imperialism, generatorul său. Lucrări ca *Eșecul strategiei atomice* (9) și *Armele nucleare și politica externă* (10), ultima semnată de Henri Kissinger, constatau că doctrina militară a „represaliilor masive" bazată exclusiv pe arme atomice devenise perimată și căutau ieșirea din criză printr-o nouă doctrină militară care să permită, chiar și în noile condițiuni, folosirea forței și amenințării cu forța ca instrumente ale politicii externe. La început a fost formulată doctrina „războiului nuclear limitat", dar curând experții au realizat că, o dată declanșat, un război nuclear n-ar mai putea fi limitat. S-a ajuns astfel la formula generalului Maxwell Taylor, „riposta flexibilă", care sugerează capacitatea de a reacționa la orice confruntare posibilă prin mijloace militare adecvate și potrivit cu situația dată. Această doctrină prevede pregătiri militare pentru un război cu arme convenționale, pentru un război de gherilă și numai în ultimă instanță pentru un război nuclear.(11) Doctrina „ripostei flexibile" a fost însușită de SUA și, după îndelungate controverse, și de NATO.

Inima politicii de mare putere a fost transplantată. Folosirea forței și amenințării cu forța ca instrumente ale politicii externe a fost salvată. Dar cu o inimă transplantată puterea nu mai este ceea ce a fost în politica internațională. Doctorii i-au impus restricții riguroase ca nu cumva pacientul să moară.

Orice cercetător obiectiv observă că, în deceniile de „pat nuclear", marile puteri au manifestat o deosebită precauție în zonele în care situația conflictuală ar fi putut genera un conflict nuclear (Cuba, Europa Centrală, Orientul Mijlociu), mai ales după învățămintele crizei cubaneze din toamna lui 1962. Berlinul occidental, care fusese în anii '50 un asemenea focar de război, a dobândit un statut definit și acceptat de cele patru puteri ca rezul-

tat al unor concesii reciproce. Despre conflictul arabo-israelian, președintele Nixon a declarat că este problema cea mai periculoasă, „deoarece implică posibilitatea unei confruntări a celor două superputeri."

Dar chiar și în privința armelor convenționale, care sunt după toate criteriile utilizabile, se poate constata oarecare ezitare de a recurge la ele acolo unde în trecut intervenția armată era aproape instantanee.

Războiul din Algeria, și mai ales cel din Vietnam, au pus serios în dubiu însăși eficacitatea folosirii forței în zilele noastre, ținând seama că în ambele locuri au acționat armatele cele mai echipate ale unor puteri imperialiste de prim rang, iar în Vietnam au fost puse la bătaie cele mai noi descoperiri științifice și tehnice. Miezul problemei nu stă atât în ineficacitatea armelor, cât în ineficacitatea *forței în general*. Folosirea forței brute și a constrângerii împotriva unor națiuni care au dobândit simțul demnității și al independenței nu mai dă, în zilele noastre, rezultatele din trecut.

Ajungem astfel la latura *politică* a problemei, care, chiar dacă este mai puțin evidentă decât cea militară, nu este nicidecum mai puțin importantă. Însemnătatea ei decurge în primul rând din faptul că puterea în relațiile internaționale este primordial și esențialmente *politică*, iar recurgerea la forță în sensul exercitării violenței fizice are loc numai atunci când celelalte mijloace de influențare și constrângere (în spatele cărora se află și componenta militară a puterii) s-au dovedit insuficiente pentru a determina o anumită soluție a conflictului de interese sau un anumit curs al evenimentelor potrivit dorinței sau interesului statului care exercită puterea. Este evident, de pildă, că Anglia și Franța ar fi preferat în 1956 ca Egiptul să renunțe la naționalizarea Suezului, ca urmare a presiunilor și recompenselor oferite lui Nasser, decât să fie nevoite să-și trimită trupele în acest scop. Forța ar putea fi deci definită ca *ultima ratio* a conflictului. Orice stat preferă să obțină câștig de cauză fără a fi nevoit să recurgă la această *ultima ratio* – mai ales în zilele noastre, când conștiința popoarelor con-

damnă agresiunea și ca atare săvârșirea ei afectează autoritatea și prestigiul statului, atribute esențiale ale puterii în epoca contemporană.

Profesorul Paul Kennedy, în monumentala sa lucrare *Ascensiunea și căderea marilor puteri* (12), care vizează perioada 1500-2000, se axează pe relația critică dintre puterea economică și cea militară, așa cum afectează evoluția marilor puteri. Marile națiuni își proiectează puterea militară potrivit resurselor lor economice și în promovarea intereselor lor economice vaste. Dar costul proiectării acestor puteri militare depășește chiar și ceea ce-și pot permite să cheltuiască la infinit cele mai mari economii, mai cu seamă atunci când noi tehnologii deplasează puterea economică de la Marile Puteri ale zilei. Autorul consideră drept riscul principal al unei mari puteri, în speță al SUA, ceea ce numește „imperial overstretch" – când suma totală a intereselor și obligațiilor asumate în plan global este mai mare decât puterea țării de a le apăra simultan.

2. Evoluția centrelor de putere. Așa cum am mai arătat, imediat după război, teoreticienii puterii foloseau un model bipolar al lumii, dominată de SUA și URSS, pentru a explica evenimentele internaționale. În anii '70, au adăugat China, ca putere mondială, iar în anii '70 Japonia și Europa Occidentală, ca noi centre de putere. (Vom analiza în Partea a III-a înlocuirea URSS de către Rusia.)

Schema pentagonală ilustrează profundele transformări și mutații care s-au produs în perioada postbelică în relațiile dintre marile puteri și creșterea ponderii factorilor economici în dinamica mondială a puterii.

Imediat după război, Statele Unite dețineau nu numai supremația militară în lumea capitalistă, ci și pe cea economică și financiară. Țările vest-europene erau slăbite de război iar economia lor suferise mari distrugeri. În aceste condiții poziția hegemonică americană era necontestată.

După numai 15 ani, tabloul lumii occidentale se schimbase în mod dramatic. Franța, RFG, Italia își refăceau potențialul eco-

nomic și cunoșteau ritmuri de creștere mai înalte decât al SUA. Un avans și mai puternic realiza la celălalt capăt Japonia.

Să ne oprim asupra comerțului exterior, sfera vitală a luptei dintre puterile imperialiste. Exporturile SUA, care în 1947 reprezentau 32,5% din comerțul capitalist, au scăzut în 1970 la 15%, în timp ce exporturile Europei Occidentale au sărit de la 28,1% în 1947 la 40,1% în 1977. În ce privește rezervele de aur, dacă după război în Europa Occidentală bântuia „foamea de dolari", în anii 1970 raportul față de SUA era 45:11.

Schimbări în raportul de forțe dintre SUA, CEE și Japonia
Produsul global brut (în procente)

Țara	1960	1970	1980
SUA	25,9	23,0	21,5
CEE	26,0	24,7	22,5
Japonia	4,5	7,7	9,0

Schimbările cele mai semnificative erau: în termeni *relativi*, în comerțul mondial, unde exporturile CEE le-au întrecut pe cele americane, iar în termeni *absoluți*, în rezerve monetare, unde partea SUA a scăzut la un nivel aproape minimal. Reacția americană la această situație nouă a fost deja evidentă în așa-numitele „Nixon shocks" administrate partenerilor în timpul crizei comerciale și monetare din august 1971, dar contestarea dominației americare a devenit efectivă abia în 1973, când Japonia și RFG au rezistat cu dârzenie presiunii Washingtonului de a-și reevalua moneda.

Ceea ce face ca deplasarea în administrarea puterii să capete substanță este că noua geometrie pentagonală operează pe fondul unei prefaceri la scară globală, *mondială*, care merge în aceeași direcție. În timp ce în perioadele de dinainte de primul și al doilea război mondial comerțul internațional era relativ stagnant, în două decenii, din 1950 până în 1970, volumul lui a crescut de patru ori, depășind cu 370% nivelul din 1938.(13)

În acest context, noua strategie *militantă* a țărilor producătoare de materii prime din anii '60 și '70 a apărut ca un fenomen major al vieții internaționale, cu profunde implicații în ce privește comerțul internațional.

În septembrie 1973, comentatorul ziarului *New York Times*, C.L. Sulzberger, constata că întâlnirea de la Alger a așa-numitului „grup al celor 77" marchează momentul în care „lumea a treia se conturează ca o realitate distinctă și este greu de imaginat că lipsa ei de coeziune sau de conducere experimentată poate să întunece la infinit acest nou factor politic".(14) Într-adevăr, exproprierile și naționalizările bunurilor marilor corporații occidentale, expulzarea unor baze militare străine, extinderea apelor teritoriale până la 200 de mile, împotriva voinței marilor puteri maritime, iar în toamna lui 1973 folosirea producției de petrol arab ca armă politică și ulterior noile prețuri fixate de OPEC (Organizația Țărilor Exportatoare de Petrol) au fost tot atâtea acte politice care ilustrau trecerea țărilor în curs de dezvoltare la o strategie militantă în bătălia împotriva subdezvoltării. „Declarația cu privire la instaurarea unei noi ordini economice internaționale", lansată de „grupul celor 77" la ONU, reclama înlăturarea raporturilor de inegalitate cu țările industriale dezvoltate și o participare plenară și egală a țărilor în curs de dezvoltare la formularea și aplicarea tuturor deciziilor privind comunitatea internațională. De atunci însă, raportul de forțe a avut o evoluție sinuoasă. Este semnificativă în această privință evoluția raporturilor dintre țările exportatoare de petrol și marile companii petroliere, care, deși definite în termeni comerciali, exprimau un nou raport de forțe în politica internațională: dacă în 1948 raportul în materie de drepturi de exploatare, taxe și venituri era de 82-18 în favoarea companiilor, în 1960 era egalizat, pentru ca în 1970 să se schimbe în favoarea țărilor din OPEC cu 70-30! Profiturile companiilor americane și engleze în lunile „crizei energiei" au atins cifre fabuloase, dar raportul de forțe se schimbase. Elementul nou a fost folosirea petrolului ca *armă politică* pentru a modifica poziția puterilor occidentale și a Japoniei față de părțile din

conflictul arabo-israelian, obiectiv atins doar parțial, ca urmare a embargoului.

Noua strategie a dezvoltării trebuie analizată în ambianța unei lumi în care ponderea relativă a factorului militar scăzuse în favoarea celorlalte componente ale puterii. Avea dreptate Sulzberger când nota că țările lumii a treia acționau mai curajos în condițiile în care ascendentul militar al superputerilor căpătase o semnificație politică redusă. „Lecția pe care trebuie să o tragem, conchidea el, este că gruparea transideologică de la Alger posedă atuuri-cheie în jocul puterii din deceniul următor." (15)

Dacă este acceptată definirea puterii ca fiind capacitatea unui stat A de a influența poziția statului B (sau statelor B, C, D etc.) *împotriva* înclinației acestora, sau de a influența rezolvarea unei probleme internaționale în sensul dorit de statul A, atunci apare destul de limpede că performanța țărilor din OPEC corespundea în acel moment acestei definiții.

Ce s-a întâmplat însă în deceniul următor?

Datorită poziției dominante pe care capitalismul central îl ocupă pe piața mondială și a mecanismelor din sistemul economic mondial care operează în favoarea sa, în anii '80 băncile occidentale au reușit să absoarbă surplusul de petrodolari de la majoritatea țărilor OPEC și, cu ajutorul schimbului neechivalent favorabil exporturilor de echipament industrial și al ratei bancare înalte fixate de SUA, să transforme chiar țări exportatoare de petrol ca Mexic, Venezuela, Nigeria și altele în debitori cu împovărătoare datorii externe. Iar ca rezultat al cererii scăzute de petrol în anii recesiunii economice, țările OPEC au fost nevoite să scadă prețul petrolului și să reducă producția în mod coordonat pentru a menține acest preț pe piața mondială. În general, puterea sistemică a OPEC a scăzut atât ca factor economic pe piața mondială, cât și ca factor politic în afacerile internaționale.

Scăderea bruscă pe piața mondială a prețurilor materiilor prime și conflictele care au divizat lumea a treia în anii '80 au slăbit considerabil rolul ei în politica mondială.

NOTE

1. Hans Morgenthau, *Politics among Nations*, p. 27.

2. *Ibidem*, p. 4.

3. Morton Kaplan, *System and Process in International Politics*, Wiley and Sons, 1967.

4. Hans Morgenthau, *op. cit.*, p. 28.

5. K.L. Holsti, „The concept of Power in the Study of International Relations", în *Politics and the International System*, Lippincot, 1969.

6. Karl Deutsch, *Politics and Government*, Houghton Mifflin, 1970.

7. Arnold Toynbee, *op. cit.*

8. „Institute of Strategic Studies", London; SIPRI, Stockholm.

9. F.O. Miksche, *The Failure of Atomic Strategy*, Praeger, New York, 1958.

10. Henri Kissinger, *Nuclear Weapons and Foreign Policy*, Harper, 1957.

11. Maxwell Taylor, *The Uncertain Trumpet*, Harper & Row, 1960.

12. Paul Kennedy, *The Rise and Fall of the Great Powers*, New York, Random House, 1987.

13. UN Handbook of International Trade and Development Statistics, 1972.

14. *Third World's Trumps*, în New York Times, 10 sept. 1973.

15. *Ibidem.*

4. Teoria integrării supranaționale

Deși de-a lungul istoriei oamenii au trăit în grupuri cu interese, valori și țeluri diferite de cele ale altor grupuri, vizionarii au conceput – sau anticipat – existența, cândva, a unei lumi în care toate aceste grupuri se vor uni și vor forma o singură comunitate. În construirea unei comunități globale temelia o constituie națiunile – grupul social integrat cel mai larg din istorie, numai că în problematica integrării și contopirii națiunilor și statelor, pripeala, arbitrariul și voluntarismul se exprimă mai nociv decât în orice alt domeniu al gândirii sociale. Nicăieri poate nu se resimte atât de acut lipsa unei serioase și sistematice cercetări științifice, a unei teorii.

În aceste condiții, apare ca o sarcină majoră a sociologiei relațiilor internaționale aceea de a studia procesul prin care o societate se poate integra într-un grup suprasocietal, o națiune într-un grup supranațional și, până la urmă, într-o singură comunitate.

Când și cum anume se va produce acest fenomen? Se desfășoară oare procesul de integrare potrivit unor legi și, în caz afirmativ, care sunt aceste legi?

Primul lucru de elucidat: conceptele și categoriile cu care vom opera în căutarea răspunsului la întrebările de mai sus, ținând seama că, în științele sociale, alegerea și definirea conceptelor determină de regulă și modul de abordare a problemei. Ce este integrarea, în general, și ce este integrarea supranațională, în special? Funcționaliștii definesc comunitatea politică drept suma funcțiilor îndeplinite de membrii ei, definiție despre care nu se poate spune că n-ar fi în concordanță cu felul lor de a privi lucrurile. Cu toate acestea, ea nu ne duce prea departe, deoarece ridică problema *naturii* funcțiilor implicate.

Un grup de cercetători din domeniul științei politice – așa-numitul grup Princeton, care a întocmit un vast și remarcabil studiu despre comunitățile politice – le consideră ca fiind grupuri sociale ce dispun de un proces de comunicație politică, de un anumit aparat pentru aplicarea hotărârilor și de obiceiuri ale poporului de a se supune acestora. Asemenea comunități politice nu sunt neapărat capabile să prevină războiul pe teritoriul pe care-l ocupă (Statele Unite în timpul războiului civil, de pildă), deși de regulă elimină războiul din interiorul frontierelor lor. Autorii subliniază însă că prin „sentimentul comunității" înțeleg convingerea pe care o au indivizii unui grup că cel puțin în privința unui punct au ajuns la un acord și anume că problemele sociale comune pot și trebuie să fie rezolvate prin procedee de „schimbare pașnică".(1)

Toate conceptele folosite de grupul de la Princeton sunt străbătute de ideea „schimbării pașnice": prin integrare, ei înțeleg dobândirea, pe un anumit teritoriu, a „sentimentului comunitar" și instaurarea unor instituții și practici suficient de puternice și de răspândite ca să asigure, pe timp îndelungat, aspirațiile de „schimbare pașnică" existente în rândurile populației.

Un alt sociolog susține că avem de-a face cu o comunitate politică atunci când – în cazul prezenței unor grupuri care luptă între ele și au revendicări antagoniste – există posibilitatea unei schimbări interne pașnice.(2)

Revine deci ca laitmotiv ideea de „schimbare pașnică" în toate aceste concepții despre integrarea internațională și supranațională.

În primul rând, este evident că autorii citați nu se referă exclusiv la relații interstatale, la conflicte și războaie internaționale. Însăși definița dată noțiunii de „schimbare pașnică" ne dezvăluie fondul preocupărilor lor. „Prin *schimbare pașnică* înțelegem rezolvarea problemelor sociale în mod normal, prin proceduri instituționalizate, fără a se recurge pe scară mare la forța fizică."(3) Până la urmă, definiția se referă de fapt la *schimbarea socială*, la revoluția socială. Aceasta este categoria de

schimbări pe care autorii citați o doresc înfăptuită exclusiv prin proceduri instituționalizate.

În realitate, integrarea la nivel național este calitativ diferită de integrarea la nivel *supranațional*. În încercarea de a defini primul concept, pornim de la constatarea că, pe de o parte, comunitățile naționale sunt divizate în clase cu interese diferite, iar aceste conflicte interne au tendința de a se extinde pe arena internațională; pe de altă parte, elementele comune națiunii – teritoriul, limba, economia, cultura etc. – exercită la rândul lor impulsuri spre unitate și coeziune națională, mai ales când din exterior apar amenințări, pericole sau acte ostile la adresa națiunii. Aceste tendințe dihotomice – una care acționează spre diviziune și scindare, alta spre coeziune și unitate – caracterizează dialectica vieții interne a națiunii. De aceea, prin integrare la nivel național înțelegem *capacitatea unei comunități politice naționale de a depăși sciziunile și conflictele din interiorul ei, înlăturând și promovând, printr-o comunicație intensă, legăturile și interesele comune, specifice națiunii respective, și obținând, în felul acesta, ca o mare majoritate a cetățenilor săi să se identifice cu statul.* Integrarea națională există în măsura în care intensitatea conflictelor sociale interne nu o depășește pe cea a coeziunii naționale, respectiv în măsura în care legăturile și interesele naționale reușesc să atenueze conflictele interne. În timpul războiului civil, Statele Unite nu erau, desigur, o națiune integrată. În mai 1968, greva generală și tulburările sociale din Franța au fost, pentru un timp, mai puternice decât integrarea națiunii franceze.

Integrarea la nivel supranațional este un fenomen calitativ diferit și trebuie, firește, definită în mod corespunzător. Atât elementele de conflict, cât și cele de cooperare sunt diferite. Esențial este aici *transferul puterii de decizie de la o națiune la o entitate mai largă*. Sursa de conflict este mutată de pe arena internă pe cea internațională.

Unitățile care cooperează nu sunt clase, ci națiuni.

Un sociolog definește integrarea drept „proces prin care actorii politici din diferite unități naționale distincte au fost convinși

să-și transfere loialitatea, aspirațiile și activitatea politică asupra unui centru nou, mai mare, ale cărui instituții dispun sau reclamă suveranitatea asupra statelor naționale preexistente".(4)

Paradigma propusă de Amitai Etzioni pentru studiul unificării politice folosește trei dimensiuni ale integrării, și anume: controlul efectiv al mijloacelor de forță, alocarea de resurse și recompense, un centru dominant al identificării politice pentru marea majoritate a cetățenilor conștienți din punct de vedere politic.(5)

Cum nici una dintre actualele grupări de state nu a atins cele trei dimensiuni ale integrării, autorul folosește termenul *uniuni* atunci când se referă la grupări internaționale al căror nivel de integrare și a căror competență sunt superioare celor ale organizației internaționale tipice, dar inferioare celor ale unor comunități politice stabile.(6)

După părerea noastră, elementul esențial al procesului de integrare supranațională constă în *transferul centrului* de decizie de la fostele state naționale la noua entitate.

O dată transferul desăvârșit, acest nou centru decide asupra mijloacelor de forță și asupra alocării de resurse. În ceea ce privește cea de-a treia dimensiune (identificarea dominantă), ea este un corolar al transferului de putere, în sensul că parte dintre oameni – probabil cei care așteaptă beneficii de pe urma transferului – vor sprijini noua putere și se vor identifica cu ea, în timp ce ceilalți i se vor opune. Problema este ca primii să reprezinte majoritatea.

Pe scurt, integrarea supranațională este un proces dinamic; ca proces politic, el implică, în toate etapele desfășurării sale, atât conflict cât și cooperare.

Procesul de integrare a unor națiuni începe și se desfășoară cu succes atunci când cooperarea precumpănește asupra conflictului. Procesul de dezintegrare devine inevitabil atunci când elementele de conflict sunt mai puternice decât elementele de cooperare.

1. Premisele integrării. Unele dintre schemele și modelele elaborate până acum privesc integrarea ca pe o operațiune în

esență tehnică, oarecum izolată de lumea reală, în care succesul depinde de corecta interacțiune a unui grup de variabile independente și dependente. Citind aceste scheme subtile, prezentate într-un limbaj practic ininteligil pentru cititorul neinițiat, ai impresia că întreaga operațiune poate fi cu ușurință programată și lăsată complet în seama mașinilor electronice de calcul.

Pe adepții metodologiei tehniciste nu-i tulbură multitudinea factorilor de importanță politică implicați în procesul de integrare; ei uită sau subestimează faptul că integrarea constituie unul dintre cele mai complexe și mai delicate procese sociale, în care se împletesc elemente tradiționale, istorice, instituționale, ideologice și psihologice, deoarece subiectul integrării este *națiunea*.

La fel de puțin îi jenează complexitatea procesului pe cei care cred că, din cauza amenințării nucleare, din cauza interdependenței economice și tehnice, prin comunicații în masă, statele naționale ar trebui să procedeze imediat la desființarea lor și să se organizeze pe baze supranaționale; ei acuză sentimentul național al popoarelor de a fi demodat și de a avea o mentalitate mărginită și cer ca loialitatea națională să fie înecată într-un val de universalism. Nu este o întâmplare că teoriile despre o integrare rapidă – învesmântate într-un jargon metodologic sau în predici universaliste – apar la națiunile mari și puternice. Într-adevăr, aceste națiuni nu au nimic de pierdut, ci totul de câștigat de pe urma unei integrări rapide.

Istoria demonstrează în mod convingător că în secolul al XIX-lea „integrarea rapidă" a constituit procedeul preferat al națiunilor care au devenit mari și puternice, deși ea purta, pe atunci, o altă denumire.

Studiul forței vitale a națiunii, al mișcării ei dialectice interne și externe, precum și al catalizatorului ei duc la concluzia că, înainte ca națiunile să-și transfere loialitatea, aspirațiile și activitatea lor politică asupra unui centru de putere nou, mai larg decât statul național, trebuie rezolvate în mod adecvat două probleme fundamentale. Prima și cea mai importantă este *inegalitatea națională*. A doua este oarecum o consecință a celei dintâi, și

anume satisfacerea valențelor politice, economice și culturale ale națiunilor respective.

Inegalitatea națională oferă marilor puteri posibilitatea de a domina organizațiile internaționale și de a le transforma în agenții care servesc în primul rând intereselor lor, în detrimentul celorlalți membri. Pe de altă parte, experiența de veacuri a trezit la națiunile mici și sărace un sentiment de suspiciune și de teamă față de națiunile puternice și dominante. Aceste două produse ale discrepanțelor și decalajelor existente între națiuni ating maximum de intensitate și de încordare ori de câte ori se pune problema integrării supranaționale. Motivul este clar: în condițiile internaționale actuale, suveranitatea națională este *ultima linie de apărare* a națiunilor mici și slabe împotriva tendinței de dominație și de exploatare a țărilor mari și puternice.

În ceea ce privește năzuința de autoafirmare națională, ca și orânduirea social-economică, trebuie să treacă printr-o etapă istorică ce să-i ofere posibilitatea unei depline dezvoltări și afirmări a potențialului ei economic, politic și cultural.

Cunoscuta teză marxistă potrivit căreia o orânduire social-economică nu trece la un stadiu istoric superior înainte de a-și fi epuizat toate posibilitățile productive este valabilă și în cazul comunității naționale. Într-adevăr, națiunile nu pot renunța la afirmarea atributelor specifice decât cu riscul de a se simți nesatisfăcute, inferioare și frustrate.

Istoria cunoaște salturi peste un stadiu de dezvoltare datorită unui proces revoluționar care a zdrobit vechea orânduire socială și a trecut peste cea următoare; experiența ne arată însă că asemenea salturi istorice au fost plătite cu un tribut greu de noua orânduire socială. Tributul a constat, adesea, în aceea că practici și instituții care nu avuseseră ocazia să ajungă la maturitate au fost reînviate și restaurate în mod tacit sub o altă etichetă. Cazul URSS este tipic în această privință.

Națiunile mature. Chiar și în statele puternic industrializate, care au oferit națiunilor și naționalităților lor mari posibilități de dezvoltare economică și culturală, cum ar fi Belgia, Canada, Ma-

rea Britanie, anumite grupuri având un caracter etnic distinct – ca flamanzii, francezii din Quebec, locuitorii Țării Galilor, scoțienii și irlandezii din Ulster – au arătat în ultimul timp că, în ceea ce privește limba și situația lor economică, nu se mulțumesc cu mai puțin decât egalitate deplină.

În această privință, cazul Canadei este edificator, deoarece aici s-au dezvoltat două comunități naționale distincte – canadienii francezi și canadienii de limbă engleză.

Datorită unei împletiri speciale de componente economice, sociale, culturale și politice, procesul de formare a celor două comunități și relațiile dintre ele au dus la un sentiment comun de identitate *canadiană* și la un separatism în domeniul limbii naționale, precum și la deosebiri de statut, generatoare de fricțiuni, de antagonisme, care, la un moment dat, au periclitat continuitatea uniunii federale realizate în 1867.

Avem aici de-a face cu o ilustrare tipică a unității dialectice dintre cooperare și conflict în relații naționale. Elementele unui drum comun de dezvoltare au fost: a) cele două comunități au luat naștere în secolele XVII-XVIII ca *așezări coloniale*, ca prelungiri ale metropolelor comerciale vest-europene; b) evoluția sistemului imperialist britanic de la o economie comercial-agrară la una capitalistă industrială a dat naștere în fiecare din cele două comunități (deși în ritmuri diferite și în epoci care nu se acoperă decât parțial) unei burghezii industriale, unei năzuințe comune spre autonomie economică, autoguvernare politică și, în cele din urmă, autonomie în relațiile externe; c) *o tradiție democratică*, datând încă de pe vremea solidarității existente în timpul mișcărilor patriotice și reformatoare (anii 1820-1840); d) o experiență de război comună, mergând de la prima apărare a teritoriului canadian împotriva invaziei Statelor Unite în războiul din 1812-1814 și până la participarea la cele două războaie mondiale, ceea ce a jucat un oarecare rol în apariția și stimularea unui sentiment național canadian comun și a sentimentului de identitate împărtășit de cele două comunități. Au existat și trăsături opuse în dezvoltarea lor, și anume: a) momentul diferit al consolidării –

comunitatea franceză constituindu-se ca o comunitate națională franco-canadiană clar definită în prima jumătate a secolului al XIX-lea; b) deosebiri în omogenitatea *demografică*; în timp ce populația franceză a crescut prin spor natural de la cei 10 000 de coloniști existenți inițial, la cele șase milioane de astăzi, cealaltă comunitate s-a format în special prin valuri succesive de imigrație masivă din Statele Unite, insulele britanice și Europa; c) anexarea prin forță a Canadei franceze la Imperiul Britanic, stabilirea, în mare măsură prin imigrație, a unei populații majoritare anglofone, poziția dominantă deținută de economia industrială britanică și de legăturile ei americane, precum și prezența Statelor Unite ca putere expansionistă – toate acestea la un loc au creat, în jurul Canadei franceze, un context de dominație anglo-saxonă – și, în mod corespunzător, un reflex defensiv de afirmare a identității naționale.

Dezvoltarea consecventă a structurii social-economice a întărit această dominație, respectiv subordonare; *industrializarea* a avut loc mai devreme în Canada anglofonă; *inegalitatea socială și națională*, ilustrată în cifrele venitului anual pe cap de locuitor la Quebec cu 14% sub media pe întreaga Canadă și cu 27% sub cel din Ontario; întârzieri în efectuarea reformelor (separarea dintre biserică și stat, realizată în Canada anglofonă, mai este încă o problemă în Quebec), conflictele de clasă cu trăsături diferite și conflicte lingvistice și culturale.

Toate aceste curente contradictorii s-au îmbinat pentru a precipita ceea ce în mod curent poartă denumirea de „criza confederației".

În Marea Britanie – deși sentimentul unității naționale s-a format în focul revoluției industriale și al dezvoltării economice și sociale care i-a urmat – Țara Galilor, Scoția și recent Ulsterul și-au menținut nemulțumirile și revendicările pe linia națională față de dominația Angliei. De aceea, Marea Britanie nu poate fi calificată drept o națiune perfect unitară.

Violentele conflicte din Belgia anilor '60 au scos la iveală o inegalitate cronică între flamanzi și valoni. Un ritm mai mic de

creștere economică, o populație în descreștere, un șomaj excesiv – toate aceste fenomene au declanșat protestele vehemente ale valonilor.

Cazul Statelor Unite este, în multe privințe, diferit. Statele sudice, formând o naționalitate oarecum distinctă, bazată pe existența unei civilizații și unei structuri sociale proprii, au reclamat dreptul la autodeterminare, în timp ce Nordul a privit secesiunea drept „insurecție" și a încercat să impună unitatea prin forță. După victoria Nordului, caracterul democratic și federativ al Uniunii a permis statelor sudiste să participe la viața constituțională a țării. Hans Kohn ne pare exagerat de optimist atunci când scrie că „ideeą națională americană, bazată pe libertate individuală și toleranță, s-a dovedit în decursul timpului suficient de puternică nu numai pentru a învinge deosebirile naționale, dar și pentru a suda milioane de imigranți de cele mai diferite origini etnice și religioase într-un singur tot național".(7)

America este, pe bună dreptate, mândră de „creuzetul" ei, creuzet în care imigranți veniți de pe toate continentele s-au contopit într-o singură și mare națiune. Cu toate acestea, așa-numitele *neighbourhoods* (mahalale) din New York, organizate pe bază etnică, ghetourile negre din marile orașe, cartierele portoricane și mexicane din aglomerațiile urbane au continuat să existe și chiar s-au extins. Anii '60 – și desigur și anii '70 – sunt caracterizați prin strigătele, revendicările și lupta minorităților naționale și rasiale pentru egalitate și drepturi civile. Ziaristul francez Revel a consemnat că renașterea minorităților și, în special, a minorităților rasiale în America ar putea fi denumită „creuzetul invers".(8) Desigur, lozinci ca *Black Power* (Puterea neagră), *Chicano Power* (Puterea mexicanilor) etc, reprezintă, mai degrabă, afirmarea dreptului la un mod de viață diferit decât revendicări de egalitate integrată la nivel social sau economic. (Este semnificativ faptul că, în ultimii ani, liberalii americani vorbesc tot mai puțin despre integrare rasială, în timp ce negrii nu insistă numai asupra unor posibilități egale de învățământ, ci doresc și un mod de

educație complet nou, diferit de cel al majorității albe – cultura afro-americană.)

Ceea ce vrem să subliniem aici este faptul că *până și în țările foarte dezvoltate, unde toate forțele majore care stimulează integrarea națională au putut opera cu maximum de eficiență* – nu numai unificarea teritorială, economică, politică și lingvistică, dar și industrializarea și urbanizarea, care duc la o comunicație sporită între toate straturile populației, puterea crescândă a mișcării sindicale, vastele posibilități de învățământ, interesul politic sporit și participarea maselor la lupta politică – *problema națională nu este rezolvată, atâta timp cât există inechități în domeniul național sau rasial și cât timp minoritățile naționale sau rasiale nu au sentimentul că se bucură de toate posibilitățile de afirmare a potențialului lor politic, economic și cultural.*

Karl Deutsch subliniază că inegalitatea economică între diferitele grupuri sau clase din interiorul țării a fost egalată, și în unele cazuri înlocuită, de inegalitatea dintre diferitele țări și popoare.(9)

De fapt, există o conexiune reciprocă între *inegalitatea socială* între diferitele clase și grupuri și *inegalitatea internațională* dintre diferitele țări și popoare: prima o alimentează pe a doua și invers.

Noile națiuni. În ceea ce privește efectul pe care decalajele și discrepanțele internaționale îl au asupra integrării, Karl Deutsch scrie: „Epoca naționalismului și a diversității sociale nu va începe să dispară înainte ca popoarele numeroase ale lumii să aibă ce mânca, înainte ca inegalitatea și nesiguranța să fi devenit mai puțin grave, înainte ca vastele zone de sărăcie din Asia și din Africa să fie substanțial reduse prin industrializare, standard mai ridicat de viață și învățământ mai bun."(10)

Într-adevăr, cele mai sărace popoare din lume – națiunile care continuă să reprezinte majoritatea covârșitoare a omenirii – nu sunt dispuse să renunțe la identitatea lor națională atât timp cât nu au avut posibilitatea de a se afirma în principalele domenii de activitate umană și de a-și fi adus propriul lor aport la civilizație.

Să nu uităm că cele mai multe și-au dobândit abia recent, pentru prima oară, posibilitatea de a-și afirma geniul național.

Gunnar Myrdal scrie: „Lumea va deveni integrată abia atunci când toate aceste națiuni oropsite, cu marea lor masă de oameni, cu trăsături rasiale diferite, având culoarea pielii, moșteniri religioase, folclorice și culturale diferite, vor fi ajuns să aibă posibilități egale de dezvoltare."(11)

Autoafirmarea națională nu este ceva care poate fi încredințat unei națiuni străine și nici unui organism supranațional. Numai *statul național* poate îndeplini această funcție, deoarece în epoca modernă statul național este instrumentul politic prin care națiunea se afirmă, își apără și își promovează interesele. Rolul statului în formarea națiunii este deosebit de mare în America Latină, în Africa și în Asia. Nicăieri importanța statului ca făuritor de națiuni nu este mai evidentă decât în cazul națiunilor în curs de formare, care s-au născut din fostele colonii aflate sub dominația străină.

Experiența „națiunilor socialiste" merită să fie studiată, chiar dacă aparține trecutului. Ce s-a întâmplat cu aceste națiuni în ultimii ani?

Puternice mișcări naționale au izbucnit în țările baltice, iar armenii s-au încăierat cu azerii în jurul enclavei Nagorno-Karabah. În Bulgaria, încercarea de a forța asimilarea minorităților turce a pricinuit un puternic conflict național. În Polonia, conducerea a recunoscut că partidul comunist a inițiat în 1968 o campanie antisemită. În Iugoslavia, croații și slovenii și-au declarat independența, urmată de un război brutal și nimicitor în Croația și în Bosnia-Herțegovina. De la Praga până în îndepărtatul Tibet, națiunile și naționalitățile care au trăit sub comunism cunosc o perioadă de violente conflicte etnice, teritoriale și religioase. Problema națională este marele eșec al comunismului, iar prăbușirea este cu atât mai spectaculoasă cu cât în toate aceste țări propaganda oficială afirma invariabil că „politica marxist-leninistă a rezolvat cu succes problema națională".

Mai întâi de toate, avem de a face cu un răsunător faliment teoretic și ideologic, iar șirul greșelilor nu a început nici cu Lenin, nici cu Stalin, ci chiar cu întemeietorii socialismului științific Marx și Engels. În *Manifestul Partidului Comunist*, ei afirmau că desființarea exploatării omului de către om va duce la desființarea exploatării unei națiuni de către alta, că o dată cu dispariția antagonismului dintre clase în cadrul națiunii, va dispărea și dușmănia dintre națiuni. S-ar putea, desigur, spune că de fapt n-au dispărut nici una, nici alta.

Confuzia teoretică era de regulă înecată într-un verbiaj cosmetic care preamărea „relațiile armonioase între naționalități" și anunța apariția unui „nou tip de relații internaționale" pe care l-ar aduce socialismul. Faptele istorice sunt însă încăpățânate și ele arată că, în unele cazuri, naționalități din Est au fost oprimate cu aceeași cruzime ca și cele din restul lumii. În ce privește pretenția că națiunile socialiste se comportau diferit pe arena mondială, ea s-a dezumflat mereu și mereu în epoca postbelică – de la comportamentul de mare putere al URSS, la conflictele teritoriale și competiția dintre țările socialiste pentru acapararea unor piețe în lumea a treia.

Între statele socialiste au existat mari disparități, ca dezvoltare economică și tehnică, dar și ca mărime ori putere militară. În asemenea condiții, crearea unei unități supranaționale ar fi însemnat „înghețarea" acestor inegalități. Propunerea lui Nikita Hrușciov din 1961, de creare a unui organ unic de planificare pentru toate țările din Europa răsăriteană, a fost respinsă de România tocmai pentru că se urmărea o diviziune inegală a muncii, unele țări fiind destinate a-și dezvolta puternic industria, iar altele condamnate să se specializeze în agricultură.

Problema înfloririi fiecărei națiuni și a egalizării nivelului de dezvoltare economico-socială a națiunilor trebuie pusă și rezolvată *înainte* de integrare și nu după aceea.

2. Elementele integrării. Discuția asupra integrării se poartă încă la un nivel abastract. De regulă, teoriile integrării operează cu noțiuni globale – națiuni, societăți, state. Să încercăm de astă

dată o analiză a fenomenului în secțiune, potrivit cadrului conceptual cu care operăm în acest studiu.

De fapt, elementele care vor fi supuse asimilării sunt *bazele natural-materiale* (geografia, populația și producția) și *factorii sociali* (clasele și națiunile).

Resursele naturale, așezarea pe glob și distanța joacă un rol important în inițierea unei uniuni mai largi. Majoritatea celor care studiază problema integrării sunt de părere că factorii geografici și cei ecologici vor determina ca procesul de integrare să înceapă pe o bază *regională*.

În general, se consideră că vecinătatea teritoriilor precum și o morfologie care permite transporturi și comunicații ușoare sunt favorabile unificării. În timp ce vecinătatea teritoriilor a constituit un factor favorabil Comunității Economice Europene, teritoriul discontinuu – în special marea distanță dintre Austria și țările scandinave – a fost menționat ca unul dintre factorii care au împiedicat dezvoltarea Asociației Europene a Liberului Schimb (AELS).

Și în decursul istoriei, imperii cu un teritoriu continuu, cum erau, de pildă, imperiul rus și cel chinez, au fost mult mai stabile decât imperiul spaniol și cel britanic, cu teritoriile lor discontinue. Dar cazul Japoniei, care este o națiune integrată în ciuda faptului că este alcătuită dintr-o multitudine de insule răspândite pe o mare suprafață, trebuie să ne pună în gardă împotriva unor concluzii pripite. Legătura dintre Alaska și Statele Unite îndeamnă de asemenea la prudență.

Un lucru este cert, și anume că tehnica modernă – mai ales stăpânirea mijloacelor moderne de transport și de comunicații – reduce influența geografiei asupra politicii internaționale, în general, și asupra integrării, în special.

Creșterea populației are însemnătate pentru integrare numai datorită importanței relative pe care o are în calitate de componentă a puterii naționale. Cu alte cuvinte, națiunile mici se tem de cele cu o populație numeroasă de teamă să nu fie înghițite de acestea din urmă.

Modul de producție este fără îndoială un important factor al integrării. Se poate afirma că *omogenitatea economică* este un factor de favorizare a unificării națiunilor, după cum țări care se deosebesc ca structură economică pot găsi un avantaj în integrarea unor economii complementare, cu condiția ca nivelul lor de dezvoltare să nu fie prea diferit. În schimb, eterogenitatea unor economii agrare și industriale – prima producând aproape exclusiv produse agricole, iar cea de-a doua bunuri industriale – ar echivala cu o integrare a calului cu călărețul.

În anii '60, toate cele șase țări inițiale ale Pieței Comune erau industrializate, în sensul că 80% – dacă nu și mai mult – din forța lor de muncă era ocupată în activități neagricole. Toate aparțineau aceleiași categorii de bogăție, adică celei cu un venit anual de peste 5 000 de dolari pe cap de locuitor. Consumul de calorii pe cap de locuitor era, în medie, de 3 000.

Ceea ce contează deci, în ultimă analiză, este *nivelul de dezvoltare economică și tehnică*. Etzioni – deși folosește o scară absolută prin care unitățile care se integrează sunt comparate cu toate unitățile existente, mergând de la 100 de dolari pe an pentru Somalia și până la 2 300 de dolari pentru Statele Unite (cifre valabile pentru începutul anilor '60) – a constatat că majoritatea unificărilor înglobează țări care fac parte din aceleași categorii de bogăție.(12)

Important este ca nici una din țările care fac parte dintr-o zonă economică să nu aibă asupra celorlalte o asemenea superioritate tehnică și economică, încât acest lucru să-i permită să profite de situație, în special dacă superioritatea economică este însoțită și de una de ordin militar. S-ar putea spune că acesta este cazul NAFTA, zona nord-Americană de Comerț Liber, care reunește SUA, Canada și Mexic.

Unele din conflictele izbucnite în ultimii ani în Africa au fost cauzate, printre altele, de marile deosebiri existente între venitul pe cap de locuitor al diferitelor triburi, regiuni sau țări. Venitul mai mare existent pe cap de locuitor în Katanga a contribuit atât la năzuința de separare a acesteia de Republica Congo, cât și la

acțiunea militară întreprinsă de guvernul central pentru a obține din nou controlul asupra bogățiilor provinciei Katanga. Există de asemenea numeroase dovezi că bogăția mai mare a Biafrei și a tribului Ibo au jucat un rol important în sângerosul război nigerian.

Senegalul, mai bogat, a rupt uniunea cu Mali, mai sărac, pentru a evita o nivelare pe care nu și-o putea permite. Din același motiv, Gabonul – cel mai bogat dintre fostele teritorii franceze din Africa Ecuatorială – a refuzat, la început, să facă parte din uniunea vamală a Africii Centrale.

Faptul că existența unor decalaje importante împiedică realizarea unificării pare evident. Diferența de putere economică este de asemenea o piedică, așa cum se vede în cazul Turciei: deși membră NATO, n-a fost până acum acceptată în CEE.

Să ne ocupăm acum de cel de-al doilea element care urmează a fi supus integrării: *factorii sociali*.

Aici vom porni de la ideea că, pentru ca o națiune să se integreze cu succes într-o unitate mai largă, premisa fundamentală o constituie faptul ca *ea însăși să fie integrată*. Cu alte cuvinte, o societate care nu este integrată la nivel național nu poate constitui o componentă stabilă a unui organism supranațional.

Unii autori susțin că, în genere, țările subdezvoltate nu ar fi încă pregătite pentru a forma uniuni, că noile state independente trebuie mai întâi să se consolideze ca națiuni.

Integrarea la nivel național constituie o premisă chiar și pentru națiunile foarte dezvoltate, atunci când pornesc pe calea unei integrări supranaționale. După gravele tulburări sociale care s-au produs în mai 1968 în Franța, membrii Consiliului Pieței Comune au fost de acord că, dacă Franța nu va reuși să-și restabilească cel puțin un nivel mediu de integrare, Comunitatea nu mai poate continua. Consiliul s-a văzut nevoit să aprobe unele măsuri luate de guvernul francez pentru a reface stabilitatea internă, în ciuda faptului că măsurile respective reprezentau un regres atât față de politica Pieței Comune, cât și față de unele hotărâri asupra cărora cei șase căzuseră în prealabil de acord.

O dată în plus, s-a vădit că într-o societate împărțită în clase, integrarea națională nu trebuie considerată ca un fapt de la sine înțeles, că ea există numai în măsura în care nivelul conflictelor sociale interne nu îl depășește pe cel al coeziunii naționale.

În afară de criteriul gradului de integrare națională, *omogenitatea structurii de clasă* reprezintă un factor care favorizează formarea unei uniuni mai largi. (Prin structură de clasă nu înțelegem atât clasele care alcătuiesc națiunile în cauză, cât relațiile dintre ele, în special clasa aflată la putere – clasa dominantă.) În această privință, omogenitatea este *indispensabilă* atât pentru inițierea, cât și pentru desfășurarea procesului de integrare și de unificare supranațională.

Oricât de redus ar fi gradul de unificare – economică sau militară – Piața Comună și NATO au fost create și menținute datorită faptului că toate statele membre au o structură capitalistă.

În timp ce omogenitatea structurii sociale este indispensabilă pentru formarea unor unități mai largi, omogenitatea regimurilor politice, deși importantă, nu este indispensabilă, atât timp cât reprezintă aceeași structură socială. NATO, de pildă, includea până în 1974 democrații parlamentare și o dictatură autoritară – Portugalia. În zona latino-americană a liberului schimb, juntele militare stau la masă alături de regimuri parlamentare, dar structura lor socială este practic asemănătoare.

Un grad scăzut de eterogenitate politică poate fi, evident, admis; o prea mare eterogenitate poate avea însă un efect de dezintegrare. Când problema rasială a devenit acută, Commonwealth-ul britanic – în ciuda toleranței sale aproape nelimitate pentru diversitate – nu a mai putut cuprinde, în rândurile sale, Africa de Sud rasistă alături de noile state africane, iar Republica Sud-Africană a fost nevoită să iasă din Commonwealth. În unele țări din NATO s-a produs o mișcare de protest împotriva dictaturii militare din Grecia, răsturnată ulterior.

În încheiere, putem spune că trebuie încă studiată *influența claselor și a politicii dusă de ele*, pentru a se stabili până la ce grad poate exista o eterogenitate politică, în ce stadiu al procesu-

lui și cu ce efecte asupra integrării. În prezent, atât Uniunea Europeană, cât și NATO insistă ca noii membri să aibă un regim democratic și o economie de piață de tip capitalist.

În ceea ce privește *națiunile*, rolul lor în integrarea supranațională este de maximă importanță. Națiunea este categoria cea mai direct implicată atât în inițierea, cât și în desfășurarea procesului de unire.

Ne-am mai ocupat anterior de criteriul integrării naționale, ca premisă necesară integrării supranaționale. Definind termenii de referință ai întregii chestiuni, am afirmat că, pentru ca o națiune să-și transfere loialitatea, aspirațiile și activitatea politică spre un centru de putere mai larg, trebuie rezolvate mai întâi, în mod adecvat, două probleme fundamentale și anume: inegalitatea dintre națiuni și satisfacerea valențelor politice, economice și culturale ale națiunii.

În ceea ce privește „omogenitatea", se poate afirma că, în timp ce omogenitatea originii etnice, a legăturilor economice, a tradițiilor culturale, a limbii și culturii a fost esențială în formarea națiunilor, toate acestea nu mai au aceeași pondere în dezvoltarea unor unități mai mari.

Diversitatea de origine etnică, legăturile economice, tradițiile culturale, limba și religia nu au împiedicat ca atât NATO, cât și Piața Comună să ia naștere. Același lucru a fost valabil și pentru Tratatul de la Varșovia, precum și pentru CAER.

Politica integrării. Adevărata importanță a factorilor sociali în procesul de integrare nu rezidă atât în valoarea lor statică, cât în afirmarea lor *dinamică*, în rolul pe care îl au în lupta politică, în *politică*.

Atât clasele cât și națiunile sunt aici importante în măsura în care ele favorizează crearea de comunități mai largi și în măsura în care luptă pentru realizarea lor sau frânează o asemenea dezvoltare și i se opun. În anumite împrejurări, unele grupuri sociale pot rămâne pasive și pot să nu ia atitudine față de un asemenea proces, deoarece au sentimentul că interesele lor fundamentale nu

sunt afectate sau nu își dau seama de efectele integrării asupra situației lor.

Marile corporații vest-europene sunt în căutarea unor piețe și unor noi posibilități de investiții, fapt care a și dus la fuziunea unor mari corporații și la profituri fabuloase. În cercetările sale cu privire la atitudinea pe care marii oameni de afaceri francezi o au față de Piața Comună, Daniel Lerner a constatat că cei care nu au interese în export sunt în favoarea Pieței Comune în proporție de 2 : 1; la cei care fac export în oarecare măsură, proporția este de 3 : 1; iar la cei pentru care exportul reprezintă mai mult de jumătate din cifra de afaceri, proporția este de 6 : 1.

Marile corporații din Europa Occidentală s-au numărat printre primii și cei mai aprigi promotori ai Comunității Economice Europene. Numeroase asemenea întreprinderi au fuzionat și au izbutit să obțină controlul asupra unei mari părți a pieței CEE: *Gewaert* din Belgia cu *Agfa* din Germania occidentală. *Philips* din Olanda cu *Siemens* din Germania occidentală; *Blevele* din RFG cu *Giller* din Franța; *Renault* din Franța cu *Alfa Romeo* din Italia. În 1964 existau 30 000 de acorduri pentru producție și vânzare între corporații. O concesie grăitoare pe care marele business a obținut-o de la Comunitatea Economică Europeană este aceea că legislația împotriva cartelurilor și a trusturilor a fost dată uitării și, practic, nu s-au luat măsuri pentru a împiedica marile corporații de a fuziona și a stăpâni piața. Aceste corporații sunt fără îndoială *principalii beneficiari ai integrării economice.*[1]

Fiind o chestiune de politică, este absolut normal ca atât clasele, cât și alte grupuri sociale să privească o unificare sau integrarea mai vastă fie ca *mijloc pentru consolidarea unor privilegii existente și dobândirea unei puteri sporite în favoarea claselor dominante privilegiate, fie ca mijloc de a obține o mai mare egalitate socială și politică, noi drepturi și libertăți în favoarea claselor neprivilegiate, oprimate și exploatate.*

[1] Numărul concentrărilor industriale a crescut în Franța, Germania și alte țări ale CEE de la 60 pe an în 1954-1961 la 150 în 1961-1965 (*Economie et Politique*, Paris, iulie 1966).

Dar antagonismele sociale nu se dezvoltă separat sau independent de antagonismele naționale. Cele două categorii de antagonisme se întrepătrund, iar rezultatul își găsește oglindirea în politica externă.

Când este vorba de *națiuni*, primul considerent major pentru măsurarea apelului politic în favoarea integrării supranaționale îl constituie mărimea și puterea unităților care participă la unire. Situația variază în funcție de amploarea și de caracterul uniunii plănuite. În cazul unei uniuni economice, importantă nu este puterea militară sau potențialul industrial în cifre absolute, ci ponderea relativă a acestor elemente în contextul funcțional specific al uniunii în curs de constituire.

Faptul, de pildă, că Franța posedă un potențial nuclear nu are mare importanță în contextul Comunității Europene; Belgia și Elveția au fost, în multe privințe, egale cu Italia și Germania occidentală în contextul Organizației pentru Cooperarea Economică Europeană (OCEE), datorită marii lor capacități de export și import, precum și în acordarea de credite.

Atunci însă când obiectivul urmărit este o *uniune politică*, puterea militară, ca atare, și potențialul industrial al statelor care participă la uniune devin primordiale, iar o discrepanță prea evidentă în puterea și mărimea participanților prezumptivi poate constitui un obstacol de netrecut. Chiar și atunci când nu este vorba decât de o uniune economică, o asemenea discrepanță poate fi inacceptabilă. Să examinăm, de pildă, propunerea de a se constitui, în emisfera vestică, o piață comună sau o zonă a liberului schimb, la care să participe Statele Unite, Canada și toate cele douăzeci de republici latino-americane. După părerea lui Lincoln Gordon, o asemenea propunere nu este realizabilă și nici măcar de dorit. Ea ar contraveni aspirațiilor de dezvoltare ale națiunilor în curs de industrializare din America Latină, națiuni care duc o politică economică diferită în multe privințe, dar care sunt toate de acord asupra importanței de a-și apăra industria lor aflată încă în fașă, pentru a nu fi sugrumată de puternica concurență americană. Propunerea apare, scrie Gordon, ca o nouă for-

mă de imperialism economic din partea „colosului yankeu din nord".(13)

Experiența țărilor în curs de dezvoltare demonstrează că *numai statul național are calitatea, dorința și capacitatea de a asigura și apăra industrializarea unei națiuni.*

Orice unitate economică mai largă, în care națiuni în curs de dezvoltare s-ar alătura unei puteri industrializate, ar avea drept rezultat inevitabil anihilarea industriilor în fașă de industriile mai experimentate și mai eficiente.

Unii autori susțin că, în condițiile de azi, raportul dintre uniunea economică și cea politică ar trebui să fie tratat drept un raport continuu. Ei concep integrarea ca implicând politizarea treptată a scopurilor urmărite de cei care participă la uniuni, scopuri considerate inițial ca fiind de natură „tehnică" sau „nepretându-se la controverse".(14)

Faptele au arătat însă că optimismul manifestat în 1964 cu privire la o rapidă politizare a Pieței Comune nu a fost întemeiat. Înaintea procesului de unire, autorii s-au aventurat în prezicerea că politizarea va urma în mod aproape automat. Predicția s-a bizuit pe subestimarea saltului calitativ de la unirea economică (aceasta nefiind de fapt decât o *uniune vamală*, deoarece politica economică continuă a fi stabilită pe baza națională) la integrarea politică. În timp ce pentru uniunea economică similitudinea dezvoltării industriale și a venitului național brut pe cap de locuitor ale membrilor Pieții Comune reprezentau o importantă premisă de bază, pentru o unire politică aceasta nu mai este suficientă. Pentru o uniune politică devine importantă puterea națională, luată în ansamblu. Iar în această privință cei 15 prezintă deosebiri însemnate atât în ceea ce privește puterea militară, cât și potențialul economic în cifre absolute. Franța are un statut de mare putere și dispune de arme nucleare; ea nu este dispusă să renunțe la aceste atuuri și să se dizolve într-o uniune politică în care Germania, cu puterea ei industrială și financiară superioară, ar deveni preponderentă.

Euforia integraționistă care cuprinsese Europa Occidentală la finele anilor '80, s-a risipit sub efectul recesiunii anilor '90. Circulau pentru 1993 versiuni idilice cu dentiști greci ducându-se să pună plombe în Danemarca, muncitori germani șomeri găsind de lucru în Luxemburg, instructori norvegieni de schi făcându-și meseria în Alpii francezi, iar jucători de la bursa din Londra cumpărând bonuri de tezaur în Belgia. Deocamdată toate acestea rămân o himeră.

Potrivit deciziei istorice a CEE din 1986, la 1 ianuarie 1993 s-a instituit piața unică a celor 12 membri, cu o populație de 360 de milioane și un produs total de 6,5 trilioane de dolari. Acesta însemna desființarea barierelor și taxelor vamale și libera mișcare a capitalurilor, bunurilor, serviciilor și oamenilor în cadrul pieței unice. Deși oficial piața unică a fost proclamată, iar sticlele de șampanie au fost destupate festiv în prima zi a anului în toate statele membre, unele din legile noi ce ar fi trebuit adoptate pentru eliminarea barierelor și standardizarea produselor au fost respinse. Francezii s-au ofuscat la ideea schimbării compoziției brânzeturilor lor, nemții au reacționat la fel împotriva standardelor la fabricarea berii, marele concern *Nestlé* a susținut că amestecul Nescafé pentru italieni este cu totul altul decât cel care place germanilor, iar britanicii au declarat „Euro-lunatică" ideea de a uniformiza iubiții lor cartofi prăjiți la pachet, Franța și alte state membre opun rezistență la desființarea monopolului de stat al telecomunicațiilor, după cum nici standardizarea TVA-ului (taxa pe valoarea adăugată) nu surâde unora din state. Mobilizarea forței de muncă este și ea limitată de deosebirile naționale în materie de securitate socială, impozite și pensii; muncitori care au lucrat într-o fabrică în care patronul contribuia la fondul de pensii găsesc cu greu aceleași condiții în altă țară. Discuțiile de la Maastricht pentru armonizarea standardelor de protecție socială n-au ajuns la nici un rezultat, iar guvernul britanic a respins capitolul social cu totul.

Dar lovitura de grație a fost dată tocmai libertății-simbol de a călători fără pașaport în cadrul CEE. Valul de emigranți din Est

și reacția xenofobă la acest exod au determinat majoritatea guvernelor să mențină un control strict la punctele de frontieră, în porturi și aeroporturi. Britanicii declară deschis că nu au încredere în controalele „de pe continent", germanii s-au speriat de recrudescența nazistă, iar francezii sunt îngrijorați de traficanții de narcotice care se strecoară din Nordul mai tolerant.

Toate acestea puteau fi depășite dacă n-ar fi bântuit recesiunea. Stagnarea producției, cei 20 de milioane de șomeri, tensiunile sociale și reacția violentă a țăranilor francezi, apoi belgieni și germani, la compromisul cu America pentru runda Uruguay au creat o stare de spirit pe care o revistă o numea *Eurosclerosis II*, amintind de prima din 1980-1982. Prognoza pentru 1998 este de cel mult 1,50 la sută creștere economică, ceea ce nu promite să stăvilească șomajul-record de 12 la sută, într-un moment când locomotivele așteptate să tragă economia în sus, ca Daimler-Benz și Volkswagen, concediază muncitori cu zecile de mii iar Germania are peste 4,5 milioane șomeri. Singurul indicator luminos este rata scăzută a inflației, de care Bundesbank s-a ținut morțiș. Analiștii subliniază că, în cei 35 de ani de la înființarea ei, Uniunea a trecut prin crize mult mai serioase și este adevărat că de fiecare dată ea a ieșit mai puternică din înfruntarea cu istoria a celui mai progresist fenomen al epocii noastre.

Marea dilemă a Comunității în ultimii ani este: *adâncire* sau *lărgire*? Să adâncească economic și politic procesul de integrare a celor 15 sau să lărgească Comunitatea cu noii membri care bat la porțile ei? Prima s-a cristalizat la Maastricht, a doua în hotărârile succesive cu privire la acceptarea țărilor din Europa Centrală și de Est ca membri asociați. Integrarea politică întâmpină cele mai mari obstacole.

Ceea ce, în anumite cazuri, determină unele unități politice să treacă peste asemenea obstacole este *rivalitatea externă*. Cel mai grav aspect îl constituie, desigur, o amenințare *militară*. Un sentiment de nesiguranță militară și, ca urmare, nevoia unei apărări comune sunt enumerate de un autor printre cei șase factori prezenți în fiecare caz când s-a ivit dorința de federalizare. Un alt

autor lasă să se înțeleagă faptul că, fără existența unui pericol extern, este foarte greu ca o unitate federativă să se mențină, chiar dacă a fost inițiată cu succes. Și în vremurile noastre, amenințarea externă îmbinată cu motivări de ordin ideologic au reprezentat premisele construirii unei organizații militare. La crearea Pactului nord-atlantic a fost invocat „pericolul din Răsărit". Tratatul de la Varșovia a fost creat pentru a se preveni o „agresiune din partea puterilor occidentale".

Elementul rivalității externe este prezent și în uniunile economice dintre națiuni industriale. Piața Comună a fost concepută ca o unitate economică puternică, având printre altele, scopul de a contrabalansa pe piețele mondiale imensul potențial al Statelor Unite.

„Panafricanismul este îndreptat împotriva Europei Occidentale, iar panarabismul împotriva Israelului și a susținătorilor lui americani și vest-europeni", scrie Duchacek.(15)

Pe de altă parte, deși mediul străin înconjurător generează condiții favorabile integrării, el ca atare nu este niciodată suficient pentru a explica ritmul și intensitatea procesului de integrare.

Factorii de conjunctură, prin însăși natura lor, constituie o variabilă care – într-un fel sau altul – afectează inițierea unificării, din momentul pornirii întregului proces și până la stadiul final. Dar factorii de conjunctură operează din afară, nu fac parte din fenomenul însuși. Ei nu se integrează și nici nu sunt apți pentru a se integra.

Evenimentele de ordin politic, economic sau militar pot accelera sau încetini procesul de unificare. Cum asemenea evenimente sunt imprevizibile, este greu să se stabilească reguli sau legi general valabile cu privire la efectul lor asupra integrării. Un efect negativ asupra integrării s-a putut înregistra și atunci când Franța a fost nevoită să-și devalorizeze moneda, iar Germania să și-o revalorizeze pe a sa.

În ceea ce privește conflictele militare, prelungita agresiune a Statelor Unite în Vietnam a fost întotdeauna considerată de partenerii europeni drept o deplasare semnificativă a priorităților

strategice americane de la Europa spre Asia și, ca atare, un factor de slăbire a organizației Tratatului nord-atlantic.

Efectul este desigur altul atunci când acțiunea militară are un caracter defensiv și afectează interesele tuturor participanților la uniunea respectivă. În decursul istoriei, numeroase sunt aliațele care au fost încheiate de națiuni sub amenințarea unei agresiuni din afară.

În afară de natura lor accidentală – în consecință imprevizibilă – factorii de conjunctură sunt rareori identici. Deci, în ceea ce privește factorii de conjunctură, cazurile trebuie studiate în mod individual, fiecare cu specificul său.

Aparatul de stat. Până acum, nici una din uniunile menționate mai sus nu a dezvoltat o autoritate supranațională înzestrată cu un aparat propriu corespunzător. În fond, conceptul de *uniune* este folosit de sociologi într-un mod destul de imprecis și ambiguu: termenul acoperă o mare varietate de forme existente de cooperare între națiuni, care își păstrează fiecare dreptul de a lua hotărâri, precum și suveranitatea lor, chiar dacă se angajează în diferite activități comune cu un obiectiv limitat și precis stabilit. Conceptul de „uniune" se aplică astfel în egală măsură formelor economice de cooperare – cum sunt Piața Comună, CAER, AELS, Asociația latino-americană a liberului schimb, sau aliațele militare – NATO, SEATO etc.; de asemenea termenul este folosit pentru organizații regionale, cum ar fi OUA (Africa), Comunitatea Scandinavă, Organizația statelor americane etc. Cu alte cuvinte, termenul de „uniune" include toate combinațiile de națiuni care au stabilit între ele o legătură specială și care s-ar putea dezvolta în direcția unei comunități mai largi. În acest sens, uniunea reprezintă o noțiune diferită de cea a integrării, iar diferența calitativă dintre cele două faze se reflectă, mai clar ca oriunde, în problema aparatului de stat. Diferitele forme de uniune din Occident, NATO, Piața Comună etc., și-au înzestrat organismele respective cu atribute supranaționale: NATO are un comandament unificat (SHAPE), iar Piața Comună o Comisie economică;

dar toate au organe superioare interstatale, ceea ce înseamnă că ele continuă să fie în mod precumpănitor *organisme interstatale*.

Autoritatea suprastatală pe care a dobândit-o SHAPE a fost motivul pentru care De Gaulle a hotărât să retragă trupele franceze din organismul militar integrat al Pactului nord-atlantic, Franța păstrându-și însă locul în Consiliul politic, care este un organism interstatal.

Importanța deosebită pe care o avea Înalta Autoritate – organul de conducere al Comunității europene a cărbunelui și oțelului – consta în aceea că hotărârile ei erau obligatorii pentru industriile de cărbune și oțel din cele șase țări membre; ea sancționa cu amenzi industriile care nu se conformau dispozițiilor ei (în caz de neplată însă, amenzile erau percepute cu ajutorul forțelor de poliție naționale). Înalta Autoritate constituia mai degrabă un *cartel* internațional, alcătuit din mari corporații, decât o instituție supranațională.

Cât privește CEE, încercările de a se institui organisme politice comunitare au eșuat una după alta. De fapt, la cererea Franței, aplicarea articolului din Tratatul de la Roma (Consiliul să devină un organ supranațional, luând hotărâri obligatorii cu o majoritate calificată) a fost amânată pe un termen nedefinit. Fiecare acțiune colectivă, întreprinsă de cei nouă, se bizuie pe consultări între guvernele acestor țări și nu pe dispoziții supranaționale. Așadar în dezvoltarea acestei uniuni de națiuni, ca și în formarea treptată a altor unități sociale, realizările colective progresează mai repede decât controlul colectiv.(16)

Este evident că numai atunci când sunt îndeplinite condițiile de bază pentru dezvoltarea unor unități mai largi devin necesare o autoritate și un aparat supranațional. Unele studii susțin că este mai ușor să se creeze primul element al unei asemenea autorități. S-a mai afirmat că, o dată instituită o asemenea structură administrativă, ia naștere un proces prin care birocrații de profesie, care își consacră tot timpul activității în organele oficiale, au tendința de a uzurpa funcțiile și competența organelor guverna-

mentale, în felul acesta extinzându-se competența autorității supranaționale.(17)

Experiența arată însă că, atât în privința Comandamentului superior al NATO (SHAPE), cât și în cea a Comisiei de la Bruxelles (CEE), tendința organelor birocratice de a extinde sfera competenței supranaționale nu împiedică regrese semnificative ale procesului de integrare, atunci când guvernele țărilor membre iau hotărâri în acest sens. Stabilitatea reală este atinsă abia în momentul când s-a instaurat o nouă comunitate politică deplină, adică atunci când centrul de luare a deciziilor a fost transferat de la sistemul național asupra unei unități politice mai largi.

Ceea ce contează, în ultimă analiză, este compoziția și distribuția puterii – atât în vechea comunitate politică, cât și în cea nouă.

3. Cine integrează pe cine? O analiză sociologică arată că există două căi principale de formare a unui nou organism: 1) o națiune – mai puternică decât ceilalți membri potențiali – „conduce" procesul de unificare; 2) fuziunea mai multor unități, fiecare dintre ele aducându-și o contribuție mai mult sau mai puțin egală. În această din urmă unitate nou apărută, centrul puterii este mai degrabă *o nouă unitate*, decât una existentă care și le subordonează pe celelalte. Primul mod de formare este denumit *elitism*, în timp ce al doilea este o unificare egalitariană.(18)

Cuprinzând Norvegia, Suedia și Danemarca, Consiliul Nordic – deși reprezintă o uniune foarte puțin închegată – se apropie de tipul egalitarian. La acest tip, folosirea de normative – cum ar fi apelul la interese, sentimente, tradiții și simboluri comune – a jucat un rol mult mai important decât mijloacele de constrângere, cum ar fi forța militară, sancțiuni de ordin economic etc. Factorii economici se manifestă în acest caz sub forma unor beneficii sporite, ca urmare a creșterii comerțului inter-țări.

În decursul istoriei, cazurile de unificare elitistă (un eufemism elegant al unificării prin constrângere) au fost mult mai frecvente decât cele egalitariene. Prusia a recurs la asemenea mijloace atunci când, potrivit mărturiei sincere a lui Bismarck, a

realizat unificarea „prin fier și sânge". Anglia și-a făurit Regatul Unit printr-o metodă asemănătoare: forțându-i pe locuitorii Țării Galilor, din Scoția și din Irlanda să se „unifice".

Există și o altă variantă a elitismului, și anume teoria potrivit căreia unificarea reclamă existența unei unități care să constituie „nucleul" noii entități. Statistica trecutului arată prezența unei unități-„nucleu" în majoritatea imperiilor, federațiilor, statelor multinaționale etc.(19) Dar atunci când se face uz de argumentul că asemenea „uniuni monolite" au mai mult succes decât alte modele, trebuie să se țină seama de contextul istoric.

Este adevărat că, în ciuda procedeelor de constrângere folosite, Imperiul roman a avut „succes" timp de cinci scole, înainte de a se prăbuși definitiv. La fel, uniunea germană nu a fost nici slabă și nici ineficientă în urma metodelor folosite de Bismarck pentru a făuri Germania, având Prusia ca nucleu. Iar lista unor asemenea uniuni ar putea fi lesne prelungită. În definitiv, unitățile-„nucleu" erau acelea care își impuneau legea.

Să examinăm însă aceste cazuri mai îndeaproape. Romanii au cotropit și ocupat întinse teritorii străine când sclavagismul excludea din comunitatea politică majoritatea populației. După ce învingea prin luptă armată, o legiune romană putea asigura controlul teritoriului respectiv timp de un secol și chiar mai mult. În ceea ce privește națiunea germană, misiunea Prusiei era de a unifica naționalitățile bavareză, badeneză, saxonă și altele care stabiliseră deja între ele strânse legături culturale și economice. Acolo unde în procesul de unificare erau implicate comunități etnice distincte – cum a fost cazul Regatului Unit – locuitorii din Țara Galilor, din Scoția și din Irlanda de Nord (fără a mai vorbi de irlandezii propriu-ziși) revendică, și în zilele noastre, un statut de egalitate cu unitatea-„nucleu", mai exact Anglia.

Astăzi, contextul istoric este însă cu totul altul. Națiunile moderne sunt, în majoritatea cazurilor, destul de bine integrate. În prezent, conștiința națională și drepturile omului constituie o realitate și unitățile-„nucleu" nu le pot desconsidera decât cu riscul unui eșec. Într-adevăr, „uniunea" dintre Egipt și Siria nu a

avut decât o viață foarte scurtă, Federația Indiilor Occidentale – inițiată și concepută de englezi ca uniune a fostelor posesiuni britanice din Marea Caraibilor, Jamaica fiind „nucleul"– s-a prăbușit foarte repede. Jamaica s-a opus unificării cu insulele mai puțin dezvoltate. Transpunerea în prezent a unei metode care în trecut a dat oarecare rezultate este teoretizată pornindu-se de la criteriul *eficienței*. Un sociolog presupune că o uniune monoelită va avea mai mult succes decât una multielită, și aceasta din aceleași motive pentru care cei care studiază marile corporații au ajuns la concluzia că organizarea monocratică este cea mai eficientă formă de administrare. Atunci când există o unitate monoelită, ea are un centru mai clar de formare a politicii, de conducere și răspundere, și oferă un loc unde pot fi rezolvate conflictele.(20)

Întrebarea este dacă națiunile, comunități umane cu sentimente, legături spirituale și sensibilități atât de puternice, pot fi conduse ca niște firme comerciale.

Adevărul este că elitismul sau „unificarea în jurul unui nucleu" nu constituie, în realitate, o integrare supranațională în sensul pe care acest termen îl are în zilele noastre. Căci, așa cum același autor arată în altă parte, deosebirea dintre o unire a mai multor unități pe o bază egalitariană și o unificare elitistă rezidă din faptul că „în comunitatea nou-apărută, centrul puterii reprezintă o unitate nouă, iar nu o *unitate existentă* care și le subordonează pe celelalte".(21) Cu alte cuvinte, elitismul se reduce în fond la anexarea și la asimilarea cu forța a altor unități de către „nucleu". Vechea poveste sub o altă denumire.

Desigur, constrângerea constituie și astăzi o componentă a politicii internaționale; folosirea forței militare sau amenințarea cu folosirea ei, precum și sancțiunile economice, continuă să se manifeste din plin pe arena internațională. De cele mai multe ori, ele sunt îmbinate cu propaganda. Ceea ce dorim însă să subliniem aici este că politica de constrângere – oricât de eficace s-ar dovedi ea în diferite conflicte internaționale – este *ineficace în procesul de integrare națională*.

4. Cheia problemei: puterea națională. În prezent are loc o vie controversă între politologi și sociologi în privința chestiunii dacă politica de forță continuă sau nu să fie un instrument semnificativ și eficace al politicii externe. Bizuindu-și concluziile în special pe războiul din Vietnam, unii autori susțin că forța nu mai dă rezultate. Alții sunt de părere că dacă, pe termen scurt, ea mai poate avea succes, se dovedește însă falimentară ca politică de perspectivă.

Părerea noastră este că în *procesul de integrare supranațională, politica de forță nu dă rezultate nici chiar ca politică pe termen scurt.* O națiune poate fi determinată să renunțe la identitatea ei, cu perspectiva de a-și pierde limba, teritoriul, economia și cultura, implicit toate simbolurile adânc înrădăcintate în conștiința ei și să-și transfere loialitatea, aspirațiile și activitatea politică asupra unui alt centru mai vast numai pe baza liberului consimțământ. Pentru națiune este o hotărâre crucială, o hotărâre de care depinde viața sau moartea ei. Ea nu poate fi *impusă* unei națiuni moderne, unei națiuni alcătuite din cetățeni tot mai instruiți, mai conștienți și mai avertizați.

Sociologul francez Raymond Aron sublinia că ceea ce implică în prezent noțiunea de integrare supranațională se deosebește de tot ce a cunoscut istoria în trecut. „Trecerea de la mai multe suveranități la o *singură* suveranitate nu este imposibilă nici din punct de vedere logic, nici din punct de vedere material, dar este *esențial* diferită de trecerea de la statul-cetate la imperiu. Imperiile au înlăturat sau au integrat state suverane; ele nu au înlăturat însă orice suveranitate externă. Unită sub o singură suveranitate, omenirea nu ar mai avea inamici – afară doar, eventual, pe o altă planetă. Acest lucru nu înseamnă o mutație înăuntrul istoriei, ci o mutație a istoriei însăși."(22)

Cu alte cuvinte, integrarea supranațională va reprezenta un nou stadiu în istoria omenirii și, ca atare, nu poate fi studiată în contextul secolului al XIX-lea și nici chiar în cel al secolului al XX-lea. Ea aparține secolului al XXI-lea.

Ceea ce este efectiv *nou* în trecerea de la mai multe suveranități la una singură este schimbarea care va avea loc în *structura și în natura puterii naționale.*

Amitai Etzioni – care a studiat această chestiune mai aprofundat decât alți sociologi – este de părere că în *uniunile egalitariene* distribuția puterii între membri este mai mult sau mai puțin egală, așa încât nici una dintre unități să nu dețină mai multă putere decât celelalte, iar grupul deține puterea asupra oricărui membru care s-ar abate de la normele stabilite – pe scurt, puterea rămâne în sistem. În ceea ce privește *uniunile monoelite*, ele nu reprezintă de fapt o nouă entitate, ci una existentă care și le subordonează pe celelalte, oferind un centru clar de formare a politicii, de conducere și responsabilitate, precum și un loc pentru rezolvarea conflictelor.(23)

Așadar, în ambele cazuri, puterea este presupusă a rămâne în sânul uniunii, în primul caz ca element de menținere a echilibrului între membri, iar în cel de-al doilea, ca instrument de subordonare, potrivit tradiției clasice. Problema este însă dacă puterea poate fi folosită în procesul integrării?

Să presupunem, de pildă, că s-ar fi făcut uz de forță împotriva Franței în momentul când președintele De Gaulle a hotărât să retragă unitățile franceze din forțele armate integrate ale NATO. Oricare ar fi fost rezultatul militar, pare absolut clar că procesul de unificare nu-și putea atinge scopul, deoarece dă naștere unei mânii și unei înstrăinări populare atât de intense și de profunde, încât unificarea este de fapt amânată pe un timp îndelungat.

Să vedem acum care este situația în ce privește puterea economică. În 1982, încercarea administrației Reagan de a sili țările vest-europene să renunțe la contractul încheiat cu Uniunea Sovietică pentru gazoductul siberian s-a lovit de rezistența hotărâtă a Franței, RFG și Italiei, care au declarat fățiș că vor merge înainte cu respectarea contractului. Chiar și Anglia a luat poziție împotriva dictatului economic american. În fața acestei reacții ferme, administrația SUA a bătut în retragere. Toți comentatorii au su-

bliniat că dacă Washingtonul nu ar fi cedat, lucrurile ar fi ajuns la o ruptură cu aliații vest-europeni.

Concluzia care se impune este că, în cursul integrării, puterea însăși trebuie să treacă printr-un proces dureros, dar radical, de transformare. *Atât timp cât puterea rămâne în sistemul integrat, procesul este reversibil: oricând statele în cauză pot decide să iasă din sistem (Franța din NATO sau Albania din Tratatul de la Varșovia), să ia măsuri contrarii sistemului (Franța față de CEE după 1968, revalorizarea vest-germană și măsurile anexă etc.).*

Ideea că puterea va rămâne în sânul uniunii, indiferent dacă aceasta este egalitariană sau elitistă, constituie o expresie a conservatorismului ideologic. În esență, o asemenea teorie a integrării servește nu la crearea unui nou tip istoric de comunitate, ci mai degrabă la *menținerea vechiului tip de relații sociale sau naționale sub altă etichetă*. De aceea, în epoca noastră, integrarea reclamă nu redistribuirea puterii, ci *eliminarea* puterii ca formă a dominației sociale și naționale, în ultimă instanță eliminarea sistemului interstatal.

NOTE

1. Karl Deutsch, Sidney Burrel etc., „Political Community and the North-Atlantic Area", în *International Political Communities*, Doubleday, Anchor Books, 1966, p. 2.

2. Ernest B. Haas, „International Integration", în *International Political Communities*, p. 2.

3. Karl Deutsch, *op. cit.*, p. 2.

4. E. Haas, *op. cit.*, p. 94.

5. Amitai Etzioni, *Political unification*, Holt, Rinerhart and Winston, New York, 1965, p. 4.

6. *Ibidem*, p. 12.

7. Hans Kohn, *Nationalism: Its Meaning and History*, Princeton, Van Nostrand, 1965, p. 64.

8. *Los Angeles Times*, 29 martie 1970.

9. K. Deutsch, *op. cit.*, p. 191.

10. *Ibidem*, p. 191.

11. Gunnar Myrdal, *An International Economy*, Harper & Brothers, 1956, p. 320.

12. Etzioni, *op. cit.*, p. 257.

13. Lincoln Gordon, *Economic Regionalism Reconsidered*, în Karl Deutsch, *op. cit.*, p. 258.

14. *Ernest Haas and Philippe Schmitter*, în Karl Deutsch, *op. cit.*, p. 262.

15. Ivo Duchacek, *Nations and Men*, Holt, New York 1966, p. 68.

16. *Social Processes in International Relations. A reader*, vezi A. Etzioni: *The Epigenesis of Political Communities*, Ed. Wiley, New York, 1968, p. 454.

17. Deutsch, *op. cit.*, p. 10.

18. Etzioni, *Political Unification*, p. 69.

19. *Social Processes*, *op. cit.*, p. 450.

20. *Social Processes, op. cit.*, p. 449.

21. Amitai Etzioni, *op. cit.*, p. 69.

22. Raymond Aron, *Britannica Perspectives*, vol. II 1968, p. 158, Encyclopaedia Britannica.

23. *Social Processes, op. cit.*, p. 451.

Pacea și războiul în epoca noastră

Apariția și perfecționarea armelor racheto-nucleare capabile să atingă cu iuțeala fulgerului orice colț al globului și să pună în primejdie însăși viața pe planeta noastră a schimbat nu numai condițiile declanșării războaielor, ci chiar natura lor. Pacea nu mai este ce era odată.

Aceste schimbări în practica păcii și războiului impun modificarea corespunzătoare în teoria păcii și războiului, inclusiv în strategia luptei politice și a revoluției. De aici necesitatea de a reexamina întreaga problemă, începând cu originea războiului.

1. Originea războiului. Din cele mai vechi timpuri, războiul a fost considerat o acțiune socială legitimă și s-au găsit în fiecare epocă istorică argumente în favoarea lui și chiar valori care să-l justifice și să-l înnobileze. Unul din cei mai mari filosofi ai omenirii, Hegel, a preamărit valoarea *etică* a războiului și efectul salutar pe care-l are asupra sănătății morale a națiunilor.

O altă linie de justificare a războiului a oferit-o școala bioorganică. În esență, ea pretinde că omul este un animal războinic. Într-o variantă modernă, se susține că omul este agresiv și că agresivitatea lui își găsește expresia cea mai deplină în război.(1)

De aceea, prima chestiune care trebuie elucidată este dacă războiul, ca luptă armată organizată pentru realizarea unor scopuri sociale bine determinate, este o categorie *istorică* și, în caz afirmativ, ce anume l-a făcut să apară, pentru ca să ne dăm seama când și cum ar putea să dispară din viața socială.

În Partea I ne-am ocupat de concluziile relevante ale antropologiei politice, pe baza cărora putem formula ideea că instituția războiului a început să se încetățenească în practica socială o dată cu apariția *politicului* ca factor social regulator; relațiile politice

de dominație au preluat această funcție în momentul în care relațiile de sânge, de rudenie, încetaseră să o mai îndeplinească. În paralel, se formau comunități mai largi decât tribul, un fel de confederații care reuneau mai multe grupuri etnice, având nevoie de o putere centrală pentru a controla teritoriul respectiv, a-l organiza și apăra împotriva vecinilor prădalnici sau invadatorilor. Deci unirea sau confederația mai multor grupuri etnice a creat necesitatea unei forțe militare embrionare capabile să ducă o luptă organizată, un război.

O dată cu scindarea comunei primitive în clase, politicul dobândește o nouă dimensiune – apare statul ca formă a dominației de clasă; este creată o forță publică represivă, inclusiv o armată regulată pentru a servi statului în dubla sa funcțiune – internă și externă.

Am menționat pe scurt aceste dezvoltări ale comunei primitive doar pentru a marca faptul că originea războiului trebuie raportată la ambele tipuri fundamentale de agregare umană – comunitatea *etnică* și *clasele* – și la dinamica generată în comportarea acestora de inegalitățile sociale și naționale. Istoricește, aceasta înseamnă că eliminarea antagonismelor de clasă nu este suficientă pentru a elimina războiul; războiul va dispărea din viața socială când vor fi depășite nu numai antagonismele de clasă, ci și discrepanțele dintre națiuni și state în materie de putere, bogăție și dezvoltare, într-un cuvânt, sistemul interstatal.

2. Cauzele războaielor. Toate teoriile care au încercat să identifice un singur factor – economic, ideologic, biologic sau psihologic – drept cauză a războiului au eșuat. De fiecare dată s-au găsit destule exemple în istorie care să infirme asemenea teorii. S-ar putea însă ca fiecare din acești factori să joace un anumit rol, iar combinarea mai multor factori să ofere explicații mai plauzibile.

De aceea reducționismul (sau determinismul) economic este deosebit de nefast în explicarea cauzelor războaielor. Este tipică în această privință lucrarea lui Walter Millis, care susține că ne-

gușătorii americani de arme s-au angajat masiv în furnituri către aliații vest-europeni pe bază de credit, iar apoi au determinat administrația Wilson să le protejeze împrumuturile prin intrarea în război alături de aliați.(2) Este evident că în decizia SUA de a declara război au prevalat interese strategice majore, chiar dacă ele au coincis în mod fericit cu interesele fabricanților de arme. Nici încercarea de a explica în termeni economici intervenția americană în Vietnam n-a ayut prea mare succes. Și aici au prevalat considerente politico-strategice.

Într-adevăr, războiul nu poate fi explicat numai pe baza surselor interne ale politicii; ele este mai curând un produs al competiției externe și al dinamicii specifice sistemului interstatal, generate de inegalitățile dintre state. Tocmai de aceea, în istorie se face o distincție netă între *războaie nejuste*, de agresiune imperialistă, de intervenție a puterilor mari în viața internă a țărilor mici, și *războaie juste*, de apărare a libertății naționale sau de cucerire a independenței.

Să rezumăm: (1) Pentru a avea putere explicativă și predictivă, teoria cauzelor războaielor trebuie să aibă în vedere relevanța *tuturor factorilor* – politici, economici, militari și ideologici – care concură la formarea politicii externe a statelor în zilele noastre; (2) războaiele nu pot fi explicate numai pe baza surselor interne ale politicii – în epoca noastră de strânse interdependențe, ele țin mai ales de *sistemul interstatal*, cu contradicțiile lui proprii ce decurg din discrepanțe și decalaje între state în materie de putere, bogăție și nivel de dezvoltare, și (3) un sistem internațional în care continuă să se manifeste vechea politică *imperialistă* de dictat și forță, neocolonialismul și ingerințele în afacerile interne ale statelor, decalajele și inegalitățile strigătoare dintre state, generează războaie dacă forțele păcii nu se opun cu suficientă energie. Epicentrul sistemului războinic se află în politica de mare putere, iar forma sa specifică de mișcare este cursa înarmărilor la care participă toate marile puteri, tinzând astfel să antreneze și celelalte state.

3. Conflicte internaționale contemporane. Să vedem acum care sunt tipurile de conflict care pot izbucni în cadrul acestui sistem.

Teoria conflictului și rezolvării lui a apărut în anii războiului rece ca produs al școlii psihologice. Kenneth Boulding a elaborat o teorie a conflictului ca proces social general, războiul fiind un caz special.(3) Ne-am ocupat deja de limitele acestei școli de gândire. Chiar psihologi marcanți critică acum „simplificarea grosolană" implicită în fraza: deoarece războiul implică comportarea agresivă a națiunii, el poate fi explicat studiind comportarea individuală; liderii politici, scrie Kelman, se pot angaja în război din considerente strategice, iar populația din conformism social.(4) Totuși, abordarea psihologică a conflictului internațional constituie nucleul teoretic al cercetării păcii în SUA și în alte țări din lume.

Este interesant că în Europa cercetarea păcii s-a delimitat destul de pronunțat de cea din SUA. Departe de a rămâne la cadrul îngust behaviorist, cu prejudecata sa antiteoretică, pornind de la ideea că problema păcii își are rădăcinile în însăși structura societății internaționale, concluzia este că relațiile de dominație și dependență produc conflicte internaționale. Johan Galtung a elaborat conceptul „violență structurală", rezultând din relații inegale de putere și deci din șanse inegale de viață, concept care îmbrățișează atât puterea opresoare, cât și reacția țării oprimate față de aceasta.(5)

Pe baza modelului analitic din capitolul precedent, privind formarea istorică și structurală a conflictelor în sistemul internațional, propun următoarele tipuri de conflict internațional:

1. Conflicte generate de jocul strategic global, rivalitatea între marile puteri, faze în cursa nucleară etc. (ex. Cuba în 1962).

2. Conflicte generate de revendicări teritoriale dublate de animozități etnico-religioase (arabi-Israel, Bosnia, Nagorno-Karabah).

3. Conflicte izvorând din relații îndelungate de dependență și dominație, bazate pe superioritate economică și tehnologică (Panama, Grenada, Haiti, Afganistan, Suez 1956).

4. Conflicte între sisteme socio-economice și ideologii antagoniste (războiul rece).

5. Conflicte cauzate de revoluții sociale sau război civil, cu participarea unor puteri străine (Vietnam, Ungaria 1956).

6. Conflicte instantanee izvorâte dintr-un litigiu bilateral (de exemplu, războiul fotbalului dintre Salvador și Honduras în 1969 sau cel dintre Peru și Ecuador în 1995).

Experiența arată că aceste tipuri de conflict nu pot fi considerate în mod izolat, deoarece ele se intersectează și interacționează, cu rezultatul că deseori războiul izbucnește ca o combinație a două sau chiar trei tipuri de conflicte.

Explorând mai adânc, apar anumite corelații între diferitele tipuri de conflict, intensitatea și frecvența lor. De exemplu, tipul 3 (Nord-Sud) de conflicte a devenit mai frecvent de când tipul 4 (Vest-Est) de conflicte este oarecum ținut sub control. Într-adevăr, dacă în perioada postbelică conflictul *ideologic* (tip 4) era privit drept cel mai probabil generator de război, o dată cu stăvilirea comunismului în Europa și cu formarea lumii a treia, renașterea națională a străbătut politica mondială și a pus pe primul plan conflictele izvorând din deosebiri *naționale* (tip 2 și 3) și pe cele generate de *rivalitatea strategică* dintre marile puteri (tip 1).(6)

István Kende a constatat că, din 97 de războaie desfășurate în 25 de ani după 1945, 93 au avut loc în Asia, Africa și America Latină; Europa, cu numai 4, arăta aproape ca o zonă pașnică. Făcând o distincție netă între războaie internaționale (peste frontiere) și războaie intra-naționale (civile sau de clasă), cercetătorul ungur face o comparație semnificativă cu constatările lui Quincy Wright privind războaiele din perioada 1900-1941. El ajunge la concluzia că situația de fapt s-a inversat: pe când în trecut 79 la sută din războaie erau internaționale, în perioada postbelică majoritatea războaielor se desfășoară pe teritoriul unei singure țări, în cele mai multe cazuri cu participarea unei puteri străine. Autorul conchide că este vorba de fapt despre o combinație între războaie de clasă cu participarea unor puteri străine (tipul 5) și războaie de independență (tipul 3).(7)

Într-adevăr, revoluțiile sociale sau naționale au constituit dintotdeauna focare de conflict internațional, mai ales dacă se desfășoară într-o regiune de importanță strategică.

Teoria oficială comunistă pretindea că în țările socialiste au fost eliminate cauzele războaielor. În realitate, documente recente dezvăluie că războiul din Coreea a fost inițiat de dictatorul nord coreean Kim Ir Sen, cu aprobarea lui Stalin, iar ulterior am avut intervenția sovietică în Ungaria, Cehoslovacia, Afganistan, ciocnirile de graniță sovieto-chineze etc.

Totodată, trebuie avut în vedere că decalajul strigător dintre țările capitaliste industriale din Nord și cele sărace din Sud constituie o sursă majoră de conflict, nu numai din cauza caracterului relațiilor *economice* dintre metropolele capitaliste și periferiile lor bazate pe schimb neechivalent, exploatare și diviziunea muncii, dar și din cauza structurilor *politice* pe care este construit sistemul Nord-Sud. Clasa conducătoare din metropole găsește sprijin în elita privilegiată a multor țări în curs de dezvoltare. Aceasta acționează deseori ca agentură politică a metropolei, asigurând buna funcționare a sistemului. Deoarece logica politică a bătăliei pentru dezvoltare face ca, în cele din urmă, masele din țările lumii a treia să alunge de la putere agenții metropolei, metropola intervine pentru a-i menține la putere.

4. Problematica contemporană și războiul. Războiul a cunoscut o traiectorie istorică semnificativă, atât în ce privește atitudinea față de război, cât și utilitatea lui ca metodă de rezolvare a problemelor ivite între comunități și state. Timp de milenii, atitudinea față de război nu a înregistrat schimbări sensibile: războiul era considerat parte a vieții sociale cu un anumit statut de legitimitate. Este interesant că nici convenția Ligii Națiunilor, după primul război mondial, nu declara războiul în afara legii, reflectând mentalitatea unei epoci în care folosirea forței rămânea încă arbitrul suprem al conflictelor internaționale.

Momentul de cotitură l-a constituit cel de al doilea război mondial. Caracterul lui distrugător, barbaria hitleristă și genoci-

dul pricinuit de ea, precum și efectul înspăimântător al primelor bombe atomice la Hiroșima și Nagasaki au răvășit atât de adânc conștiința omenirii, încât făuritorii Cartei ONU au stipulat expres interzicerea folosirii forței ca principiu fundamental al dreptului internațional contemporan. Dar abia în primii ani ai deceniului șapte, după criza cubaneză, s-a impus în viața internațională recunoașterea faptului că armele racheto-nucleare de distrugere în masă anulează eficacitatea războaielor, atât ca mod de continuare a politicii, cât și ca metodă de rezolvare a problemelor internaționale contemporane.

Deși lumea în care trăim este plină de contradicții, nici una nu este atât de aberantă ca aceea dintre formidabila putere de distrugere a armelor moderne și totala lor ineficiență în rezolvarea problemelor care asaltează omenirea în zilele noastre. Arsenalele racheto-nucleare existente pot să arunce în aer întreaga planetă și să ucidă populația ei de mai multe ori, dar pe această cale nu poate fi realizat nici un obiectiv politic, interesul național al nici unei țări nu poate fi servit, nu poate beneficia nici o ideologie, nici o țară năpăstuită nu poate fi smulsă din sărăcie și subdezvoltare.

În plus, problemele globale care s-au impus atenției în ultimele decenii – dezvoltarea, populația, hrana, echilibrul economic, energia și resursele naturale, controlul climei etc. – sunt de asemenea natură și dimensiune, încât apare evident că violența militară este total irelevantă în soluționarea lor.

A fost o vreme, poate chiar până la al doilea război mondial, când prețul unui război putea fi pus în balanță cu rezultatele posibile și pe această bază se mai putea elabora o strategie a victoriei. Astăzi o strategie a războiului nuclear este de neconceput: obiectivele strategice – militare sau industriale – nu pot fi circumscrise, deoarece efectele mortale ale bombelor nucleare se extind asupra a zeci de kilometri; distincția dintre militar și civil este anacronică, iar apărarea civilă este pe bună dreptate privită ca o farsă; tot așa, distincția între arme strategice și tactice, deoarece o dată armele nucleare folosite, logica militară va duce la

escaladare până la anihilare reciprocă. Dacă adăugăm la acestea efectele imprevizibile pe care o planetă iradiată le va avea asupra vieții, plus profunda deteriorare a echilibrului ecologic și așa destul de precar, concluzia se detașează categoric: nu poate exista o strategie a victoriei într-un război termonuclear.

Dar chiar și tradiționalele intervenții militare de tipul „războiului limitat" au devenit din ce în ce mai ineficace, mai contraproductive. În mod deosebit, agonia trupelor americane din Vietnam a fost privită de anumiți observatori ca marcând sfârșitul rolului de jandarm mondial al SUA. Alții resping această concluzie și argumentează că există regiuni – ca Vietnamul – unde armele moderne nu pot fi folosite efectiv. Problema însă nu privește ineficiența armelor propriu-zise, ci ineficiența forței în general. Este vorba de faptul că folosirea forței împotriva unor națiuni care au dobândit conștiința demnității și independenței nu mai operează ca în trecut. Într-adevăr, renașterea națională ridică în fața intervenționismului imperialist o barieră specifică epocii noastre.

În esență, totul se reduce la cel mai extraordinar model de negație a negației cunoscut în istorie: *cu cât armele sunt mai distrugătoare, cu atât mai ineficace apare folosirea lor; utilitatea războiului în epoca noastră crește invers proporțional cu dimensiunea problemelor pe care este chemat să le rezolve.*

Acest extraordinar model dialectic s-a constituit atât de rapid în viața internațională – mai rapid decât străbate prin planul istoriei o generație umană – încât a lăsat mult în urmă gândirea și practica politică. În nici un alt domeniu al vieții sociale nu apare mai frapant contrastul dintre ritmul schimbărilor impuse de revoluția științifico-tehnică și capacitatea de adaptare a instituțiilor politice, implicit a instituției războiului.

Deși mecanismele puterii au avut totdeauna o predispoziție organică spre conservatorism și au generat inerție în gândirea care reglează funcționarea lor, cramponarea de ceea ce este vechi și anacronic n-a apărut niciodată atât de pregnant ca în fața *noului* în problema războiului și păcii.

De aceea, constatăm că în pofida modelului dialectic care guvernează în zilele noastre folosirea violenței militare, principalele puteri – sub diferite motive – se pregătesc de război, iar cursa înarmărilor, goana după arme noi mai avansate și mai distrugătoare, a atins (și poate a depășit) limita demențialului. O dată cu deplasarea confruntării spre câmpurile de luptă ale lumii a treia, cursa înarmărilor este exportată în țările Africii, Asiei și Americii Latine, deformând procesul dezvoltării și anihilându-i strategia; un număr crescând de țări ale lumii a treia sunt infectate de militarism, de pofta de dominație și de ambiția de a juca rolul de jandarmi regionali.

Războiul Golfului a fost cauzat de agresiunea Irakului împotriva unui vecin bogat mai slab, Kuwait. Organizarea unei masive intervenții militare americane de sancționare a agresorului a fost posibilă deoarece s-a desfășurat sub egida Organizației Națiunilor Unite și cu participarea unui mare număr de țări.

Teoria războiului între civilizații

Între autorii care au răspuns chemării de a lansa „outrageous hypotheses" (ipoteze scandaloase) menite a zgâlțâi din țâțâni abordările tradiționale în științele sociale, Samuel Huntington, profesorul de la Harvard, și-a cucerit un loc de frunte în 1993. Articolul său din *Foreign Affairs*, „The Clash of Civilizations", a intrigat cancelariile diplomatice și a bulversat lumea universitară. Susținea profesorul că războaiele dintre regi din secolele XVIII și XIX au fost urmate de războaie între națiuni, apoi de războaie între ideologii, iar în secolul XXI războaiele vor fi între civilizații. S-au găsit atunci nu puțini critici care au forfecat premisele și concluziile lui Huntington într-o manieră atât de necruțătoare, încât „ipoteza" lui părea să rămână doar o curiozitate intelectuală. Dar Huntington nu e omul care să se lase îngropat de viu. El a revenit de astă dată cu o ripostă masivă, o carte[1] de 367 de pagini în care prognoza futurologică rămâne doar fundalul

[1] Samuel Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon and Schuster, 1996.

ideologic al unei critici ascuțite a bazelor politicii americane. Și, parafrazând o populară zicală americană, ceea ce e bun pentru politica americană e bun pentru mapamond: Huntington formulează și principiile unei noi ordini mondiale. Trebuie deci să examinăm toate cele trei laturi ale tezei sale – prognoza, politica externă a SUA și noua ordine mondială.

***

Respectând o condiție prealabilă fixată de Voltaire: înaintea unei discuții, definiți-vă termenii, să vedem ce se înțelege prin *civilizație*. Numeroși autori, în special antropologi, folosesc termenii *civilizație* și *cultură* la modul intersanjabil, preferându-l pe primul când e vorba de cuceriri tehnice și valori de ordin material, iar pe al doilea când accentul cade pe valori spirituale. În epoca modernă a statului național s-a făcut distincția, la care subscriu, că în timp ce cultura are un caracter național, civilizația însumează un set de trăsături comune mai multor națiuni, unei regiuni sau continent și se vorbește chiar de civilizația umană. Spre deosebire de societate, orânduire sau formațiune socială, concepte care se aplică tuturor ipostazelor istorice, dar devin subiect istoric numai din momentul în care sunt definite calitativ (sclavagistă, feudală, capitalistă), conceptul civilizație nu cere o calificare de acest gen. În acest sens supraistoric folosește Huntington conceptul, numai că și la el civilizație și cultură sunt sinonime. Pe români, de pildă, deși cultura lor este latină, îi trece la civilizația ortodoxă, alături de bulgari, sârbi și ruși. La această ambiguitate conceptuală se adaugă o mare doză de eclectism în selectarea ingredientelor și categoriilor care intră în conceptul civilizație, cu o vădită preferință pentru religie.

Viciul fundamental al demonstrației istorice a lui Huntington se află în relația aproape mecanică pe care o stabilește între *religie* și *război*. La întrebarea cine trebuie considerat european și deci potențial membru al Uniunii Europene și al NATO, el afirmă că „răspunsul cel mai cuprinzător și corect este furnizat de marea

linie trasată de istorie care separă popoarele creștine din Occident de popoarele ortodoxe și respectiv musulmane", care datează din vremea divizării Imperiului Roman. Aici el ignoră total istoria „popoarelor creștine din Occident", care, departe de a constitui o entitate religioasă unitară, s-au divizat în mai multe biserici (catolică, protestantă, luterană, anglicană) organizate de regulă în jurul unor centre de putere, devenite ulterior state naționale, între care au avut loc războaie sângeroase cu o durată prelungită uneori la 30 de ani și chiar 100 de ani. Cam eterogenă această civilizație formată din beligeranți!

Istoricul american Walter Clemens riposta că nici un conflict major din secolul nostru nu poate fi caracterizat ca război între religii. În 1914 Berlinul protestant s-a aliat cu Viena catolică și cu Istanbulul islamic, iar Rusia ortodoxă s-a aliat cu Franța catolică și Anglia protestantă. Serbia ortodoxă s-a opus Austriei catolice, dar s-a luptat cu Bulgaria ortodoxă, la care am putea adăuga că românii ortodocși au purtat războaie fie împotriva Imperiului otoman, fie împotriva Antantei, iar apoi de partea ei în 1916-1918, după cum dictau interesele naționale și nu religia, același criteriu fiind valabil în cel de al doilea război mondial.

Pe scurt, nici trecutul apropiat și nici prezentul nu oferă *casus belli* iscate numai de deosebiri dintre civilizații. În ce privește viitorul, principala premisă a lui Huntington este următoarea: „Stimulată de modernizare, politica globală este remodelată pe linii culturale. Popoare și țări cu culturi asemănătoare se apropie unele de altele. Popoare și țări cu culturi diferite se depărtează unele de altele. Alinieri definite de ideologie și relații de superputere fac loc alinierilor definite de cultură și civilizație. Hotarele politice sunt corectate pentru a corespunde celor culturale. Comunități culturale înlocuiesc blocurile războiului rece, iar faliile între civilizații devin liniile centrale de conflict în politica globală." Ca ilustrare a acestor tendințe, Huntington citează războiul sovieto-afgan din 1979-1989 și Războiul Golfului din 1990-1991, începute ca invazii fățișe ale unei țări împotriva alteia, transformate apoi în războaie între civilizații.

Dar în Afganistan are loc acum un război între grupuri armate aparținând aceleiași civilizații, iar Războiul Golfului a început între două țări islamice, Irak și Kuwait, și până la urmă a divizat lumea islamică în tabere adverse. Egiptul este de partea SUA și primește anual un ajutor american masiv, Turcia este membră a NATO și luptă să intre în Uniunea Europeană, iar Maroc și Arabia Saudită au relații bune și interese economice comune cu Occidentul. De ce ar porni un război împotriva acestuia?

De la obsesia civilizațiilor la scenarii apocaliptice nu e decât un singur pas. Huntington imaginează la începuturile secolului XXI o intervenție americană într-o dispută dintre China și Vietnam, menită a proteja accesul la niște zăcăminte de petrol din Marea Chinei de Sud achiziționate de companii americane (aici nu mai e vorba de cultură!). Pornind de la această intervenție, el are viziunea fantastică a unui război major între două tabere gigantice: de o parte SUA, Europa, Rusia și India, iar de cealaltă China, Japonia și grosul țărilor islamice. Când e vorba de petrol, dispar și ciocnirile dintre civilizații!

Nu e de mirare că William Pfaff, critic acerb al articolului din *Foreign Affairs*, acum la lectura cărții lui Huntington, ajunge la un verdict devastator: „Teza profesorului de la Harvard este greșită conceptual, neașteptat de ignorantă în tratarea istorică și politică și dezastruoasă ca ghid de gândire în afacerile internaționale și politica națională."

Să trecem acum la politica americană și occidentală. Huntington ridiculizează ambițiile universaliste ale politicii SUA (*To make the world safe for democracy*) ca și pe cele ale Occidentului: „Credința occidentală în universalitatea culturii occidentale suferă de trei vicii: ea este falsă, este imorală și periculoasă." Este falsă, deoarece alte civilizații au idealuri și norme diferite; imorală, deoarece „imperialismul este consecința logică necesară a universalismului", și este periculoasă deoarece poate duce la un război major între civilizații. El preconizează în schimb o nouă configurație a puterii care cere o acomodare reciprocă între blo-

curi ale diferitelor civilizații, acomodare, susține el, în curs de înfăptuire, indiferent dacă ne place sau nu.

Aici Huntington coboară din sfera teoriei și face chiar recomandări de politică practică. Statele-nucleu (SUA, Germania, China, Japonia, India, Rusia, Indonezia, Egipt, Iran și Brazilia) din fruntea diferitelor civilizații trebuie să se abțină de a interveni în conflictele din alte civilizații, pentru a evita războaie între civilizații. În al doilea rînd, în regiunile tulburi, unde civilizațiile se suprapun sau se ciocnesc între ele, statele-nucleu trebuie să inițieze medieri pentru a împiedica izbucnirea conflictelor, și în al treilea rând, popoarele tuturor civilizațiilor ar trebui să tindă la extinderea valorilor, instituțiilor și practicilor comune. Dat fiind că o lume multiculturală este inevitabilă, Huntington încheie demonstrația sa cu un apel cald la strângerea relațiilor euro-atlantice: „În ciocnirea dintre civilizații, Europa și America vor sta cot la cot sau vor atârna spânzurate separat.[1] În marea ciocnire, ciocnirea globală reală, între Civilizație și Barbarie, cele mai mari civilizații ale lumii, cu bogatele lor realizări în religie, artă, literatură, filosofie, știință, tehnologie, morală și compasiune vor sta cot la cot sau vor atârna spânzurate separat."

Mi se pare că una din observațiile cele mai interesante ale lui Huntington, de data aceasta surprinzând un fenomen real, privește relația dintre *Occidentalizare* și *Modernizare*, care este dialectică la fel ca întreaga viață internațională: „Inițial Occidentalizarea și Modernizarea sunt strâns legate, societățile neoccidentale absorbind elemente substanțiale ale culturii occidentale și efectuând un progres lent spre modernizare. Pe măsură însă ce crește ritmul modernizării, scade rata occidentalizării, iar cultura indigenă cunoaște o renaștere. Modernizarea ulterioară modifică atunci echilibrul de putere între Occident și societatea neoccidentală, impulsionează puterea și autoîncrederea acelei societăți, întărind angajamentul ei față de cultura indigenă." Într-adevăr, acest fenomen are loc în prezent în Turcia, unde succesele eco-

[1] Joc de cuvinte în engleză: *will hang together or hang separately*.

nomice stârnite de modernizare au pricinuit renașterea angajamentului față de Islam, precum și în Asia de Sud-Est, unde miracolul economic al modernizării producției a dat naștere la o recrudescență a neoconfucianismului și la formularea unor valori distincte și chiar opuse civilizației occidentale. Dar aceasta nu înseamnă că între aceste civilizații se va ajunge la război, chiar și pentru considerentul subliniat de William Pfaff: civilizațiile nu au guverne și armate, nici autorități care să declare război.

În genere, relațiile internaționale constituie sfera cea mai complexă a relațiilor sociale și de aceea nu există un singur factor – fie economicul sau lupta de clasă, cum susținea leninismul, fie cultura, religia, sau ideologia, cum susține Huntington – care să determine statele și națiunile să se comporte într-un anumit mod și să declare război. Totdeauna există mai mulți factori care concură la orientarea politicii externe a statelor și este datoria cercetătorului să identifice acești factori și să descopere care dintre ei se impune ca factor dominant în fiecare caz în parte.

NOTE

1. Konrad Lorenz, *On Aggression*, Harcourt, Brace, New York, 1966.

2. Walter Millis, *The Road to War*, 1914-1917, New York, 1953.

3. Kenneth Boulding, *Conflict and Defense*, Harper, New York, 1962.

4. Herbert Kelman, *International Behavior*, Holt, New York, 1965.

5. Johan Galtung, „Violence, Peace and Peace Research" în *Journal of Peace Research*, Oslo, nr. 3/1969, pp. 167-191.

6. Vezi S. Brucan, *The Dialectic of World Politics*, MacMillan, New York, 1978.

7. Istvan Kende, *Twenty Five Years of Local Wars*, Oslo, International Peace Research.

PARTEA A III-A
Viitorul Relațiilor Internaționale

Lumea Secolului XXI

Din cele mai vechi timpuri, filosofii s-au avântat în speculații cu privire la viitorul lumii și al societății umane. Funcția „oracolului" străbate întreaga istorie antică și, într-un anumit sens, Republica lui Platon poate fi considerată un model de „societate post-cetate", bazată pe o organizare mai bună a dominației aristocrației și pe o delimitare mai precisă a castelor; cam același lucru – aplicat de astă dată organizării capitaliste – îl preconizează în zilele noastre cei care prevestesc o „societate postindustrială". De aceea, pretenția unor viitorologi contemporani de a fi primii care explorează viitorul pe o bază științifică trebuie primită cu rezerva impusă de relativitatea cunoașterii și a dezvoltării metodologiei științifice în fiecare epocă istorică. S-ar putea foarte bine ca oamenii de știință ai secolului XXI să ajungă să privească cu anumită condescendență modelele „lumii anului 2000" sau ale „societăților postindustriale" construite de viitorologii din zilele noastre și, judecând după unele performanțe recente, se poate prezice cu certitudine o asemenea „valorificare a trecutului".

Dintotdeauna, imaginația umană s-a lansat cu pasiune în viitor; îndrăznețele proiecții ale lui Jules Verne au găsit confirmări nebănuite în transporturile rapide moderne și în zborurile cosmonauților spre Lună, iar celebrele „anticipări" ale lui H.G. Wells

au făcut din autorul lor unul dintre fondatorii previziunii tehnologice, atât de prețuită și de rentabilă în zilele noastre.

Precizia cu care au fost calculate zborurile cosmice spre cele mai îndepărtate planete a uimit omul zilelor noastre. Adevărul este că funcția predictivă în științele sociale suferă o mare întârziere în raport cu științele exacte din cauza complexității vieții sociale și relativității procesului de cunoaștere (inhibat de numeroase dependențe sociale și subiective).

Și totuși, prospectarea mai sistematică și mai concretă a viitorului societății și lumii se impune în zilele noastre ca o *comandă socială presantă*. Dacă în secolul trecut ritmul relativ lent al evoluției științei, tehnicii și transformărilor sociale nu punea o asemenea sarcină în fața științei, în epoca contemporană revoluția științifico-tehnică a accelerat viteza tuturor activităților umane de o asemenea manieră, încât este pusă la grea încercare însăși capacitatea omului, a instituțiilor sociale și a relațiilor între națiuni de a se adapta acestui ritm vertiginos. În ultimul secol, viteza comunicațiilor a sporit de 10 ori, viteza călătoriilor de 10 ori, mânuirea informațiilor de 10 ori, priceperea de a vindeca bolile de 10 ori, iar ritmul de creștere a populației de 70 de ori în comparație cu mileniul trecut.(1) În numai trei decenii, țările cele mai avansate industrial și tehnologic au intrat în era avioanelor supersonice, a rachetelor și a sateliților artificiali, a bombei nucleare și a terorii nucleare, a automatizării și electronicii, a crizei urbane și a poluării mediului ambiant.

În condițiile când informațiile au devenit universale și comunicațiile instantanee, deciziile politice luate astăzi trebuie să fie concepute în vederea zilei de mâine. În politica internațională, schimbările devin atât de rapide, încât decizii care țin seama doar de conjunctura momentului pot fi deja perimate atunci când sunt anunțate. Cunoașterea viitorului imediat a devenit o condiție a procesului decizional, iar cunoașterea viitorului mai îndepărtat o premisă a oricărei planificări judicioase.

Ritmul cu care se succed evenimentele este însă numai o latură a comenzii sociale. Asupra generațiilor prezente apasă o

răspundere istorică privind însuși *viitorul omenirii*. Forțele uluitoare scăpate din această modernă cutie a Pandorei – revoluția în știință și tehnică – sunt *ambivalente;* ele pot genera progres, dar pot săvârși totodată distrugeri, ele pot deschide omenirii zări luminoase, dar pot fi instrumente cinice ale terorii, dominației, sufocării; ele pot contribui la zidirea unei civilizații cu totul noi. Pentru prima dată în istorie, omul a dobândit puterea să comită acte de asemenea natură și dimensiune, încât să pună în cauză însăși supraviețuirea speciei umane. Decizii luate astăzi se pot dovedi ireversibile mâine. Efectul lor trebuie cunoscut înaintea deciziei. Trebuie să cunoaștem viitorul pentru a ști ce să facem în prezent.

1. Modele globale. Orizontul prospectării lumii s-a stabilizat în perioada postbelică la anul 2000, definind oarecum limita capacităților științifice contemporane. Un mare număr de institute de cercetare și societăți futurologice precum și o serie de studii publicate exprimă predilecția pentru acest orizont: Mankind 2000; Commision for the Year 2000; Europa 2000; Zukunft 2000 etc.

Proliferarea extraordinară a cercetărilor și literaturii prospective pe care a cunoscut-o Occidentul în ultimele decenii a atins asemenea proporții, încât a devenit o temă favorită a confruntării din lumea contemporană.

Forma științifică pe care a adoptat-o previziunea la nivel mondial o constituie *modelele globale.* Ea corespunde globalizării în epoca noastră a unui mare număr de activități umane și, ca rezultat, apariției problemelor globale. Pe de altă parte, dezvoltarea metodologiei științifice moderne bazate pe cibernetică, pe teoria sistemelor și pe computere permite să se opereze în mod eficient cu asemenea modele hipercomplexe cum este lumea noastră.

Unul din pionierii modelării globale este J. Forrester (2), care, pornind de la premisa că sistemele complexe, cum este lumea, au un comportament propriu, diferit de cel pe care-l anticipăm pe baza bunului nostru simț sau al raționamentelor logice,

a elaborat un „model dinamic" care a fost aplicat de colaboratorii săi în celebra carte *Limitele creșterii*. În această lucrare, modelul lumii viitoare este construit pe baza a cinci variabile: populație, resurse naturale, investiții capitale în agricultură, investiții în industrie și poluare.(3) Extrapolarea acestor variabile i-a dus pe autori la prezicerea prăbușirii lumii la începutul secolului XXI, dacă bineînțeles nu se iau măsurile propuse de ei.

Modelul Forrester-Meadows a fost pe bună dreptate criticat pentru reducerea lumii la parametri fizici și economici, ca și pentru tratarea planetei ca un tot omogen în resurse, bogăție, capacitate tehnică și putere.

Într-adevăr, dacă este adevărat că un model nu trebuie să cuprindă toate proprietățile și comportările obiectului real, cele esențiale nu pot să lipsească. Cu alte cuvinte, trebuie să cuprindă acele elemente care fac lumea să funcționeze ca un sistem și deci neapărat forțele sociale și politice. Dacă existența socială, condițiile fizice și economice, sunt fundamentale în construirea unui model al lumii, fără forțele sociale și politice, cu conștiința, voința și deciziile lor, care afectează factorii fizici și economici, modelul este lipsit de viață, este mort. Pentru a ilustra doar un caz – cum poți aprecia impactul și evoluția resurselor naturale, să zicem petrolul, fără a ține cont de embargoul arab și de deciziile OPEC? Iar investițiile în industrie și agricultură – nu sunt oare dependente de forțele sociale și de deciziile politice?

Vorbind despre variabilele care trebuie să intre în construcția unui model global, să ne referim la modelele în care rolul decisiv este atribuit *tehnologiei*.

În lucrarea *Anul 2000* a lui Herman Kahn ni se spune că epoca electronicii, computerelor și automatizării, cibernetica și prelucrarea informațiilor vor face ca tehnologia anilor '40 și '50 să arate ca modelul T (primul tip de automobil) de la începutul secolului.(4)

Cu toate acestea, autorii își asigură binefăcătorii că „businessmenii vor continua să fie ocupați cu afacerile lor, dar problemele de finanțe, investiții, producție, vânzare și distribuție, care au

constituit griji dominante pentru atâția americani și europeni, vor pierde probabil ca pondere".(5) Cu alte cuvinte, se vor încheia afaceri bănoase, dar fără bătaie de cap, un fel de businessopia!

Pe planul relațiilor internaționale, Kahn prezicea o „lume standard" cu zece puteri majore, între care două superputeri – SUA și URSS – cinci mari puteri, Japonia, Germania occidentală, Franța, China și Anglia, și trei puteri intermediare, Canada, Italia și India, precum și circa 120 de țări mici și mijloci. El n-a prevăzut prăbușirea URSS.

Un alt autor care se închină zeului tehnologiei, Z. Brzezinski, declară în Introducerea cărții sale că țările industriale, în frunte cu SUA, „păsesc într-o eră în care tehnologia și în special electronica (de unde neologismul *tehnotronică* pe care l-am format) devin principalii factori de schimbare socială, modificând moravurile, structura și aspectul general al societății".(6) La capătul călătoriei în viitor prin care ne conduce autorul, vom constata că, în pofida cutezătoarei promisiuni din Introducere, structura socială a Americii nu va avea de suferit modificări radicale, iar în ce privește „a treia revoluție americană", ea depinde de capacitatea democrației liberale americane de a o înțelege și a-i da sens. Cum ar spune Caragiale: să se modifice, dar nu prin părțile esențiale!

Pe plan mondial, revoluția tehnotronică „nu va putea suprima rivalitatea nucleară dintre SUA și URSS, care va rămâne axa puterii militare mondiale".(7) Aici s-a înșelat și Brzezinski.

Este interesant faptul că și proiecțiile catastrofice ale modelului Forrester-Meadows țin să precizeze că, în timp ce toate dezastrele posibile vor lovi elementele sistemului mondial, așa-numitul „sistem populație-capital" va rămâne intact printre ruine.

Deși „schimbarea tehnologică" este expresia favorită a acestor autori, o analiză mai atentă va releva că această concesie tactică este totdeauna subordonată scopului strategic al „salvării sistemului". Proiecțiile lor în viitor sunt *lungi în privința schimbărilor tehnologice și scurte în privința schimbărilor sociale.* Conservatorismul ideologic reduce prospectarea socială la un nou

mod de a menține *statu-quo*-ul, ceea ce i-a atras denumirea de *establishment futurology.*

Categoriile sociale cu care operăm astăzi – clase, națiuni, state, putere etc. – sunt menite să dispară într-un viitor depărtat după ce-și vor îndeplini misiunea istorică, iar faptul că ele se manifestă cu o forță deosebită în viața socială și internațională contemporană (cazul națiunii) sau cunosc o proliferare și dimensiune disproporționată (cazul statului) nu trebuie să ne facă să uităm legea internă a mișcării dialectice, potrivit căreia fenomenele istorice sunt sortite să piară ca urmare a propriei dezvoltări. Imperiul roman a început să se dezintegreze în momentul când se afla la apogeul puterii sale, iar Hitler a început să piardă teren când ocupase cam jumătate din Europa.

O serie de modele globale din anii '70 s-au axat pe problematica dezvoltării și a strategiei. Înainte de a ne ocupa de ele, să menționăm totuși că modelul Forrester-Meadows, în pofida lipsurilor sale, are meritul de a fi atras atenția asupra faptului că trăim pe o planetă cu resurse limitate și că trebuie păstrat un echilibru ecologic. El a fost urmat de modelul Mesarovic-Pestel, care a împărțit lumea în zece regiuni și a tratat astfel problematica mondială lansată de Clubul de la Roma într-un mod mai flexibil și mai adecvat.

Abordând problema oarecum asemănător, W. Leontief a introdus metode matematice și statistice în acest domeniu, elaborând criterii mai precise de măsurare a dezvoltării economice.(9) Pornind de la celălalt capăt al spectrului, modelul Bariloche a adus în dezbatere o perspectivă a lumii a treia în chestiunea strategiei dezvoltării. Accentul a fost mutat pe schimbări sociale și politice.(10) Sub egida Universității ONU, Johan Galtung a condus un proiect de cercetare (GIPD) a indicatorilor dezvoltării, concentrându-se asupa *omului* și necesităților sale fundamentale, materiale și spirituale. În același timp, Raportul RIO (la care am participat), sub conducerea lui Jan Tinbergen, elabora un model economic global al dezvoltării, trăgând concluzia că noua ordine va afecta nu numai economia internațională, ci și structura mon-

dială a puterii.(11) Trebuie desigur menționat aici că un număr de autori individuali au adus contribuții teoretice și mai ales metodologice la acest nou domeniu de cercetare.(12)

Recapitulând toate aceste modele și contribuții, constatăm că s-a acumulat un material enorm care permite ca problematica modelării globale să fie atacată într-un mod mai cutezător. Pentru început, trebuie să facem față celei mai serioase critici aduse modelării lumii și anume lipsa unei teorii cu privire la structura și funcționarea sistemului care este modelat.

Sunt de acord cu concluzia competentă a lui Harold Guetzkov la sfârșitul unui inventar complet al modelelor globale: domeniul a fost dominat până acum de două grupuri: (1) economiști-econometriști și ingineri de sisteme; și (2) constructorii de modele globale au ignorat teoriile și informațiile politice.(12)

După părerea noastră, până la urmă va trebui să ajungem la modele globale integrate, care să reunească într-un efort multidisciplinar ingineria economică cu politica mondială. Aceasta se impune nu numai în planul teoretic, ci și în practica socială.

Toate modelele globale din prima categorie arată că, pentru a evita consecințele nedorite pe care le va avea atingerea limitelor fizice ale planetei noastre și pentru a depăși eternul „decalaj crescând" al dezvoltării economice, singura soluție rezidă în schimbări sociale și politice. Dar cum se produc schimbările sociale și politice la nivel global?

2. Metoda sistemului mondial. O abordare viitorologică mai fertilă este cea care privește evoluția sistemului economic mondial într-o perspectivă îndelungată (*de longue durée*) de tipul ciclului Kondratief de 25-30 de ani și anticipează cursul evenimentelor sociale și politice pe această bază.

Principalul teoretician al sistemului mondial este Immanuel Wallerstein, fondator al acestei școli de gândire cu mare impact în universitățile americane.(13)

Într-o carte apărută în SUA în 1982, *Dinamica crizei globale*, patru autori, adepți ai teoriei sistemului mondial, pornesc în ana-

liza lor de la un șir de păreri comune: (1) există un tot social care se numește economia capitalistă mondială, care s-a născut cu mult timp înainte și s-a extins istoricește de la locul ei european de baștină asupra întregii lumi; (2) nu putem face o analiză inteligentă a diferitelor state luate separat fără a plasa viața lor internă în contextul economiei mondiale; (3) în pofida tăriei politice fără precedent a clasei muncitoare mondiale și a țărilor periferice, practica și teoria mișcării socialiste mondiale se află în impas; (4) hegemonia SUA se află în declin; și (5) criza nu se reduce la rivalitatea dintre SUA și URSS sau la centrul sistemului, adică Occidentul; ea este mondială și integrală și trebuie analizată ca atare.(14)

Este simptomatic că deși toți patru pornesc de la acest set de vederi comune, ei nu ajung la concluzii identice, nici în privința viitorului apropiat, nici a celui mai depărtat.

Nu poți detecta nici măcar o linie divergentă continuă între cei patru.

Să ilustrăm aceasta cu câteva prognoze din carte. Dacă patru concură în ideea că axa Washington-Tokio-Beijing a devenit destul de solidă și va continua să se cristalizeze, Amin, Frank și Wallerstein cred că împotriva acestei axe se va forma o coaliție Bonn-Paris-Moscova, o axă a „destinderii" care se poate cristaliza mai curând decât se crede. Arrighi se îndoiește de aceasta și prevede în schimb o Europă Occidentală îndreptându-se spre neutralitate. Cred că de astă dată cei patru teoreticieni ai sistemului mondial au căzut în cealaltă extremă; subaprecierea factorilor interni în formarea politicii externe, care au și dus la schimbările din Europa de Est.

Samir Amin consideră decuplarea (de economia capitalistă mondială) ca o strategie a țărilor în curs de dezvoltare. Frank și Wallerstein sunt în dezacord cu aceasta, susținând că decuplarea n-a funcționat niciodată; de fapt, statele decuplate au fost într-un fel sau altul reintegrate în sistemul capitalist mondial, pricinuind decepție în mișcarea socialistă.

Wallerstein subliniază că decuplarea a fost posibilă numai în cazul unor țări mari ca URSS și China.

După o lectură atentă a celor patru studii și a prognozelor respective cu privire la dezvoltările mondiale, am ajuns la concluzia că un obiect supercomplex de studiu cum este sistemul mondial cere mai mult decât orice o metodologie adecvată, într-un cuvânt un *model analitic*. Într-adevăr, ținând seama de multitudinea actorilor, factorilor și variabilelor care intră în formarea sistemului mondial și de complexitatea proceselor într-o sferă globală cu atâtea nivele interdependente, este esențial ca cercetătorul să aibă un număr de puncte de reper ca să nu se rătăcească.

Sunt perfect conștient de riscurile unei asemenea tentative cutezătoare. Dar prea adesea complexitatea a constituit pentru teoreticienii internaționali o scuză pentru a nu identifica elemente esențiale ale sistemului mondial. Ei se simt mai confortabil când adună tot felul de actori și factori, grijulii să nu scape vreunul, deși această muncă de colecționar îl ajută prea puțin pe cercetător să-și găsească drumul în acest labirint.

Modelul nostru atacă problema din perspectiva formării deciziilor al căror efect este mondial. Deci un model al politicii mondiale.

3. Un model pentru prognoza mondială. Modelul de analiză a politicii mondiale pe care-l propun se bazează pe un sistem de patru forțe motrice aflate în continuă interacțiune. Fiecare din ele, separat sau în combinație, acționează asupra diferitelor subsisteme ale lumii, în special asupra statelor naționale, deși nu cu aceeași intensitate și tărie de-a lungul timpului.

1. *Presiunea tehnologiei moderne și a interdependenței*, ca formă specifică a modului în care forțele de producție ce emană din societățile naționale operează în politica mondială.

2. MODEL ANALITIC AL DINAMICII POLITICII MONDIALE

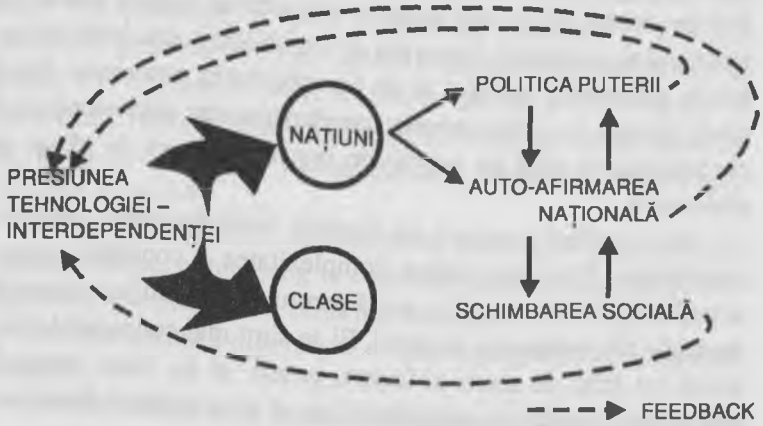

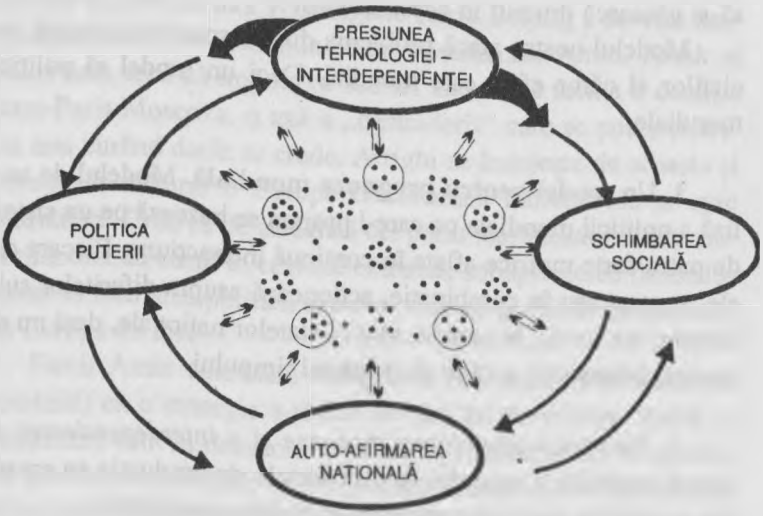

2. *Politica puterii*, care îmbracă forma principală a rivalității dintre marile puteri, pentru influență și dominație mondială; la originea ei se află inegalitatea dintre state naționale, ca mărime, putere, bogăție și nivel de dezvoltare, îndrituind țările puternice și bogate să influențeze și să le exploateze pe cele slabe și sărace.

3. *Autoafirmarea națională* este riposta țărilor mici și sărace împotriva politicii și structurilor de dominație și exploatare construite în sistemul interstatal.

4. *Schimbarea socială*, deși esențialmente un fenomen intern, poate afecta în mod serios relațiile internaționale dacă se extinde pe o suprafață destul de mare sau într-o regiune de importanță strategică.

Am preferat termenul englez *social change* (schimbare socială), deoarece în societatea contemporană nu mai există o clasă socială care să fie exploatată și oprimată în asemenea grad, încât să dorească răsturnarea sistemului prin forță, prin revoluție. Există națiuni sărace, dar asta este altă problemă.

Pe scurt, consider că jocul dintre aceste forțe (ciocniri sau combinații) produce dinamica politicii mondiale. Toate patru sunt forțe independente, fiecare având mișcarea ei proprie; sunt totdeauna obiective, în sensul că acționează indiferent dacă ne place sau nu, dacă ținem seama de ele sau nu.

Tehnologia modernă este principala forță care acționează în direcția unei lumi mai compacte și mai interdependente, făcându-și simțit impactul atât asupra relațiilor de clasă în interiorul societății, ca o mașină puternică a *schimbării sociale*, cât și asupra relațiilor dintre națiuni, sub două aspecte: *politica puterii* și riposta ei, *autoafirmarea națională*. Așa operează schematic politica mondială.

Îmi dau seama că acest model analitic nu cuprinde toate variabilele sistemului mondial. Nici nu este necesar. Modelul este menit să servească analizei politicii mondiale și de aceea am ales

acele seturi de variabile a căror acțiune este plină de consecințe. De altfel susțin că și alte variabile pot fi incluse în cadrul operativ al unuia sau altuia dintre cele patru și subordonate jocului acestora. De exemplu, în modelul nostru investițiile capitale sau resursele naturale pot fi privite ca variabile ale forțelor de producție sau ale tehnologiei moderne. Ideologia și sistemul social pot fi trecute la capitolul schimbări sociale. De fapt tocmai sub forma acestor patru categorii principale influențează variabilele menționate politica mondială; luate în mod separat, ele au consecințe infime în politica mondială și nu ajung niciodată să aibă o mișcare proprie. Pe de altă parte, faptul că avem de-a face cu seturi de variabile contribuie la flexibilitatea modelului.

Anticipez că cercetări persistente pe această linie vor duce la o identificare mai precisă a acelor variabile cu care se va putea construi un model al politicii mondiale bazat pe relații de cauzalitate și pe o structură proprie. Un asemenea model va trebui să depășească stadiul actual, în care variabilele social-politice nu pot fi măsurate și deci nu pot fi integrate în modele matematice.

Deocamdată să ne oprim mai atent asupra celor patru seturi de variabile ale politicii mondiale.

Tehnologia modernă constituie principala forță care exercită presiuni în direcția formării unei lumi mai restrânse, în care părțile sau subsistemele sunt silite să interacționeze din ce în ce mai intens, depășind frontiere teritoriale, economii naționale și sisteme decizionale. Dar așa cum am mai arătat, tehnologia nu are acces direct în politică, ci acționează prin intermediul categoriilor sociale – clase, grupuri sociale, națiune și naționalități.

Presiunea tehnologiei și interdependenței împinge neîncetat lucrurile spre o lume uniformă, a cărei mișcare de autoreglare nu va mai fi întreruptă de deciziile statelor.

Dar atât contradicțiile de clasă și conflictele din sânul societății, cât și rivalitățile dintre națiuni (măsuri protecționiste, crize monetare, embargo petrolier și ostilități militare) pun obstacole serioase în calea mișcării tehnologiei. Este într-adevăr o mare discrepanță între ceea ce este posibil ca uniformizare tehnologică

în lumea contemporană și diviziunile naționale sau antagoniste de clasă care o fragmentează. Sateliții artificiali ar putea transmite același program de televiziune pe întreg globul, dar rivalități naționale și considerente ideologice-religioase se opun.

Politica puterii, așa cum arătam anterior, rămâne un factor important în politica mondială atât timp cât există discrepanțe între state, ca mărime, putere, bogăție și nivel de dezvoltare.

În materie de mărime și putere, Statele Unite dețin o poziție predominantă în raport cu celelalte mari puteri, pe care au consolidat-o cu alianțe și coaliții pe tot globul. Din fostul imperiu sovietic, a rămas în picioare ca putere cu ambiții internaționale doar Rusia.

Singurul ei atu îl constituie forța nucleară, dar situația ei economică și financiară este atât de slabă, încât cel puțin un deceniu va fi lipsită de capacitatea de a juca rolul de mare putere în politica mondială. În schimb, se afirmă ca centre de putere Japonia și Europa Occidentală, iar în cadrul acesteia din urmă, Germania. China, așa cum vom vedea, are un mare viitor.

Menționez toate acestea deoarece dinamica jocului global al puterii trebuie să fie atent urmărită atunci când se fac prognoze asupra viitorului relațiilor internaționale.

Ambițiile hegemonice devin mai puternice și mai disperate pe măsură ce noile forțe istorice asaltează vechea structură mondială a puterii.

Autoafirmarea națională este esențialmente contra-acțiunea țărilor mici, slabe și sărace împotriva dominației și exploatării – este cealaltă față a politicii internaționale rezultând din inegalitatea dintre națiuni. Deși nu reprezintă puterea în sensul tradițional al cuvântului, renașterea națională a produs o contraforță efectivă în fața politicii de dominație și dictat. Forța ei vitală decurge din pornirea țărilor mici și sărace de a se elibera de orice formă de dominație și exploatare și din voința lor de a-și împlini vocația lor economică și culturală atâta vreme oprimată și împiedicată să se afirme.

Mișcarea național-eliberatoare a și dărâmat trufașe imperii coloniale și a demonstrat capacitatea de a rezista în fața celor mai moderne armate occidentale. Noile state fac eforturi de a consolida independența lor economică, politică și culturală. Strigătul lor de luptă este dezvoltarea și, în măsura în care reușesc să-și organizeze forțele și să elaboreze o strategie comună, țările în curs de dezvoltare pot deveni un important agent al schimbării în politica mondială.

Structura mondială a inegalității și exploatării are atât dimensiuni economico-culturale, cât și politico-militare. Un control formidabil al produselor culturale, al mijloacelor de comunicație și informare, precum și al instrumentelor de violență și putere militară este menit să reînvigoreze sistemul de dominație economică bazat pe o diviziune internațională a muncii stabilită de secole prin expansiunea capitalismului. În centrul acestor structuri de dominație se află posesia armelor nucleare și manipularea pericolului nuclear. În acest context general trebuie privită lupta pentru afirmare națională a țărilor mici și sărace.

Pe acest fundal politic mondial s-a manifestat totodată lupta unor mari puteri împotriva tendinței celor două superputeri de a-și asigura monopolul strategic nuclear și al deciziilor supreme în privința păcii și războiului, iar între acestea se află China. De atunci, țările mici și mijlocii tind de asemenea să se afirme în politica internațională, promovând interesele lor naționale și cerând să joace un rol mai activ în soluționarea problemelor internaționale.

Schimbarea socială reprezintă o transformare radicală a structurilor economice, sociale și politice, cu scopul final de a aduce la putere noi forțe sociale. Schimbarea socială poate afecta politica mondială în două feluri: (a) ca fenomen intern, atunci când un nou regim revoluționar schimbă radical politica statului respectiv, producând o modificare în raportul de forțe pe plan internațional, și (b) ca obiect al unui conflict internațional, când puteri străine se implică în procesul revoluționar sau în războiul civil.

În istoria modernă, revoluțiile sau contrarevoluțiile au constituit mereu focarul unor conflicte internaționale. Ele au devenit sursa unor rivalități și alianțe internaționale menite fie a promova procesul revoluționar, fie a-l stăvili sau anihila.

După ce am definit cele patru seturi de variabile, să vedem acum care este dinamica modelului bazat pe ele.

Tehnologia modernă, prin tendința de a organiza producția la o scară cât mai largă, creează o lume din ce în ce mai strânsă, obligând subsistemele acesteia, în primul rând statele, să coopereze din ce în ce mai mult pentru a regla numeroasele activități umane care transcend hotarele și în ultimă instanță să le integreze în unități mai mari decât statul național.

Dar, din cauza contradicțiilor sociale din societate și a rivalității dintre națiuni, impulsul tehnologiei moderne nu operează ca o forță unidirecțională, ci ca o *mișcare contradictorie* care înaintează în zigzag. Efectul este un joc dialectic între factorii care tind spre diviziune și conflict, pe de o parte, și factorii care contribuie la coeziune și integrare. Cea mai bună ilustrare a acestei mișcări este istoria în spirală a Comunității Economice Europene: dacă în anii de expansiune economică rapidă și neîntreruptă în Europa Occidentală guvernele au reușit să creeze o uniune vamală și chiar o piață agricolă comună, ceea ce a dat naștere la o euforie și o dorință de uniune politică, greva generală din Franța lui mai 1968 a provocat un pas înapoi. Pentru a-și proteja economia debilitată, Franța a restabilit controlul asupra schimburilor și a impus taxe vamale la importuri. RFG și-a reevaluat marca și a luat măsuri de protecție a țăranilor germani împotriva produselor franceze competitive, urmare de măsuri ale altor guverne care puneau în primejdie însăși uniunea vamală de bază. De atunci, evoluția Pieței Comune a urmat mișcarea în zigzag.

În CAER, de asemenea, după încercarea lui Hrușciov de a integra economia membrilor printr-un plan unic, s-a stabilit ca cooperarea să aibă loc pe baza respectării suveranității naționale, iar proiectele de cooperare în producție cu corporații occidentale

au devenit mai numeroase decât proiectele regionale dintre membrii CAER.

Primele uniuni economice regionale au apărut în Europa, deoarece aici presiunea tehnologiei moderne a favorizat dezvoltarea unor rețele dense de comunicații și informații, transport și mișcări de persoane, în primul rând a unui intens schimb comercial și economic. Ulterior, asemenea uniuni economice au început să se înfiripe și în regiuni din alte continente: ASEAN în Asia de Sud-Est, ANDEAN în America Latină, ECOWAS în Africa de Vest etc. Deși criterii favorabile de geografie și ideologie comună sunt prevăzute în aceste regiuni, nivelul lor tehnologic scăzut nu a dus la rețele dense de comunicații și transport și nici la schimburi economice și mișcări de persoane prea intense între membrii lor. Să punctăm teoretic: un sistem regional devine integrat în măsura în care relațiile dintre membrii săi devin mai puternice decât relațiile membrilor cu actori din afara regiunii. În caz contrar, uniunea regională va fi manipulată mai mult sau mai puțin efectiv de puteri străine sau de capitalul internațional.

Megadirecțiile lumii secolului XXI

Modelul politicii mondiale este prin natura sa un sistem dinamic și ca atare, spre deosebire de școlile de gândire care caută armonia de interese între grupurile componente sau subsisteme și descoperă tendințe de stabilitate și echilibru în sistemul existent, acest model privește lumea în care trăim ca pe o entitate în care acționează deopotrivă conflicte de interese și tendințe spre instabilitate precum și cursul spre cooperare și integrare a subsistemelor sale. Este un model dialectic.

Studiul aprofundat al acestor tendințe contradictorii duce la concluzia că, cel puțin în prima parte a secolului XXI, se vor impune în politica mondială următoarele direcții principale, pe care le-am numit megadirecții (*megatrends*).

1. După înlăturarea competiției politico-militare dintre cele două superputeri, SUA și URSS, apare ca factor dominant în

politica mondială: rivalitatea economico-financiară dintre noile și vechile centre de putere.

2. Principalul câmp de bătălie devine piața mondială, iar obiectivul: cucerirea unei părți cât mai mari din piața mondială.

3. Are loc o deplasare a interesului – de la alianțe și baze militare spre formarea de comunități economice, blocuri și zone economice.

4. Deși scade ca intensitate și volum, cursa înarmărilor nu dispare; marile puteri continuă să-și mențină și să-și perfecționeze forța militară ca instrument al politicii lor, în timp ce numeroase țări mici și mijlocii fac eforturi speciale pentru a dobândi armament modern.

5. Tendința spre cooperare și integrare stimulată de noile tehnologii revoluționare, care transcend hotare naționale, impulsionează formarea unor uniuni mai largi decât statul național. Criterii geografice și ecologice determină procesul de integrare să înceapă pe o bază regională.

6. Tendința opusă spre competiție și conflict de interese dintre statele naționale generează în lumea întreagă un puternic curent de autodeterminare națională și de afirmare a identității naționale, ducând la mișcări de secesiune și independență. În subsidiar, are loc și o deșteptare a comunităților etnice în cadrul statelor multinaționale.

7. Mecanismul sistemului economic mondial funcționează astfel încât decalajul dintre statele industriale bogate și cele subdezvoltate și sărace crește în loc să scadă. Ia naștere o nouă diviziune internațională a muncii: societățile de Nord se computerizează și informatizează, în timp ce industriile cu forță de muncă intensivă și mare consum de materii prime și energie sunt construite sau mutate în Sud.

8. Lumea a treia se diferențiază: unele state fac saltul dezvoltării, în special în Pacific, dar grosul statelor continuă să se zbată în sărăcie și înapoiere.

a. De la alianțe militare la blocuri economice

Prăbușirea comunismului în URSS și în Europa de Est a constituit un adevărat cutremur pentru structura mondială a puterii, urmând ca aceasta din urmă să capete o nouă configurație. Ce fel de formă și cine va determina volumul și caracterul ei?

În euforia care a urmat victoriei fulgerătoare a Americii în Războiul Golfului, președintele Bush a lansat ideea unei noi ordini mondiale, căreia comentatorii europeni i-au și pus eticheta *Pax Americana*. Dar, chiar și faptul că vitejia armatei americane a trebuit să fie finanțată cu 37 de miliarde de dolari de regatele și șeicatele arabe și cu 17 miliarde de dolari de Germania și Japonia a demonstrat că Washingtonul nu mai dispune de puterea economico-financiară pentru a susține o poziție-hegemon în lumea de azi.

Propunerea franco-germană de a se constitui o forță militară de intervenție europeană în afara NATO este considerată ca o încercare de a scăpa de tutela americană, pe care președintele Mitterrand nici nu se mai jena să o proclame ca obiectiv al politicii franceze de „europenizare" a dispozitivului militar pe continent.

De fapt, o dată cu estomparea rivalității sovieto-americane și implicit a competiției politico-militare Est-Vest ca tip de conflict predominant pe arena internațională, s-a produs o deplasare a accentului în lupta pentru supremația mondială. La ordinea zilei nu mai sunt alianțele militare, care împânziseră lumea în perioada războiului rece, și nici competiția pentru bazele militare și poziții strategice în toate colțurile lumii, ci formarea unor blocuri economice, comunități economice sau zone regionale ale comerțului liber. Dinamica politicii mondiale operează ca un balansoar: când factorul politico-militar coboară, factorul economico-financiar urcă. Aceasta nu înseamnă că primul dispare din politica mondială sau că puterea militară și folosirea forței sau a amenințării cu forța încetează a mai juca vreun rol în politica externă a statelor. Dimpotrivă, marile puteri, care dispun de forțe militare semnifi-

cative, în special nucleare, vor continua să utilizeze acest atu ca instrument eficace în influențarea altor state și în rezolvarea problemelor internaționale potrivit intereselor lor. Statele Unite, tocmai pentru că și-au pierdut poziția dominantă pe piața mondială, caută să completeze această pierdere prin afirmarea supremației militare și a dependenței altor țări de „umbrela nucleară americană". De aici și eforturile extraordinare de a păstra NATO și de a-l adapta la noua situație internațională.

Oricum, amenințarea războiului nuclear s-a mai estompat și balansoarul rămâne înclinat spre factorul economic și tehnologic care domină acum jocul puterii pe arena internațională. Principalul câmp de bătălie a devenit *piața mondială*. Se poate spune că am ajuns la situația în care succesul în lupta pentru putere în lume nu se mai măsoară cu metrul cuceririlor teritoriale și cu numărul de bombe și rachete, ci cu *locul sau ponderea câștigate pe piața mondială*. Rusia ocupă un teritoriu imens și dispune de bombe și rachete aproape fără număr. Ei, și ce-i cu asta!? Influența ei în afacerile mondiale este minimă. În schimb, Japonia și Germania, care nu sunt nici măcar puteri nucleare, exercită o influență crescândă în treburile internaționale. În jurul celor trei centre de putere rămase în lumea capitalistă (Statele Unite, Europa Occidentală și Japonia) se formează blocuri economice, iar analiștii prevăd un „război economic" între acestea.

Într-adevăr, partea sau porțiunea cucerită pe piața mondială a devenit obiectivul principal, scopul politicii externe a marilor puteri. Iar piața mondială nu este un mediu de armonie și concordie, ci unul de competiție și conflicte de interese. De aceea, în locul unei noi ordini mondiale, asistăm la inițiative și activități febrile pentru formarea unor comunități economice integrate și a unor blocuri sau zone de comerț liber interregional.

În iunie 1992, la Toronto, Statele Unite, Canada și Mexic au căzut de acord să constituie Zona Nord-americană de Comerț Liber (NAFTA), o piață deschisă, fără tarife vamale, care va formaliza faptul că circa 70 la sută din comerțul Canadei și Mexicu-

lui merge spre SUA, stabilind reguli comune privind schimburile, investițiile, proprietatea intelectuală și rezolvarea disputelor. Este vorba de o piață cu 366 de milioane de oameni și o producție combinată de aproape 6,2 trilioane de dolari.

În Europa, CEE (12 țări membre) a semnat un acord cu EFTA (7 țări membre) pentru a stabili o piață mamut, Zona Economică Europeană, cu o populație de 380 de milioane, o producție globală de 6 trilioane de dolari și un teritoriu care se întinde de la Mediterana la Arctica. Ulterior, Uniunea Europeană a absorbit trei membri din EFTA (Austria, Finlanda, Suedia), constituind blocul economic cel mai compact din lume, deoarece comerțul exterior al celor 15 țări membre se desfășoară în proporție de 70 la sută în cadru european, în timp ce continentul nord-american absoarbe doar 26 la sută din comerțul exterior al SUA, iar Pacificul absoarbe numai 35 la sută din comerțul total al Japoniei.

O altă inițiativă surprinzătoare a venit din partea ministrului Economiei din Taiwan, care a propus ca Taiwanul, Hong-Kongul și Republica Populară Chineză să se constituie într-o „zonă economică de sine stătătoare". Interesantă este argumentarea lui: tehnologia și capitalul din Taiwan și Hong-Kong ar complimenta vastele resurse naturale și forța de muncă a Chinei, formând „o zonă industrială de prim rang în competiția ce are loc pe piețele mondiale".

În sfârșit, a avut loc la Seul o conferință a organizației *Cooperarea Economică în Asia și Pacific*, la nivelul miniștrilor de Externe și de Comerț Exterior, la care a participat pentru prima dată și China. Aceasta a fost tema conferinței internaționale care s-a desfășurat la Seul între 4 și 5 noiembrie 1992, invitați fiind economiști și politologi din numeroase țări.

În comunicarea mea, am susținut că, într-un moment în care competiția pe piața mondială a devenit atât de ascuțită și de agresivă, reacția naturală aproape instinctivă a națiunilor implicate este aceea de a stabili un dispozitiv strategic în care (aidoma alianțelor militare) să se simtă mai sigure de sine, adică o piață proprie

menită a le încredința că, orice se va întâmpla pe piața mondială, va exista totdeauna un refugiu sigur pentru exporturile lor.

Din punct de vedere științific, formarea blocurilor sau zonelor economice este rezultatul a două tendințe majore pe arena internațională, care, potrivit unei trăsături specifice relațiilor internaționale, sunt contradictorii, se ciocnesc cap în cap: pe de o parte, *competiția și conflictul de interese* dintre state și grupuri de state în lupta pentru cucerirea unei porțiuni cât mai mari pe piața mondială; pe de altă parte, tendința spre *cooperare și integrare* impulsionată de noile tehnologii revoluționare. În mod special, comunicațiile globale și transporturile supersonice, care depășesc hotarele naționale, presează guvernele să formeze comunități sau blocuri mai largi decât statul național. Nu întâmplător, asemenea comunități sau blocuri au fost inițiate în primul rând în statele industriale cele mai dezvoltate.

Dar lumea noastră nu este un cosmos tehnic uniform, ci mai curând o entitate eterogenă compusă dintr-o mare diversitate de state, culturi, religii și ideologii, care nu pot fi eliminate peste noapte. De aceea, efectul tehnologiei moderne nu operează cu forța unei mișcări *unidirecționale*, ci mai curând ca o mișcare *dualistă și contradictorie*, dând naștere la un joc dialectic între factorii care împing spre integrare și cei care generează conflict. Ciocnirea dintre acești factori apare în toate negocierile care preced formarea comunicaților și blocurilor economice. Istoria Comunității Economice Europene a fost marcată de momente de entuziasm și optimism privind integrarea economică și chiar politică, urmate de regulă de certuri și ciocniri privind importurile agricole, unificarea monetară, chiar politica externă și participarea la Războiul Golfului. Ambele tendințe se fac resimțite și azi.

De aceea, procesul de integrare, inclusiv formarea blocurilor economice, este caracterizat de progrese și regrese, avansuri și retrageri, factorii geografici și ecologici determinând acest proces să ia mai întâi o formă *regională*, urmată probabil de una *continentală*, și numai într-un viitor foarte depărtat să atingă forma

globală. Dar fiecare din aceste etape va fi marcată de competiție și conflict între comunitățile sau blocurile existente.

Celebrul economist american Lester Thurow, laureat al premiului Nobel, spunea: „Este imposibil să sari de la economii naționale la economia globală într-un singur salt. Firesc este să treci mai întâi la economii regionale și numai după aceea, poate peste 50 de ani, să ajungem la global. În practică, preciza el, aceasta înseamnă că va fi mai mult comerț liber în cadrul regiunii și mai puțin între regiuni."

Discuția s-a axat pe „triada" America de Nord, Europa, Asia, bazată pe premisa furnizată de experiența istorică a organizării noilor formațiuni în jurul centrelor de putere rămase în competiție după eliminarea din joc a URSS, adică SUA, Europa Occidentală și Japonia.

Mai mulți vorbitori au subliniat că CEE a luat naștere ca o reacție la dominația Americii pe piața mondială în anii '50 și '60 iar unul dintre ei a remarcat că încercarea Washingtonului de a întrona Pax America drept o nouă ordine mondială după Războiul Golfului a accelerat mișcarea de integrare a CEE și EFTA în Europa.

Aici merită citată aprecierea lui Lester Thurow: „Europa se află în fruntea mișcării, constituind o casă europeană așa cum n-a existat de 2000 de ani, deoarece așa-i dictează interesele. Iar cine controlează piața cea mai largă va dicta și regulile jocului pe piața mondială. America a dictat aceste reguli în ultimii 50 de ani, deoarece ea controla piața mondială; în următorii 50 de ani, Europa va dicta aceste reguli, deoarece controlează cea mai largă piață." Prognoza lui Thurow a fost serios contestată. Alții au argumentat că polarizarea, atât în America de Nord, cât și în Europa, este motivată în primul rând de nevoia de a stăvili asaltul produselor Japoniei pe cele două piețe. Iar economiștii asiatici au replicat că formarea Zonei Nord-americane de Comerț Liber, precum și presiunea Washingtonului de a fi inclus în orice formă de bloc Asiatic sau Pacific urmăresc restabilirea rolului dominant al

Americii în comerțul mondial. Este adevărat că administrația Bush dispunea de argumente convingătoare în acest sens, anume că atât Japonia, cât și țări ca Taiwan și Coreea de Sud depind în cel mai înalt grad de piața americană și, în general, comerțul total dintre America de Nord și Asia este cel mai larg din lume (363 miliarde dolari, față de numai 265 miliarde dolari între Asia și Europa). Dar este tot atât de adevărat că în ultimii ani schimburile Europa-Asia au crescut de două ori mai mult decât cele dintre America de Nord și Asia, iar integrarea europeană va menține și probabil va mări decalajul.

Oricum, a reieșit destul de clar că problema constituirii unei zone economice (de bloc nici nu poate fi vorba) în Asia sau Pacific este mult mai complicată decât în Europa sau America de Nord. Pare evident că Japonia nu-și poate permite luxul de a organiza o asemenea zonă fără America, atât timp cât surplusul ei în schimburile cu SUA rămâne de ordinul a zeci de miliarde de dolari, pentru a nu mai vorbi de dependența strategico-militară față de Washington. Dependența de piața americană este egal de importantă pentru Coreea de Sud și Taiwan, ceea ce complică formarea unei zone economice în Pacific fără SUA.

b. Dedesubturile comerțului internațional liber

Când primul-ministru al Malaieziei, Mahatir Mahomed, a propus formarea unui Grup Economic al Asiei de Sud-Est pentru „a vorbi cu o singură voce Americii de Nord și Europei Occidentale în chestiuni de comerț", Washingtonul s-a alarmat că se formează o zonă economică fără America. De aceea, președintele Clinton a luat inițiativa de a-i invita la Seattle pe toți liderii țărilor din Pacific pentru a forma o zonă de comerț liber mai largă, care să includă și SUA, zonă care s-a creat în 1994 la Jakarta. Pentru a atenua temerile asiaticilor, administrația Clinton a propus o desființare treptată a tarifelor și barierelor vamale care să intre în vigoare în anul 2010, iar pentru țări subdezvoltate, ca Indonezia, mai târziu.

Economiștii și-au pus însă întrebarea cum va funcționa comerțul liber între o țară cu înaltă productivitate și bogăție ca SUA și țări subdezvoltate. Cazul Mexicului este elocvent. În 1994 a intrat în vigoare NAFTA și scriitorul mexican Carlos Fuentes descrie evenimentele: Importurile mexicane au crescut într-o măsură atât de covârșitoare, încât numai intrările de capital străin puteau echilibra balanța de plăți. Dar grosul capitalului american a mers spre operații de bursă și speculă, numai 20 la sută spre producție. Rezervele de dolari mexicane au căzut brusc de la 36 de miliarde de dolari la 6 și, cu o monedă (peso) mult supraevaluată față de dolar, crahul financiar din 20 decembrie a devenit inevitabil. Pesoul a fost devalorizat, pierzând 40% din valoare. Președintele Ernesto Zedillo a lansat un program de salvare: limitarea importurilor, stimularea exportului, tăierea la sânge a cheltuielilor sociale și privatizarea unor bunuri de stat; porturi, aeroporturi, căi ferate și marea companie de telefoane. Pentru a sprijini programul, a obținut o linie de credit de 18 miliarde de dolari de la bănci americane, europene și japoneze. Dar neîncrederea în peso a continuat și atunci președintele Clinton, pentru a salva economia mexicană, dar și plasamentele americane de capital, a organizat un nou credit de 45 miliarde de dolari, care urmează a fi garantat cu principala bogăție mexicană – compania petrolieră PEMEX. În senatul mexican au răsunat voci de protest, petrolul fiind socotit ca patrimoniu. Senatorul conservator Jose Angel Concello a declarat: „Cele 7 surori care controlează petrolul mondial, între care Exxon, British Petroleum și Texaco, exaltă probabil de bucurie că au pus mâna și pe petrolul mexican." S-ar putea ca încrederea investitorilor străini să fie restabilită, dar Mexicanul are de plătit în 1995 dobânzi de 9 miliarde de dolari pentru datoria externă de 100 de miliarde de dolari care acum se va dubla. Și când te gândești că la Summit-ul de la Miami „modelul mexican" a fost lăudat pentru politica sa liberală, iar țările latino-americane invitate să-i urmeze exemplul. Acum, în toate capitalele latino-americane economiștii discută cum să evite nenorocirile care s-au abătut asupra Mexicului. Din fericire, până în

2005, când zona de comerț liber urmează să intre în vigoare, mai este timp.

La această nouă strategie americană pe piața mondială se adaugă o nouă fază în controlarea comerțului internațional, marcată de crearea Organizației Mondiale a Comerțului. Ambele se desfășoară sub egida comerțului internațional liber. Dar, într-o lume în care există mari discrepanțe între state în materie de dezvoltare economică, nivel tehnologic și bogăție, principiul comerțului liber trebuie adaptat realităților contemporane.

La 1 ianuarie 1995 a luat ființă Organizația Comerțului Mondial, succesoarea GATT (Acordul General pentru Tarife și Comerț), având drept sarcină supravegherea schimburilor libere pe piața mondială a mărfurilor, serviciilor, capitalului și muncii, potrivit unor reguli stabilite. În lunile care au precedat înființarea OCM au avut loc cele două mari conferințe la nivel înalt pentru crearea unor zone ale comerțului liber, menționate mai sus. Se pune o întrebare legitimă: de ce este nevoie să se creeze zone regionale, din moment ce vom avea o organizație menită să asigure funcționarea comerțului liber pe întreg mapamondul?

Principiul comerțului internațional liber a fost aprig disputat încă de pe vremea lui Adam Smith, când acest comerț constituia apanajul unui club exclusiv al câtorva state europene. În discuția care a urmat, s-a demonstrat că schimburi libere erau posibile numai între țări cu o productivitate și un cost al producției relativ egale, altfel țara mai productivă, cu mărfuri la un preț mai scăzut, va acapara piața țărilor mai slabe din acest punct de vedere. A apărut și noțiunea „infant industry" – tinere industrii, care trebuie protejate prin tarife vamale până când sunt în stare să țină piept concurenților mai puternici.

Pe arena internațională, principiul libertății comerciale a fost promovat în forță de către Statele Unite prin celebra „Open-door-policy", care preconiza deschiderea porților țărilor din Pacific în fața mărfurilor sale și a capitalului american. Era forma cea mai agresivă a asaltului comercial pornit din centrul sistemului economiei mondiale asupra țărilor de la periferia sistemului. Este un

sistem ierarhic, în care țările puternic industrializate dețin o poziție de comandă care le permite să dicteze regulile jocului pe piața mondială. Pentru ca un asemenea sistem să funcționeze este nevoie de instituții mondiale cu rol regulator. După cel de-al doilea război mondial, America, puterea economică și financiară supremă a lumii, a inițiat crearea Fondului Monetar Internațional și a Băncii Mondiale, pentru reglarea sistemului monetar și financiar, iar pentru reglementarea comerțului internațional, GATT. Ulterior numărul membrilor GATT a crescut de la 23 la peste 100, dar reducerile tarifelor vamale practicate de GATT favorizau țările industriale dezvoltate. De aceea, în anii '60, când noile state independente ale lumii a treia se aflau în ofensivă, au creat organizația UNCTAD, ca replică la GATT.

După prăbușirea comunismului în Europa de Est, conjunctura a devenit din nou favorabilă Occidentului. Acum, la comerțul internațional participă activ peste 100 de țări din toate continentele, crescând de două ori mai repede decât producția mondială. Se impunea deci o nouă reglementare a acestei furtunoase creșteri la scară mondială. Față de GATT, organizație prin excelență de negocieri prin consens, OCM este abilitată să judece dispute ivite între state și să adopte decizii, inclusiv penalizări. Voci din lumea a treia subliniază însă că, deși OCM adoptă principiul ONU al votului egal pentru toți membrii, în practică ea este astfel concepută, încât să favorizeze țările cu industria și agricultura de înaltă productivitate, prin combaterea măsurilor naționale de protejare a sectoarelor economice mai slabe, fără de care acestea sunt condamnate la pieire. Oare nu avem și noi de furcă cu invazia masivă de pui din Olanda, pulpe din SUA și curcani din Canada, care amenință să anihileze fermele noastre agricole? **Cu alte cuvinte, deviza comerțului internațional liber servește statelor cu industrie și agricultură de înaltă productivitate,** iar guvernele intervin cu întreaga energie pentru a asigura acestora cale liberă pe piețele mondiale. Ciocniri de acest gen au loc chiar între țările dezvoltate. Guvernul american a luptat stăruitor cu Uniunea Europeană în cadrul Rundei Uruguay pentru „open-door"

la produsele sale agricole și chiar la filmele și serialele americane TV. De ani de zile, Washingtonul presează guvernul japonez pentru a-l determina să înlăture toate barierele din calea produselor americane.

Departe de a fi un teren pașnic în care acționează doar legile cererii și ofertei, piața mondială este un câmp de bătălie în care agenții economici folosesc masiv sprijinul guvernelor pentru a cuceri noi poziții și a-și deschide calea pentru mărfurile lor. Noile zone de comerț liber din Pacific și cele două Americi sunt opera guvernelor, și nu a companiilor sau trusturilor particulare.

c. Fluctuațiile unificării europene

Prin tratatul de la Maastricht (1992), obiectivul Comunității Economice Europene, limitat până atunci la crearea unei piețe comune, a fost considerabil lărgit: Uniunea Economică, Monetară și Politică până în 1999. Era evident un țel foarte ambițios și, așa cum s-a văzut ulterior, un angajament cu un puternic caracter voluntarist. Cum comenta un analist avizat, termenii de realizare fixați la Maastricht par să fi fost hotărâți de lideri politici aleși pentru 4 ani, care doreau să-și vadă visul împlinit în cursul legislaturii lor.

Cu totul altfel s-au petrecut lucrurile cu decizia istorică a CEE adoptată în 1986 cu privire la instituirea pieței unice a celor 12 membri. Ea avea la bază un studiu serios de fezabilitate, însoțit de un șir de măsuri economice, juridice și administrative puse în aplicare de-a lungul anilor și care au permis instituirea pieței unice la 1 ianuarie 1993 prin desființarea barierelor și taxelor vamale și libera mișcare a capitalurilor, bunurilor, serviciilor și persoanelor în cadrul CEE. Chiar cu o pregătire prealabilă atât de sistematică și minuțioasă, care a permis funcționarea în bune condițiuni a pieței unice, tot au rămas nelegiferate vreo 20 la sută din măsurile preconizate. Mobilitatea forței de muncă este limitată de deosebirile naționale în materie de securitate socială (guvernul britanic respinge chiar și ideea unui regim social comunitar), iar

libertatea - simbol de a călători fără pașaport întâmpină restricții atât din cauza necesității de a stăvili năvala emigranților din Sud și Est, cât și a regimului permisiv în materie de droguri din unele state-membre.

Obiecțiunile mele cu privire la realizarea monedei unice până în 1999 sunt de natură teoretică și practică. A fixa drept obiectiv unificarea monetară înainte de unificarea economică și cea politică vine în conflict cu întreg mecanismul de funcționare al societăților vest-europene. Decizia presupune existența unificării economice, ceea ce nu e cazul. Deocamdată, prin intrarea în vigoare a pieței unice, integrarea afectează numai *sfera comerțului și schimbului internațional*, care reprezintă doar un sector derivat al sistemului economic. Sfera producției, care este fundamentală, rămâne organizată pe bază *națională*. Nu există încă o organizare europeană a activităților productive, nici măcar un program de organizare a producției industriale și agricole ca un sistem comun integrat. Nu există entități productive la scară europeană, nici corporații cu o proprietate europeană. Unele corporații sunt franceze, altele germane sau britanice și ele se concurează, luptă pentru piețe de desfacere, inclusiv în România. Politica economică a statelor membre este formulată potrivit interesului național și tot astfel este conceput bugetul. Deși bugetul comunității este impresionant, el reprezintă doar 2,4% din bugetul total al statelor-membre. Bref, Uniunea Economică este departe de a fi integrată economic. Faptul că acest lucru nu este menționat în discuția actuală se datorează mentalității tradiționale care consideră economia o entitate națională naturală. Se pune însă o întrebare legitimă: Cum poate să ia naștere o uniune monetară fără o bază economică integrată?

Să reamintim faptul pe care l-am verificat și noi în România că stabilitatea monedei naționale depinde în mare măsură de balanța comercială, de raportul dintre export și import, și că la rândul ei această balanță depinde de calitatea și prețul mărfurilor exportate, dependente și ele de productivitatea industrială și agricolă atinsă în fiecare țară. Cu alte cuvinte, performanța economiei

este aceea care în ultimă instanță determină tăria monedei naționale și nu invers, așa cum pretind avocații monedei unice. Funcționarea normală a mecanismelor economice și sociale se reflectă în echilibrul bugetar.

Forțarea prin măsuri coercitive a realizării acestui echilibru nu poate asigura stabilitatea monedei naționale. Chiar și faptul că se preconizează penalizări coercitive în cazul depășirii deficitului bugetar arată că este vorba de o politică de forțare a proceselor economice normale din societatea capitalistă occidentală.

Și componenta socială a mecanismului economic vine în conflict cu strategia uniunii monetare. Măsurile de austeritate menite a reduce deficitul bugetar sub 3 la sută se bat cap în cap cu politica economică a stimulării creșterii economice și a creării noilor locuri de muncă. Președintele Chirac a câștigat alegerile cu promisiunea de a reduce șomajul de peste 12 la sută din forța de muncă printr-o politică de încurajare a investițiilor și reducere a fiscalității. O dată venit la putere, el a efectuat un adevărat *volt-face*, mutând accentul pe măsuri de reducere a deficitului bugetar, cu scopul de a satisface cerințele uniunii monetare. La fel a procedat guvernul Prodi în Italia. Chiar și cancelarul Kohl, campionul monedei unice, confruntat în prezent cu un șomaj record de peste 12 la sută, este nevoit să-și revizuiască politica economică. În genere, politica de austeritate îndreptată împotriva pachetului de măsuri sociale denumit Welfare State inaugurează o perioadă de mari convulsiuni sociale în Europa de Vest.

De fapt, un singur stat-membru al UE satisface cerințele uniunii monetare, Luxemburgul. Primul-ministru Claude Juncker, care preia președinția UE la 1 iulie, a anunțat că la toamnă se va decide cine se califică și cine nu, adăugând: „Chiar Franța și Germania vor trebui să facă eforturi extraordinare pentru a satisface criteriile." La Paris a stârnit deznădejde știrea că în ianuarie numărul șomerilor a crescut cu 18 100, iar în Germania un manager al Bundesbank precizează că fără o reducere sensibilă a șomajului la vară, deficitul bugetar nu va scădea în 1997. A provocat o adevărată furtună de proteste a guvernelor Italiei, Spa-

niei și Portugaliei, o remarcă a lui Theo Weigel, ministrul german al finanțelor, cum că aceste țări nu sunt în stare să contribuie la un Euro „tare". Din Madrid, William Pfaff a sunat alarma: „Euro poate distruge Europa, în loc să o creeze."[1] Iar economistul Robert Samuelson, în *International Herald Tribune*, constata: „Planul Europei de a crea o singură monedă, Euro, în 1999 este o idee lunatecă." Termenul e cam tare, dar dacă ne gândim la consecințele introducerii pripite a monedei unice într-o conjunctură economică critică, parcă devenim mai receptivi.

d. Dar Europa de Est?

Poziția structurală a Europei de Est în sistemul economic mondial este cel mai bun punct de plecare în explicarea caracterului și comportării societăților respective atât în timpul comunismului, cât și după revoluția din 1989.

Economia mondială este un sistem ierarhic în care capitalismul occidental deține o poziție de comandă, ceea ce îi permite să dicteze regulile jocului pe piața mondială și în operațiile financiare internaționale. În anii '80, CAER ocupa o poziție semiperiferică în acest sistem, așa cum se vede din următoarele trei cifre: circa 30% din producția industrială mondială, dar numai 11% din comerțul mondial și doar 9% din tranzacțiile financiare internaționale. Aceste cifre ilustrează poziția inferioară și subordonată a membrilor CAER în economia mondială. Ca rezultat, „țările socialiste" erau supuse mecanismelor Nord-Sud reflectate în predominanța mașinilor industriale și *know-how*-ului în comerțul Vest-Est, datoria lor externă crescândă față de băncile occidentale și superioritatea dolarului asupra monedelor naționale. În realitate, conflictul Est-Vest era în esență un conflict Nord-Sud, iar marxism-leninismul era doar masca ideologică a acestuia.

Cred că istoricii viitorului vor descrie Revoluția din Octombrie 1917 ca o reacție antisistemică a Rusiei țărănești înapoiate

[1] *The Euro could break Europe, not make it.*

împotriva dominației Occidentului industrial mai curând decât ca o confruntare între socialism și capitalism. Rusia și, mai târziu, țările puțin dezvoltate din Europa de Est au fost toate confruntate cu formidabila sarcină a industrializării cât mai repede într-un mediu internațional ostil. Această sarcină s-a dovedit atât de covârșitoare, încât se poate spune că *strategia depășirii subdezvoltării*, mai curând decât principiile socialiste, și-a pus amprenta pe trăsăturile economice, sociale și politice ale acestor societăți. Stalinismul nu a fost altceva decât strategia învingerii subdezvoltării prin forță și represiune. Cu alte cuvinte, poziția structurală a Europei de Est în sistemul economic mondial este mult mai semnificativă în definirea caracterului și comportării societăților decât condițiile lor interne. O dată cu prăbușirea vechiului sistem a avut loc o înrăutățire a poziției în sistemul economic mondial: în 1985 regiunea noastră reprezenta 11,28% din produsul național brut mondial; în 1995 același indicator este 6,30, adică a scăzut aproape la jumătate. Care este conținutul social-istoric al *schimbărilor* ce au loc în Europa de Est după revoluție?

Cred că revoluțiile din 1989 s-au aflat în fața unor sarcini întârziate ale modernizării, concept folosit în literatura de specialitate pentru schimbările politice și economice care au urmat *revoluțiilor burghezo-democratice*. Acestea s-au desfășurat în Europa Occidentală în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, iar în Europa răsăriteană au fost fie frânate și întrerupte, fie ignorate cu totul.

Într-adevăr, în Răsăritul Europei are loc un fenomen fără precedent și anume o cădere înapoi în istorie în trei variante: cea mai lungă – în națiunile apărute pe ruinele imperiului sovietic; urmează națiunile din Balcani, și cea mai scurtă, ceea ce se numea Mitteleuropa, adică Europa Centrală. Locul fiecărei națiuni este determinat de gradul în care apucase să realizeze sarcinile modernizării înainte de instaurarea regimului comunist.

În definitiv, care sunt schimbările care se impun acum în Răsărit? Formarea sau consolidarea statului național (în România, 1 decembrie 1918 a devenit ziua aniversară a principalei sărbători

naționale); construirea economiei de piață; afirmarea libertăților politice; constituirea clasei de mijloc; reforma agrară – pământ țăranilor, toate sarcini caracteristice revoluției burghezo-democratice. *Quod era demonstandum.*

Dacă până acum ieșise la iveală doar decalajul economic și social dintre cele două părți ale Europei, cel mai pregnant se manifestă acum rămânerea în urmă pe plan *național.*

Toate animozitățile și conflictele etnico-religioase care colcăiau în cele două imperii, Habsburgic și Țarist, păstrate în perioada comunistă ca într-un *freezer* istoric, au revenit în forță o dată cu dezghețul războiului rece și cu eliminarea coerciționii staliniste.

Revendicări teritoriale, religioase și etnice, suprimate timp îndelungat, izbucnesc acum cu violență, iar eliberarea națională, secesiunea sau declararea independenței de stat sunt la ordinea zilei. Libanizarea Iugoslaviei este deocamdată expresia cea mai clară a acestei resurecții naționale, dar și pe teritoriile fostei Uniuni Sovietice explodează mereu alte conflicte etnice și religioase.

Evaluarea progresului în țările postcomuniste se face de regulă pe baza rezultatelor obținute în economie și politică. Rareori intră în calcul schimbările produse în sfera ***socială*, deși aceste schimbări afectează societatea mult mai profund și sunt mai edificatoare atât în ce privește stabilitatea în prezent, cât și perspectiva de viitor a societăților postcomuniste. Așa cum am mai remarcat, evoluția în domeniul social și modul în care se cristalizează noua structură socială oferă datele cele mai sigure pentru a judeca dacă procesul reformei este sau nu reversibil.**

Dacă examinăm stratificarea socială în aceste societăți, vom constata că, la vârf, îmbogățirea rapidă a capitaliștilor autohtoni proveniți în mare măsură din nomenclatura comunistă este un fenomen comun tuturor. Atunci însă când coborâm spre straturile de jos și de mijloc apare o deosebire marcantă între țările central-europene și Rusia, inclusiv republicile independente apărute pe ruinele URSS. Deosebirea se numește *clasa mijlocie.*

Pentru a înțelege mai bine geneza și dinamica ei trebuie să ne întoarcem la perioada precomunistă. În țările central-europene, forța motrice a dezvoltării societății era ***creșterea capitalist-industrială***, în timp ce în Rusia lâncezeau în *rigide structuri feudale* **milioane de țărani analfabeți dominând societatea. Rusia pare a fi mereu în urma procesului istoric cu o clasă socială. În octombrie 1917, când la ordinea zilei era revoluția socialistă, lipsea la apel agentul social al schimbării – *proletariatul*;** acum, când problema este construirea economiei de piață capitaliste, lipsește *clasa mijlocie*. Mi se pare deosebit de perspicace observația cunoscutului kremlinolog american Richard Pipes: „Inabilitatea Rusiei de a produce o burghezie largă și viguroasă este o cauză majoră a devierii ei de la făgașul politic al Europei Occidentale și a faptului că ideile liberale nu influențează în mod semnificativ instituțiile și practicile sale politice." În aceeași ordine de idei, istoricul rus Yuri Afanasiev este de părere că în Rusia de azi ia naștere un sistem oligarhic, lipsind baza socială a curentului democratic reformist.

Altfel stau însă lucrurile în țările central-europene. În perioada antecomunistă, Cehoslovacia președintelui Massarick se afla ca dezvoltare capitalist-industrială și regim democratic la nivel vest-european, iar Ungaria și Polonia înaintau pe calea construcției industriale, urmate la oarecare distanță de România, ținută în loc de existența moșierimii. Chiar în epoca celor patru decenii de comunism ființa în Cehoslovacia un puternic strat social cu nivel material și cultural de viață corespunzător clasei mijlocii.[1] Deși din motive ideologice lesne de înțeles statistica oficială ocolea acest fenomen, sociologii occidentali au descoperit în anii '70 și '80 că familiile cu un venit și stil de viață tipice clasei mijlocii (casă proprietate, automobil, cheltuieli culturale semnificative, vacanțe în străinătate) reprezentau în Cehoslovacia circa 30% din populația activă, în Ungaria 20-25%, iar în Polonia

[1] Categoriile sociale au o valoare relativă: clasa mijlocie în Europa de Est are un standard de viață mai scăzut decât *middle class* în America. Cu ajutorul social primit de un sărac în Germania se poate trăi boierește în India.

15%. Abia acum realizăm că „Primăvara de la Praga" ca și valul reformist care a cuprins Ungaria și Polonia reflectau aspirații micburgheze de liberalizare și piață mai curând decât revendicări tipic muncitorești. Istorica rezoluție din 7 mai 1966 a Partidului Muncitoresc Ungar suna astfel: „Dezvoltarea unui rol activ al pieței cere ca greoiul și birocraticul sistem statal de alocare a resurselor și produselor să cedeze locul relațiilor comerciale, astfel încât producătorii să fie în stare să ia decizii în domeniul lor de activitate, ce anume și cât să producă, inclusiv de la cine să cumpere cele necesare." În 1982, când am vizitat Ungaria, pentru un reportaj comandat de o publicație americană, am constatat că pe lângă marile uzine funcționau numeroase mici întreprinderi care produceau piese pentru mașini, iar în orașe, ateliere de reparații și servicii – toate private, astfel încât numai 25% din serviciile de consum rămâneseră de stat. La Budapesta, *Skala-Coop*, proprietatea a 200 de membri cooperatori, funcționa ca un „department store" american, devenind în trei ani cea mai puternică întreprindere comercială, cu un profit anual de 20 de milioane de dolari. Aproape toate magazinele alimentare erau particulare. Venituri personale mari se realizau și în agricultură. 4 milioane de cetățeni posedau loturi de pământ de circa 6 000 de metri pătrați: 80 000 erau țărani cooperatori, 1 000 000 muncitori industriali care lucrau pământul seara și în week-end, 1 200 000 pensionari, iar restul orășeni care se dedicaseră agriculturii. Am vizitat gospodăria lui Istvan Szendrei (56 ani) la circa 60 km de Budapesta; el cu soția lui erau membri ai cooperativei Bocskai, dar creșteau 75-85 de porci pe an și cultivau maci, realizând un câștig cât cinci salarii medii din industrie. Imre Vince, dintr-un sat vecin, aparținea tinerei generații și era mai întreprinzător: împreună cu familia creștea 500-600 de porci pe an. În garaj avea două automobile și-și petrecea vacanța în Italia. Evident, toți oamenii aceștia erau mai pregătiți pentru economia de piață decât colhoznicii sovietici.

În România, eram rămași în urmă și pe acest plan. Breviarul Statistic (vol. II, 1939) relevase că în perioada interbelică, mica burghezie urbană cuprindea 128 100 proprietari, 327 200 mici

patroni, 25 100 liber profesioniști și 19 500 membri de familie – în total 4-5% din populație se situa la mijlocul societății. În perioada comunistă, studiul „Structura socială" elaborat în 1988 de Centrul de Cercetări Sociologice, coordonator științific Honorina Cazacu, arăta că dețineau un statut *superior în societate*: după *salarii* – **1,2% din populația activă (peste 3 500 lei lunar)**; după *venit* (se adăugau aici câștigurile nesalariale) – 3,5%; după *confort locuință* – 24,8% și după *consum cultural* – 5,1%. Procentajul mai înalt la confort locuință se datora considerentelor politice la atribuirea locuințelor. În general, ponderea celor înstăriți, în afara nomenclaturii de partid, reprezenta cam 5% din populația activă (gospodării țărănești mai rentabile, meseriași, liber-profesioniști etc.). Acest procentaj redus se datora și politicii lui Ceaușescu de etatizare a întregii vieți economice și sociale, mergând până la controlarea micilor producători agricoli cu miliția, ceea ce împiedica afirmarea spiritului de inițiativă și a virtuților comerciale ale românilor, care au răzbit cu o forță extraordinară după '89, când s-au deschis zăgazurile economiei de piață.

Diferența în privința existenței în societatea comunistă a unei stări sociale echivalente clasei mijlocii – 30% în Cehoslovacia, 20-25% în Ungaria, 15% în Polonia și numai 5% în România – a jucat un rol important în determinarea amplorii și ritmului construcției economiei de piață în aceste țări, inclusiv a rezultatelor generale obținute de ele și exprimate în produsul intern brut.

Tabel nr. 4

Tabel comparativ al tranziției în țările postcomuniste

	Înainte de 1989 clasa mijlocie potențială (%)	1995					
		Produs intern brut per capita ($)	Creștere PIB (%)	Șomaj ($)	Inflație ($)	Salariu mediu lunar ($)	Investiții străine per capita ($)
Cehia	30%	4 338	4	2,8	10	303,1	533,9
Slovacia	25%	2 926	6,4	14,6	10,6	253,0	132,0
Ungaria	20-25%	3 882	4,0	10,3	29,0	328,0	970,9

	Înainte de 1989 clasa mijlocie potențială (%)	1995					
		Produs intern brut per capita ($)	Creștere PIB (%)	Șomaj ($)	Inflație ($)	Salariu mediu lunar ($)	Investiții străine per capita ($)
Polonia	15%	3 167	6,5	16,2	25,0	307,0	155,4
România	5%	1 380	3,8	9,5	35	110,0	79,3
Bulgaria	5%	1 176	2,8	11,5	68	118,0	94,1
Albania	1%	332	6,0	19,5	12	50,0	-
Rusia	1%	2 393	-2,0	7,5	150	126,3	-

Sursa: *Financial Times* și *Business Central Europe*

Din tabelul de mai sus se poate constata că țările care au avut înainte de '89 un procentaj mai înalt de oameni înstăriți, o clasă mijlocie potențială, au fost avantajate în procesul de tranziție la economia de piață. Desigur, a contat mult faptul că Cehia și Ungaria s-au bucurat de o infuzie masivă a investițiilor străine, dar existența unei baze sociale mai aproape de cea din țările capitaliste avansate a permis realizarea rapidă a unui produs intern brut mai înalt și a unui salariu mediu de trei ori mai mare. Rusia, în pofida imenselor ei bogății naturale, este serios handicapată atât în realizarea economiei de piață, cât și a unei democrații stabile, de lipsa unei potențiale clase mijlocii.

Pe scurt, clasa mijlocie este cheia succesului în realizarea tranziției de la socialism la capitalism.

Politicienii români se tem ca dracul de tămâie să pronunțe cuvântul **capitalism**, deși acesta este punctul final al perioadei de tranziție (de care vrem să scăpăm), iar realizarea unui capitalism dezvoltat este condiția fundamentală a integrării României în structurile euroatlantice, dorită aprig de 90 la sută din populația țării. Chiar liderii noii puteri, care afirmă cu fudulie că, spre deosebire de oamenii vechiului regim, sunt cu trup și suflet atașați lumii occidentale, evită să vorbească de capitalism.

Există o explicație. Noțiunea a fost sistematic demonizată în anii comunismului, iar în cei șapte ani de la revoluția din decem-

brie '89 românii au cunoscut mai curând laturile negative ale economiei capitaliste (polarizarea bogați-săraci, inflația și șomajul), și prea puțin s-au bucurat de acea creștere rapidă a producției și bogăției naționale, de progresul tehnologic fără precedent și de beneficiile standardului de viață și confortului uman prin care capitalismul s-a înscris în istorie ca fiind cea mai fecundă formațiune socială. Poate efectul cel mai compromițător l-au avut – așa cum vom arăta mai încolo – zvâcnirile capitalismului sălbatic.

Nu cred că sistemul capitalist este ultimul cuvânt al civilizației umane, nefiind în stare să rezolve problema vitală a omului, asigurarea condițiilor sale de muncă și creație: 20 de milioane de cetățeni ai țărilor Uniunii Europene nu au de lucru și nu se întrevede ca numărul lor să scadă. Dar experiența istorică arată că o țară rămasă în urmă, ca România, nu poate efectua saltul spre dezvoltare și bogăție națională decât printr-o **rapidă transformare capitalist-industrială.** Am încercat să facem acest salt cu metoda comunistă a planificării de stat și am eșuat lamentabil. Suntem rămași în urma Europei Occidentale cu 10-15 ani tehnologic și suntem de 8-10 ori mai săraci. Dar ce fel de capitalism avem în România?

Imediat după revoluție devenise evident că economia de piață nu prinde viață și nu poate funcționa numai cu muncitori și țărani, clase de bază ale societății socialiste. Ea are nevoie de negustori și antreprenori, de intermediari și patroni, de vânzători și oameni de afaceri liber-profesioniști și de bancheri. De aceea, formarea acestor clase este vitală și urgentă. Ea nu poate urma ritmul lent, de decenii, din Occident. Suntem martorii unei apariții sociale abrupte, forțate și accelerate, în care scopul scuză mijloacele. La întrebarea cum s-au născut noile clase, răspunsul este: cu **forcepsul**. Pe drept cuvânt, această fază a fost asemuită cu capitalismul sălbatic din secolul trecut.

Dacă în ce privește clasa mijlocie geneza ei nu a cunoscut aspecte stridente, nici scandaloase, deși nici ea nu a folosit totdeauna metode ortodoxe, fenomenul cu adevărat șocant este apariția **miliardarilor făcuți în cinci ani.** Noutatea istorică a

fenomenului decurge din condiția genezei lor: dat fiind că în societatea socialistă acumularea capitalului privat era prost văzută și condamnată de lege, după '89 **clasa capitaliștilor s-a format în principal pe socoteala statului**, prin rapt al valorilor imobiliare, fondurilor fixe și chiar capitalului social al întreprinderilor și organizațiilor de stat.

Cum au reușit această performanță unică în istorie? În cartea mea *Stâlpii noii puteri în România*, Ed. Nemira, 1996, am descris amănunțit metodele și căile folosite de proaspeții magnați pentru a transforma îngemănarea politică dintre stat și partid din timpul lui Ceaușescu într-o îngemănare economică între stat și sectorul privat. Transformarea s-a efectuat rapid și fără prea mari dificultăți sau rezistențe, pentru simplul motiv că oamenii care reprezentau statul și cei care constituie acum plutocrația sunt **aceiași**.

De la directorii fabricilor de stat, care au pasat pe șest fabricii private a soției utilaje, materii prime, contracte și credite bancare garantate cu bunurile statului, la șefii organizațiilor de import-export privatizate peste noapte pentru a continua operațiunile și a încasa dolarii pe cont propriu, la rubedeniile CPEX și directorii vechiului aparat financiar săltați în fruntea noilor bănci, toți au demonstrat o extraordinară ingeniozitate, nebănuită la activiști de partid crescuți la școala ipocrită a puritanismului ceaușist. De altfel fenomenul s-a reprodus aproape identic în toate societățile postcomuniste, indiferent dacă era la putere centru-dreapta sau centru-stânga, Walesa, Elțin, Havel sau Iliescu.

În campania electorală din 1996 s-a făcut simțită pentru prima dată după '89 prezența noilor forțe sociale. Clasa mijlocie (de ordinul sutelor de mii) și capitaliștii (zeci de mii) au colorat o parte a spectrului politic, determinând afirmări procapitaliste mai cutezătoare, au pricinuit oscilații semnificative în sânul puterii și au deplasat spre centru-dreapta punctul de gravitație al politicii românești. Dispunând de ziare și reviste, posturi de radio și TV, marii capitaliști au devenit un factor important de influențare a opiniei publice și a electoratului. Cea mai frapantă mutație politică s-a produs, cum era și firesc, în sectorul cel mai direct impli-

cat în apariția și afirmarea pe plan social a capitaliștilor – puterea. Marii industriași, comercianți sau bancheri nu-și puteau iniția afacerile și rotunji averea fără sprijinul celor aflați la putere. La rândul lor, guvernanții, legislatorii și judecătorii nu se pot izola de noul mediu social care se formează în jurul lor, și cu greu rezistă tentației de a se implica mai mult sau mai puțin direct în afacerile bănoase care se fac sub nasul lor și sunt practic la îndemână. **Simbioza dintre putere și capital este o trăsătură principală a perioadei de tranziție.** Faptul că formarea noilor miliardari se realizează în principal pe socoteala statului, proprietarul celor mai importante bogății și bunuri din țară, face ca simbioza putere-capital să nu fie facultativă, ci rezultatul unui **proces social necesar și inevitabil.** Tăria extraordinară cu care această simbioză și-a apărat dreptul la existență s-a manifestat din plin în respingerile repetate din partea parlamentarilor ale art. 7 din proiectul Legii privind statutul deputatului și senatorului, care prevedea obligația legislatorilor de a renunța la calitatea de membru în AGA și Consiliile de Administrație ale întreprinderilor de stat, aducătoare de zeci și sute de milioane venituri suplimentare.

În prezent, analiza lucidă a condițiilor social-politice duce la concluzia că marile lovituri ale capitalismului sălbatic devin din ce în ce mai rare. Mă bazez pe următoarele:

1) Principalele bogății și proprietăți de stat disponibile raptului au fost deja înhățate și nu prea a rămas obiectul muncii;

2) Golurile din legislație care în primii ani după '89 au permis jefuirea cu impunitate a bunurilor statului au fost în parte umplute, iar parlamentul actual, ținut și de obligația adaptării la legislația Uniunii Europene, va remedia această lacună;

3) Nici băncile nu mai pot acorda acele credite de miliarde fără garanții adecvate, care au stat la baza unor achiziții spectaculoase, după experiența Dacia Felix și Credit Bank;

4) Escrocii și mafioții din economia subterană au fost reperați și demascați, izbindu-se și ei de noile restricții;

5) Au crescut considerabil în acești ani: conștiința publică și activitatea societății civile, capacitatea investigativă și demascatoare a presei, vigilența organelor de control și represiune.

Ar trebui deci să păşim acum în faza capitalismului reglat de statul de drept. Capitaliştii să înveţe a respecta legile şi să înceapă a înţelege necesitatea de a obţine o anumită respectabilitate socială, fără de care nu pot funcţiona în noua societate. Actele de sponsorizare şi filantropie, împrumutate din recuzita capitaliştilor occidentali, se înmulţesc pe zi ce trece şi la noi. Patronii magazinelor să-şi dea seama că preţurile de speculă pentru a da lovituri de moment nu mai rentează dacă vor să beneficieze de o clientelă stabilă şi de un vad comercial cu reputaţie socială bine stabilită. Relaţia dintre preţ şi calitatea mărfii să devină regula, nu excepţia. Sub imperiul necesităţii convieţuirii sociale, capitalismul occidental şi-a creat şi el o deontologie profesională.

Desigur, nu ne facem iluzia că sălbaticii „tunurilor" de miliarde se vor domestici peste noapte şi se vor adapta noilor condiţiuni. Va depinde însă de cele trei puteri – executivă, legislativă şi judecătorească – ca faza capitalismului sălbatic să fie depăşită în anii ce vin.

e. Rusia – problema nr. 1 a Europei

Încă din 1994, o serie de evenimente şi declaraţii ridicau semne de întrebare cu privire la politica şi orientarea Rusiei în viitorul apropiat. Analiştii internaţionali se întrebau încă asupra semnificaţiei pe care o avea declaraţia premierului Cernomîrdin în faţa parlamentului: „Perioada romantică a reformei de piaţă a trecut." A atras atenţia, de asemeni, sinceritatea brutală a ministrului de externe Kozîrev: „Trupele ruseşti nu trebuie să părăsească regiunile care au constituit timp de secole sfera de influenţă a Rusiei."

Este evident că în ambele declaraţii trebuie să citim efectul alegerilor parlamentare din decembrie 1993. Rezultatul lor n-ar trebui să ne surprindă dacă ţinem seama că ruşii n-au cunoscut niciodată în istoria lor o perioadă de democraţie. Atât sub ţarism, cât şi sub comunism, statul era atotputernic, un Moloch sau mai degrabă un Frankenstein care făcea şi desfăcea totul. Societatea

civilă pur și simplu nu exista, și atunci cum să voteze și pe cine să aleagă un popor traumatizat de mizerie și haos, de mafia crimei organizate și de banditismul dezlănțuit, având o conștiință națională care s-a prăbușit de la înălțimea rangului de superputere, egalată în lume doar de Statele Unite, până jos, la postura umilitoare de rudă săracă acceptată la masa celor 7 bogați cu un tacâm în plus?

Nu-i de mirare că a luat mai multe voturi un șmecher politic ca Jirinovski care a promis că va reface măreția imperiului rus, dar între timp va ieftini votca și chiloții de damă, și mai puține voturi reformiști radicali ca Gaidar și Iavlinski, care s-au străduit să explice în mod rațional în ce constă tranziția la economia de piață și faptul că întoarcerea la capitalism impune sacrificii și privațiuni. Doar de așa ceva au mai avut parte rușii și atunci când li se spunea că trebuie să ajungă din urmă țările occidentale avansate. Dar cel puțin locul de muncă era asigurat, cele de trebuință pentru trai erau ieftine și era egalitate în sărăcie. Au votat deci și cu comuniștii.

Un om politic de genul lui Elțin, care a știut să treacă cu dezinvoltură din Biroul Politic la **glasnost** și **perestroika**, iar apoi la postura de campion al reformei, nu putea să ignore mesajul votului popular. Istoricul radical Iuri Afanasiev scria în 1994 că demisia din guvern a reformatorilor Gaidar și Fiodorov marchează stoparea cursului reformei de piață și „sub masca politicii de protecție socială va fi restabilită economia planificată, iar executorul ei va fi premierul Cernomîrdin și aliații săi". El consideră că trei forțe sociale vor domina politica Rusiei: complexul militar-industrial, șefii țărănimii colectiviste cu giganticul aparat al producției agricole AGROPROM și birocrația celor 20 de milioane de aparatciki care dețin pârghiile de stat. Cele trei forțe se opun atât economiei de piață, cât și democrației.

Un autor satiric a sintetizat situația astfel: „Multe s-au schimbat, dar nimic nu s-a întâmplat", după care adaugă: „Sau poate că multe s-au întâmplat, dar nimic nu s-a schimbat".

În ce privește pretenția Rusiei de a juca un rol de mare putere în lumea de după războiul rece și de a prelua sfera de influență a URSS, se impune o analiză științifică, cu atât mai mult cu cât există la noi o supraapreciere a Rusiei și a capacităților ei actuale.

În perioada războiului rece funcționa un model **bipolar** bazat pe supremația celor două superputeri nucleare, SUA și URSS, într-o lume împărțită în două lagăre. O dată cu prăbușirea Uniunii Sovietice a rămas o singură superputere, Statele Unite. Întrucât confruntarea politico militară Est-Vest și-a pierdut virulența ideologică, iar pe arena internațională s-a instalat ca tip de conflict dominant în lupta pentru supremație mondială, **competiția economico-tehnologică**, se afirmă ca centre de putere alte două, Japonia și Uniunea Europeană. Iată contextul în care Rusia reclamă un statut corespunzător celui de al patrulea centru de putere în lume, bazat de astă dată nu pe criteriul ideologic, ci pe vechea sferă de influență a Rusiei, pe care Moscova o numește acum „străinătatea apropiată". Dar sfera de influență este spațiul geopolitic în care o mare putere este în stare să-și proiecteze interesele politice și economice, influențând astfel orientarea și deciziile statelor din acest spațiu. Oare este Rusia de astăzi în stare de așa ceva în „străinătatea apropiată?"

În mod obiectiv, apare de la început o disproporție între ambițiile Moscovei și capacitatea ei economică, tehnologică și militară, evaluată potrivit standardelor de la sfârșit de secol XX. Dacă în domeniul tehnicii militare și cosmosului, URSS păsise cu un picior în secolul XXI, celălalt picior a rămas înfipt în prima jumătate a secolului XX. Societatea sovietică n-a cunoscut nici unul din marile salturi pe care le-au făcut țările occidentale după cel de-al doilea război mondial – de la producția de masă a bunurilor de consum și a industriei alimentare, la formidabila dezvoltare a serviciilor, călătoriilor și telecomunicațiilor, precum și a inovațiilor pe care le-a adus în viața cotidiană era electronicii și a computerului. Rusia a rămas în urmă cu o întreagă perioadă a civilizației umane, iar acest lucru se reflectă acum și în domeniile în care, din punct de vedere **cantitativ**, URSS ocupase primul loc

în lume: producția de petrol și de oțel, unde scăderea este catastrofală din cauza uzurii morale și a tehnologiilor învechite, de 20-30 de ani. Într-o epocă în care domeniul tehnologiilor de vârf (*high-tech*) se află în centrul luptei pentru supremație a marilor puteri, în Rusia nu există o producție proprie de computere și tehnică informatică. Totul trebuie importat. Cum este și firesc, capitalul străin se îndreaptă spre modernizarea extracției de petrol, minereuri și alte materii prime, ca și spre producția bunurilor de consum. Nu are nici un interes să pună pe picioare în Rusia o producție industrială de vârf care să concureze pe piața mondială. Cu un asemenea handicap, Rusia nu este și nu va fi pentru multă vreme un jucător activ pe piața mondială.

Este clar că o industrie și o agricultură care în anii '90 au căzut la jumătate față de producția din anii '80, o imensă datorie externă de 85 de miliarde de dolari, o rublă în cădere liberă de care caută să scape cât mai repede republicile vecine și o inflație galopantă constituie un tablou al Federației Ruse care nu prezintă atracția pe care o exercită puterile dolarului, yenului sau mărcii germane.

Tocmai slăbiciunea economică și financiară determină Moscova să pună accentul pe singurul atu de mare putere de care mai dispune: **forțele armate** și **armele racheto-nucleare**. Dar și aici trebuie să menționăm că numai o economie înfloritoare poate acoperi cheltuielile enorme pe care le cer în zilele noastre întreținerea și echiparea unei armate moderne de prim rang.

În sfârșit, există o relație strânsă între capacitatea economică militară a unei mari puteri și obiectivele ei strategice. O mare putere nu trebuie să se întindă mai mult decât o ține cureaua, iar cazurile lui Napoleon și Hitler sunt clasice în această privință. Istoricul american Paul Kennedy, care a studiat mecanismul ascensiunii și căderii marilor puteri, a numit aceasta **imperial overstretch** (supraextensiune imperială). În secolele trecute, Rusia s-a extins de la Marea Baltică la Marea Neagră, iar în Orient până la Oceanul Pacific, înglobând în imperiul ei zeci de state, națiuni și naționalități care în prezent manifestă puternice tendințe

de independență, autonomie și secesiune. Federația Rusă se confruntă astfel cu o sarcină formidabilă: suma totală a intereselor și angajamentelor teritorial-strategice este mult mai mare decât puterea și capacitatea ei de a le menține. Și totuși cum se explică unele succese diplomatico-strategice recente ale puterii de la Moscova?

(1) Prăbușirea imperiului sovietic a lăsat un vacuum de putere în Europa de Est, pe care se străduiesc să-l umpe Statele Unite și Uniunea Europeană. Tratatul militar Nord-Atlantic se află și el într-o fază de reconsiderare a concepției, structurii și misiunii lui strategice, reușind să reacționeze cu oarecare succes la tipul de conflicte militare etnico-religioase din Iugoslavia. În aceste condiții Moscova a luat o serie de inițiative în Bosnia, care au instalat-o acolo ca factor secundar și subordonat politic și militar. De fapt, între lozinca Marii Serbii și cea a Marii Rusii există o înrudire ideologică evidentă: Belgradul și Moscova susțin dreptul de control asupra tuturor teritoriilor locuite de conaționalii sârbi, respectiv ruși.

(2) În ce privește sfera de influență propriu-zisă a Moscovei pe suprafața fostei URSS, Occidentul, și în special Washingtonul, par să fi ajuns la concluzia că, întrucât nu sunt în stare să intervină efectiv în conflictele izbucnite în regiune, trebuie să accepte rolul predominant al Moscovei în „străinătatea apropiată", cu excepția țărilor baltice, unde influența occidentală și în special scandinavă rămâne dominantă. Această politică concesivă și-a găsit și o fundamentare teoretică într-un studiu al lui Charles William Maynes, editorul revistei **Foreign Policy** din Washington. Într-o democrație Realpolitik, dl. Maynes scrie: „Lumea ar deveni mai tihnită cu o ordine bazată pe sferele tradiționale de influență, dacă câteva mari puteri ar fi democratice sau pe calea democrației și dacă puterile dominante în fiecare regiune ar fi de acord să-și exercite autoritatea în conformitate cu o procedură internațională." Teoria lui Maynes suferă de un viciu fundamental: Carta ONU și dreptul internațional contemporan se bazează pe egalitatea statelor și deci nu admit nici sfere de influență, nici intervenția marilor puteri,

indiferent dacă sunt democratice sau nu. Nu stă în picioare nici premisa lui Maynes că o țară democratică nu poate iniția un război: istoria modernă și contemporană abundă în asemenea cazuri. Oricum, se pare că teoria lui Maynes reflectă orientarea pragmatică a Washingtonului atunci când el argumentează că „dacă este să se pună capăt dictaturii militare din Haiti, Statele Unite o vor face, iar dacă este să se pună capăt luptelor dintre azeri și armeni în Nagorno-Karabah, o va face Rusia". Adevărul este că, și într-un caz, și în celălalt, s-a dovedit că intervențiile militare ale marilor puteri nu mai au eficacitatea de altădată.

(3) Pe lângă atuul puterii militare de care dispune, Rusia știe să folosească și faptul că este sursa de energie și combustibil a unor republici independente, precum și piața tradițională de desfacere a produselor acestora, lipsite de decenii de o piață alternativă. Drept rezultat, Moscova a reușit în ultima vreme să determine revenirea unor republici la Comunitatea Statelor Independente, cum este cazul cu Georgia, Belarus și Moldova.

Analiza sobră a relațiilor duce la concluzia că, într-o lume în care lupta pentru supremație este dominată de competiția economico-tehnologică, capacitățile Rusiei de a influența afacerile mondiale sunt foarte limitate. Este însă evident că într-o zonă geopolitică în care au loc ciocniri militare, ca Iugoslavia, Georgia, Nagorno-Karabah, puterea militară îi conferă Rusiei un rol mult mai important decât restul lumii. Într-un cuvânt, avem de-a face cu o putere **regională**, mai curând decât cu una globală.

(4) Evenimentele din Cecenia au intrigat lumea întreagă. Iluzia occidentală că prin democratizare și economie de piață ursul rusesc va fi îmblânzit s-a spulberat în ultima vreme. În presa internațională apărea tot mai insistent întrebarea: Ce anume l-a determinat pe președintele Elțin să se lanseze în această aventură? – pentru că aventură se dovedește o acțiune vădit nepregătită militar, hazardată politic și contrară tuturor calculelor economice atât în privința costului insuportabil al operației din bugetul precar al statului, cât și al efectului asupra surselor externe de finanțare fără de care Rusia nu poate ieși din criză.

Bugetul Rusiei pe 1995 era de maximă austeritate, prevăzând tăierea la sânge a cheltuielilor statului pentru a reduce inflația galopantă care zădărnicește orice efort productiv. Dar costul operațiunilor militare din Cecenia a fost de cel puțin 30 de milioane de dolari pe zi, iar aprovizionarea celor 40 000 de soldați a secătuit rezervele statului în alimente și combustibil. Otto Latsis, membru al Consiliului Economic Prezidențial, scria în *Izvestia* la 29 decembrie: „Aceste cheltuieli ne-au dus la limita peste care fragila balanță financiară va eșua inevitabil." Rubla a căzut la cea mai joasă valoare a ei: 3 512 pentru un dolar, iar inflația a sărit la 16,4 la sută. S-au redus șansele de a fi obținute credite și ajutoare externe și desigur nici o companie occidentală nu se repede să investească într-o țară în care reforma e compromisă, în timp ce domnește brambureala militară și aventurismul politic. Există oare o explicație a acestui act de extraordinară inepție politică?

Fostul premier Egor Gaidar crede că a fost vorba de reacția nervoasă a Kremlinului la campania bine orchestrată din ultimele luni împotriva lui Elțin: discreditarea politică prin denunțarea în presă a alcoolismului, tendințelor dictatoriale și comportării lamentabile a lui Elțin la Berlin și la aerodromul Shannon din Irlanda; implicarea autorităților în asasinarea ziaristului rus care demascase acte guvernamentale de corupție; exploatarea căderii rublei în octombrie și critica incisivă a înarmării prostești de către miniștrii armatei și securității a grupului opoziționist din Cecenia, lipsit de orice sprijin popular. În fața acestui atac concentric, anturajul lui Elțin a elaborat ca ripostă strategică: lovirea puternică a inspiratorilor campaniei și obținerea unei victorii fulgerătoare în Cecenia pentru „unitatea Rusiei", care să redreseze imaginea președintelui, urmând ca orice opoziție la invazie să fie folosită drept pretext pentru instaurarea unui regim prezidențial autoritar. Expertul american în probleme rusești Reter Radaway înclină spre o explicație similară, indentificând ca nemulțumite de performanța lui Elțin centrele de putere care controlează în prezent resursele Rusiei: sectoarele energiei și băncilor, complexul militar-industrial și lobby-ul agricol, pe care istoricul rus Iuri Afana-

siev îl numește Agroprom, giganticul monopol sprijinit de președinții de colhoz și aparatul birocratic. În sfârșit, analiștii subliniază faptul că după alegerile parlamentare din decembrie 1993, care au prilejuit un răsunător succes al naționaliștilor extremiști și partidului comunist, Elțin și-a schimbat din ce în ce mai vizibil orientarea, proclamând interesele de mare putere ale Rusiei și domolind ritmul reformei. Politica de forță în Cecenia se înscrie și ea pe această linie, ceea ce se confirmă prin sprijinul entuziast al lui Jirinovski, trompetistul paranoic al „Marii Rusii".

Numai că pentru a juca rolul de mare putere în politica mondială este esențială posedarea unui potențial tehnico-economic și financiar de prim ordin. Or, toată lumea știe că economia rusă e la pământ, producția se află în cădere liberă, inflația trage spre trei cifre, infrastructura a rămas la nivelul secolului trecut, iar societatea cunoaște o criză morală și de autoritate atât de acută, încât ziarele moscovite se întreabă cine ține frânele la Kremlin. Principalul atu de mare putere al Rusiei este forța militară, dar fiascoul atacului din Cecenia și brambureala tacită în conducerea armatei au diminuat și acest ultim atu.

Un comentator britanic trăgea concluzia că, în definitiv, slăbirea Rusiei și implicit a capacității ei expansioniste nu este un lucru atât de rău pentru Europa. Dar o Rusie frământată de convulsiuni sociale, etnice și religioase, cu o armată umilită și frustrată, nu promite nimic bun stabilității politice pe continentul nostru.

f. Competiția High-Tech a celor Trei

Secolul XXI va fi secolul societății postindustriale, în care tehnologiile informației și cunoașterii vor domina producția și reproducția socială. Computerele și informatica conferă societății un grad mai înalt de eficiență și bogăție, iar comunicațiile planetare asigură statelor care le dezvoltă putere economică și chiar politică.

De aceea, competiția în domeniul tehnicii de vârf se află în centrul luptei marilor puteri pentru supremație. Din 1972 în 1985 creșterea medie anuală a produselor high-tech a atins 7,6 la sută în SUA, 14 la sută în Japonia, dar mai puțin de 5 la sută în Europa Occidentală, constituind unul din motivele care au impulsionat integrarea pieței naționale în Comunitatea Economică Europeană.(15) Faptul că efortul sovietic în acest domeniu s-a limitat la spațiul cosmic și armament, iar industria civilă a rămas cantonată în era preinformaticii, a constituit o cauză importantă a prăbușirii URSS. Ca rezultat al fenomenelor sus-menționate, pe piața mondială partea exporturilor de tehnologie de vârf efectuate de SUA a crescut de la 29 la sută la 38 la sută, de Japonia de la 16 la 42 la sută, iar a Europei Occidentale a rămas aceeași ca acum 20 de ani: 25 la sută. Prezența pe piața mondială high-tech a Uniunii Sovietice și a celorlalte țări din CAER era minimă, iar în materie de computere inexistentă.

Japonia se afirmă ca principalul concurent în lupta pentru o poziție predominantă în tehnologia de vârf. Lipsită de un sector militar costisitor care să absoarbă investiții, având oameni de știință și manageri talentați, beneficiind de o înaltă rată de economisire internă și de relații industriale stabile și relativ pașnice, Japonia ocupă o poziție economică globală de prim rang. Treptat, industria japoneză părăsește producția de textile, construcții de vapoare și de oțel, pe care le mută în țări cu muncă ieftină, și se concentrează în sectoarele economice decisive în secolul XXI – tehnologii de vârf. Faimosul Minister al Comerțului Internațional și Industriei funcționează ca un stat-major al acestei bătălii strategice. La început, Japonia a împrumutat masiv, a imitat tehnologia americană a computerelor și și-a organizat producția, folosind o serie de atuuri: o piață internă protejată, un control al calității extrem de exigent, un raport de schimb favorabil cu dolarul și o forță de muncă conștiincioasă și plină de ambiție. O victorie răsunătoare a fost obținută în domeniul semiconductorilor. S-a angajat apoi bătălia pentru supercomputerele din generația a 5-a, o mașinărie extrem de scumpă și sofisticată. Dar, în același timp, a

dezvoltat producția de masă în materie de televizoare în culori, fotocopiere, faxuri, aparate de filmat și fotografiat, cucerind o poziție predominantă pe piața mondială. În sfârșit, Japonia a luat un mare avans în roboți industriali, construind primele fabrici controlate vizual de computere, laser și roboți.

În spatele acestor performanțe se află un șir de factori structurali care asigură Japoniei un avantaj evident asupra principalilor ei rivali. S-a vorbit mult despre acel Minister al Comerțului Internațional și Industriei care, în colaborare cu prestigiosul Keidanren, organizația industriașilor, dirijează investițiile și strategia pe piețele mondiale. Al doilea factor îl constituie suma colosală pentru R&D, (Research and Development, cercetare și dezvoltare) reprezentând 3,5 la sută din produsul național total, față de 2,5-2,7 la sută în SUA.

Urmează rata înaltă de economii ale populației, care pune la dispoziția băncilor și societăților de asigurare sume considerabile pentru împrumuturi cu dobândă scăzută.

În sfârșit, „etica muncii" – muncitorul japonez este silitor, conștiincios, disciplinat și dornic de a se perfecționa într-un grad mai înalt decât muncitorul din țările occidentale. La comportarea muncitorilor japonezi contribuie în largă măsură așa-numitul „paternalism patronal", care a imprimat relațiilor industriale în Japonia o doză mare de consens și cooperare între patron și muncitori.

Avansul rapid al Japoniei și Statelor Unite în tehnologii de vârf a produs o puternică reacție de autoapărare și de strângere a rândurilor în Europa Occidentală. S-au făcut auzite voci la Paris, Bonn și Roma, susținând că numai unificarea pieței și concentrarea companiilor vest-europene ar putea face față competiției nipono-americane. Firma Philips, companie multinațională având baza în Olanda, cea mai mare producătoare din Europa în domeniul electronicii de consum, a calculat că ar câștiga anual mai mult cu 175 de milioane de dolari dacă ar opera într-o piață vest-europeană unificată. Pe deasupra, noile produse electronice cer investiții atât de mari, încât o singură piață națională nu le

poate face rentabile. În anii '70 costa circa 50 de milioane de dolari punerea la punct a producției unei centrale telefonice de birou cu o durată de piață de 20 de ani. În zilele noastre, din cauza microprocesoarelor și a altor mecanisme care intră într-o asemenea centrală, investiția este de zece ori mai mare, iar durata de piață redusă la jumătate. Pentru a recupera această investiție, o companie ar trebui să aibă vânzări de 10 la 15 milioane dolari în zece ani, ceea ce nici piețele Franței și Italiei laolaltă n-ar putea absorbi.

Comisia CEE sublinia necesitatea ca cei 12 să răspundă la provocarea SUA și Japoniei în noile tehnologii în asemenea ramuri precum computerele, microelectronică și echipamentul industrial.(16)

A urmat o serie de forme de cooperare și chiar fuziuni între marile companii europene de high-tech. Philips (Olanda) și-a unit forțele cu Siemens (Germania) într-un proiect de cercetare și producție în microelectronică, SGS (Italia) a fuzionat cu compania de microchips a lui Thompson (Franța), iar Plessey (Marea Britanie) a absorbit divizia de semiconductori a Companiei Ferranti (Italia). În computere, Concernul Bull din Franța a devenit partenerul principal în marele consorțiu Honeywell-Bull-NEC, iar Olivetti a pătruns pe piața germană prin achiziționarea companiei Triumph Adler și pe piața britanică prin absorbirea lui Acorn. Și în telecomunicații trustul francez Alcatel a preluat compania germană SEL, iar Ericsson a pătruns în Franța. Au apărut astfel giranții vest-europeni capabili să concureze marile concerne americane și japoneze care operează pe piețele mondiale. Statele Unite, în pofida declinului de la jumătate din producția globală în 1950 la mai puțin de 25% în anii '90, rămâne cea mai mare putere economică a lumii, iar în materie de tehnologie avansată a fost și a rămas principalul inovator în know-how tehnologic și principalul generator de noi produse high-tech din lume.

La începutul lui 1993 a provocat un adevărat cutremur în Wall Street știrea că John Ackers, președintele gigantului IBM,

care domină de peste zece ani piața mondială a computerelor, a fost nevoit să demisioneze după pierderea de 5 miliarde de dolari în 1992 și o cădere la jumătate a cursului acțiunilor IBM. Un gigant al producției de avioane, Boeing, a anunțat severe reduceri de personal, iar General Motors, cea mai mare companie americană de automobile, a inaugurat seria concedierilor de muncitori încă din 1992. În schimb, miile de mici întreprinderi în electronică, semiconductori și computere, care acționează în strânsă legătură cu laboratorul extraordinar de inovații tehnologice și inovații tehnice Sillicon Valley, realizează performanțe industriale inegalabile în restul lumii.

Dat fiind că în prezent trei sferturi din economia americană se află în servicii, s-a iscat în anii '80 o vie discuție cu privire la „dezindustrializarea Americii". O anchetă serioasă a stabilit că, din opt sectoare industriale, numai două (chimicale și producția de avioane comerciale) produceau în anii '80 un surplus la export. Aceasta face ca poziția industriei americane, în special high-tech, să fie extrem de critică în anii '90, punând în discuție însăși capacitatea Americii de a-și menține statutul de superputere în secolul XXI. De aceea, unul din punctele programului de „schimbare" al noii administrații Clinton preconizează măsuri speciale pentru revigorarea industriei în general și a celei de high-tech în special.

g. Cazul special al Chinei

China a fost și a rămas singura țară cu o structură socio-economică preindustrială care are un statut de mare putere, îndreptățind-o să participe într-o manieră proprie și originală la lupta pentru supremația mondială a secolului XXI. Deși plasată relativ excentric ca poziție strategică și suferind de un șir de maladii sociale cronice, China beneficiază de o conducere care pare a fi conceput și formulat cea mai coerentă și îndrăzneață viziune strategică a puterilor lumii contemporane.

Noua constelație în economia mondială

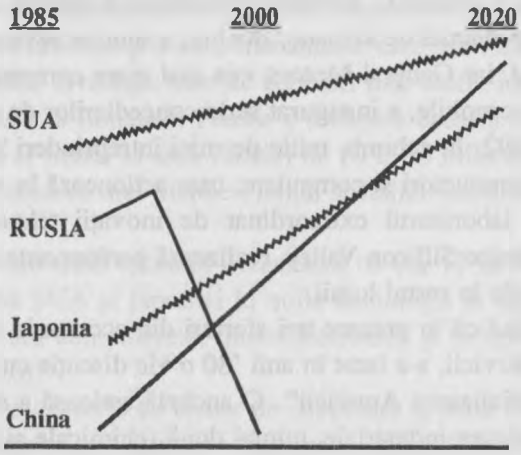

Proiecția spre anii 2000 și 2020 este calculată pe ipoteza că va continua să crească produsul brut cu rata medie a perioadei de bază 1985-1990.

Deng Xiaoping a fost primul lider mondial care a sesizat turnura din politica internațională și a efectuat cotitura de la edificarea puterii militare la efortul de modernizare a economiei. Deși s-ar putea cita motivații interne elocvente pentru explicația acestei cotituri în politică, cred că au predominat considerațiile strategice. Cu înaintarea în ritm de melc a economiei de comandă planificate, China n-ar fi putut spera niciodată să atingă în competiția mondială a puterii o poziție corespunzătoare dimensiunii ei. Să amintim că la finele anilor '70 exporturile Taiwanului erau mai mari decât ale Chinei continentale. Trebuia întreprins ceva drastic pentru a pune China pe harta economică a lumii. Este ceea ce a făcut Deng Xiaoping.

Accentul reformei a fost pus la început pe agricultură, dezlănțuind forțele pieței pe imensele suprafețe cultivate cu cereale

și orez. Rezultatul a fost o recoltă-record de 400 milioane tone de cereale în 1984, un adevărat salt în hrănirea unei populații înfometate de decenii. Creșterea industrială a sărit la 17 și chiar 19 la sută anual, cea mai înaltă din lume. Problema nu mai era de a stimula creșterea, ci de a o ține sub control. Oricum, majoritatea analiștilor occidentali erau de părere că obiectivul fixat de Deng de a împătri produsul social total până în anul 2000 trebuie luat în serios.

„Economia socialistă de piață" funcționează și cunoaște un mers ascendent.

Reprimarea brutală a demonstrației studenților pentru democrație în Piața Tiananmen în 1989 a creat un moment critic în politica chineză și în relațiile SUA și țărilor occidentale cu China. Dar în 1992, la chemarea lui Deng, avântul reformei economice a fost reluat la nivelul de 13-14% creștere economică anuală. Investițiile străine și *joint ventures* au atins noi recorduri. În 1992, companiile americane au semnat cu China contracte de peste 30 de miliarde de dolari și, fără fanfare și trâmbițe, capitalul din Taiwan și Hong Kong formează cu China continentală din 1992 o zonă comercială mamut. În același an, investițiile din Hong Kong în China au atins 9 miliarde de dolari, iar cele din Taiwan, 3 miliarde de dolari. Noile întreprinderi chineze electronice de consum au atins în 1992 un surplus de 18 miliarde de dolari în schimburile cu America. „Marea Chină", formată din trioul China, Hong Kong și Taiwan, ocupă în prezent 4,5% din comerțul mondial, egalând Franța și Marea Britanie. Un avânt extraordinar se înregistrează în așa-numitele „Zone Economice" de pe coastele Chinei ca Guang dong, Jiangsu și altele, în care legile și normele economice sunt mai liberale. Aici creșterea economică urcă până la 18–19% pe an.

Desigur, startul chinez a fost aproape de zero și cu o populație ocupată încă în proporție de peste 70% în agricultură, produsul social pe cap de locuitor variază între 300 de dolari pe continent și 1 600 de dolari în zonele economice – un uriaș decalaj față de cele peste 20 000 de dolari din țările occidentale.

Dar în 20-30 de ani, dacă cei peste un miliard de chinezi devin o forță productivă modernă, China va fi un concurent ambițios în bătălia pentru supremația mondială.

Revista *Time* prevede că China va depăși Japonia în curând iar Banca Mondială estimează că dacă creșterea fenomenală continuă, Marea Chină ar putea depăși America până în 2010.(17)

h. Extinderea NATO și echilibrul puterilor

Ideea extinderii NATO spre Est își are originea în două dezvoltări istorice: 1) victoria Vestului în războiul rece trebuia să fie consolidată în Europa Centrală și de Est nu numai în plan economic, ci și strategico-militar și 2) perioada tranziției în regiune a dat naștere la numeroase conflicte și războaie care amenință securitatea Europei. Numele securității europene azi este stabilitatea în Est și, întrucât NATO s-a dovedit singura organizație capabilă să impună pacea în Bosnia, concluzia logică a fost extinderea NATO spre Est.

Cum era de așteptat, Rusia lui Elțin s-a opus categoric acestei extinderi, văzând în ea o amenințare a securității și refacerii sferei ei de influență. Președintele Clinton, care se angajase ferm în favoarea extinderii, nu putea ignora poziția Rusiei, cu atât mai mult cu cât ea implica refuzul Dumei de a ratifica tratatul de dezarmare nucleară *Start II* și periclitarea regimului Elțin printr-o mișcare politică ce dădea apă la moară forțelor comuniste și naționaliste din Rusia. Era deci necesar ca la summitul Clinton-Elțin din Helsinki să se găsească o formulă de compromis, un *package-deal* în care interesele de securitate și dezarmare ale Americii să fie satisfăcute prin compensații oferite Rusiei în domeniul pretențiilor ei politice și financiare, urmând a se obține astfel aprobarea tacită, dacă nu publică, a deciziei summitului NATO la Madrid în iulie 1997. Oricum, Madridul nu apare ca un punct final, ci doar o etapă în efortul politico-diplomatic pentru asigurarea securității europene. În acest context, România a des-

făşurat o adevărată campanie politică şi diplomatică pentru a intra în „primul val" în NATO.

De semnalat opoziţia categorică a Chinei faţă de extinderea NATO, ceea ce ridică o întrebare legitimă: Ce treabă are o ţară din Orientul Îndepărtat într-o problemă din Europa?

În noiembrie 1996, aflându-mă în vizită la Beijing, am fost invitat să ţin o conferinţă la Institutul Strategic al Chinei. În cursul conferinţei am prezentat un model matematic privind competiţia marilor puteri pentru supremaţie pe arena mondială. În timpul războiului rece, când erau trei jucători, SUA, URSS şi China, regula era: nici unul din cei trei nu trebuie să aibă relaţii de ostilitate cu ceilalţi doi, pentru că aceasta permite celor doi să se alieze contra lui. Când Henry Kissinger a înţeles că SUA se află în această postură faţă de cele două puteri comuniste, s-a dus la Beijing, a îmbunătăţit relaţiile americano-chineze şi a început să joace cartea chineză la Moscova şi cartea sovietică la Beijing, împiedicând cârdăşia celor doi împotriva SUA.

Generalul chinez, director al Institutului, a sărit în două picioare şi a întrebat: Dar acum care este jocul şi regula? Am răspuns: Acum există o singură superputere, SUA, şi 4 centre de putere: Europa Occidentală, Japonia, Rusia şi China. Trei reguli dictează jocul:

1) Nici unul din cei 5 nu trebuie să se izoleze de ceilalţi, nemaiavând cuvânt în rezolvarea afacerilor mondiale;

2) Fiecare trebuie să caute să intre în coaliţie cu cât mai mulţi din cei 4;

3) Coaliţia ce va reuşi să cuprindă 3 din cei 5 are cea mai bună şansă să-şi impună voinţa în afacerile internaţionale.

Este limpede că Beijingul vede în extinderea NATO o mişcare strategică menită a întări poziţia relativă a SUA şi Europei Occidentale în jocul global al puterilor.

i. Diferenţiere crescândă în lumea a treia

Legea dezvoltării inegale a statelor şi naţiunilor operează nu numai la nivelul marilor puteri, ci şi jos, în lumea ţărilor sărace şi subdezvoltate. Dacă în anii '60 şi '70 se putea vorbi de o lume

a treia ca factor politic mondial, în prezent această entitate nu mai există, ea s-a diferențiat în mod evident și vizibil. Cea mai spectaculoasă „evadare" din lumea subdezvoltată a avut loc în regiunea Pacificului și a Asiei de Sud-Est. Dacă în anii '60 Coreea de Sud avea exact același produs național brut (GNP) pe locuitor ca Ghana, adică 230 de dolari, în prezent prima este de 12 ori mai bogată. Cei patru tigri din Pacific (Coreea, Taiwan, Singapore și Hong Kong) au crescut în anii '80 cu o rată medie de 7,4 la sută, întrecând la GNP pe locuitor nu numai Rusia și Europa de Est, dar și o țară vest-europeană ca Portugalia. În același deceniu, țările din Africa și America Latină au înregistrat doar 1,8 și respectiv 1,7 creștere economică și, întrucât populația lor a sporit mai repede, au devenit de fapt mai sărace. În producția mondială, țările din Pacific reprezentau în 1962 doar 9 la sută, pentru ca ponderea lor să sară în 1982 la 15 la sută, iar în anul 2000 se estimează că vor depăși 20 la sută din producția mondială.

Desigur *boomul* economic din Pacific și Asia de Sud-Est nu este uniform. Pe primul loc se situează Japonia, o a doua treaptă este ocupată de cei patru tigri, pe a treia au urcat în ultimii ani Thailanda, Malaiesia și Indonezia, iar pe treapta a patra de jos se află țări ca Vietnam, Cambodgia, Birmania și Coreea de Nord, rămase mult în urmă.

Un cunoscut autor american explică succesul fenomenal al celor patru tigri din Pacific prin următoarele trăsături ale strategiei dezvoltării: accent puternic pe învățământ și formarea de specialiști și cadre calificate, rata înaltă a economiilor populației ca sursă de capital, la care se adaugă evident masivele investiții, un sistem politic autoritar și un rol activ al statului în economie, orientarea fermă spre export și, în sfârșit, imitarea modelului Japoniei.(18) Aș adăuga factorul „etica muncii", cu valorile culturii și tradiției confucianiste, ale atașamentului față de „grupul social", atât de deosebite de accentul pe individualism al civilizației occidentale.

Economia Americii Latine a urmat o evoluție sinuoasă. După război, conjunctura favorabilă i-a permis ca în trei decenii să-și

sporească producția de oțel de 20 de ori, iar cea de energie electrică, metale și mașini de 10 ori. Produsul național brut în anii '60 a crescut cu 2,8 la sută, iar în anii '70 a atins chiar 3,4 la sută. Dar în anii '80 produsele ei de export – cafea, cherestea, carne, minerale și chiar petrol – au început să se devalorizeze pe piața mondială și, în orice caz, să aducă mai puține devize străine decât cele pe care trebuia să le plătească pentru enorma datorie externă. Datoria externă a devenit piatra de moară care trăgea în jos economia chiar și a țărilor celor mai bogate din America Latină; în 1987: Brazilia, 109,4 miliarde dolari, Mexic, 93,7, Argentina, 53,9, Venezuela, 29, Chile, 18,7.

Problema Americii Latine poate fi descrisă în termeni simpli. Dată fiind creșterea populației cu peste 2 la sută și o și mai înaltă creștere a ratei forței de muncă, peste 3 la sută, produsul național brut ar trebui să crească cu peste 3 la sută, preferabil 4 la sută, pentru a asigura un mers ascendent al economiei și o îmbunătățire a nivelului de trai.

În acest scop sunt necesare investiții fie din exterior, fie din capitalul acumulat acasă.

Din păcate, influxul de capital străin a căzut drastic în anii '80, iar formarea capitalului intern a fost împiedicată de transferul de bani spre băncile americane pentru plata datoriei și dobânzilor. Toate aceste țări au fost nevoite să apeleze la Fondul Monetar Internațional pentru echilibrarea balanței de plăți, iar rețeta clasică a FMI pentru America Latină a fost: strângerea curelei fiscale, programe drastice antiinflație și tăieri maxime ale fondurilor de protecție socială, rețetă care se răsfrânge în mod negativ asupra nivelului de trai. În unele țări, ca Bolivia, aceasta a dus la revolte populare. Abia în ultimii ani, capitalul american a început să facă din nou investiții în America Latină – de la 13 miliarde de dolari în 1990 la 40 de miliarde de dolari în 1991, fiind atras de privatizarea unor industrii inițiată în Mexic, Brazilia și alte țări, iar ca rezultat se constată o ușoară creștere a producției de care beneficiază în special milionarii băștinași.

Criza datoriei externe se manifestă însă cel mai acut în Africa. Produsul total al Africii s-a redus de la 200 de miliarde în

1980 la numai 140 de miliarde de dolari în 1990, serviciile și dobânzile crescând de la 4 la sută din produsul total la 8 la sută în 1990.

Între 1986 și 1990, FMI a stors din Africa sub-Sahariană circa 3 miliarde de dolari. Ca rezultat, subnutriția, mortalitatea infantilă au devenit alarmante, iar fondurile esențiale pentru învățământ și sănătate au fost drastic reduse. Conform unui calcul, dacă ar fi fost plătite în întregime serviciile și dobânzile Africii la FMI, acestea ar fi absorbit 15 la sută din produsul brut și aproape 60 la sută din câștigurile la export. Ce ar mai fi rămas pentru importul unor produse absolut esențiale? Pentru prima dată în istoria FMI și Băncii Mondiale, directorul FMI Michel Camdessus a remarcat la conferința de la Bangkok din octombrie 1991 că cele două instituții bancare nu acordă atenția cuvenită săracilor lumii. Iar țările sărace reprezintă circa 80 la sută din populația globului.

Din acest punct de vedere, un raport al Băncii Mondiale din 1993 arată că singura regiune de pe glob în care a scăzut proporția populației care trăiește sub pragul sărăciei este Asia de Sud-Est.

În Taiwan, Hong Kong și Singapore, sărăcia a fost aproape complet eradicată.

În privința discrepanței dintre țările bogate și cele sărace, UNPD a publicat în 1996 o comparație a unor factori economico-sociali:

Țara	Longevitate (ani)	Școlarizare (ani)	Produs național brut pe locuitor:
SUA	75.9	12.3	21.449
Franța	76.4	11.6	17.405
Japonia	78.6	10.7	17.660
Australia	76.5	11.5	16.051
Niger	45.5	0.1	645
Etiopia	45.5	1.1	369
Burkina Faso	48.2	0.1	618
Mali	45.0	0.3	572

Istoricii ar putea obiecta că în toate timpurile au existat discrepanțe între țări bogate și țări sărace. Singura diferență rezidă în aceea că, în zilele noastre, revoluția în telecomunicații permite celor săraci să vadă pe micul ecran cum trăiesc oamenii în țările bogate, iar aceasta nu permite un secol XXI liniștit și pașnic.

Lumea Secolului XXI – încotro?

Cum se pot prinde într-o viziune unitară și coerentă a lumii secolului XXI megadirecții atât de multiple și contradictorii? – iată ceea ce face dificil demersul viitorologic în această materie.

Să încercăm totuși să explorăm viitorul pe baza modelului nostru analitic și predictiv. În ce privește primul set de variabile – *presiunea tehnologiei și interdependenței* – prospectiva dezvoltării lor beneficiază de indici cu un grad mai înalt de certitudine, deoarece ne mișcăm în domeniul științelor exacte cu aplicații la forțele de producție. Dar și aici nu sunt excluse surprize, adică există factori imprevizibili. Oare revoluția tehnologică contemporană nu a dat peste cap previziunea socială a lui Karl Marx bazată pe sporirea numerică o proletariatului?

Automatizarea și robotizarea procesului de producție, combinate cu informatica și computerul, pun sub semnul întrebării întreg sistemul industrial care stă la baza capitalismului contemporan. Ingineria genetică a culturilor de cereale și plante tehnice, efectuată pe scară din ce în ce mai largă în laboratoarele biotehnice, ar putea schimba în mod radical agricultura pe suprafețe arabile așa cum o cunoaștem în zilele noastre.

În sfârșit, suntem martorii unor tranzacții financiare de bursă conduse electronic pe o bază globală, a căror viteză devine atât de mare, încât criteriile clasice de calcul și previziunile derutează chiar și cele mai experimentate firme bancare la care jucătorii de bursă apelează pentru consult.

Când s-a produs criza lirei sterline la bursa din Londra în toamna lui 1992, un singur jucător a realizat o lovitură de miliar-

de de dolari, în timp ce toate marile firme americane specializate au rămas cu gura căscată.

Un singur lucru este sigur, și anume că presiunea tehnologiei și interdependenței va continua să se exercite în direcția *integrării supranaționale*, silind zonele sau blocurile economice existente să se consolideze și să se dezvolte ca formațiuni integrate economic și apoi politic și extinzându-se impactul în continentele subdezvoltate, începând cu America Latină și continuând cu Asia și Africa. Ca rezultat, uniunile regionale existente vor deveni mai compacte, în timp ce noi uniuni economice se vor înfiripa în alte regiuni. În mod concret, *Europa* va conduce procesul de integrare și-l va dezvolta de la faza regională la faza continentală, *America de Nord* se va consolida ca zonă economică integrată, cuprinzând SUA, Canada și Mexic, iar în Pacific s-ar putea afirma într-o fază inițială două zone economice majore – ASEAN, Asociația țărilor din Asia de Sud Est și Marea Chină, cuprinzând Taiwanul, China continentată și Hong Kong.

Dar când trecem la celelalte variabile, ne izbim de probleme mult mai complexe și cu un grad mai înalt de incertitudine, pentru că în domeniul social și politic însăși capacitatea noastră cognitivă este relativă. Mai presus de orice se pune chestiunea: care dintre seturile de variabile ale politicii mondiale va câștiga teren și va deveni dominant în prima parte a secolului următor: *politica puterii, autoafirmarea națională sau schimbarea socială?*

Cu alte cuvinte, impactul tehnologiei moderne va fi resimțit mai puternic în domeniul rivalității dintre statele naționale, stimulând competiția dintre marile puteri pentru supremația mondială și totodată riposta statelor mici și mijlocii împotriva dominației și exploatării lor de către cei mari și bogați, sau în domeniul conflictelor sociale, incitând schimbarea socială?

Dificultatea găsirii răspunsului la această întrebare rezidă în aceea că cele două tipuri de contradicții nu se dezvoltă pe linii separate, iar în ce privește primul tip de contradicții (cel al puterii), el se manifestă în relațiile economice în mod diferit de acela din relațiile politice internaționale. Astfel, marile puteri pot

să-și exercite influența fie pentru a încuraja mersul schimbării sociale, fie pentru a-l stăvili în funcție de interesele lor strategice, deoarece înaintarea procesului revoluționar tinde nu numai să modifice raporturile sociale din sânul unor țări, ci să schimbe în ultimă instanță și structura mondială a puterii, care-și are beneficiarii ei în persoana marilor puteri. Iar marile puteri, așa cum arată experiența istorică, nu renunță de bunăvoie la poziția lor privilegiată în sistemul internațional și nici la aceea din sistemul regional, fiind gata să recurgă pentru a o menține fie la forță, fie la coaliții cu alte puteri.

În privința contradicțiilor dintre *națiuni*, și aici se cere o abordare dialectică. În domeniul relațiilor economice, tehnologia modernă duce la mărirea decalajului dintre țările industriale și țările în curs de dezvoltare (Nord-Sud) și totodată la o interdependență mai strânsă. Pe de altă parte, creșterea interdependenței – așa cum am văzut în cazul OPEC – creează o situație pe care și țările lumii a treia o pot folosi în favoarea lor dacă sunt unite și adoptă o strategie adecvată.

În sfârșit, să privim contextul general al problemei, și anume faptul că economia mondială trece într-o profundă criză structurală. Aici sunt de acord cu Wallerstein, care susține că depășirea stagnării economice actuale și reluarea expansiunii economice mondiale, care va cere un deceniu, nu va încheia criza, ci o va face și mai severă. Este vorba de criza economiei mondiale capitaliste, care va continua neîndoios de-a lungul secolului XXI.(19)

Interdependența dintre state va crește într-o asemenea măsură încât problemele privite astăzi în cadrul societății naționale vor dobândi o dimensiune globală atât de evidentă, încât numai soluțiile globale vor fi adecvate.

Să ne referim de pildă la problema forței de muncă și a șomajului. De pe acum constatăm că în lumea capitalistă dezvoltată, șomajul se manifestă ca și cum ar acționa aici principiul vaselor comunicante. Când în 1982 șomajul în SUA a depășit 10% din forța de muncă, s-a observat că și în Europa Occidentală s-a ridicat la același nivel. Chiar și Germania occidentală, unde

înainte de 1973 șomajul era sub 1% din forța de muncă, și-a ajuns din urmă partenerii occidentali. Iar OECD, organizația celor 27 de țări industriale, calculează acum șomajul la scara întregii lumi întâi, prevăzând că în 2000 el va depăși 35 de milioane.

Dar adevărata dimensiune a problemei apare atunci când citim prognoza Oficiului Internațional al Muncii: până în anul 2000 forța de muncă în lume va crește cu 900 de milioane de oameni. Aceste 900 de milioane se vor adăuga celor 60-70 de milioane de șomeri și celor circa 300 de milioane din lumea a treia, care nu găsesc de lucru din cauza subdezvoltării. Chiar dacă socotim că aceste cifre sunt oarecum exagerate, fapt este că a se găsi de lucru pentru un miliard de oameni rămâne o sarcină formidabilă!

Expertul monetar McKinnon observa recent că cererea națională de monedă este un concept depășit într-o lume atât de interdependentă financiar; el demonstrează că Banca Federală a SUA, luând în considerare numai indicatorii interni, a aplicat o politică monetară care a alimentat recesiunea mondială, implicit cea europeană.

Într-adevăr, ratele bancare înalte stabilite la Washington au sugrumat investițiile și au constituit unul din factorii care au dus la un pas de faliment țări ca Brazilia, Argentina și Mexic. În cazul Braziliei, s-a calculat că fiecare creștere cu 1% a ratei bancare în 1981 a dus la sporirea cu 500 de milioane de dolari a dobânzii la datoria externă, echivalentă cu o reducere de 2,2% a câștigurilor în export. În genere, dat fiind că datoria externă a țărilor în curs de dezvoltare a trecut de un trilion de dolari și un număr crescând de țări nu pot să-și plătească datoriile și dobânzile, băncile internaționale se află în primejdie. Intervenția Fondului Mondial Internațional, prin acordarea unor noi împrumuturi, poate doar amâna scadența finală, dar nu rezolvă problema de fond. Dimpotrivă, o agravează, deoarece datoria externă a lumii a treia sporește ca o avalanșă care amenință să îngroape întreg sistemul financiar internațional. Jan Tinbergen observa că în 1983 datoria externă a țărilor subdezvoltate era de 644 de milioane de dolari

și, deși la finele anului 1990 plătiseră creditorilor 673 de milioane de dolari, datoria lor s-a ridicat la 950 de milioane de dolari.(20)

Pe scurt, deceniile următoare vor cunoaște, pe de o parte, globalizarea accelerată a relațiilor economice și financiare și, pe de altă parte, reluarea luptei pentru instaurarea unei noi ordini economice internaționale. Conflictul Nord-Sud se va apropia de apogeu.

În paralel, toate aceste procese se vor reflecta puternic în interiorul societăților, complicând contradicțiile sociale din sânul acestora. Dacă situația economică din țările occidentale continuă să se deterioreze și șomajul crește peste limita acceptabilă, va avea loc o radicalizare a maselor, care va pune la ordinea zilei chestiunea transformării structurale a societății.

Desigur, nu poate fi vorba de o reeditare a războiului rece din perioada postbelică, deoarece condițiile istorice vor fi diferite. Lumea va fi mai complexă decât modelul dihotomic al celor două lagăre, cortina de fier a dispărut de mult iar ceea ce se înțelegea înainte prin Est (Uniunea Sovietică și Europa de Est) nu mai există ca bloc comunist și se află în toiul unor prefaceri economice și politice profunde și radicale, prin restaurarea capitalismului și integrarea societăților postcomuniste în sistemul economic mondial. Să conchidem deci:

1. *Procesul de integrare supranațională va fi fenomenul dominant al secolului XXI.* Dar în fiecare fază a acestui proces, noile uniuni care vor lua naștere se vor angaja într-o competiție acerbă pe piața mondială și este puțin probabil, dar nu exclus, să se recurgă la folosirea forței.

În prima fază, zonele economice *regionale* (UE, NAFTA, ASEAN, Marea Chină ș.a.) vor tinde să se consolideze la scară *continentală* pentru a face față mai bine competiției. În această fază se va desfășura o competiție ascuțită între uniunile integrate în jurul principalelor centre de putere: Europa Occidentală, SUA și Japonia. Dacă Europa va beneficia de condiții favorabile de a câștiga cursa economică, este posibil, chiar probabil, ca aceasta să determine o *coaliție SUA-Japonia*, la care ar putea fi atașată

Marea Chină (plus Taiwan și Hong Kong), iar în acest caz *Europa* ar fi nevoită să-și atașeze *Rusia* și alte republici din fostul imperiu sovietic, în special *Ucraina*. Aici avem de-a face cu un scenariu-ipoteză de lucru?

În favoarea acestui scenariu pledează atracția pe care o prezintă pentru capitalul american Pacificul, ca zona cea mai dinamică a economiei mondiale; încă de la mijlocul deceniului trecut, comerțul SUA cu țările din Pacific l-a depășit pe cel cu Europa. Doctrina *Pacific First* are de altfel o veche tradiție în gândirea politică americană, iar președintele Theodore Roosevelt spunea încă la începutul acestui secol: „Istoria Occidentului a început cu era Mediteranei, a trecut prin era Atlantică și trece acum în era Pacificului", iar cu jumătate de secol mai devreme Karl Marx formula următoarea previziune: „Oceanul Pacific va juca același rol pe care-l joacă astăzi Oceanul Atlantic și pe care l-a jucat în timpurile vechi și în Evul Mediu Marea Mediterană, rolul marii căi maritime a relațiilor internaționale."(21)

De notat că în cazul în care SUA și Canada ar realiza o axă cu Japonia și țările Pacificului, toate ar însemna circa *60 la sută din producția mondială*. De notat de asemeni că, o dată cu prăbușirea Uniunii Sovietice, interesele strategice ale Americii în Europa s-au redus în mod sensibil.

2. Dinamica luptei pentru supremație mondială duce la o și mai pronunțată *neglijare și marginalizare a lumii sărace și subdezvoltate*, ceea ce ar putea da naștere la puternice reacții antisistemice ale acesteia din urmă. Reacțiile pot avea un caracter cultural-religios, de tipul Iran-Khomeini, sau pot fi lovituri de forță de tipul Irak-Hussein.

O expresie masivă a reacției lumii sărace este, și va spori ca dimensiune – *migrația dinspre Sud spre Nord*. Toate măsurile administrative de protecție sau respingere a valului de migrație spre țările bogate s-au dovedit ineficace. Va trece un timp până când conducătorii politici ai Occidentului își vor da seama că singura metodă de stăvilire a acestui val este stabilizarea forței de muncă în țările sărace prin: (a) măsuri menite a ajuta aceste țări

să se pună pe picioare economic, (b) deschiderea piețelor din Nord pentru produsele din Sud și (c) încetarea operațiunii de mulgere a țărilor sărace de către băncile occidentale. Tot așa cum țările vest-europene vor fi nevoite să salte economia țărilor est-europene pentru a întări poziția competitivă a Europei pe piața mondială, cei 7 lideri ai lumii bogate vor fi nevoiți să facă ceva pentru a sălta țările din Sud rămase în urmă. Acesta este imperativul globalismului într-o lume care nu poate rămâne 20 la sută bogată și 80 la sută săracă, fără riscul de a o întoarce pe cea de a doua împotriva celei dintâi.

3. În sfârșit, secolul XXI va cunoaște apariția unui nou tip al forțelor de producție, cu efecte profunde asupra *schimbării sociale*. Să ne amintim că societatea primitvă a folosit unelte de piatră, sclavagismul, unelte de metal, sistemul feudal a trecut la moara pusă în mișcare de om, iar capitalismul a început cu motorul cu aburi și cu tot felul de mașini care au format sistemul industrial. Comunismul nu a reușit nici să conceapă, nici să realizeze în practică un nou tip al forțelor de producție: o dovedește definiția lui Lenin: „Secolul mașinii cu aburi a fost secolul burgheziei, secolul electricității este secolul socialismului."(22) Desigur, capitalismul nu a dus lipsă de electricitate; de fapt, a început să o folosească mult înaintea Revoluției din Octombrie și a continuat să o dezvolte mai larg și mai puternic decât în țările comuniste. Electricitatea a fost și a rămas o latură a industrializării, iar sistemul industrial aparține istoricește epocii capitaliste.

Nici nu se putea afirma un nou tip al forțelor de producție în Rusia țărănească înapoiată. Așa ceva se poate iniția numai în țările cele mai dezvoltate. Și nu este deloc întâmplător că cele mai serioase studii cu privire la societatea postindustrială au fost elaborate în Statele Unite și Japonia. Încă din 1972 a fost creat la Tokio un institut special cu sarcina de a elabora un program pentru crearea unei „societăți informatice ca societate postindustrială" – proclamat ca obiectiv național al Japoniei pentru anul 2000. Principala premisă este că îmbinarea computerului cu telecomunicațiile va genera noua tehnologie a *informaticii*, care va

înlocui producția bunurilor materiale caracteristică societății industriale. Aceasta va cere o schimbare calitativă în valorile umane, în modul de a gândi și în structura economică și politică a societății, inclusiv transformarea democrației parlamentare reprezentative în democrație participatorie, în care cetățenii vor participa în mod direct la adoptarea deciziilor.(23)

Deși programul japonez ignoră contradicțiile la nivel național și internațional cu care o asemenea schimbare va fi confruntată, este semnificativ că viitorologii japonezi au ajuns la concluzia că noua societate va trebui să depășească sistemul capitalist bazat pe competiția între întreprinderi particulare, motivul profitului, producția de mărfuri și legea cererii și ofertei. Capitalismul, spun ei, nu poate rezolva problema șomajului generată de automatizarea complexă.

Într-adevăr, și la Bruxelles, la sediul Comunității Europene, aceasta este considerată problema numărul unu. Din Spania până în Suedia, industrii care folosesc sute de mii de angajați sunt amenințate să cadă. Mari companii, care altădată păreau invulnerabile, ca Daimler-Benz în Germnaia, Michelin în Franța, Philips în Olanda, sunt nevoite să reducă masiv forța de muncă. „Nu ne confruntăm cu o rotație ciclică, ci cu o criză de structură" – declară H. Schmitz, director al lui Deutsche Bank din Frankfurt. Până la sfârșitul anului 1997, cei 20 de milioane de șomeri ai Comunității – 12% din forța de muncă – vor spori cu încă 1,5 milioane. Iar noi locuri de muncă nu se întrevăd la orizont. În Marea Britanie, deși se vorbește de sfârșitul recesiunii, șomajul rămâne la 3 milioane. În Franța, 500 000 de absolvenți universitari au bătut în 1992 la porțile întreprinderilor și instituțiilor, dar numai 50 000 au găsit de lucru. „Oare mergem spre o lume fără posturi?" se întreabă Reginald Dale în *The International Herald Tribune* (18 mai 1993). Noile tehnologii, arată el, procedează rapid la înlocuirea muncitorilor și, chiar în cazul unei relansări economice, șomerii nu au șanse să fie reangajați, pentru simplul motiv că au dispărut posturile. Jean Claude Paye, secretarul general al OECD (organizația celor 27 de state dezvoltate) declară

că nu este exagerat să se presupună că industria manufacturieră va ajunge să folosească 2% (față de 20% astăzi) din forța de muncă. Dar și serviciile, care în deceniile anterioare absorbeau surplusul eliminat din industrie, sunt acum saturate și lovite de noile tehnologii.

Se pare că în țările dezvoltate au fost atinse limitele industrialismului despre care vorbeau viitorologii japonezi.

Este simptomatic că la Forumul Mondial Economic de la Davos, care în 1996 celebra globalizarea businessului și comerțului, anul acesta, 1997, accentul a căzut asupra primejdiilor create de globalism. Președintele și fondatorul Forumului, Klaus Schwab, într-un articol inaugural, atrăgea atenția că societatea prinsă în vârtejul globalismului, pe care o numește *network society* (societate-rețea), nu este doar jubileu și miracol. „Ea aduce reajustări dureroase pentru categorii întregi de oameni. Guvernele sunt dezorientate când sunt confruntate cu schimbări economice dramatice și cu implicațiile lor sociale." E de ajuns să citățm faptul că Germania, locomotiva economiei eruropene, a înregistrat o creștere alarmantă a șomajului cum nu a mai cunoscut din perioada prehitleristă, pentru a înțelege avertismentul lui Schwab: „Dacă nu suntem foarte chibzuiți, ne paște un pericol real ca societatea-rețea să fie mult mai puțin justă și coezivă decât cea care a existat în țările industriale în ultima parte a acestui secol."(24) În aceeași ordine de idei, a stârnit un imens ecou eseul celebrului miliardar american George Soros din *The Atlantic Monthly* intitulat „Pericolul capitalist", în care acesta susține că răspândirea unui capitalism global brutal înlocuiește comunismul ca principal pericol al societăților democratice. Când un economist elvețian și un magnat american atacă problema globalismului în acești termeni, problema devine extrem de serioasă.

Klaus Schwab consideră că este vorba de două pericole: 1) capitalismul financiar domină capitalismul industrial și, ca urmare, de pe urma schimbărilor „au beneficiat acționarii și financiarii, în vreme ce muncitorii suportă costurile, și 2) are loc o slăbire, chiar dezintegrare a puterii politice în favoarea puterii

economice, recomandând ca „guvernele să-și redefinească modul de a opera, ca nu cumva să fie marginalizate în probleme economice-cheie, unde rolul lor rămâne esențial în medierea intereselor în conflict și asigurarea protecției și asistenței grupurilor cele mai vulnerabile ale societății."(25) Expresia la modă în Occident este „downsizing" – reducerea forței de muncă dictată de competitivitatea de pe piața mondială. Este interesant că și William Pfaff își intitulează articolul din *International Herald Tribune* „Valul se întoarce împotriva adorației iresponsabile a pieței", semnalând ca efecte sociale ale globalizării „șomaj masiv, agitații politice și economice în Europa Occidentală, inegalități crescânde în SUA și, mai recent, reacția violentă în Coreea de Sud împotriva legislației muncii menite să promoveze globalizarea Coreei". El reia demonstrația lui George Soros: „Tendința naturală a pieței este spre inegalitatea economică și spre distrugerea acelor valori care nu produc câștig comercial." La Davos și prof. Ethan Kapstein, de la Universitatea Minnesota, a subliniat că suportul politic al globalizării va slăbi dacă guvernele își vor îndrepta atenția spre cerințele capitalului mobil și vor neglija programele de combatere a șomajului. El critică tendința generală de reducere a măsurilor de protecție socială și subliniază apăsat: „Welfare State este piatra de temelie a economiei globale."(27)

Toate aceste semnale de alarmă par să se adreseze într-un limbaj destul de transparent capitalului internațional, avertizându-l asupra primejdiei unor mari convulsiuni sociale în cazul în care va continua să arunce greutățile create de globalism în spinarea muncitorilor prin ofensiva dusă în țările occidentale împotriva a ceea ce a asigurat stabilitatea capitalismului în a doua parte a secolului XX: *Welfare State*.

NOTE

1. John Platt „What we must do" în *Science*, vol. 166, 28 noiembrie 1989, p. 1115.

2. J. Forrester, *World Dynamics*, Cambridge, Wright Allen 1969.

3. D. Meadows, *The Limits to Grouth*, New York, Potomac, 1972.

4. Herman Kahn și Anthony Wiener, *The Year 2000*, Macmillan 1967.

5. *Ibidem.*

6. Z. Brzezinski, *La révolution technotronique*, Paris, Calman Lévi, 1971.

7. *Ibidem*, pp. 354-355.

8. Mesarovici-Pestel, *Strategie pour demain*, Paris, Seuil, 1971.

9. W. Leontief, ed., *The Future of the World Economy*, UN, New York, 1976.

10. Bariloche, *Catastrofă sau o nouă societate*, Editura Politică, 1981.

11. *Rio Report*, Jan Tinbergen, Editura Politică, 1980.

12. Harold Guetzkow, Michael Don Ward, „Toward Integrated Global Models", în *Journal of Policy Modeling*, 1, 1979, pp. 445-464.

13. Immanuel Wallerstein, *The Modern World System*, Academic Press, 1974.

14. *Dynamics of Global Crisis*, New York, Monthly Review Press, 1982.

15. Joseph Fitchett, „Europe Acts to Join Era of Innovation" în *International Herald Tribune*, 2 decembrie 1985.

16. EEC, *Annual Economic Report*, Bruxelles, 1984-1985.

17. *Time* Magazine, 10 mai 1993.

18. Paul Kennedy, *Preparing for the 21st Century*, New York, Random House, 1993.

19. Immanuel Wallerstein, în *Dynamics of Global Crisis*, *op. cit.*

20. *Rio Report*, Jan Tinbergen, *op. cit.*

21. K. Marx, F. Engels, *Complete Works*, 2nd vol., p. 223, Moscova.

22. Lenin, *Opere*, vol. 26, Editura Politică, 1964, p. 72.

23. Yoneji Masuda, *The Information Society as Post-Industrial Society*, IIS Tokyo, 1980.

24. „A New Ballgame for Which Players" și „Join Forces to Solve the Shareholder-Staqueholder Equation", în *International Herald Tribune*, 30.01.1997 și 31.01.1997.

25. *Ibidem.*

26. „The Tide Turns against Irresponsible Worship of the Market" în *International Herald Tribune*, 30.01.1997.

27. „The Welfare State? An Economic Cornerstone, not a Luxury", în *International Herald Tribune*, 30.01.1997.

Un nou tip de organizație internațională: Autoritatea mondială

În anii care ne apropie de un secol cu probleme atât de diferite de cele care au dus la constituirea Organizației Națiunilor Unite, apare ca o sarcină politică centrală crearea unei instituții internaționale capabile să facă față problematicii secolului XXI. Presiunea integratoare a revoluției științifico-tehnice și antagonismele sociale sau naționale, lupta celor aproape 200 de națiuni împotriva puterilor bogate și dezvoltate pentru a descentraliza sistemul politic și economic mondial și a redistribui într-un mod mai echitabil cunoștințele și bogăția, conflictele crâncene de pe piața mondială pentru cucerirea supremației sau a unui simplu loc al existenței naționale, asaltul corporațiilor multinaționale asupra sistemului statal ca și goana nebună pentru a pune mâna pe arme cât mai distrugătoare și nocive – toate au împins anarhia de pe arena internațională spre un punct fără întoarcere.

Dacă omenirea nu e în stare să pună stăpânire pe aceste procese revoluționare și să facă ordine într-o lume din ce în ce mai nebună, secolul XXI ar putea trece în istorie ca cea mai critică și explozivă epocă a ei. Deoarece niciodată nu s-au adunat atâtea contradicții sociale, economice și politice care cer schimbări structurale într-o lume atât de mică, de compactă și capabilă să se distrugă pe sine.

Lumea de la începutul secolului XXI va fi o „lume mică", în care produsul național brut pe locuitor în țările dezvoltate va fi de 12-15 ori mai mare decât cel din țările subdezvoltate. În schimb, raportul dintre populația celor două grupuri de state va fi de 1:5. Oricine pune aceste două seturi de cifre laolaltă înțelege că explozia nu se va rezuma la populație. Au existat totdeauna în istoria omenirii mari discrepanțe între țări bogate și țări sărace. Dar, în secolul următor, bolivianul, algerianul sau pakistanezul vor vedea pe micul ecran cum trăiesc oamenii în țările bogate și deci oamenii avuți nu se vor mai putea izola în spatele zidurilor înalte cu curent electric, iar zborul de la Buenos Aires la New

York, de la Lagos la Londra și de la Erevan la Frankfurt va dura doar 2 ore.

În pofida tuturor acordurilor racheto-nucleare sovieto- sau ruso-americane, au rămas suficiente arme de distrugere în masă în arsenalele a cel puțin cinci state pentru a provoca un holocaust global, iar o serie de state mici și ambițioase sunt pe cale de a fabrica arme atomice, chimice sau biologice, ca să nu mai vorbim de posibilitatea ivită recent ca grupuri teroriste să pună mâna pe arme „portabile" pentru șantaj sau răscumpărare. Poluarea mediului înconjurător continuă cu viteză sporită, iar probleme ca hrana, apa și clima pot dobândi dimensiuni critice. În țările din Sud, peste un miliard de oameni lipsiți de ocupație vor fi în căutare de slujbe și posturi în primele decenii ale secolului următor. Acum, când pilonii vechii ordini se prăbușesc unul după altul, lumea secolului XXI va arăta ca orașele New York, Tokio, Paris sau Londra fără reguli de circulație și polițiști care să asigure respectarea lor.

Ce fel de instituție internațională ar putea face față cu succes unor probleme de asemenea magnitudine? Este clar că Organizația Națiunilor Unite nu a fost nici concepută, nici structurată pentru așa ceva. Ni se pare logic și rațional că un nou tip de instituție autorizată să opereze pe plan mondial, o instituție capabilă nu numai să elaboreze programe și să ia decizii, dar să dispună și de autoritate și mijloace pentru a asigura implementarea lor, într-un cuvânt o instituție cu *putere proprie*.

Deși am pledat în scris și în conferințe universitare sau publice pentru această idee încă din anii '70, mărturisesc de la început că ideea Autorității Mondiale apare încă utopică.

Și totuși, o Autoritate Mondială sau ceva similar va trebui creată mai devreme sau mai târziu, dacă este ca omenirea să supraviețuiască în condiții decente pe planeta noastră. M-a încurajat enorm faptul că în 1990 s-a produs așa numita *Inițiativă Stockholm pentru Securitate și Guvernare Globală*, care propune, între altele, constituirea unei Comisii Internaționale care să stu-

dieze problema unei instituții capabile să asigure securitatea și guvernarea la nivel global.

Aceasta impune atât o analiză a performanțelor ONU și a limitelor ei istorice și constituționale, cât și o prezentare a principalelor argumente în favoarea noii instituții internaționale și a concepției cu privire la structura ei organizatorică și componenta ei politico-juridică.

ONU – depășită și fără putere

Sunt cunoscute condițiile istorice în care au apărut cele două organizații internaționale ale istoriei moderne: Liga Națiunilor și ONU. În ce privește activitățile ONU, pe de o parte merită subliniat rolul ei istoric de a fi înlesnit procesul de decolonizare și de formare a noilor state naționale în Africa, Asia și America Latină, extinzând astfel sistemul interstatal la scară universală, pe de altă parte este evidentă incapacitatea de a asigura securitatea și pacea internațională în epoca postbelică, care a fost și rămâne principala sarcină a ONU.

În domeniul economic, ONU a cunoscut o evoluție contradictorie, în sensul că deși numărul statelor membre a crescut năvalnic de la 52 la peste 180 și deci a devenit a organizație mai democratică, deciziile economice și financiare s-au concentrat în organisme și instituții oligarhice în care domină un număr mic de state bogate și dezvoltate. De fapt, cele mai importante instituții financiare internaționale – Banca Mondială și Fondul Monetar Internațional – și-au asigurat un statut independent față de ONU. Conducerea, aparatul și sistemul decizional în cele două instituții se află în mâinile principalelor puteri economice și financiare ale lumii, în frunte cu Statele Unite ale Americii, care dețin virtualmente drept de veto în organele de decizie.

Lucrul cel mai grav este incapacitatea organului suprem – Consiliul de Securitate – de a impune respectarea deciziilor sale. Două cazuri tipice în această privință sunt Serbia și Israel, care luni de zile au sfidat decizii ale Consiliului, prima continuând cu

încăpățânare un război distrugător în Europa, a doua procedând la acte contrare dreptului internațional. Este foarte grav ca într-o lume ca a noastră să se instaleze sentimentul că violarea legilor internaționale, chiar și comiterea unui act calificat de agresiune, se bucură de impunitate și că nimic nu poate nici să-l oprească, nici să-l sancționeze cum se cuvine. Agresorii și dușmanii omenirii vor ajunge astfel la concluzia că, în timp ce în orice țară din lume crima se pedepsește, în mediul internațional crima rentează. Pentru că în orice țară există statul și organele sale de poliție și justiție, în timp ce pe arena internațională nu există așa ceva. În ultimă instanță, tocmai această funcție de menținere a legii și ordinii pe care statul o deține pe plan național urmează să o dețină pe plan internațional Autoritatea Mondială.

Totuși, Carta de la Paris (1990), adoptată de Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE), reprezintă un mare și important pas înainte față de Carta ONU, în sensul că Europa este primul continent în care principiile neagresiunii și drepturile omului nu mai sunt subordonate suveranității statelor. Acolo unde aceste principii sunt violate, CSCE are dreptul să intervină așa cum a făcut în Iugoslavia, precedent de o uriașă importanță internațională.

De ce o Autoritate Mondială?

Discuția pe tema ordinii mondiale a fost dominată până acum de principii sau valori morale, religioase, ideologice, iar mai recent economice și juridice. Desigur, nici una din aceste valori nu poate fi subapreciată sau ignorată, deoarece ele furnizează motivația necesară pentru a se reorganiza ordinea mondială. Ceea ce lipsește însă este claritatea conceptuală și științifică, în special cu privire la focalizarea *politicului*, care a fost și rămâne factorul decisiv în rezolvarea problemei ordinii mondiale.

Se impune un efort intelectual serios pentru a umple acest gol. Enumerăm mai jos diferite sugestii cum să abordăm conceptual și istoric problema. În ce privește latura științifică, dat fiind

stadiul în care ne aflăm, suntem nevoiți să ne limităm la cunoștințe verificate plus date statistice și cantitative, în măsura în care ne stau la dispoziție.

1) Pentru început, să reamintim că organizațiile internaționale n-au avut niciodată autoritatea de a adopta decizii și a le implementa, pentru simplul motiv că *în sistemul interstatal decizia constituie prerogativa exclusivă a statului național.* De-a lungul istoriei, ordinea internațională (dacă putem folosi această noțiune) a fost menținută destul de precar de imperii sau mari puteri ale timpului pe baza premisei că fiecare aplica decizii internaționale (luate în principal de ele) în zona de influență respectivă. În perioada postbelică, s-a considerat că structura bipolară asigură pacea. Deși acestea pot apărea astăzi ca retrograde sau nedemocratice, ele reflectă totuși viziunea ordinii mondiale în diferite etape istorice.

Acum, pentru prima dată în istorie, vorbim despre o instituție internațională care să posede *putere proprie.* În practică, aceasta va însemna că un transfer de putere – desigur parțial și treptat – va avea loc de la statele naționale la instituția mondială. Este părerea autorului că numai un asemenea tip de instituție va fi în stare să mențină ordinea mondială în condițiile secolului XXI.

Prin *ordine mondială* înțelegem un model (*pattern*) de relații de putere între state capabil să asigure funcționarea variatelor activități internaționale potrivit unui set de reguli scrise și nescrise.

Deoarece transferul de putere către Autoritatea Mondială va fi treptat, rezultă în mod logic că, în perioada de tranziție, ordinea mondială va fi menținută de o dualitate a puterii: *statul național* va reține cele mai multe drepturi suverane, iar *Autoritatea Mondială* va exercita puterea în măsura în care i se va delega autoritate și competență, drepturile primului reducându-se, iar autoritatea și competența celei de a doua sporind treptat.

2) Care sunt temeiurile istorice pentru inițierea unei instituții de acest tip?

Istoricește, cazul Autorității Mondiale se bazează pe apariția sistemului mondial în sensul contemporan al noțiunii, așa cum este definit în Partea a II-a. Acest sistem este menit să depășească sistemul interstatal actual. Într-adevăr, în cea de-a doua parte a secolului XX, sistemul internațional a început să funcționeze ca un sistem mondial, în care informația este instantanee și atotcuprinzătoare, comunicația este universală, transportul, supersonic, iar armele moderne, planetare, atât ca putere de bătaie, cât și ca putere de distrugere. Pentru prima dată în istorie putem vorbi cu adevărat despre politică mondială, piață mondială, probleme mondiale și criză mondială și abia acum vechiul dicton „pacea este indivizibilă" are un înțeles global.

În ce privește momentul apariției sistemului mondial, există mai multe teorii. Unii autori pun accent pe dezvoltarea economică și consideră că sistemul mondial a apărut într-o formă predominant europeană încă din secolul XV, alții subliniază rolul marilor puteri hegemonice (începând cu Portugalia) în crearea sistemului.

În ce ne privește, socotim că *apariția unui sistem global care acoperă întreaga planetă și funcționează cu suficientă regularitate pentru a impune anumite linii de comportare vădite tuturor subsistemelor sale este legată în principal de revoluția științifico-tehnică contemporană*. Revoluția în comunicații și informații, în transport și armament modern este aceea care a schimbat întreg mediul în care politica internațională este percepută, formulată și efectuată. Această revoluție este factorul care a făcut posibil ca o sferă globală de interdependențe la mai multe niveluri să ia naștere și să funcționeze cu o forță unificatoare și integratoare. De aceea, plasez apariția sistemului mondial la mijlocul secolului XX, când străpungeri majore în știință au început a fi aplicate pe o scară destul de largă pentru a se face simțite în politica mondială. În epocile anterioare, mari porțiuni ale lumii rămâneau izolate și în mod practic neafectate de capitalismul central, chiar și de cele două războaie mondiale. În timpul expansiunii peste mări a Portugaliei, portughezii nu știau nici cât de mare, nici unde era

planeta noastră, o condiție care se împacă anevoie cu dominația întregii lumi.

Important este însă că noțiunea de „sistem mondial" oferă conceptualizarea cea mai potrivită pentru a discuta noile probleme apărute în ultimele decenii. Ceea ce este necesar în această privință este legătura conceptuală între sistemul mondial și originea sau natura acestor probleme. Desigur, dezvoltarea, echilibrul ecologic, proliferarea nucleară sau criza resurselor nu pot fi atacate în mod adecvat în contextul sistemului mondial din secolul XV și nici măcar al secolului XVIII, pentru simplul motiv că pe atunci ele nu constituiau probleme mondiale. Și nu constituiau așa ceva pentru că nu exista un sistem mondial care să explice dimensiunea lor globală.

Forța integratoare a sistemului mondial poate fi ilustrată cu multe exemple. Este de ajuns să menționăm *efectul armelor racheto-nucleare asupra politicii marilor puteri*, indiferent de sistemul lor economic sau politic intern, precum și faptul că în prezent fluctuațiile economice și financiare afectează toate națiunile, fără excepție.

Am arătat în Partea a II-a modul în care globalismul erei nucleare a atribuit Statelor Unite și Uniunii Sovietice monopolul deciziilor cu privire la pacea și războiul mondial. Ambele superputeri au fost împinse de acest scop strategic vital să înstrăineze chiar aliați importanți ca Franța și respectiv China pentru a-și menține supremația în domeniul nuclear. În același timp, sprijinul politic și diplomatic pe care China l-a acordat politicii Europei Occidentale de a-și crea propria forță militară constituie o altă fațetă a aceluiași joc strategic global și demonstrează că acest joc are *logica lui proprie*, care depășește orice alte considerațiuni și motivații, inclusiv cele ideologice!

De asemeni, am subliniat că *toate națiunile* – indiferent de regimul lor intern – *desfășoară schimburi economice și tranzacții financiare internaționale potrivit regulilor și practicilor pieței*

mondiale. În economia mondială, capitalismul rămâne predominant, ceea ce i-a permis să-și pună amprenta asupra relațiilor economice internaționale, silind chiar și țările cu o economie socialistă să acționeze potrivit regulilor și practicilor capitaliste atunci când făceau comerț exterior.

Ideea teoretică este că un subsistem nu poate acționa altfel decât sistemul din care face parte. Chiar dacă în interior are o structură diferită, subsistemul trebuie să-și ajusteze mișcările la forțele și dinamica sistemului mondial. Pe scurt, *sistemul mondial cere statelor naționale să ia decizii de adaptare la mișcarea lui dinamică*, decizii pe care statele nu le-ar lua dacă ar fi să răspundă numai influențelor interne.

În sfârșit, relațiile *politice* și modul în care ele se cristalizează în structura mondială a puterii nu reflectă cu fidelitate relațiile economice internaționale și nici măcar pe cele militare. Există puteri mondiale (ex. China) care, din punct de vedere economic, se află încă în faza preindustrială, după cum există importante centre de putere (ex. Japonia) lipsite de o forță militară semnificativă.

Ca să conchidem, constatăm că impactul sistemului mondial asupra subsistemelor sale de bază, statele naționale, se face resimțit în toate domeniile politicii externe, fie ele militare, economice sau politice. Există numeroase dovezi că influența factorilor externi asupra comportării statelor naționale nu se va diminua, ci va crește în viitor din ce în ce mai mult.

Tocmai în această fază a istoriei, Autoritatea Mondială devine o instituție nu numai necesară rațional, dar și relevantă și credibilă. De data aceasta, chemarea urgentă pentru o asemenea instituție vine mai degrabă *de la întreg*, decât de la părți, adică de la sistemul mondial mai curând decât de la statele naționale, așa cum a fost cazul cu Liga Națiunilor și Organizația Națiunilor Unite, deoarece problema acum este de a asigura funcționarea unui sistem global supercomplex și nu de a acomoda interesele diferite ale statelor, în special ale celor mari și bogate.

Pe scurt, Organizația Națiunilor Unite a fost creată în epoca istorică în care statul național era atotputernic, suveranitatea lui fiind principiul fundamental al Cartei ONU. Sistemul mondial în curs de constituire cere o Autoritate Mondială în care suveranitatea statelor va fi subordonată intereselor supraviețuirii planetei și funcționării sistemului global.

Structura și sarcinile Autorității Mondiale

În anii '60 și chiar '70 problema centrală a ordinii mondiale era evitarea cu orice preț a unei conflagrații termonucleare. Acest focar de îngrijorare s-a născut în Vest iar editorii lucrării *The Strategy of World Order* admiteau deschis că deși restul omenirii suferă de sărăcie și de alte privațiuni teribile, „pericolul războiului nuclear afectează realizările totale ale țărilor prospere și pe deplin dezvoltate într-un mod atât de singular, încât domină inevitabil imaginația lor politică".(1)

Dată fiind experiența trecutului, restul lumii privea cu suspiciune acest accent unilateral pus pe războiul nuclear, privindu-l ca o grijă a celor bogați. Propunerea lui Hrușciov la ONU în favoarea dezarmării generale și complete, urmată de acordul americano-sovietic privind principiile care să ghideze un asemenea program, a dat un nou avânt studiului problemelor ordinii mondiale. Retorica despre „o lume lipsită de războaie" a cunoscut o modă și s-a vorbit de un „guvern mondial". Chiar și Papa Ioan Paul al II-lea, în faimoasa enciclică *Pacem in Terris*, declara: „Actualul sistem de organizare și modul în care operează principiul său de autoritate la scară mondială nu mai corespunde cerințelor obiective ale binelui comun universal", și tot Sanctitatea Sa propunea o autoritate publică cu puteri în toată lumea și înzestrată cu mijloace adecvate".(2) Mai mult decât atât nu se putea cere Papei de la Roma!

A apărut atunci și așa-numitul Model Clark-Sohn pentru o lume fără războaie, prezentat de cei doi autori ca o „predicție rațională": planul pentru dezarmarea generală și universală, in-

clusiv instituțiile necesare pentru implementarea dezarmării urmau să fie elaborate într-o perioadă de 4-6 ani; întreaga schemă urma să fie ratificată de către toate (sau aproape toate) guvernele și parlamentele și să intre în vigoare în următorii 3-4 ani, ceea ce însemna că întregul proces să fie terminat până în 1971-1972.(3)

Anii '60 au fost într-adevăr ani fericiți pentru visători și oameni de bine. Euforia de moment a trecut însă în istorie, ca și rezultatele decepționante ale negocierilor de dezarmare. Ar fi nimerit să spunem acum că numai atunci când va exista o Autoritate Mondială se va putea vorbi în mod serios despre dezarmarea generală și universală și despre asigurarea implementării ei. Nu este suficient să fie invocate bunăvoința liberală, apeluri la raționalitate și tactici de înfricoșare cu perspectiva apocalipsului sau holocaustului. Marile puteri nu se lasă speriate de așa ceva. Superputerile s-au angajat în anii '70 într-o cursă nebună a rachetelor cu focoase multiple, a submarinelor atomice sau a bombei cu neutroni, Franța și-a continuat perfecționarea a ceea ce a numit *force de frappe*, China a detonat bomba cu hidrogen și și-a testat rachetele, și a avut loc o puternică expansiune a armelor de distrugere într-un șir de țări din Sud.

Într-un proiect de elaborare a modelelor de ordine mondială (*World Order Models Project*) cu sediul la New York, la care am participat, se cerea fiecărui autor să pornească de la un diagnostic al lumii prezente și să formuleze ordinea mondială pe care ar dori-o întronată, precizând strategiile de tranziție care ar putea duce la instaurarea ei. Trebuia ca modelele să facă față celor patru probleme fundamentale ale lumii contemporane (războiul, sărăcia, injustiția socială și decăderea mediului înconjurător) potrivit unei set de valori. Abordarea era *normativă*, în sensul că lumea era văzută așa cum ar trebui să fie, nu așa cum este. WOMP era astfel asemănător chemării Papei Ioan și modelului Clark-Sohn, deși în acest caz războiul nu mai este singularizat, ci pus la un loc cu celelalte năpaste care s-au abătut asupra lumii.

În acest cadru am prezentat proiectul Autorității Mondiale la conferința WOMP de la Lisabona, iulie 1980. Spre deosebire de

ceilalți, care priveau lumea așa cum ar trebui să fie, încercam să identific forțele politice reale care acționează în politica mondială, să văd în ce direcție ne poartă în viitor, dacă și cum pot să fie ele influențate pentru a ajunge unde trebuie.

Este adevărat că între timp s-a produs prăbușirea URSS, precedată de primele acorduri americano-sovietice de reală reducere a armamentelor racheto-nucleare, și că, în felul acesta, s-a redus simțitor pericolul unui război nuclear. Dar au rămas suficiente arme pentru a distruge întreaga planetă, cercetările militare continuă, iar primejdia proliferării armelor de distrugere în masă este mai mare ca oricând. S-au publicat numeroase statistici cu privire la cheltuielile militare ale marilor puteri. Într-un studiu ONU pe 1986 se face un interesant raport al cheltuielilor militare față de cele pentru învățământ și sănătate:

Țara	Militar / Învățământ, Sănătate (%)
Iugoslavia	51
Nigeria	63
Cuba	79
Coreea de Sud	153
Arabia Saudită	155
Pakistan	279
Iran	333
Siria	445
Irak	711

Este limpede că armele sunt procurate sau fabricate pentru a fi folosite.

În același timp, teritoriile fostei Uniuni Sovietice și ale Europei de Est, considerate cu ani în urmă ca o „zonă a păcii", au devenit recent o zonă de ascuțite conflicte etnice, religioase și teritoriale, iar unele au degenerat în războaie sângeroase și îndelungate.

Toate animozitățile și conflictele care colcăiau în cele două imperii – Habsburgic și Țarist – păstrate în perioada comunistă ca într-un freezer istoric, au revenit în forță o dată cu dezghețul războiului rece și cu eliminarea coerciției staliniste. Revendicări teritoriale, religioase și etnice suprimate timp îndelungat izbucnesc acum cu violență, iar eliberarea națională este la ordinea zilei. Libanizarea Iugoslaviei a fost erupția cea mai violentă a vulcanului est-european. În Caucaz, numeroase etnii împilate de Țarism în secolul trecut luptă acum vitejește pentru independență. În Siberia, o serie de republici sunt din ce în ce mai agitate, iar unele regiuni bogate în minereuri și petrol reclamă proprietatea asupra bogățiilor lor. Georgia s-a angajat într-un război sângeros cu mica Abhazie care vrea să fie independentă, iar în Transnistria populația rusofonă și fosta conducere comunistă s-au răsculat împotriva republicii Moldova cu sprijinul Armatei a 14-a rusă.

Există oare o explicație, o logică a acestui soi de naționalism care operează ca un uragan distrugător a tot ce întâlnește în cale? Răufăcătorul pare a fi națiunea dominantă, cramponându-se cu disperare de poziția privilegiată, deși inițiativa care declanșează conflictul poate veni de la națiunea sau naționalitatea oprimată, dornică să devină independentă.

Cele patru stafii care bântuie în Europa de Est, până departe peste Urali, se numesc: Rusia Mare, Serbia Mare, Ungaria Mare, România Mare. Trăsătura comună care pune stafia în mișcare este lozinca naționalistă că toate teritoriile locuite de conaționali trebuie să se afle sub controlul Moscovei, Belgradului, Budapestei sau Bucureștiului, ținând seama că una din strategiile națiunilor dominante a fost de a coloniza teritorii vecine și a ocupa posturile importante în administrația și viața economică a acestora. Deși sârbii reprezintă doar o cincime din populația Croației și o treime din Bosnia-Herțegovina, strategia Belgradului a constat în a transa o Serbie Mare care va încorpora un sfert din Croația și două treimi din Bosnia Herțegovina, inclusiv Sarajevo. Chiar și în Kosovo, unde 90 la sută din populație sunt albanezi, Belgradul își menține controlul cu forță și coerciție... Președintele Elțin și, mai

ales, fostul vicepreședinte Ruțkoi au exprimat deseori preocuparea pentru cei 25 de milioane de ruși din celelalte republici și n-au ezitat să recurgă la forța armelor pentru a păstra pozițiile în diferite locuri. La Budapesta, domnul Antall a declarat în repetate rânduri că se consideră prim-ministru nu numai al celor 10 milioane de cetățeni ai Ungariei, dar și al celor 5 milioane de unguri din țările vecine, în special din Slovacia, Transilvania și Voevodina. Iar naționaliștii români vorbesc de o Românie Mare, la care să fie realipite Basarabia și Bucovina răpite de Rusia și Ucraina în anii puterii sovietice. Așa cum s-a văzut, nici ONU și CEE și nici noile instituții ale procesului Helsinki, CSCE, n-au fost în stare să controleze aceste conflicte.

În general, studiul megadirecțiilor care se vor afirma în politica mondială în anii ce vin ne duce la concluzia că lumea nu va fi lipsită de conflicte și în alte regiuni ale sale.

Procesul integrării supranaționale, desfășurat în prima fază la nivelul *regional*, va crea unități mai largi în jurul centrelor de putere (SUA, Europa, Japonia și altele noi), care se vor angaja într-o competiție acerbă pe piața mondială. Este de dorit ca Autoritatea Mondială să ia naștere înainte de formarea noilor unități integrate, tocmai pentru a controla desfășurarea acestui proces fără conflicte sângeroase și distrugătoare.

Același lucru se poate spune despre adâncirea prăpastiei dintre țările bogate din nord și cele sărace din Sud, cu atât mai mult cu cât formarea unor piețe comune în Europa, America de Nord și Oceanul Pacific va duce la marginalizarea a ceea ce a rămas din lumea a treia.

Crearea unui nou tip de instituție internațională presupune clarificarea problemelor politice, juridice, economice și instituționale implicate în această formidabilă transformare a ONU într-o Autoritate Mondială. Se impune o muncă de analiză și cercetare la scară internațională în jurul unor teme principale:

1. Deoarece prima problemă privește organizarea puterii în societatea internațională, este necesar să se rezolve conceptual și practic modalitatea creării unei instituții internaționale cu *putere*

proprie, inclusiv căile și mijloacele care să conducă la realizarea ei. Așa cum am precizat, ar fi vorba de un *transfer de putere de la statele naționale la Autoritatea Mondială*, un transfer parțial și gradual. Rezultă în mod logic că, în perioada de tranziție, vom avea de a face cu o *dualitate a puterii*: statele naționale reținând din ce în ce mai puține prerogative ale suveranității naționale, iar Autoritatea Mondială exercitând o putere crescândă în măsura și în domeniile în care i se va delega autoritate și competență.

2. Conceptul de Autoritate Mondială diferă de guvernul mondial. Acesta implică dispariția bruscă și totală a statelor naționale și formarea unui singur guvern care să conducă lumea întreagă, în timp ce Autoritatea Mondială cere menținerea statelor naționale și dispariția lor treptată, proces care va avea loc, în orice caz, prin integrarea continentală și abia în ultimă instanță globală.

3. Se presupune că Autoritatea Mondială, în faza inițială, va fi delegată să îndeplinească următoarele sarcini: *menținerea păcii* prin înfăptuirea dezarmării generale și complete și abolirea războaielor; *restructurarea relațiilor economice internaționale* cu scopul de a depăși criza economică și a elimina inegalitățile strigătoare la cer dintre țările bogate și cele sărace. Asigurarea păcii presupune distrugerea sistemului războinic și interzicerea cursei înarmărilor – forma sa specifică de mișcare. Aceasta presupune de asemeni eliminarea treptată a organizațiilor și forțelor militare în paralel cu formarea unei *Forțe de poliție mondială* și a unui *Tribunal Mondial*, necesare pentru a asigura și a interveni pentru rezolvarea pașnică a conflictelor și a sancționa oricând și oriunde violarea legii.

4. Alegerea guvernului, a sistemului social, economic și politic rămâne dreptul inalienabil al fiecărei națiuni. Autoritatea Mondială se va îngriji ca nici o putere străină să nu intervină în asemenea afaceri interne ale statelor membre. Tot așa cum forțele de poliție națională nu-i împiedică pe cetățeni să-și exercite drepturile lor constituționale, poliția internațională a Autorității Mondiale nu va împiedica statele naționale să-și exercite suveranitatea în toate domeniile de activitate internă și nu va interveni în lupta

claselor exploatate sau minorităților oprimate pentru o societate mai bună. Pe scurt, numai *folosirea forței în relații interstatale* va cădea în competența Autorității Mondiale.

5. Deși parcurgem o etapă de afirmare a naționalismului, experiența arată că națiunile sunt totuși dispuse să transfere unele din prerogativele lor, cu condiția să fie convinse de avantajele care decurg din aceasta. Dându-și seama că este în interesul lor ca avioane străine de transport să zboare peste frontierele lor și deasupra teritoriilor lor, guvernele naționale au acceptat crearea Organizației Internaționale a Aviației Civile și respectă cu strictețe regulile stabilite de aceasta. De asemenea, activități precum controlul climei, transportul maritim, controlul bolilor contagioase au fost încredințate unor organizații internaționale dispunând de putere proprie. De aceea, ar trebui inițiat un studiu aprofundat care să examineze ce fel de cerințe ar trebui satisfăcute înainte ca guvernele să fie dispuse a ceda Autorității Mondiale prerogativele lor în materie de menținere a păcii și de relații economice internaționale. Având de a face cu state naționale care au vederi diferite atât în ce privește obiectivul, cât și metodele, un astfel de studiu trebuie să găsească soluții de compromis acceptabile tuturor.

6. Măsuri de asigurare a încrederii statelor sunt absolut necesare în cazul unei instituții supranaționale, mai ales în materie de securitate națională, dezarmare și poziție mondială, unde temerile și suspiciunile ating un grad înalt de intensitate.

7. *Economia unei lumi fără războaie*: chestiunea conversiunii la o economie de pace trebuie reexaminată în contextul crizei economice și al strategiei dezvoltării.

8. *Politica unei lumi fără războaie*: ce fel de restricții și presiuni vor trebui aplicate statelor naționale, în special marilor puteri, pentru a le împiedica să mai folosească forța și până la urmă a aboli războiul? Dată fiind politica puterii, cum ar putea Autoritatea Mondială să o stăvilească și să o țină sub control?

9. *Legea unei lumi fără războaie*: va trebui formulat un nou cadru legal internațional, ținând seama de noutatea instituției su-

pranaționale și de procesul gradual al edificării ei. Noua constituție sau Cartă va preciza ce fel de autoritate și putere va fi încredințată Autorității Mondiale și ce fel de garanții vor fi necesare pentru a împiedica organele noii instituții să se amestece în domenii care rămân sub autoritatea statelor naționale. În sfârșit, juriștii vor examina crearea Tribunalului Mondial, stabilind căile și mijloacele pentru rezolvarea diferendelor și conflictelor.

10. *Noile instituții*: Autoritatea Mondială și agențiile sale de implementare trebuie concepute funcțional în privința membrilor, structurii, organizării, distribuirii puterii și reprezentării, a corpurilor deliberative și executive, secretariat, reguli de procedură etc. Aici, autorii vor trebui să definească noile instituții și organe ale ei, astfel încât să alunge temerile că Autoritatea Mondială, o dată creată, ar putea abuza de puterile ei, devenind un nou Frankenstein care să ne terorizeze fără a o putea controla. Această problemă este esențială pentru fezabilitatea ei politică, deoarece, dacă națiunile nu vor fi asigurate că nu au de ce să se teamă de abuz din partea Autorității Mondiale, nu este probabil să existe voința politică pentru crearea noii instituții.

Tot așa de important este să se confere sentimentul că în organizarea Autorității Mondiale vor fi asigurate condiții *egale* și *fair* pentru toate națiunile, indiferent de mărime, putere, bogăție, ideologie. Experiența istorică a implantat în națiunile mici și sărace teamă și suspiciune cauzate de manipularea organizațiilor internaționale de către cei puternici și bogați.

În termeni practici, ONU poate fi locul potrivit pentru faza inițială a noii instituții, oferind forumul adecvat pentru discutarea principiilor, organizării și structurării ei. Mai mult, este probabil că noua instituție va face uz de cadrele experimentate și de vastele sedii și facilități ale ONU, în momentul când aceasta va înceta să existe.

Admit însă că Autoritatea Mondială, oricât este de rațională necesitatea ei și oricât de convingătoare funcția ei istorică, devansează încă realitățile politice și ideologice ale zilelor noastre și de aceea chiar și ideea ei este menită să trezească o formidabilă

rezistență. În mod paradoxal, cei care au cea mai mare nevoie de ea se tem cel mai mult de ea.

Dar asta a fost întotdeauna soarta ideilor care o luau înaintea timpurilor. Adevărul este că, o dată cu apariția sistemului mondial și cu perimarea statului național, va trebui să gândim și să acționăm într-un mod nou.

NOTE

1. Richard Falk și Saul H. Mendlovitz (ed.), *Strategy of World Order*, World Law Fund, New York, 1966, Prefață.

2. „Pacem in Terris" în *Strategy of World Order, op. cit.*, pp. 117-118.

3. Grenville Clark și Louis B. Sohn, *World Peace Through World Law*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1962.

Vladimir Ostrogorski

ALEXANDR LEBED, DRUMUL SPRE PUTERE

în curând

S-a născut în 1950, la Novocerhask, în sudul Rusiei, în familia unui invalid de război. În 1971 era elev al școlii de ofițeri a trupelor de desant aerian. În 1981 conducea un batalion pe frontul din Afghanistan. În 1992 prelua, la Tiraspol, comanda Armatei a 14-a. În 1996 era invitat al NATO la Bruxelles.

Biografia lui Alexandr Lebed rezervă surpriză după surpriză. El însuși este actorul-surpriză de pe scena luptei pentru putere în Rusia. Cartea de față, o premieră editorială, dă cititorului posibilitatea să-și formeze o imagine completă a caracterului acestui militar reconvertit în om politic.

TRADUCERE DE RUXANDRA HOSU

NEMIRA

Gérard & Sophie de Sède

OCULTISMUL ÎN POLITICĂ
De la Pitagora pînă în zilele noastre

Adesea, în spatele regelui se ascunde magicianul, iar uneori magicienii din umbra palatelor ajung să ia palatele în stăpînire – acesta este „mesajul" cărții celor doi autori, care ne poartă de la pitagoricieni la anabaptiști, de la ismaeliți la nestorieni, de la Ioana d'Arc la baronul Ungern și la Sinarhie, de-a lungul unor capitole scrise într-un ritm alert și care se citesc ca tot atâtea romane polițiste, cu atât mai interesante cu cât e vorba în ele de fapte și personaje reale, atestate istoric și uneori cunoscute și de noi, în zilele noastre. Templierii, Saint-Germain, Cagliostro sunt personaje care au făcut istoria din culise, strămoși ai celor care, nebănuiți, continuă s-o influențeze și astăzi fără să apară în prim-planul ei.

Mare parte din episoadele relatate sunt necunoscute marelui public; repuse în contextul lor istoric, în urma unui studiu bine documentat, ele dezvăluie conexiuni încă nebănuite, luminând fața nevăzută a istoriei și alimentându-ne aprehensiunea că *întotdeauna ceea ce vedem este mai puțin decât ceea ce se întâmplă cu adevărat.*

TRADUCERE DE RADU I. PETRESCU

NEMIRA

Silviu Brucan
STÂLPII NOII PUTERI ÎN ROMÂNIA

Dar cel mai șocant fenomen social al Revoluției din România este ***apariția miliardarilor crescuți în cinci ani.*** Noutatea istorică a fenomenului decurge din condiția genezei lor: dat fiind că în societatea comunistă acumularea capitalului privat era prost văzută și condamnată de lege, după '89 ***clasa capitaliștilor s-a format în principal pe socoteala statului***, prin rapt din valorile imobiliare, fondurile fixe și chiar capitalul social al întreprinderilor sau organizațiilor comerciale de stat. De aceea, ei ar putea fi numiți ***capitaliști de stat***, un produs secundar al socialismului de stat. Cum au reușit această performanță unică în istorie?

Piotr Wierzbicki

STRUCTURA MINCIUNII

Poate prima teorie asupra fenomenului social, politic și uman, generat de minciună trebuia să vină din spatele „cortinei de fier", dintr-o țară comunistă, în care fenomenul amintit devine lege. Sistematizând la rece principalele metode de răsturnare a adevărului, autorul continuă prin a da exemple celebre. Este vorba în ultimă instanță de manipularea maselor și a indivizilor de către putere, fenomen exarcebat în comunism, dar prezent în orice structură socială.

Studiul introductiv al cunoscutului ziarist Bogdan Ficeac aduce la zi informația și analizează exemple din sfera vieții politice românești.

Nu-i lipsit de importanță faptul că autorul a făcut parte din grupul de istorici și filozofi ce au construit programul „Solidarității".

TRADUCERE DE CONSTANTIN GEAMBAȘU

NEMIRA

Emilian M. Dobrescu

MAPAMOND FRANC-MASONIC

În curând

DICTIONARELE NEMIRA

Un dicționar util, cu articole structurate pe zone geografice, cuprinzând numeroase documente și informații despre Franc-masoneria autohtonă și mondială, o lucrare utilă pentru toți cei interesați de trecutul și prezentul Franc-masoneriei.

„În România, organizațiile masonice s-au învăluit până acum într-un mister excesiv. Masonii de la noi se tem încă de prejudecățile opiniei publice, îndoctrinați timp de 45 de ani că masoneria este un fel de rețea criminală, urmărind scopuri malefice. În realitate, principiile masoneriei sunt dintre cele mai nobile: Egalitatea între oameni, Toleranța, Solidaritatea etc. Este momentul să ieșim la lumină și să ne facem cunoscuți."

COSTEL IANCU, GRADUL 33, ROMÂNIA

„O societate devine perenă prin formarea elitelor. Puterea care se instalează în domeniul vieții oamenilor se structurează în mod natural. În lumea economică, ideologică, în raporturile politice, la spital sau la cazarmă, ca și în sânul însuși al statului, se constituie elite, tehnocrații, birocrații și nomenclaturi care se dotează cu mecanisme proprii, îți impun adevărurile lor, dintre care primul este acela că nu trebuie comentată ordinea pe care ele o construiesc."

MARELE MAESTRU AL MARELUI ORIENT DE FRANȚA,
ROGER LEROY

NEMIRA

Editor: VALENTIN NICOLAU
Lector: MIHAI UDMA
Culegere și paginare computerizată: GABRIELA TARȚA
Apărut 1997, București
Coli tipar: 20. Format: 16/54 x 84
Timbrul literar se varsă în contul ASPRO
nr. 45.10.80.12.108, BCR – sector 1, București

Tiparul executat la
S.C. LUMINA TIPO S.R.L.
str. Luigi Galvani nr. 20 bis
sector 2, București
Tel: 210.51.90 210.58.33

Lu 25000